

ГЮСТАВ
ФЛОБЕР

БОВАРИ ХАНЫМ

АЗБУКА-КЛАССИКА

ГЮСТАВ ФЛОБЕР

Бовари ханым

БІРІНШІ БӨЛІМ

I

Біз сабаққа даярланып жатқан сәтте, ішке директорымыз енді де, оған ілесе үйде жүргендей киінген бір "бейтаныс" бала және үлкен парта көтерген қызметші кірді. Кейбіреулеріміз қалғып - шұлғып отырғанбыз, бірақ нақ осы сәт ұйқысынан шошып оянған кісідей, оқыста сабағымызды бұзып жіберердей болып, орындарымыздан атып-атып тұрдық.

Директор бізге орындарыңа отыра беріңдер дегендей белгі берді де, содан соң сынып жетекшісіне бұрылып, бәсең дауыспен:

- Роже мырза! Сізді жаңа шәкіртпен таныстырамын, ол бесінші сыныпта оқитын болады. Егер сабағын жақсы оқып, тәртібі тәлімді болса, онда оны "ересектер" қатарына ауыстырамыз, жас шамасына сәйкес солай болуға тиіс,- деді.

Бейтаныс әлі де болса табалдырықтың арғы бұрышында тұрғандықтан, жасы он бестер шамасындағы, бойы бәрімізден биік село баласының тұрқын әрең көріп отырмыз. Оның шашы село азаншысынікі секілді дөңгелене қиылыпты, соншалықты ұялшақтығына қарамастан, ол өзін маңғаз ұстап тұр. Денесінің шымыр - ширақтығы аса байқалмаса да, бәрібір оның қара түймелі көк мәуіті күртесі, шамасы, тарлау сыңайлы, жеңінің ұшынан шығып тұрған, қолғап киюге дағдыланбаған қолдары қызарып кетіпті. Ашық қоңыр шалбарының ышқырын тым жоғары көтеріп жібергендіктен де көк шұлығы көрініп тұр. Тазаланбаған кебісінің табаны шегеленген, добалдай екен.

Үйге берілген тапсырма сұрала бастады. Бейтаныс бала, шіркеуде уағыз тыңдап отырған кісіше, демін ішіне тартып, екі аяғын айқастыруға да жүрексініп, бір жағына құлап кететіндей кейіпте қорқып отыр. Ал сағат екіде, қоңырау соғылғаннан кейін де мұғалім өзі оған арнайы тіл қатпаса, ол орнынан көтеріліп, сапқа да тұрмас еді.

Сыныпқа бас сұққан бетте біз тезірек қолымызды босатуға тырысатынбыз да, әдетте фуражкамызды еденге лақтыра салатынбыз; оны біздер табалдырықтан аттай бере сәкіні көздей лақтырып жіберетінбіз және

оның әуелі қабырғаға соғылып, мейлінше көбірек шаң көтергенін қалайтынбыз: оның кереметтігі де осы болатын.

Бейтаныс бала біздің бұл қылығымызға назар аудармады ма, жоқ әлде бізге қосылғысы келмеді ме, дұға оқу аяқталса да ол бәрібір тізесіне ілген бас киімін алған жоқ. Оның бас киімі де елден ерекше екен ол аю терісінен тігілген құлақшынға иә қалпаққа, кәмшат терісінен тігілген фуражкаға және түбіт бөрікке ұқсас. Қысқасы, бұл оның жарымжанның бет-әлпетінен де бетер көзге ұрып тұрған көріксіздігінің айғағындай бұйым болатын. Оның киттің мұрты арқылы керілген, жұмыртқадай сопақша, үш қайыра оралған белдігі бар еді; одан әрі төбесі белдіктен барқыт пен қоян терісі аралас төртбұрыш ромбиктер арқылы бөлінген; оның үстіне қап кигізіп қойғандай, айналдыра тоқыма баулар тағылған көп - қырлы картон кигізілген, ал жиектерінен жіп-жіңішке алтын зерлі ұзын баулары салбырап тұр. Фуражкасы су жаңа екен, күнқағары жалтырап тұр.

- Орныңнан тұр,- деді мұғалім.

Ол тұра бергенде фуражкасы ұшып түсті. Сынып оқушылары қыран - топан күлкіге батты.

Ол еңкейіп, бас киімін алды. Көрші бала шынтағымен түртіп қалып, қайта түсіріп жіберді де, оның қайта еңкеюіне тура келген.

- Сіз өзіңіздің арбаңыздан құтылыңызшы! - деді әзілдей сөйлеген мұғалім.

Оқушылардың жамырай күлгені бейбақ баланы қатты састырса керек: ол фуражкасын не қолына ұстап тұрарын, не еденге тастай саларын иә болмаса басына киіп аларын білмей дал болды. Сосын отырды да бас киімін тізесіне іле салды.

- Тұрыңыз! - деді мұғалім қайталап. - Кәне, аты-жөніңізді айтыңыз?

Жаңа келген бала түсініксіз бірдеңе деп міңгірледі.

- Қайталап айтыңыз!

Оның сөзін жұтып қойғандай үзік - үзік жауабын сынып оқушыларының күлкісі естіртпей - ақ қойғаны.

- Қаттырақ, - деді мұғалім айқайлай сөйлеп.

- Дауысыңды шығарсаңшы!

Бала аузын барынша кере ашып, біреуді шақырған кісіше көкірегін кере, жан дауысын шығара айқайлады:

- Шарбовари!

Осы сәт күтпеген айқай-шу дүр көтеріліп, сыңғырлаған дауыстар айналаны жаңғырықтырып жіберді (балалар жамырай, қарқылдап күліп, жер тепкілеп "Шарбовари! Шарбовари!" деп оның сөзін қайталап жатты), ал артынша күлкі әр тұстан үздік - создық естілсе де, бәрібір жақын арада тыйыла қоймады. Мезгіл - мезгіл парта аралап, әр жер - әр жерден шу көтеріліп, бірі мында, бір анда басылған күлкі қайта жаңғырығып жатты.

Айқай-шу бәсеңсіп, бірте - бірте тыныштық орнай бастады да, мұғалім бейтаныс балаға сөзін қайталатып, оны буын - буынға бөліп айтқызып, содан кейін аты-жөнін қайта оқытып, ақыр соңында оның "Шарль Бовари" деген сөз екенін анықтап алып, бейбақ балаға кафедраның нақ қарсы алдында тұрған "кержалқаулар" партасына отыруды бұйырды. Бала алға аттай беріп, жасқаншақтап тоқтай қалды.

- Сіз не іздедіңіз? - деді мұғалім.

- Менің бас киім... - деді айналасына асықпай қарап, жүрексіне тіл қатқан бала.

- Сыныптың бәріне бес жүз жол!

Quos ego¹ сыңайлы осынау ашулы сөз қайта көтерілген шуды су сепкендей басты.

- Сендер тынышталасындар ма, жоқ па? - деп ызаға булыққан мұғалім тағы да ышқына сөйлеп, бөркінің астынан қол орамалын алып, маңдайының терін сүртті - Ал, жаңа келген шәкірт, *ridiculus sum*² деген сөзді септеп, дәптеріңе жиырма рет қайталап жазып бересің. -Ашуы басылғандай кейіпке түскен ол сөзін жалғастырды: - Сіздің фуражкаңыз табылар. Оны ешкімнің ұрламағаны кәміл.

Ақыры бәрі тынышталды. Иілген бастары дәптер үстіне және түскен. Қалған екі сағат бойы мезгіл-мезгіл қаламсаптың ұшына қыстырып көздеген, шайналған қағаздан жасалған домалақ "оқтар" бетіне дөп тиіп жатса да, жаңа келген бала ұстамдылық көрсетіп - ақ бақты. Ол қолымен бетін сүрткені болмаса, отырған орнынан қозғалмақ түгілі, тіпті басын бұрып, жан-жағына көз де салған жоқ.

Кешкілік, сабақ даярлауға кірісер алдында, ол әуелі оқу құралдарын алып, орын-орнына қойып, дәптерін мұқият сызып алды. Біз оның үй тапсырмасын бар ынта-ықыласымен, әлсін-әлсін сөздікке үңіліп, барынша зейін қойып орындап жатқанын көріп отырдық. Оның емле ережелері жөніндегі білімі біршама тәуір екен, алайда сөйлем құрастыруға шорқақтығы байқалып тұр. Оны жоғары сыныпқа осы ұқыптылығы үшін көшірген сыңайлы. Әке - шешесі алды-артын болжағыш кісілер болғандықтан да, оны бірден мектепке беруге асықпаса керек. Ал оған латын тілі негіздері пәнін селоның дін қызметшісі оқытып жүрген.

Оның әкесі демалысқа шыққан рота әскери фельдшері Шарль – Дени - Бартоломе Бовари мырза, 1812 жылы әскер қатарына жаңадан жастар шақырылып жатқан тұста бір қолайсыз жағдайға кезігіп, соған орай қызметінен кетуге мәжбүр болған. Алайда, өзінің жеке басының жақсылығы арқасында, ойда-жоқта бас киімдер дүкенінің қожайыны, әскери фельдшердің сырт келбетіне қызыққан қызының қалыңмалына берген алпыс мың франкке ие бола кеткен. Сымбатты, сөзшен, етігінің өкше темірін сәнді сылдырлатуға дағдыланған, қияқ мұртты, саусақтары толы сақина, жарқырата киінуді жаны сүйетін ол көзге жайсаң жігіттің қалпын танытып, сауда саласының қызметкері сияқты өзін өте еркін ұстайтын. Үйленгеннен кейін екі-үш жыл ішінде ол қалыңмалға келген қаражатты аямай шашты: аста-төк тамақтанды, кеш жатып, кеш тұрды, темекіні форфор түтікшемен тартты, әр кеш сайын театрға барып, жиі-жиі дәмханаларға соғып тұратын. Қайын атасы артына азды-кем мұра қалдырған. Оған опынған Бовари мырза фабрика сатып алмақшы да болды, алайда, одан да жолы болмай, тұйыққа тірелген ісін жөндеп алмақ ниетпен деревняға қоныс аударған. Алайда, оның ауыл шаруашылығындағы білігі матаның бәрін сиса санайтын сияқты - тын. Ол аттарын жер жыртуға жегудің орнына өзі жайдақ мініп жүретін, шарапты бөшке - бөшкесімен сатудың орнына оны шиша - шишасымен өзі ішетін, қорасындағы құстардың тәуірін өзі жейтін, аңға шыққанда киетін етігін шошқаларының майымен майлайтын. Сөйтіп жүріп ол шаруашылықпен айналысудың өзіне қол еместігін мойындаған болатын.

Содан ол Ко мен Пикардия шекарасына шектес орналасқан бір селодан жылына екі жүз франк төлеп тұратын ферма иә помещиктің мекен-жайына ұқсас бір үйді жалға алған. Қателігін кеш түсініп, өзегі өртеніп қаланған, құдайға налып және бәріне қызғанышпен қараған, өз сөзіне қарағанда, жұрттың бәрінен түңілген ол, жасы қырық беске толғанда өзімен-өзі іштен тынып, дүниеден бас кешуді қалаған.

Баяғы бір кездерде әйелі оны жанындай жақсы көретін. Күйеуін ол махаббаттың құлы болып сүйетін және сол қылығымен онымен арасын суытып алған. Жасында ақжарқын, кісімен тез тіл табысып, жатырқамай араласып кететін ол қартайғанда, түбіне шөгіп қалған, уға айналған шарап секілді, мінезі өзгеріп, шөлкем-шалыс, долы, ашуланшақ болып кеткен. Әуелгі кездері күйеуінің деревнядағы қыз біткеннің соңына түсіп жүргенін, әртүрлі бәлелі жерлерге барып, үйге ұйпа-тұйпасы шығып, аузынан шарап иісі аңқып, кеш келетінін көрсе де көрмегенсін, бірақ қатты қапаланатын. Келе-келе оның ар-намысы оянды. Енді ол көрген-білгенін көңіл түкпіріне тығып, өзімен өзі болып кетті: өзінің ашу-ызасын үнсіз төзімділіктің күліне көміп, өле-өлгенше сол мінезінен айныған жоқ. Оның шаргез шаруадан, жүгірістен қолы бір босамайтын! Ол адвокаттарға, соттың төрағасына баратын, вексель төлеудің уақытын жадында ұстап, оның мерзімін ұзартудың жолын табатын, ал ұдайы бай патшаша ұйқылы-ояу қалыпта жүретін күйеуі әйелінің жанын ауыртатын сөздер айтып, пеш алдында шылым шегіп, күлге түкіру үшін ғана тіршілікке оралатын шақта ол

тынбай үй шаруасымен айналысатын: кір жуып, оны үтіктейтін, киім тігетін, қызметкерлердің жұмысын қадағалайтын, есеп-шот айырысатын.

Олар балалы болған кезде, оны біреуге бағып беруге тура келген. Кейін, ұлдарын қолдарына алған соң, мұрагер ханзаданы қалай бұзса, бұлар да оны солай бұзуға кірісті. Шешесі оны аузы - мұрнынан шыққанша тәтті тағамдарға тойдырса, әкесі оның жалаңаяқ жүгіруіне жол берді, тіпті ол өзін философ санатына қосып, ұлы малдардың төлдерінше ақыр соңында тыр жалаңаш жүруіне де болатынын дәлелдеп бақты. Ол өзінше анасының ниет - мақсатына қарсы келетін балалық кездің ержүректілік арман - аңсарын ойлап тауып, ұлын сол мұратқа сай тәрбиелеуге тырысты. Оның ойынша тек темірдей тәртіп, спартандық тәрбие ғана оның денсаулығын шыңдауға мүмкіндік беретін. Ол баласын мұздай суық үйде жатуға мәжбүрлеп, ромды аузын толтырып ішуге, діни шараларды мазақ етуге үйретті. Алайда тумысынан түзу жүруге жаратылған баланың бойына мұның бірі де дарымаған. Анасы оны қайда барса да қасынан қалдырмайтын, оған түрлі суреттер қиып беретін, ертегілер айтатын, мұңлы қуаныш пен нәзіктікке толы, таусылып бітпейтін ұзын-сонар әңгімелер айтудан жалықпайтын. Жанын жаралаған жалғыздық шаршатқан ана өзінің мейірін қандырмаған, алданған ар-намысының есесін ұлы арқылы қайтармаққа ұмтылды. Ол ұлының ержеткен, келісті, келбетті, ақылды кезін көз алдына елестетіп, оны темір жол қатынасы мекемесіне не болмаса сотқа қызметке тұрып, мансабы дәрежелі орынға жайғасса деп армандайтын. Оны өз бетінше оқуға, ескі күйсандықтың әуеніне ілесіп екі-үш романс айтуға да үйреткен - тін Бовари мырза болса оның ақыл-ойының толысуына онша мән берген жоқ. "Мұның бәрі жай әншейін әурешілік! - дейтін ол. Олардың ұлдарын қазына мектебінде оқытуға, оған қызмет иә сауда саласымен айналысуына мүмкіндік жасауға шамалары келе қояр ма? "Оқумен басыңа бақыт қонбайды, кім сормандай болса, сол әрдайым адам қатарына қосылмақ". Бовари ханым тілін тістеп отыратын, ал балақайы болса бұл мезгіл деревня көшелерін кезіп кететін.

Жер жырту кезінде ол түйіршектелген балшық лақтырып, егінжайдағы қарғаларды қуатын. Сай-саладан қара бүлдірген көретін, қолына шыбық алып күркетауық бағатын, шөп жинап, орман аралап жүгіретін, жаңбырлы күндері шіркеудің еденінде "касса" ойнайтын, ал үлкен мерекелер кезінде, діни қызметшіден қалынып - жалбарынып қоңырау соғуға рұқсат сұрап алып, жуандығы білектей арқанға кенеше жабысып алып тербелген сәтте ол өзін белгісіз бір жаққа ұшып бара жатқандай сезінетін.

Міне, жас емен сияқты, бұл бала, осылай ержетті. Қолдары қайратты, екі беті албырап тұратын.

Оның жасы он екіге толғанда, анасы оны оқуға беру керектігін кесіп айтты. Оны оқыту үшін дін қызметшісіне өтініш жасады. Алайда бұл оқудың пайдасы онша болмады, себебі сабақ оқытуға бөлінген уақыт аз, оның үстіне ұдайы үзіле беретін. Поп оны шіркеудің қойма бөлмесінде,

түрегеп тұрып, асығыс шоқындыру мен жерлеу рәсімі аралығында үздік-создық оқытатын, болмаса құрбандық шалған жерге шақырмаған жағдайда ғана, кешкісін шәкіртін алдыртатын. Ол мұны өзінің бөлмесіне ертіп апаратын, ол жерде екеуі де орындыққа жайғасатын, шыбын-шіркей мен түнгі көбелектер шырақты шырқ айналып жүретін. Бөлменің іші қапырық, шәкірт бала қалғып-шұлғып отыратын, ал содан сәл уақыт өте қолдарын қарынның үстіне қойып, аузын ашқан қалпы қария да қорылға басатын. Кейде науқас адамнан киелі сыйлықтар алып келген кезінде, Шарльдың аулада асыр салып ойнап жүргенін көрген ол оны қасына шақырып алып, ұрсып және осы сәтті пайдаланып, ағаштардың бірінің түбіне тұрып етістікті септеуге мәжбүрлейтін. Олардың бұл әрекетін кенет жауған жаңбыр иә болмаса таныс адамның кезігіп қалуы тыятын. Айтқандай, поп өз шәкіртіне ұдайы ризашылығын білдіріп, тіпті "жасөспірімнің" жады тамаша екендігін тамсана айтатын.

Шарльдың осымен ғана шектелуі мүмкін емес - тін. Бовари ханым өз айтқанынан қайтпады. Бовари мырза ұялды, шындығына келгенде бұл жөніндегі әңгіме оны әбден діңкелеткен, сондықтан да дау-дамайсыз көне салған, ендігі жерде ата-анасы баланың есейе түсуін, яғни тағы бір жыл тоса тұруға ұйғарысқан.

Арада жарты жыл өткесін, келесі жылы ақыры Шарльды Руан колледжіне берген. Қазан айының соңында, әулие Романды еске алу күніне орайластыра өткізілген жәрмеңкенің қызған шағында ұлын оқуға Бовари мырзаның өзі апарып салған.

Ендігі жерде Шарль өмірінің кейбір қыр - сырын біздің ешқайсымыз да есімізге түсіре алмас едік. Оның мінезі байсалды болатын: үзіліс кезінде ойнайтын, уақтылы, мезгілде сабағын даярлайтын, сыныпта тыныш отыратын, жатақханада жақсы ұйықтайтын, асханада тамағын тәбетпен жейтін. Оны Гантри көшесінде түрлі тұтқалар сатып, көтерме сауда жасайтын саудагер қамқорлығына алған - айына бір мәрте, дүкені жабылғаннан кейін жексенбі күні, ол Шарльды училищеден алып кететін де, кемелерді көріп қайту үшін жағалауға сейілге жіберетін, сағат жетіде, тура кешкі ас ішер кезде қайта әкеліп тастайтын. Бейсенбі күндері сабақтан соң Шарль анасына қызыл сиямен ұзын-сонар хат жазып, оны үш қайыра желімдейтін, одан кейін өзінің тарих жөніндегі жазбаларын ақтарып шығатын, иә болмаса сабаққа даярланатын бөлмеде жатқан "Анахарсистің" жұлма-жұлмасы шыққан томын алып оқуға кірісетін. Сейілдеуге шыққан сәттері, өзі сияқты бұрынғы деревня тұрғыны, мектеп күзетшісімен әңгімелесетін.

Өзінің ыждағаттылығы арқасында оның оқуы өзгелерден төмен емес - тін, ал тіпті бір жолы жаратылыстану тарихы сұрағына қайтарған жауабына ең жоғары баға алған. Ол біздің колледжде небәрі үш-ақ жыл оқыды, одан кейін ата-анасы алып кеткен - оның емші болуын қалаған және бакалавр атану үшін тапсыратын емтиханға оның өз бетінше даярланатынына

риясыз сенген.

Шешесі оған О – де - Робек көшесінен, бесінші қабаттан, таныс сыршының үйінен бір бөлме тауып берді. Ол сыршыны пәтершіге қызмет көрсетуге көндірді, қажетті жиһаз -үстел және екі орындық тауып әкелді, үйінен көне, шие ағашынан жасалған кереует алдырды, сондай-ақ бейшара баласы жаурап қалмасын деп тағы да шағын шойын пеш және отын сатып алды. Арада апта өткен соң, әсіресе, қазіргідей оған бас-көз болатын ешкім жоқ кезде, ұлына жақсы жүріп-тұру жөнінде қисапсыз ақыл-кеңес пен өтініш айтқан соң үйіне қайтып кетті.

Сабақ бағдарламасымен танысқан Шарльдың есі шықты: анатомия курсы, патология курсы, физиология курсы, фармацевтика курсы, химия курсы, тағы да ботаника, тағы да клиника, тағы да терапия курстары, оның үстіне - гигиена мен медицина негіздерін қосыңыз, бұл сөздердің мән-мағынасы оның жетесіне жетпейтін, осының барлығы бұған жантүршігерлік түнек салтанат құрған ғибадатхана қақпасы сияқты елестеген.

Ол ештеңені түсінбеді, қанша зейін қоя тыңдаса да, бұған бәрібір мәні миына кірмеген. Солай бола тұрса да ол оқуын жалғастыра берді, мұқабалы дәптерлер сатып алды, лекцияларға үзбей қатысты, клиникада өткен сабақтардың бірде - біріне қатыспай қалған жері жоқ. Неге екенін өзі білмесе де, көзі байланған қалпы шырқ айнала беретін ат сияқты, күнделікті ауыртпашылығы жоқ міндетін атқара берді.

Оны артық - ауыс шығыннан құтқару үшін анасы әр апта сайын пошта көлігі арқылы бір кесек қуырылған бұзау етін жіберіп ұратын, ал бұл оның ауруханадан келген бетте, суық сорған денесін жылытпақ болып екі аяғымен жер тепкілеп тұрып жейтін күнделікті таңғы тамағы болатын. Ал таңғы астан соң зыр жүгіріп жүріп лекцияларға, анатомиялық театрға, ескі дімкәсті науқастар жатқан ауруханаға барып, одан шығып күллі қаланы кесіп өтіп өзінің пәтеріне қайтатын. Кешкісін қожайын берген шала құрсак астан соң, өзінің бөлмесіне кіріп балқып кетердей қызарған пешіне жақынырақ жайғасып, тағы да сабақ даярлауға отыратын, оның су сіңген киімдерінен бу шығатын.

Жаздың жайлы кештерінде, салқын түспеген көшелерде жан баласы жоқ сәтте, қызметші қыз-келіншектер қақпа алдында қосетек ойнап жүрген кезде ол терезені айқара ашып, оның жақтауына сүйеніп тұратын. Қарсы алдында, көпірлер арасымен, жағалауларын жағалай орналасқан торлы қоршаулардың ішімен, Руанның осы маңын кішігірім сүренсіз Венеция кейпіне түсіріп, түсі бірде сарғыш, бірде ақшулан, бірде көгілдір өзен ағып жатыр. Жүрелей отырған жұмысшылар оған қолдарын жууда. Шатырдағы терезеден сыртқа шығып тұрған сырғауылда иірілген шүйке жіптер кептіруге ілінген. Қарсы беттегі шатырлардың үстінде батқан күннің алқызыл шапағына шомылған ұшы-қиырсыз ашық аспан кеңістігі. Иә, иә, тап қазір қала сырты ғажап болар! Шарль деревняның өзіне таныс жан

жадыратар жұпар иісін жұтпақ ниетпен демін ішіне тартып, қанша жұтынса да мұрны ештеңе сезбейді.

Оның арықтап, бойы сарайып, жанарына мұң ұялап, келбеті кісі назарын аударатындай өзгеруі соның арқасы.

Бірте-бірте ол әуел бастағы ойынан айналып, босаңси бастады және бұл өзгеріс өздігінен болған жағдай. Бір жолы ол клиникаға келмей қалды, келесі күні лекцияға қатысқан жоқ, сандал - байлыққа салынып, жалқаулыққа бойы үйреніп алғаны сондай, сабаққа қатысуды мүлде қойды.

Ол домино ойнауға құмартып, шыр айналып кабактан шықпайтын болған. Күнде кешкісін лас үйде отырып, қара көзілдірікті тастарды мәрмәр үстелге тарсылдата ұру - бұл оған өзінің өсіп-жетілгендігінің - ержеткендігінің белгісіндей, өз бетінше - өз еркінше өмір сүрудің тамаша үлгісіндей болып көрінген. Ол жаңа - бейтаныс өмірдің есігін ашқандай, алғаш рет тыйым салынған рақат тіршіліктің дәмін тата бастады. Есік ашар алдында, тұтқаға қолы тиген сәттен - ақ ол өзін бейнебір сезім ләззатына бөленгендей сезінетін. Бұрындары бой алдырмай жүрген көп қылықтар ендігі жерде әдепкі әдетіне айналған. Ол достарымен бас қосқан отырыстарда өзі жатқа білетін әндерін шырқап, Беранжені тамсана мадақтап, пунш пісіруді үйреніп, ақыр соңында махаббаттың бал шырынынан да дәм татты.

Осындай жүріс-тұрысының арқасында емтихан тапсыру кезінде аянбай сүрінді, сөйтіп емші атағынан айырылды. Ал үй - іші болса оның өміріндегі осынау қуанышты оқиғаны атап өтпекші болып, сол күннің кешінде келуін тағатсыз тосып отырған!

Үйіне жаяулатып қайтқан ол, селоның шетіне кірген бетте шешесін шақыртып алып, болған жайды баяндап берді. Анасы оған кешіріммен қарап, бар кінәны емтихан қабылдаушылардың әдепсіздігіне жауып, бәрін орнына келтіретініне уәде берген соң, Шарльдың жабырқау көңілі жадырай түскен. Бовари мырза болса ақиқатты арада бес жыл өткенде бір-ақ білген. Бұл шақта әйелі шау тартқан, сондықтан да Бовари мырза оған кешіріммен қараған, оның үстіне, айтқандайын, өз ұрпағының маубас екендігі туралы ой оның үш ұйықтаса түсіне де кірмеген.

Сөйтіп, Шарль іске қайта кірісіп, ешнәрсеге алаңдамастан, емтихан тапсыруға тыңғылықты даярланып, бағдарлама талаптарына сәйкес не білу керектің бәрін жаттап алды. Ол көңіл толатындай баға алды. Анасы үшін бұдан артық бақытты күн болсын ба! Осы оқиғаға байланысты үй ішінде той өтті.

Иә, енді өзінің білім-білігін қай жерде жүзеге асырғаны жөн? Тостада. Ондағы бары жалғыз дәрігер, оның өзі қартайған кісі.

Бовари ханым оның өлімін көптен күтіп жүрген, бейшара шал қайтыс

болмай жатып-ақ ізбасары ретінде Шарль оның қарсысындағы үйге келіп жайғасты.

Әйтсе де, ұлын тәрбиелеп, оны дәрігер дәрежесіне жеткізу, Тостадан оған қызмет орнын тауып беру - мұнымен ғана шектелуге болмайтын, ендігі міндет - үйлендіру. Бовари ханым оған қалыңдық та тауып қойған - дьепптік сот орындаушысының жесірі, жасы қырық беске келген, есесіне жылдық табысы мың екі ливр екен!

Дюбюк ханым ажарсыз, қатқан қайыңдай қатпа, жазғытұрым бүр жарған бүршік секілді бетін қисапсыз безеу жауып кеткен, соған қарамастан оған қырындаған жігіттер жетерлік -тін. Өз дегеніне жету үшін Бовари ханым олардың жолын кесуі керектің міндеттеді бәрінен қулығын асырып баққаны сондай, тіпті жергілікті дін қызметкерлерінің қолдауына сүйеніп жүрген бір шұжықшының аузын аңқитып кетті.

Шарль үйлену ісі оңға бастыратын шығар, еркіндік алып, өз басын да емін-еркін сезінетін шығар және өз жиған-терген дүние-мүліктерін қалай жұмсауына да жақсы жағдай туар деп ойлаған. Алайда қалыңдығы оның ойының ойран-топырын шығарды: оған Гюгде адамдардың көзінше не айту, не айтпау керектігін міндеттеді, жұма сайын дұға оқуды, келіншегінің көңіл қалауы бойынша киінуді және төлемдерін өтеуді ұзаққа созып жіберген кісілерді тықсыртуды тапсырды. Оған келген хаттарды ашып оқып, әрбір басқан ізін аңдып және ол келген әйелдерді кабинетінде қабылдаған кездері есіктің сыртында тұрып тыңдайтын.

Таңертеңгілік шоколад жемей жаны жай таппайтын, ол өзіне ұдайы көңіл бөлуді талап етті. Біресе жүйкесінің жұқарғанын, әсіресе кеудесінің ауырғанын, біресе көңіл күйінің пәстігін айтудан әсте жалықпайтын. Басқан аяқтың тырсылы да оның жынына тиегін, қасынан бір сәтке шығып кетсе болды, жалғыз қалдым деп сарнайтын, ал жанына жақындаса болды - қалай өлгелі жатқанымды көргелі келдің деп жазғыратын. Кешкісін, Шарль жұмыстан келген кезде, көрпе астынан сырықтай арық қолдарын шығарып, оның мойнына орап алып, қасына - кереуетіне отырғызған соң, оған өзінің жан күйзелісін айтып, мұңын шағуға кірісетін: ол мұны мүлде ұмытқан, ол басқа біреуге ғашық! Оған бақытсыз боласың істен болжам бекер айтылмаған екен. Әңгіменің соңы, денсаулығын түзеуге қажетті қандай да бір шырын беруді және өзіне деген ынтызарлығының ыстығы басылмауын сұраумен аяқталатын.

II

Бір жолы түнде сағат он бір шамасында олар табалдырық алдына келіп табан тіреген, жер тебініп, пысқырған аттың дыбысынан оянып кетті. Күтуші әйел шатырдағы терезені ашып, төменде, көшеде тұрған кісімен тілдесті. Ол дәрігерге келіпті, қолында хаты да бар екен. Настази суықтан қалтырап-дірілдеп жүріп, басқышпен төмен түсіп, есіктің кілтін бұрап, ысырмаларын ашты. Келген кісі атынан секіріп түсіп, одан бірден жатын

бөлмеге кірді. Сұр шашақты жүн телпегінің ішінен матаға оралған хатты алып, Шарльға құрметпен ұсынды, ал ол жастығына жантая жатып, шынтағын тіреген қалпы оқуға кірісті. Кереуеттің қасында тұрған Настазидің қолында шырақ. Ал әйелі ұялғаннан теріс айналды.

Көк сиялы кішкентай ғана мөр басылған хатта Шарльдан мүмкіндігінше жедел Берто фермасына жетіп, аяғын сындырып алған адамға жәрдем беруді жалына сұралыпты. Ал енді, Лонгвиль мен Сен - Виктор арқылы жүргеннің өзінде, Тостадан Бертоға дейінгі арақашықтық табаны күректей алты миль. Түн болса тас қараңғы. Кіші Бовари ханым күйеуінің жолай бірдеңеге ұрынып қалуынан қорқатынын айтты. Осы себепті, хат әкелген атшы кері қайта береді де, ал Шарль үш сағаттан соң, ай туысымен жолға шығатын болып уәде байласты. Оны бір бала қарсы алып, фермаға баратын жолды көрсетіп, баратын үйдің қақпасын ашып беретін болған.

Таңғы сағат төрт шамасында, сулығын қымтана жамылған Шарль Бертоға аттанды. Әлі де болса таңғы тәтті ұйқының құшағында маужырап отырған оны аттың бірқалыпты жорға желісі тербете түскен. Әдетте егістік алқаптың айналасын қазып, әдейі жасалған, төңірегін тікенді бұтақ қоршаған әр кезіккен сәтте - ат кенет тоқтай қалған кезде Шарль шырт ұйқысынан оянып кетіп, оның ойына бірден сынған аяқ түсіп, ол өз жадында сақталған әртүрлі сынықтардың қалай болғанын есіне түсіруге тырысқан. Жаңбыр басылып, таң шапағы біліне бастаған, алма ағаштарының сидиған бұтақтарына қонақтаған құстар қимылсыз отыр, таңның салқын самалы олардың қауырсындарын үрпитіп жіберіпті. Қайда қарасаң да бірыңғай далиған дала, тұманды аспанмен астасып кеткен ұшы-қиырсыз сұрқай кеңістікте жалғыз көз тоқтатын ферманы айнала топтана өскен ағаштардың қарақошқылданған сұлбалары ғана. Шарль ара-тұра көзін ашып алса да, іле-шала санасы сарсылып, қайтадан қалғып кететін де, дем арасында қайдағы бір түсініксіз күйге түсіп, есеңгіреп, таяуда басынан кешіргендері баяғы кездердің естеліктеріне ұласып, ол өзін-өзі екі адам кейпінде сезінді: бір мезгілде әрі студент, әрі үйлі-баранды болып кететін, осының алдында ғана төсекте жатқан сияқты еді, енді бір сәт баяғы кездердегідей хирургия бөлімінде жүрген сынайлы. Оның мұрны тыныс тарылтқан қапырық ыстық ауаның иісі мен жан жадыратқан шақтың жұпар иісін ажырата алмаған; науқастар жатқан кереуеттерді қоршай керілген сымдарға ілінген шымылдың темір шығыршықтары мен ұйықтап жатқан әйелінің шықыр - шықыр дыбысы қатар естілген... Васонвильден өте бергенде ордың жиегіндегі шөптің үстінде отырған баланы Шарльдың көзі шалып қалған.

Сіз дәрігерсіз бе? - деп сұрады ол.

Сұрағыңа оң жауап алған соң бала өзінің ағаш шәркейін қолына алып, Шарльдың алдына түсіп зыр жүгіре жөнелді.

Жол-жөнекей өзінің қосшысын әңгімеге тартқан емші Руо мырзаның жергілікті фермерлердің ішіндегі - аса ауқаттысы екенін білді. Ол аяғын

кеше кешкісін Шоқындыру рәсіміне шақырған көршісініңкінен қайтып келе жатқанда сындырып алған. Оның әйелі осыдан екі жыл бұрын дүние салыпты. Қолында қалған жалғыз қызымен тұрып жатқан, оның шаруашылығына бас-көз болып жүрген де сол "бикеш".

Жол табаны тереңдей түсті. Мінеки, Бертоға да жетіп жығылды. Қашаның тесігінен ішке зып ете қалған балақай бір сәтке жоғалып кетті, алайда көп ұзамай қақпаны айқара ашып, ауланың алыс түкпірінен бой көрсетті. Суға малшынған шөпке аттың аяғы тайғанақтай берді, Шарль болса ағаш бұтақтары арқасын осып кетпеуін ойлап еңкейе берді. Шынжырларын қылқынғанша күшене тартқан күзетші иттер күркелерінің алдында шабалана үруде. Шарль аулаға кірген сәтте, үріккен аты жалт бұрылған.

Фермадан молшылықтың иісі аңқып тұр. Қақпасы ашық тұрған .ат қорадан жұмысқа жегілетін, тұрқы есік пен төрдей жылқылар көзге шалынды - олар жаңа астаулардан қарпи асаған шөптерін .асықпай шайнап жайбарақат тұр. Қора-қопсыларды жағалай үйдей -үйдей көң үйінділері жайыла жайғасқан, одан буырқана бу шығып жатыр, оның үстінде күркетауық пен тауықтардың арасында кошалық құс өсірушілердің көркі мен мақтанышы - бес-алты қырғауыл бірдеңе теріп жеп жүр. Қой қора ұзынша да, астық сақтайтын сарайдың қабырғалары алақан сияқты теп-тегіс. Қалқаның астында екі бірдей үлкен арба мен төрт соқа, қамшы, доға, ер - тоқым толық әбзелімен ілулі тұр; көк жүн терлікке пішен сарайынан ұшқан шөп-шалаң жабысып қалыпты. Ара қашықтығы бірдей етіліп егілген ағаштар орналасқан аула жайпақтау, тоғанның жағасында жүзген қаздардың қаңқылы құлаққа көңілді естіледі.

Есіктің алдынан Бовари мырзаны қарсы алуға қатарлап үш қайыра бүрмелеген көк жібек көйлек киген жас әйел шығып, оны каминнің оты алаулай жанған асүйге ертіп әкелді. Отты айналдыра, біреулері кішкене, екіншілері үлкендеу шойын қазаншалар орналасыпты, оларда қызметшілерге арналған таңғы ас пісіріліп жатса керек.

Су болған киім пеш үстіне кептіруге жайылыпты. Қысқа сапты күрек, от көсейтін шымшуыр және от үрлейтін көріктің алқымы - мұның бәрінің де көлемі керемет үлкен еді және жылтыратылған болатша жылтырлап тұр; қабырғаны тұтаса жағалай ас үй ыдыстары жайғасқан, оларға ошақта жанған оттың ыстық алауының жалаңдаған тілі мен терезеден сығалай сібірлеп атқан таңның сәулесі шағылысып, жарқ-жүрқ етуде.

Шарль науқас жатқан екінші қабатқа көтерілді. Ол болса көрпе жамылып төсегінде терлеп жатыр; түнгі қалпағын шешіп тастапты. Жас шамасы елулерге келген бәкене бойлы, толық, жүзі жүдеу, көзі көк, қасқабас, құлағына сырға такқан кісі екен. Кереуетінің қасындағы орындықтың үстінде арақ құйылған графин тұр, ол өзін сергек сезіну үшін мезгіл-мезгіл содан жұтып - жұтып алады. Дәрігерді көрген бетте ол тынышталып, ұрыс-керісін доғарып - ал бұған дейін оның он екі сағат бойы

аузы жабылмаған - баяу ғана ыңырсуға көшті.

Асқынып кететіндей емес, сынық жеңіл-желпі ғана екен. Мұндай сәттің болары Шарльдың ойына да кіріп-шықпаған. Осындай жағдайда ұстаздарының өздерін қалай ұстайтындарын есіне түсірген ол әсерлі әзіл-қалжың, жараға май жаққандай дертіне дауа болатын хирургтің жылы сөздерін айтып, сырқаттың көңілін көтеруге тырысты. Күймесінен аяқты керетін тақтай алдырды. Шарль оның біреуін таңдап алды да, екіге жарып, оны шыны сынығымен қырды; күтуші әйел болса жараны таңатын бинт үшін ақжайманы жыртып жатыр, ал мадмуазель Эмма бар ынта - ықыласымен көпшік тігуге кіріскен. Ол ине іздеп, таппай әуре - сарсаңға түсті де, әкесі қызына қатты ашуланды; алайда ол жұмған аузын ашқан жоқ - тек асыққаны сондай, әлсін-әлі бірде ана саусағына, бірде мына саусағына ине сұғып алып, оны аузына салып, аққан қанын сора берді. Шарльды таң - тамаша қалдырған оның тырнақтарының қардай аппақтығы. Осынау жақұттай жарқырап тұрған ұштары үшкірленген тырнақшалары дьепптік піл сүйегінен де асыра жалтыратылып бадам ағашы сияқты алыныпты. Әйтсе қыздың қолы әдемі емес - тін, кереметтей ақ емес білегі, буындары қатып кеткен, оның үстіне шамадан тыс ұзын, бүгілетін жерлерінің ирек-ирек сызықтары да жоқ. Оның ажарын ашып тұрған көзі ғана; түсі қоңыр болса да кірпіктері оны қара көзге ұқсатып жіберген және ол сізге сескенбей тура, қадала қарайтын.

Жарасын таңып болғаннан кейін Руо мырза дәрігерге жолға шығар алдында ауыз жылытып алу жөнінде ұсыныс айтты.

Шарль төр үйге беттеді. Түріктер бейнеленген сиса алжапқыш төселген үлкен кереуеттің алдына қойылған үстелде екі кісіге арналған ыдыс-аяқ және қызыл шарап құятын екі күміс тостаған тұр. Дәл терезенің қарсысында тұрған емен шкафтан сарыгүлдің және жаңа ғана жуылған ақжайманың хош иісі мұрын жарады.

Бұрыш-бұрышта еден үстінде бидай толы қаптар қаздай тізіліп тұр. Шамасы, бұл үш тас басқыш апаратын қасындағы қоймаға сыймаған болар. Кейбір жерлерінің сыздан жасыл бояулары өшкен қабырғада осы бөлменің көркін келтіріп тұрған Минерваның көмірмен салынған басының суреті алтын рамамен көмкерілген күйі шегеге ілінген, ал оның астына готикалық әріппен "Қымбатты әкеме" деген сөз жазылған.

Әуелі әңгіме науқас адам, сосын ауа райы, күннің суытып кеткені, түн түсе даланы қасқыр кезіп жүретіні жөнінде өрбіген. Мадмуазель Руоның деревнядағы тіршілігі, үй шаруасының барлық ауыртпалығы бір басына түскен, әсіресе, қазіргі кездегі өмірі кісі қызығарлық емес - тін. Төр үйдің суықтығынан қыздың денесі мұздап, қалтырап-дірілдей бастаған, соның әсерінен оның томпиған ерні ептеп ашыла түскен, оны сөзден тыйылған сол сәтінде жымқырып, тістей бастады.

Оның мойыны қайырма ақ жағасынан сыртқа шығып тұр. Бас сүйегінің

бітісіне сәйкес, қақ айыра қайырған жерінің жіп-жіңішке сызығы оның шашын сәл ғана қомпайта көтере түсіп, құлақ - қарының ұшы ғана көрінетіндей кейіпте екі бандоға бөліп тұр. Шаштарының мұқият тегіс таралғаны сондай, екі бандоның әрқайсысы көзге біртұтас сияқты елестейді, ол бұйралана самайын жауып, артынан қарағанда сәнді қайырылған шаш көздің жауын алғандай, ал село дәрігері сонша сәндеп қиылған шашты бұрын-соңды көрген емес. Қыздың екі бетінің ұшы албырап тұр. Жалпақ белбеуінің екі түймесінің арасына, еркектердікі сияқты, тасбақадан жасалған көзілдірік ілінген.

Шарль науқаспен қоштасуға кіріп шығып, төргі бөлмеге қайта оралса, қыз терезеге телміре қарап, бақтағы жел құлатып кеткен бұршақтарға арналған тіреуіштерге көз салып тұр екен.

- Сіз бір нәрсеңізді ұмытып кеттіңіз бе? - деді бұған бұрыла қараған қыз.

- Иә, кешірерсіз, ат айдайтын шыбыртқымды ұмытыппын, - деді Шарль.

Ол оны кереуеттің үстінен, есіктің артынан, орындықтың астынан іздей бастаған. Шыбыртқы бидай толы қаптардың артында, қабырғаның нақ іргесінде жатыр екен. Оны көрген мадмуазель Эмма қаптарға асылып, еңкейе берді. Сыпайылық борышына сәйкес оның алдын орамақ ниетпен, қабаттаса қол созған Шарльдың кеудесі байқаусызда еңкейген қалпы оның алдында тұрған қыздың арқасына тиіп кетті. Ол бойын тіктеп, қырынан қарап тұрған қалпы шыбыртқыны ұсынған кезде жүзі бал-бұл жанып, қызарып кеткен екен.

Шарль үш күннен кейін келемін деп уәде берсе де, ертесіне қайтадан Бертоға тартып кетті, сосын ұқыптылықпен аптасына екі мәрте соғып тұратын, оның сыртында ұмытшақтығын сылтауратып, күтпеген жерден келіп қалатыны тағы бар.

Сонымен бірге бәрі ойдағыдай болатын. Сырқаттың сауығуы емшілік өнерге сайма-сай келіп, арада қырық алты күн өткен соң Руо мырза өз "лашығы" ішінде ешкім қолтығынан сүйемей-ақ жүруге талпыныс жасай бастады да, содан бері Бовари мырзаның қолы шипалы дәрігер ретінде аты шыға бастаған: Руо қарияның айтуынша, Ивета түгіл, Руанның таңдаулы дәрігерлері де оны осыншама жедел емдей алмас еді.

Бертоға барып қайтудың не себепті жанын жай таптырмайтындығы жөнінде Шарль әсте ойланған емес. Әгәрки осы орайда ойлана қалса, ол әлбетте өзінің ықыластылығын мәселенің маңыздылығынан, бәлкім татымды табыс табуға деген үміттен деп түсіндірер еді. Оның күнделікті күйбеңге толы сұрқай тіршілігінің ішінен фермаға жиі жолы түсуі ол үшін шынымен жөні бөлек сәттілік болғаны ма? Мұндай күндері ол құлқын сәріден оялатын, жол бойы атын желдірте айдап, шықпыртудан танбайтын, ал фермаға таяп қалған кезде секіріп түсіп, аяқ киімін шөпке сүртіп, қара қолғабын жоғары тартып қоятын. Оған аулаға кіру де, иығымен қақпаны

итеру де, шарбақтың үстінде қонақтап отырған әтештің шақыруы да, қызметшілердің қарсы алып, алдынан шығатыны да ұнайтын. Оған атқора мен қамба да; Руо қарияның сәлемдескен сәтте алақанын шапалақтап, оны өзінің құтқарушысы санайтыны да, мадмуазель Эмманың былғары туфлиіне таңып байлап алған ағаш ұлтанының мұнтаздай таза асхана еденінде сыртылдағанына дейін жанына майдай жағатын. Биік өкше оның бойын сұңғақтата түскен; ол Шарльдың алдына түсіп жүрген сәтте ағаш ұлтан еденнен жедел көтеріліп, табанын сылбырлау сыртылдата түседі.

Қыз оны әрдайым табалдырықтың бірінші басқышына дейін шығарып салатын. Алдын ала қоштасып шыққан олар, енді тіл қатыспайтын. Етек-жеңін қуалай соққан қатты жел оның желке шашын жұлқылап, бейне жалауша сияқты оның мықынында желбіреген белдемшесінің бауларымен ойнақ салды. Бірде, жылымық күні, ағаштардың қабығы суға малшынып, шатырдан тамшы ағып тұрған. Табалдырықта тұрған Эмма үйге қайта кіріп, бөлмесінен қолшатыр алып шығып, жайып жіберді. Көкшіл сұр жібек қолшатыр. Жұп-жұқа, селдіреп тұр және оның аққұба жүзіне күн сәулесі шуағын шашуда. Эмма қолшатыр астында тұрып осынау жан жадыратар жылылыққа жымия күлді. Қолшатырдың керілген жібек матасына соққан тамшылардың тырсылы естіледі.

Әуел баста Шарльдың Бертоға қатынауы енді-енді жиілей бастаған кезде кіші Бовари ханым әрдайым сырқаттың саулығын сұрастырып, тіпті кіріс-шығыс кітапшасынан оған жеке-дара таза бет арнады. Оның қызы бар екенін білген соң, жай-жағдайын білуге асықты. Сөйтсе, мадмуазель Руо урсулиндық³ монастырда оқып, ұялмай айтатындай "тамаша тәрбие" алыпты, яғни ол биге бейім, географияға жетік, сурет салып, шілтер тоқиды және күйсандықта ойнауға қабілетті екен. Жоқ, бұл тым-тым төзгісіз жағдай екен!

"Е, оның неліктен, - деп ойланды Бовари ханым, - оған бара жатқанда жайнап, жайрандап кетуінің себебі, жауын астында қалып, бүлдіріп алармын деп қорықпай-ақ, жаңа жилетін киіп алуының себебі енді түсінікті. Иә, сол әйел ғой! Иә, сол әйел ғой!.."

Оны көрмей – білмей - ақ сырттай жек көріп кетті. Әуелі оған әрнені сылтаурата сөйлеп, жанын жай таптыруға тырысты, алайда, Шарль оның мәнісін түсінген жоқ; сосын ойда жоқ, қайдағы бір ескертпелер жасауға көшкен, айқай - шу шығарудан қорыққан Шарль оларды естімеген болып жүре беретін, ақыр соңында ұрыс - керіс басталып, Шарль болса оны қалай басудың ретін таппай қиналған. Руо мырза жазылып кеткен болса, мұның үстіне әлі күнге тиісті ақшасын да бермегендері қалай? Иә, онда бір белгілі бикеш бар - он саусағынан өнер тамған тоқымашы, сандуғашша сайраған тілі тәтті, ақылы да асып туғандай. Шарль ондайларға үйірсек, оған қала бикештері ұнайды!

- Руоның қызы қандай бикеш өзі? - деп Бовари ханым қарап отырып

ашуланатын. -Айтары жоқ, керемет бикеш! Оның атасы бақташы болған, олардың тағы бір туысқаны әлдебіреуге бекер тиісіп, төбелес шығарып, сотталып кете жаздаған. Оның жексенбі күндері түстікке жібек көйлек киіп барып, кеуде кергені түк жарасып тұрған жоқ! Өзін графиня санатына қосқаны ма сонда? Бейшара қарияны тақырға отырғызу емей немене бұл; оның қайта бағы бар екен, өткен жылы шалқаны жақсы өнім берді, әйтпесе мерзімді салығын қайтып төлер еді?!

Осындай әңгімелер Шарльдың көңілін әбден суытып, ол Бертоға баруын тоқтатқан. Ұзақ жылап, соңынан сүйісіп, құштарлық сезіміне берілген сәтте Элоиза оны енді қайтып ол жаққа ат басын бұрмаймын деп иманшарт ұстап, ант-су ішуге мәжбүрлеген. Сөйтіп ол бағынған, алайда буырқанған құштарлық құлша құлдық ұруына қарсы бүлік шығарып, ол өзін-өзі аңқаулығына алдарқатып, Эмманы көруге тыйым салу, оны сүюге хақы бар деген тұжырымға тоқтаған. Оның үстіне жесір әйел арық, ақсиган тісті, ұштары екі жауырынының ортасында салақтап жүретін, қысқа қара орамалды қысы-жазы тастамай жамылып жүретін; ол өзінің қаңқасын қап сияқты сондай бір өте қысқа көйлекпен жасырып қоятын, оның астынан сұр шұлық киген аяғының тобықтарының үстінен дәу туфлиінің айқыш-ұйқыш байлаған баулары көрініп тұратын.

Шарльдың үйіне ара-тұра шешесі келіп тұратын, арада бірнеше күн өткен соң ол да келінінің сөзін сөйлеп, сөйтіп екеулеп, араша тілдерімен тілгілеп, оған ақыл үйретіп, кеңес беріп, мазасын қашыратын. Тамақты соншама көп ішетіні бекершілік. Кім келсе де бәріне бірдей стақан ұсынудың қажеті қанша? Ол мақта матадан тігілген ішкіімді қыңырлығынан ғана кимей жүр.

Енді, міне, көктемнің бас кезінде Дюбюк жесірдің бүкіл жиған - тергенін сеніп тапсырған энгувилдік нотариус кеңсесінде сақтаулы жатқан күллі қаражатты қағып алып тайып тұрды. Расында, кемеге қосқан алты мың франктен басқа Элоиздің Әулие Франциска көшесінде үйі бар-тын, алайда аз-маз жиһаз бен киім-кешектен өзге соншама көп әңгімеге арқау болған оның қисапсыз байлығының ерлі-зайыптылардың шаруашылығына тигізген пайдасы жоқ-тын. Бұл істің анық-қанығына жету керек болды: кепілдіктегі Дьептегі үй қайта кепілдікке берілді; оның нотариуста қанша ақша сақтағаны бір құдайдан басқаға белгісіз; ал кемеден түсетін пайдадан оған тиесілісі мың экюден аспайтын. Соған қарағанда сүйікті әйелдің әңгімесінің бәрі өтірік екен!.. Бовари мырза, яғни әксі қатты ашу үстінде орындықты тас еденге соғып, күл - паршасын шығарды және әйеліне қайдағы бір әбзелдері теріден бетер нашар арық-тұрыққа қосып, баланың бағын байладық деп мін тақты. Олар Тостқа барып қайтты. Пікірлесті. Түсінісу қызу текетіресте өтті. Элоиза ағыл-тегіл жылап, өзіне болысуды өтініп, күйеуінің мойнына асылды. Шарль оны қорғаштай бастаған. Әке - шешесі ренжіп, қайтып кетті.

Сонымен аяусыз соққы берілді. Арада бір апта өткенде Элоиза аулаға кір

жаюға шыққан, кенет оның тамағынан лақылдап қан ақты. Келесі күні, Шарль терезенің пердесін жылжытпақ болып, теріс бұрылған сәтте, ол "о, құдай" деп айқай салды да, іле тынысы тарылып, есінен танды. Ол жан тапсырды. Таңқаларлық қой!

Жерлеуден кейін Шарль үйіне қайтты. Төмендегі қабат қаңырап бос тұр, ол екінші қабатқа көтеріліп, жатын бөлмеге енді; кереуеттің аяқ жағына ілулі тұрған әйелінің көйлегі көзіне түсті; жазу үстеліне шынтақтай сүйеніп, қайғылы ойларға беріле қамығып, кеш түскенше отырды. Қалай болғанда да әйелі мұны сүйді ғой.

III

Бір күні таңертең Шарльға Руо қария өзінің сынығы бітіп, жазылып кеткен аяғының ақысына - қырық су тиыны бар жетпіс бес франк және оған қосымша күркетауық әкеліп берген. Ол Шарльдың басына түскен қайғысын білетін, сол себепті қолынан келгенше жұбатуға тырысып бақты.

- Мұндай жағдайды өз басымнан өткізгендіктен білемін! - деп оны арқасынан қағып қойды. - Иә, менің де басымнан өткен! Бейшара әйелім қайтыс болған кездері, өзіммен өзім ғана жалғыз қалуды қалап қыр асып кететінмін; әйтеуір бір ағаштың түбіндегі жерге құлай кетіп, жаратқанға жалбарынасын, қайдағы бір сөздерді айтып сандырақтайсың; бұтаққа ілініп қалған, ішек - қарны быжынаған құртқа толы, бір сөзбен айтқанда өліп қалған көртышқанды көресің де, оған қызғанышпен қарайсың. Өзгелердің осы сәт аяулы аруларын құшақтап жатқаны есіңе түскенде - қолыңа таяқ алып бар күшінді салып жер сабалай бастайсың; есім шығып кеткені сондай, тіпті тамақ ішуден қалдым; сенсеңіз, кофе ойыма түссе болды жаным шырқырап кететін. Иә, содан кейін күн түнге ауысып, тәулік таусылып, қыс - көктемге, жаз - күзге ұласып, бірте-бірте білдіртпей, там-тұмдап, дертіңнен де айығасың. Жаның жай тапқандай болса да, сізге қалай айтсам екен, бәрібір, көңіліңнің түкпірінде бір түйткіл қалады екен. Көкірегіңді бір зіл батпан жаншып тұрады. Иә, бұл біздің маңдайымызға жазылған ортақ тағдыр ғой, олай болса босқа қайғыра берудің жөні бар ма, басқа біреу өлді екен деп, өзіңе ажал іздеу бекершілік... Бовари мырза, есіңізді жиыңыз, сонда құлан-таза жеңілдеп қаласыз! Біздің үйге келіңіз: білсеңіз, қызым ара-тұра сізді еске алып, ол кісі мені мүлдем ұмытты деп қояды. Көктем де келіп қалды, қорыққа барып қоян атамыз, ал бұл болса сіздің алаң көңіліңізді алдарқататын әрекет.

Шарль оның кеңесіне құлақ асты. Бертоға барды; онда бәрі баяғыдай, яғни осыдан бес ай бұрынғы қалпы екен. Тек алмұрт гүлдеп тұр, ал Руоның әкесінің аяғы жазылып, фермасын аралап, оның тіршілік - тынысы біршама өзгеріске түсіпті.

Осындай қайғы-қасіретке кезіккен емшінің көңілін аулауға айрықша мән беру қажет деп санаған ол, оның аулада шляпасын шешпеуін ескертіп, сырқат адамша сыбырлай сөйлесіп, Шарльға крем иә пісірген алмұрт

сияқты жеңілдеу тағам әзірленбегеніне кейіген кісінің қалпын танытты. Ол әртүрлі әңгіменің басын қайырды. Шарль бір мезет еріксіз езуін жия алмай қарқылдай күліп жіберді де, артынша әйелі есіне түсіп, қабағын түйіп, тұнжырай қалған. Кофе үстінде оны ойына да алған жоқ.

Әйелін неғұрлым сирек есіне алса, соғұрлым жалғыздыққа бойы үйрене бастаған. Жаңа бір еркіндікті сезінудің қызығына түскен ол ұзамай еңсесін басқан ауыртпалықтан құлан-таза арылған. Ендігі жерде таңғы асы мен түстігін қашан ішемін десе де, ешкімге есеп бермей-ақ, қашан кетіп, қашан келемін десе де, шаршаған кезде кереуеттің үстінде түрегеліп тұрып тартынамын десе де өз еркінде - тін. Сөздің түйіні, ол өзін сәбидей мәпелеп, жанын бағып, көңіл айтуларды ықылас қоя қабылдайтын болған. Әйелінің өлімі оның өмір-тіршілігіне пайдалы болды, ай бойы айналасындағылар: "Жас жігітке обал болды-ау! Қандай қайғы-қасірет!" дей берген. Оның аты алысқа жайылып, қатынайтын кісілердің қарасы көбейе түсті, енді ол Руоның үйіне кез келген уақытта бара беретін болған. Оның ойын белгісіз бір үміт алдандырып, еш себепсіз бойын қуаныш билеген. Айна алдына барып, самай шаштарын сипалаған сәтте, ол өзін ажарлана түскендей сезінетін.

Бір жолы ол фермаға сағат үш шамасында келді: жұрттың бәрі қырда болатын, ол асүйге кірген, оның терезелерінің қақпасы жабық тұрғандықтан Эммануэль бірден көрген жоқ. Қабырғаның жарықтары арқылы ішке енген күн сәулесі жіп-жіңішке жол-жол болып еденнің ұзына бойына таралып, асүйдегі ыдыс-аяққа шағылысып, төбеде шайқала тербетіліп тұр. Үстел үстіндегі былғаныш стақанның ішінде өрмелеп жүрген масалар ақыры ызыңдай - ызыңдай ыдыстың түбіндегі қызыл арақтың қалдығына құлап, батып жатыр. Камин мұржасына түскен сәуле оның жабысқан күйе барқыттай жалтылдап, сөнген оттың күлі көзге көгілдір болып көрінеді. Пеш пен терезенің ортасында отырған Эмма бірдеңе тігіп отыр. Жалаңбас отырған соң оның жалаңаш екі иығында тер тамшылары жылтырайды.

Деревняда қалыптасқан әдет-ғұрып бойынша Эмма Шарльға сусын ішуге ұсыныс жасаған. Ол бас тартып еді, Эмма айтқанынан қайтпай, тіпті ақыр соңында күле сөйлеп, оған қосылып бір рюмке ликер ішетінін айтты. Ол осыны айтты да, іле жәшіктен бір шиша кюрасо және екі рюмке алып, оның біреуін мөймілдете толтырды, екіншісінің тек түбіне тамызды да, соғыстырған соң көтеріп аузына тигізді. Рюмкенің ішінде дым жоқ десе де болғандай - тың, аузын жібіту үшін Эммануэль артқа шегініп кетуіне тура келді; басын әнтек шалқайтып, ерні мен мойнын алға созып, екі қабат ұсақ тістерінің арасынан шығарған тілінің ұшы ыдыстың түбіне тисе де, аузы ештеңені сезбеген соң күліп жіберді. Ол сосын орнына қайта жайғасып, ісін жалғастырды - қағаздан жасалған ақ шұлықты жамап жатқан; оның басы иығына түсіп, үнсіз қалды. Шарль да жұмған аузын ашқан жоқ. Есік жақтан ескен жел еденде жатқан аз ғана қоқысты ысыра жөнелді; Шарль азынақ желдің қоқысты қалай айдай жөнелгенін бақылап тұрған. Ол екі шекесінің солқылдай соққанын ғана сезіп, албардың алыс түкпірінен жаңа

ғана жұмыртқалаған тауықтың қыт-қыттағанын құлағы шалған Эмма қызарып кеткенін білдірмеу үшін алма-кезек екі жағын алақанымен басып-басып қойып, арасында қолын суытып алмақ ниетпен, үлкен тас каминнің шымшуырын қысып - қысып қояды.

Эмма оған күн ысып кеткеннен бері басы айнала бастағанын айтып шағынды, теңізге шомылса, пайдасы тие ме деп сұрады, монастырь туралы әңгімесін айтты. Шарль болса өзінің колледжін есіне алып, сөйтіп олардың әңгімелері жарасып-ақ кетті. Олар Эмmanın бөлмесіне бас сұқты. Ол бұған өзінің ескі ноталарын, сыйлыққа алған кітаптарын, жәшіктің төменгі тартпасында жатқан емен жапырақтарынан жасалған гүлтәждерін көрсетті. Одан кейін шешесі жайлы, зират жайлы әңгіме айтып, және әр айдың бірінші жұмасы сайын анасының қабіріне апарып қоятын гүлдер өсіретін бақ ішіндегі гүлзарды көрсетуді де ұмытқан жоқ. Өттең бағбандары түкке тұрғысыз, ондай қызметшінің қайдан кездескені бір құдайға ғана аян! Эмма ең болмаса қыста қалада тұрғанды армандайды екен, айтқандай жаз айларында күн ұзарып кетеді, сол себепті деревняда ғұмыр кешудің мүлде қызығы қалмайтын шығар - ау. Айтқан әңгімесінің астарына орай, оның дауысы бірде көтеріңкі әрі сыңғырлай шығып, кейде кенет бәсеңсіп, ал өз өмір тарихы туралы әңгімеге көшкенде бірте-бірте сыбырлай сөйлеуге көшті. Соның арасында оның жүзін қуаныш шапағы нұрландырып, бейкүнә, аңқау көздері шарасынан аса ашылып, енді бір сәт ол терең ойдың жетегіне еріп, басы төменшіктеп, жанары жабырқай қалады.

Кешкілік, үйіне қайтып келе жатқанда, оның айтқан әр сөзін рет-ретімен жадында жаңғыртып, бәз қалпында қайта есіне түсіруге, оның тура айтылмаған түпкі сырын түсінуге тырысты: ондағы ойы Эмmanın өзімен танысқанша қалай ғұмыр сүргенін бүге-шігесіне дейін білгісі келген. Әйтсе де, оның көңіл айнасына түскені: алғаш кездескендегі бейнесі, иә болмаса жаңа ғана қоштасқан сәттегі кейпі. Сосын ол өзіне-өзі сауал берді: ол күйеуге шыққанда қандай болар екен? Кімнің бағы жанар екен? Шіркін-ай! Әкесі Руо шылқыған бай. Ал қызы... қызы сондай сүйкімді сұлу! Осы сәт оның ойына Эмmanın кескін-келбеті қайта оралып, қасқырдың бөлтірігінің ұлығанына ұқсас бір дыбыс құлағын шыңылдатып жібергені: "Сен соған үйленсең ғой, шіркін! Иә, оған үйленсең ғой!" Түнде оның ұйқысы қашып, көзі ілінбей қойды, таңдайы құрғап, су ішкісі келіп кетті; ол орнынан тұрып, су ішті де, терезені ашты; аспан толы жыпырлаған жұлдыздар, жылы жел есіп тұр, алыстан иттердің үргені естілді. Ол Берто жаққа көз тікті.

Шын мәнісінде қорқатындай ештеңе жоқ деген шешімге келген Шарль бір ыңғайы келген сәтте Эммаға ұсыныс жасауға өз - өзіне сөз берген, бірақ жеме-жемге келгенде үнемі тілі байланып қала берген - тін.

Руо қария қызын өз қолынан ұзатқысы - ақ келетін, себебі оның көмегі көңілінен шықпайтын. Көңіл түкпірінде ол қызына кінә артпайтын - оның пайымдауынша Эммаға миллиондаған пайда табу мүлде мүмкін емес,

осынау құдай қарғаған кәсіп – ауылшаруашылығы, қанша ақылды болса да, оған қол емес - тін. Шындығында, қария байымақ түгіл, жыл сайын қыруар шығынға батып жүр, өйткені базарда ол өзін судағы балықтай сезініп, сататын затының бағасын бағалауға келгенде алдына жан салмаса да, есесіне жер өңдеп, фермерлік шаруашылықты жүргізуге оның титтей де қыры жоқ-тын. Сөйте тұра оның әдейі ештеңеден тартынған, тарылған жері жоқ, өз қажеттілігіне жұмсайтын қаражатты аяған емес: тағам, жылылық және ұйқы басты назарында болатын. Ол қызыл шарап - өндірудің қызулысын, қан араластырыла пісірген қуырдақты және коньяк қосылған кофе ішуді ұнататын. Ол тамақты әрдайым асүйде нақ бір театрдағыдай, алдын ала жайылған дастарқанға бар мәзір ашылған соң, жалғыз өзі отырып ішетін.

Сонымен, Эмма қасында отырған кезде Шарльдың беті қызарып кететінін, ал бұл оның көп ұзамай құда түсетіндігінің белгісі ғой, байқаған қыз әкесі бәрін алдын ала ойластырып қойған. Шарльды ол пысықай санайтын және бұрындары күйеу балам тап осындай болса деп ойламаған да, алайда екінші жағынан, жалпы жұрттың, ұйғармайынша, Шарльдың мінезі мінез - тін, елдің бәрі бірауыздан оны ұқыпты, үнемшіл, бәрін іштей біліп тұрады дейтін, ендеше мұндай кісі қалыңмалға бола саудаласа қоймас, тегі. Оның үстіне Руоқарияның өз жерінің жиырма екі арасын сатуына тура келген, сондай-ақ тас қалаушы мен әбзелшіге қарыздар еді және жуырда су шығаратын машинаның білігін жөндетуі керек.

"Құда түссе, жолын кеспеймін" деп іштей шешіп қойған.

Нақ Михайлов күні қарсаңында Шарль үш тәулікке Бертоға келген. Үшінші күні де, өткен екі күн секілді, оның қайтуы кейінге қалдырыла берген. Руо қария Шарльды шығарып салмақшы болып, екеуі жалғыз аяқ жолмен жаяу жүріп, қоштасуға да бет алған; сөз бастайтын кез келген Шарль шарбақтан шыға берісте әңгіме тиегін ағытуға бекінген, міне сол меже артта қалған сәтте ол міңгірлей сөйлеп:

Руо мырза, менің сізге айтатын әңгімем бар еді. - Екеуі де кілт тоқтай қалды. Шарльдың үні өшті.

Кәне, айтыңыз! Не айтқыңыз келгенін онсыз да сезіп тұрмын! деді күлімсірей жымиған Руо.

Әкей!.. Әкей!.. - Шарль балаша былдырлады.

Өзім өте ризамын, - деп фермер сөзін жалғады. - Қызым да қарсы болмас, әйтсе де оның алдынан өту керек болар. Ал, мен үйіме қайтайын, қош бол. Бірақ та ол "мақұл" дейтін болса да қайта оралмаңыз. - Естисіз бе? - Өсектен аулақ болу үшін, оған қоса бұл жағдай қызымды қатты толқытып жіберуі де ықтимал. Сізді зарықтырмау үшін белгі беремін: қабырғадағы терезені айқара ашып тастаймын, сіз шарбаққа асылып көретін боласыз.

Атын жол жиегіндегі ағашқа байлай салып, Шарль жалғызаяқ жолға шығып, тағатсыз тосты. Отыз минут өтті, тағы да он тоғыз минут өткенін сағатына қарап білді. Кенет қабырғаға бірдеңе қатты соғылды да, артынша терезе айқара ашылып, оның тиегі дірілдеп тұрды.

Шарль ертесіне тура таңғы сағат тоғызда фермаға ат басын иреген. Эмма оны көргенде тыпыршып бір орнында тұра алмаса да, өзінің жүрек толқынысын сездірмеуге тырысып, күлген болды. Руо қария болашақ күйеубаласын құшағына қысты. Дүние-мүлік мәселесі сөз болды; айтқандай, оны шешуге уақыт әбден жеткілікті болатын, себебі үйлену тойы қалыптасқан дәстүр бойынша, жыл толып, Шарльдың қайғыдан қара жамылған айлары аяқталған соң - көктем шыға өтуге тиіс. Қыс күтумен өтті. Мадмуазель Руо жасауын жабдықтауға кірісті. Оның бір бөлігін даярлау үшін Руанға тапсырма берілді де, іш көйлек пен мата қалпақты уақытша берілген сән журналындағы суреттерге қарап өзі тікті. Шарль Бертоға келген кезде үйлену тойының әзірлігі талқыланып, қонақасыны қай бөлмеде беру керектігі жөнінде пікірлесіп, түрлі тағамды қанша көлемде әзірлеу, тіске басар дәмнің жағдайы да ұмыт қалған жоқ.

Эмма некесін түн ортасында, шырақтың жарығымен қидыруды қалаған, дегенмен, бұл ойы әкесіне ұнаған жоқ. Міне, сөйтіп үйлену тойы да өтті: қонаққа келгендер саны қырық үш кісі, той тура он алты сағатқа созылып, қалған аста-төк тағам келесі күні таңертең де, одан кейін де бірнеше күнге қорек болды.

IV

Шақырылған қонақтар әртүрлі: екі доңғалақты, төрт доңғалақты, кейбірі тері шатырлы ат-арбамен, іргелес деревняның жастары тікесінен тік тұрып, қатты шайқаған шақта құлап қалмаудың қамымен арбаның қорабына сүйенген қалпы қаз-қатар тізіле шапқылап бозала таңда жеткен. Бұл жерден ондаған шақырым қашықтықтағы Годервильде, Норманвильде, Канда тұратындар да келген. Шарль мен Эмма барша туыс-туғандарын шақырып, осыған дейін ренжісіп, араласпай кеткен достарымен де татуласып, тіпті көптен бері көрмей көз жазысып қалған таныс - білістеріне де хат жіберген.

Мезгіл-мезгіл шарбақтың сыртынан шыбыртқының шарт еткені естіліп, іле-шала қақпа ашылып, аулаға ат-арба келіп кіріп жатты. Еңтігін баспаған аттар екпіндей желіп табалдырыққа жете бергенде, шылбырына жармасып әзер тоқтатқан соң, арбадан түскен меймандар тізелерін уқалап, қолдарын созып, бойларын жазып жатты. Әйелдер бастарына топы, үстеріне қалалық үлгіде тігілген, сағаттың жалпылдаған алтын бауы тағылған көйлек киіп, екі ұшын айқастыра беліне байлаған желбегей, иә болмаса арқа тұсын түйреуішпен түйреп қойған және арт жағынан мойнын жаппайтын гүлді шәлі жамылыпты. Әкелерініңкінен аумайтын киім киген костюмдері бойларына қонбай, біртүрлі ыңғайсызданып тұрған ұл балалардың қасында (олардың көпшілігі бүгін түңғыш рет етік киген) бәлкім біреуінің жиен апасы иә әпкесі болар, жасы он төрт - он алты шамасындағы бойшаң бір

қыз үн - түнсіз тұр. Ол тұңғыш рет тойға қатысуына орай етегін төгілдіре арнайы тігілген ақ көйлек киіпті, қызғылт далаптан шашы май-май, екі беті албырай қызарып, тынышсызданып, ең бастысы, ақ қолғабын былғап алудан қорқып тұр. Атшылар жетіспегендіктен де, аттарын доғаруға білектерін сыбанып жіберіп, отағасылардың өздері кіріскен. Олардың киімдері қоғамда алатын орындарына сәйкес -тін біреулері фрак, екіншілері сюртук, үшіншілері пенжак, төртіншілері кеудеше киген және олардың бәрі үстеріне қонымды да жарасымды, сондықтан осындай салтанатты сәттерде ғана шкафтан алынатын, отбасы мүшелерінің бәріне ұнайтын. Ұзын етегі желбіреген, дөңгелек жағалы, қап сияқты қалталы - сюртуктар; әдетте, күнқағары мыс жиекті фуражка кигенде ғана жарасатын қалың шұғадан тігілген - кеудешелер; арқасында бір-біріне жапсарластырыла қадалған екі түймесі көздің қос қарашығындай көрінетін -шебердің бүтін ағаштан дәл ойып алған им тостағанын еске түсіретін - қысқа кеудешелер. Кейбіреулері (олар, әрине, дастарқан басындағы елеусіз орындарға жайғасқан) сәнге киетін, қайырма жағалары, яғни иығын жапқан, майда бүрмеленген, арқа тұсының төменгі жағын мата белбеумен буған сырт көйлекпен келіпті.

Крахмалданған жейделер кеуде тұсында қабыршақша қыртыстанған. Еркектер жаңа ғана шаштарын алдырған, сол себепті құлақтары қалқиып тұр, сақал-мұрттарын да мұқият бастырған; таң сібірлеп атпай тұрып ояңғандар қараңғыда қырынғандықтан, мұрындарының астына көлденең сызат, ал екі жағына үш франктік тиын көлеміндей жара түсіпті; олардың жолай жел қаққан жалпақ, томпақ беттерін бейне біреулер қызғылт мәрмәрдай қырып - қырнап қойған сияқты.

Ферма мен әкімдіктің арақашықтығы шамамен жарты миль саналатынды, оған жұрттың бәрі жаяу барып, шіркеуде неке қиылған соң, жаяулатып кері қайтқан. Әуелі, көкорай шалғын арасында жалаңдай ирелендеген даланың жіңішке соқпақ жолмен түрлі-түсті лентадай тербетіліп, тұтаса қозғалған шерулі топ, өзара қызу әңгімеге беріліп, ұбақ-шұбақ созылып, топ-топқа бөлініп кетті. Жұртты бастап келе жатқан таңырқарлық түрлі-түсті бау байлап алған скрипкашы; одан кейінгісі - жас жұбайлар, келесі келе жатқандар бір топқа біріккен ағайындары мен таныстары, ал ең соңында қалғандар жолай мысық құйрық жұлып, у-шу көтерген балалар. Шамадан тыс ұзын тігілген Эмманың көйлегі жер сыпырып келеді. Ол ара-тұра аялдап, етегін көтеріп, қолғап ішіндегі саусақтарымен жабысқақ тікенектерді абайлап жұлып тастауда, ал Шарль болса оның қолын босатып, күтіп тұрды. Руо қария басында жаңа қалпақ, үстінде жеңінің ұшы тырнағын жабуға таяу тұрған қара фрак, Бовари - ананы қолтықтап келе жатыр. Ал осы жиналған жұртшылықты иттің етінен де жек көріп келе жатқан Бовари - әке болса, үйлену тойына әскерилер үлгісіндегі бір өңірлі қарапайым сюртукпен келген, қасындағы аққұба шаруа қызын трактирде айтылатын қисынсыз қалжыңымен мезі етті. Қыз шегіншектеп, қызарақтап, қалай жауап қайтарарын білмей састы. Қонақтар өз шаруаларының жайын әңгімелеп, енді біреулері алдын ала көңіл көтеруді көздеп, бір-бірін түртпектеп, әжуалауға көшкен. Музыкашы ойнаған үстіне ойнап жатыр;

кұлақ қоя тыңдаған кісі оның нақышын бұзып жатқанын жазбай сезер еді. Асығып алға озып кеткенін сезген сол сәтте, скрипкашы жан шақырып алмақ ниетпен тоқтап, ішектерінің дыбысы қаттырақ, ышқына шықсын деп ысқышын ерсілі-қарсылы ұзақ ысқылап, сосын мойнын біресе жоғары көтеріп, біресе төмен түсіріп, ал бұл оның ырғақты қалыпты ұстауына көмектесетін, әрі қарай тарта берді. Оның тартқаны алыстан естілсе де, құстар жан-жаққа ұшып кетті.

Дастарқан жабылған күйме сарайда жайылды. Төрт филе, тауықтың етінен пісірілген алты фрикас, бұқтырылған бұзау еті, үш жерден қуырдақ, ал ортасына жан-жағына қымыздық қосылған шұжық тізілген қуырылған бағлан торай қойылды. Дастарқанның бұрыш-бұрышында сарайып шөлмек толы арақтар тұр. Тәтті шарап құйылған шиша тығындарынан қою көпіршіктер шығып жатыр. Стақандар алдын ала құйылып қойылған шараптарға толы. Үлкен ыдысқа құйылған сап-сары балқаймақ сол бірдеңе тиіп кетсе болды дір-дір ете қалады. Оның теп-тегіс бетіне өрнекті қаріптермен ерлі-зайыптылардың аты-жөндері жазылған. Нуга мен тортты пісірген Иветодан арнайы алдырған кондитер. Бұл жаққа бірінші рет келгендіктен, ол жақсы атын шығаруға бел байлап, жиналған көпшілікті таңғалдыра тамсандырған, көлемі керемет, көзінді де, өзінді де тойдыратын тағам - ғимаратты өз қолымен әкеліп ортаға қойды. Оның төменгі жағына қатырма қағаздан жасалған, бағаналы және қалқалы төрт бұрышты шіркеу, алтын түстес қағаздан қиып алынған жұлдыздар жапсырылған шіркеу қабырғаларының қуысында гипс мүсіншелер орналасқан; екінші қабатта қантқа орап қатырылған түрлі жидек, бадам, жүзім және пайдалы тілімдерінен құрастырылған аласа бекініспен қоршалған, көлдер мұнараға ұқсас аппақ бәліш тұр; ал ең үстіңгі қабатында тау шыңдары, қайнатпадан жасалған көлдер, оның бетінен жаңғақтың қабығынан істелген қайықтарды көресің; көкмайса шалғын арасына жайғасқан - бағаналарына шарлар емес, иісі аңқыған раушан гүлдері қадалған шоколад әткеншекте кіп-кішкентай сүйкімді бала тербетіліп тұр.

Түстік кешке дейін созылды. Отырыстан жалыққан қонақтар аулаға серуендеуге шықты, енді біреулері топты күшпен жарып өту ойынына қатыспақ болып үлкен сарайға беттеді, сосын қайтып өз орындарына жайғасты. Түстіктің аяғына таман көпшілігі қорылға басқан. Дегенмен, кофе ішерде бәрі де оянып, әндете бастады да, сосын ерлер жағы кір көтеріп, күш сынасуға кірісіп, өздерінің ептіліктерін көрсетіп, арқаларына арба артып, аударып тастауға әрекеттенді, дастарқан басында әдепсіз әңгімелер айтып, әйелдерді құшақтауға кірісті. Кешкілік үйлеріне қайтуға жиналған кезде, сұлыны көбірек жеген аттар, тертеге кіруден қашқақтап, пысқырынып, шапшып, әбзелдерін үзіп, тарпаң мінез танытқанда, қожайындарының бірі боктап, бірі күлкіге қарық болды. Түнде, ай жарығының астында, жол бойы құтырына шапқан аттар жегілген төбесі жабық, қорапты арбалар орға түсіп кетіп аударылып, қия беткейден құлдырай домалап қайтып бара жатты, ал әйелдер жағы есіктен бастарын шығарып, делбелерге жармасып жатты.

Бертода қалғандар түні бойы асүйде арақ ішіп, мастықпен масайрады. Балалар болса сәкілердің астын паналап, ұйықтап кеткен.

Қалыңдық әкесінен өзін әдепкі әзіл-қалжыңнан құтқаруды өтінген. Соған қарамастан, туысқандарының біреуі, балық сататын саудагер (ол тіпті үйлену тойына шашу ретінде екі камбала әкелген), құлыптың саңылауынан су бүрке бастағанын дер кезінде байқап қалған Руо қария, оған күйеу баланың дәрежесі жоғары екенін, мына қылығының орынсыз бейбастақтық екенін түсіндіруге тырысты. Алайда ағайынының жетесіне оның сөзінің түпкі мәнісі жеткен жоқ. Іштей Руо қария дандайсып кеткен екен деген ойға қалған ол, аулағырақ кетіп, қонақтар тобына барып қосылды; бұл меймандарға түстікте кездейсоқ еттің нашар бөлігі тиіп, соған ренжіген олар қожайынды жерден алып, жерге салды және турасын айтпаса да, кедейленіп, қу тізесін құшақтап қалуын тіледі.

Бовари - ана ұзақты күнге жұмған аузын ашқан жоқ. Қалыңдықтың қалай киінуі жөнінде де, үйлену тойының дастарқан мәзірі, өту рәсімі туралы да онымен ешкім ақылдасқан жоқ-тын; ол ертерек қайтып кетті. Күйеуі болса қалып қойып, Сен Виктордан сигара алдырған және таң атқанша шылым шегіп, су қосқан тәтті арақ - грег ішіп, мұндай қоспадан түк хабары жоқ көпшіліктің айрықша құрметіне бөленген.

Тауып айтуға тумысынан қыры жоқ Шарль үйлену тойы кезінде тапқырлық танытып, көзге түскен жоқ, қонақтар түстік басталысымен оған айтылуға тиіс санаған небір әзіл-қалжыңды, бұрып сөйлеуді, астарлы сөзді құттықтауды және ой салатын ишараны қанша қарша боратса да Шарль тарапынан тауып айтылған жаңалық болмады.

Оның есесіне ол келесі күні таңертең өзге адам болып оянды. Пәктігінен айырылған өзге емес, өзі сияқтанған. Жастардың сыр білдірмес жүзіне қарап ештеңе аңғару мүмкін емес -тін. Тіпті, нағыз табалағыш мысқылшылар да қалыңдық қастарынан өтіп бара жатқанда сан-саққа ой жүгіртіп, қадала көз тастағандары болмаса, тілдерін тістеп, дымдары өшкен. Шарльдың тіпті де сыр жасыру ойына келмеген. Ол Эмманы әйелім деп атап, оған "сен" деп сөйлеп, жолыққандардың әрбірінен қалыңдығының қандай екендігін сұрап, қонақтар оның қыр соңынан қалмай еріп жүріп, қайта-қайта бақ жаққа ертіп кете бергенін, тал белінен құшақтап, аллеяда қыдырыстап жүргенін, иіліп Эмманың кеудесіне басын сүйеп, ішін тартқан жалпақ белбеу - корсаждың шілтерден тоқылған әшекейін умаждап жатқанын алыстан көріп тұрған.

Үйлену тойынан кейін екі күн өткен соң жас жұбайлар қайтып кеткен, дәрігерге қаралатын сырқаттар бар екенін ойлаған Шарльдың одан әрі Бертода қалуы мүмкін емес -тін. Руо қария оларға өзінің ат-көлігін беріп, Васонвильге дейін шығарып салды. Сол жерде қызының бетінен соңғы рет сүйіп, арбадан түсті де, үйіне қайтты. Жүз қадамдай ұзаған соң ол артына бұрылып, алыстап бара жатқан арба доңғалақтарының жол шаңын көтеріп бара жатқанын көріп ауыр күрсінді. Ол өткен өмірін ойына оралтып, өзінің

үйлену тойын, зайыбының тұңғыш қалай жүкті болғанын есіне алды; сүттей аппақ қар жамылған қырда, ал бұл тура Рождество мейрамы қарсаңы еді және қалың қар түскен, жорғалай шапқан атының артына мінгескен қалыңдығы келе жатқаны оның да қуанышын қойнына сыйдырмай келе жатқан; әйелі бір қолымен күйеуін құшақтап, екінші қолында себет бар; тоқыма бас киімінің бауларын жел желбіретіп, оның аузын аштырмай қойған; ол артына бұрылып қарағанда алтын жиекті бас киімі тұмшалаған күлімдеген алқызыл бетін иығына сүйеп, өзін жабыса құшақтап отырғанын көрді. Ол әлсін-әлсін қойнына шығып, оның қолын жылытып отыр. Одан бері қаншама жылдар артта қалды десеңізші! Олардың ұлдары отызға толатын еді ғой! Қария қайта бұрылып, артына қарап еді, көлік көз ұшынан ғайып болыпты. Дүние - мүлікті алып шыққаннан кейін қаңырап бос қалған үй іші сияқты, осы сәт оның жаны да жетімсіреп, жалғыз қалғанын сезінді. Шараптың буы шыр айналдырған басына көңіл елжіреткен естеліктер мен сұмдық ойлар араласа оралып, жадына түскен оның кенеттен шіркеуге барғысы келіп кетті. Алайда, онда барса көңіл күйі қазіргіден де жабырқай түсетінінен қорыққан ол тікелей үйіне тартты.

Бовари мырза мен ханым Тостқа тура сағат алтыда келіп жетті. Дәрігердің қалыңдығын көріп қалуға асыққан көршілері жаппай терезелеріне жабысты.

Қартайған қызметші кемпір өзінің жаңа ханымымен амандасып, құттықтады да, түстіктің әзір еместігіне кешірім өтініп, тамақ піскенше үй ішін аралап шығуын өтінді.

V

Қасбеті кірпіштен қаланған үй тура көшеге, анығында жолға шығып кеткен. Есіктің артында қысқа жағалы желбегей, жүген және былғары қара қалпақ ілулі тұр, бұрышта бес батпан балшық қатып қалған штиблет жатыр. Оң жақтағы есік арқылы залға яки түстік ішіп, кешкілік демалатын бөлмеге өтесің. Әшекейленген гүл тізбегі секілді, жиектері сарғайып кеткен, кенеп астары босаң тартылғандықтан ақсары түсті тұсқағаз жалпылдап тұр; терезелерге бір-біріне жалғаса байланған қызыл жиекті мақта матадан тігілген перделер ілінген; соншама тар тас сөреде тұрған екі қабаты да күмістен қапталған, сопақ қалпақты екі шырағданның ортасына Гипократтың басы орнатылған сағат жайғасыпты; дәліздің қарсы бетіндегі ұзындығы алты қадамдай үйшік - Шарльдың кабинетіне апаратын есік. Онда үстел, үш орындық және жұмыс креслосы бар. Беті ашылмаса да, бір қолдан екінші қолға көшіп, сан қайыра сатылғандықтан жұлма-жұлмасы шыққан Медицина энциклопедиясының томдары шыршадан жасалған кітап жәшігінің алты сөресін түгелге жуық толтырып тұр. Сырқат кісілер қабылдау күтіп отырып, қабырғадан өтіп кететін асүйдің қоңырсыған ауасымен тыныстайтын, есесіне олардың жөтелгендері мен сырқаттарының сырын бүге-шігесін қалдырмай ақтарыла әңгімелегендері асүйге анық

естіліп тұратын. Кабинеттің ар жағында терезесі аулаға, қазіргі кезде отын сақталатын сарай, жертөле, қойма орнына пайдаланылатын атқораға қарайтын бос бөлме бар. Онда түрлі темір-терсек, бос бөшкелер, пайдалануға жарамайтын бау-бақша күтіміне қажетті ескі құрал-саймандар және кезінде не үшін қажет болғаны белгісіз басқа да түкке тұрғысыз шаң басқан заттар шашылып жатыр.

Өрік ағаштарының тасасында қалған саз балшықтан соғылған екі дуалдың ортасында ені тар болса да, ұзындығы біршама бақ созылып жатыр, ол шомырт бұтасынан жасалған қашаға барып тіреледі, одан әрі қарай дала. Бақтың қақ ортасындағы тас тұғырда тақта тастан жасалған күн сағаттар орнатылған; солып қалған итмұрынның төрт клумбасы пайдалы көшет атыздарын дәлме-дәл қоршап тұр. Әріректе, самырсындар аясында гипстен - саз балшықтан соғылған поптың қолында дұға кітабы.

Эмма екінші қабатқа көтерілді. Бірінші бөлме жабдықталмаған екен, ал екінші бөлме ерлі-зайыптылардың жатын бөлмесі болып шықты, онда қабырғаның қуысына қызыл шымылдықтың артына қызыл ағаштан жасалған кереует қойылған екен. Комод үстінде тұрған ұлутас пен терезе алдындағы үстел үстіндегі графинде ақ атлас таспамен байланған бір бума гүл тұр. Ол жаңа үйленгендердің, бірінші қосағының букеті - тін. Эмманың көзі соған түсті. Мұны байқап қалған Шарль букетті алып, шатырға шығып кетті, жас қалыңдық өзінің көзінше, тап осы бөлмеге заттарын әкеліп, орын - орнына қоюын тосып, креслоға жайғаса кетті де, қағаз жәшікте жатқан өзінің үйлену тойында алған шоқ гүлді есіне алып, кенет қайтыс болып кеткендей болса, оның букетінің тағдыры не болары жөнінде ойланып қалды.

Эмма аяқ аттап басқан күннен бастап үй ішін жаңалауға кірісті. Шырағандардың қалпағын алып тастады, бөлмелерге жаңа тұсқағаздар жапсырып, басқышты қайта сырлап шықты. Бақтағы күн сағаттардың айналасына орындықтар қойып, су бұрқағы бар, балықтар жүзіп жүретін бассейн орнатудың жөн-жобасын сұрастырып та көрген. Қалыңдығының қыдырғанды жақсы көретінін білгендіктен бір сәті түскенде екі доңғалақты жеңіл арба сатып алған. Жаңа шамы және теріден тігілген канаттары болғандықтан да оны әсем күйме санатына қосқан.

Бір сөзбен айтқанда Шарль шаттықтың бесігіне бөленді. Екеуінің бірге отырып түстік ішуі, кешкілік үлкен жолға шығып серуендеулері, жалпы жүріп - тұрулары, әйелінің оның шашын қалай жаңаша қидырғаны, терезе жиегінде ілулі тұрған қалыңдығының қамыс қалпағы және басқа да кәкір-шүкір тіршілік, бұрындары оның ойына да кіріп шықпаған осындай игі жаңалықтар, ол үшін таусылмас қуаныш қайнарының көзіндей болатын. Таңертең, Эмма екеуі төсекте жатқанда, ол күн сәулесі орамалының бүрмелі жиегімен жартылай жабық албыраған бетіндегі түбіт түгі сары алтындай жарқырап тұрғанын байқайтын. Оянар алдында, кірпігін пір көтеріп, бір түсірген сәтте, оның көзінің аясы тіпті үлкейіп кеткендей

болып, көлеңкеде қара, жарықта қаракөк болып көрінетін олар, бір-бірінен белгілі қашықтықта орналасқан алуан түстің алма-кезек жайғасуын елестететін және көздің шұңғылында қара - қоюланып, ал аяғына жақындаған сайын жарқырап көрінетін. Шарльдың көзі осы иірімге батып кететін. Шарль қалыңдығы жанарының терең тұңғиығынан басына жібек орамал байлаған, жағасының түймесі ағытылған жейде киген, иығына дейінгі сұлбасын, өзінің кішірейтілген кейпін көретін. Ол тұрып кететін әйелі терезе алдына келіп, оның соңынан қарап тұратын. Гүл өсірген екі құмыра тұрған терезе жақтауына сүйеніп тұрған оның іш көйлегі белін еркін жауып тұр. Шарль сыртқа шыққан соң, аяғын басқышқа тіреп, аяқкиімінің бауын байлады, Эмма жоғарыда тұрып онымен сөйлесе берді; гүлдің жапырағын иә қылтанағын тістелеп, артынша оны үрлеп Шарль жаққа қарай жіберіп, ал ол болса есік алдында тырп етпей тұрған кәрі боз биенің сабалақ жүнді қалың жалына келіп қонғанда құс сияқты ауада қалқып ұшып, шеңбер жасап айналып, ұзақ уақыт жүріп алды. Шарль салт атқа мінді де, Эммаға сүйдім дегендей белгі беріп, ол қабыл алдым дегендей басын изеп, терезені жапты, ол болса жөніне кете барды. Ұбақ-шұбақ шанды жолдың бойында, ағаш бұтақтары тым төмен салбыраған орманды жолда, сабағы тізесіне жеткен егінжайдың арасында келе жатып Шарль күннің нұры арқасын қалай қыздырғанын сезініп, таңғы самалды тамсана жұтты. Өткен күннің естелігін елжірей есіне түсіріп, жанын да, тәнін де жай таптырған, қызығына қуанып, көпке дейін ішкен түскі тамағының дәмі аузынан кетпей қоятыны сияқты, ол да рақат сезімінің құшағына бөленіп келе жатыр.

Ол бұрын - соңды бақытты шақты басынан кешіріп пе еді? Еңселі төрт қабырғасына телміре қарап, қамауда отырған, өзінен гөрі ауқатты да қабілеттірек, оның алған сөгісіне күліп, үстіндегі киімін мазақ етіп, кездесуге келген аналары елтіріден тігілген дорбаға бәліш салып әкелетін жолдастарының ортасында да жалғыздық сезімінен айықпаған колледжде оқып жүрген кезінде ме? Иә кейінірек, емшінің оқуын оқып жүргенде, көңілі кеткен бір бойжеткенмен билеп, жігіттік жасап, оны айналдырмақ ниетімен музыканттарға тапсырыс берейін десе қалтасында соқыр тиыны болмағанда ма? Одан кейін ол қойнына кіргенде мұздай аяғы денесін тітіркендіретін жесір әйелге үйленіп, онымен бір жыл екі ай ғұмыр кешті. Енді міне, тіршіліктен татар дәмі таусылғанша өзі әулие көретін, керемет келіншекке кезікті. Ендігі жерде ол үшін дүниенің бар қызығы әйелінің жібектей жұмсақ көйлегін қаусыра құшақтаумен шектелген. Өзін онымен ара-қатынасын салқын деп жазғырып, ол жоқта көңілсіз күй кешетін. Үйге қайтуға асығып, жүрегі дүрсілдеп, басқышпен жүгіре көтерілетін. Эмма өз бөлмесінде сәнденумен әуреленіп отырған кезде, аяғын жымын білдірмей басып, арт жағынан келіп, арқасынан сүйген сәтте, ол айқайлап жіберетін.

Сәт сайын оның тарағына, орамалына, сақинасына қол тигізбей отыруға шамасы жетпейтін; ол біресе қадала бетінен сүйетін, саусағының ұшынан иығына дейін, қолын бастан-аяқ, асығыс аймалай сүйетін, мойнымызға еркелей асылған балаларымызды қойдырғанымыз сияқты, Эмма да ептеп

еркелеп, жорта ашуланған кісіше оны кеудесінен кері итеретін.

Үйлену тойы өткенше сүйемін деп ойлайтын, алайда осы махаббаттан туындайтын бақыт басына қонған жоқ, Эмма өзін қателестім деп шешкен. Әйтсе де, ол шын мәнісінде "шаттық", "ынтызарлық", "құмарлық" деген кітаптардан оқығанда сондай ғажап сезінетін сөздердің сыр-сипатын түсінуге тырысып бақты.

VI

Ол бала кезінде "Поль мен Виргинияны"⁴ оқып, кейін бамбук лашық туралы, негр Доминго жайлы, оған шіркеу мұнарасынан да биік ағаштан қып-қызыл жеміс жұлып әперіп, иә болмаса қолына құстың ұясын ұстап, құм үстімен өзіне қарай жалаңаяқ жүгірген кішкентай сүйкімді інісімен арадағы адал достығы туралы одан да көбірек армандайтын.

Оның жасы он үшке толған жылы әкесі оны қалаға апарып, монастырьға берген. Олар Сен - Жерве көшесіндегі керуенсарайға тоқтаған; оларға кешкі асты мадмуазель де Лавальердің өмір тарихының бір сәтінің суреті салынған табақшамен берген. Пышақ тырналап тастаған түрі дүдәмалдау суреттер дінді, сезімталдықты, сондай-ақ король сарайының салтанатын дәріптеуге арналған.

Монастырьда өткен алғашқы айлар оны жалықтырған жоқ; оның көңілін көтеруді қалап, әдемі ұзын дәліз арқылы жалғасқан шағын шіркеуге ертіп баратын монах әйелдермен бірге тұруы жақсы болды. Үзіліс кездерінде ол онша ойнақтаған мінез көрсеткен емес, сабаққа үлгерімі сондай жақсы, қиын сұрақтарға әрдайым жауап беретін өзі - тін. Сыныптағы жылы қарым-қатынас, мыс кресті таспиық таққан жадау жүз әйелдер ортасы оны бірте-бірте шіркеудің ауасынан да, зәмзәм су құйылған тастай тостағаннан да, шырағданның алауынан да сезіліп тұратын, ұйқы келтіретін құпия сезім баурап алған. Ғибадат алдында тұрғанда, намаз оқудың орнына ол өзінің кітабының көгілдір сызықпен қоршап қойған рухани - адамгершілік мазмұндағы беттерін парақтай бастайтын; оған қойдан жуас адам да, садақтың жебесі тесіп өткен Христостың жүрегі де, крестің ауыр салмағы басып, құлап бара жатқан бейшара Иисус та ұнайтын. Бір жолы оның ұрқын жансыздандырып байқап көрмек болып ұзақ күн нәр татпай қойғаны да бар. Ол қандай ант берерін білмей біраз уақыт басын қатырған.

Ғибадат етуге бара жатқанда, қолын айқастырып, бетін торға тіреп, діндардың сыбырын естіп, көбірек аялдау мақсатында әртүрлі ұсақ - түйек күнәларды ойлап табатын: уағыз айту кезінде жиі қайталанатын күйеу бала, күйеу, ғажайып ғашықтар, мәңгілік жұптары жазылмас ерлі-зайыптылар жайындағы әңгімелер оның жан-жүрегін ерекше елжірететін.

Күнде кешкілік, намаз оқыр алдында, оларға әдетте күнәдан арылатындай қандай да бір насихат оқылатын: жай күндері қысқаша баяндалған қасиетті тарихтан немесе аббат Фрейсинудің⁵ "Әңгімелерінен"

үзінділер. Ал әр жексенбі сайын, әңгіме желісін өзгертіп отыру үшін "Христиандық рухтың"⁶ кейбір тармақтары оқылатын. Ол әуелгі кезде жер мен мәңгіліктің барлық шақыруларына үн қосатын осынау романтикалық мұнның толыққанды даусына қалай құлақ тосты десеңізші! Егер де оның балалық шағы әлдебір қаланың сауда алаңында, дүкенмен іргелес үйде өтсе, әдетте « кітаптан әсерленетіндей, оны табиғатқа жан-тәнімен табыну сенімі баурап алар еді. Бірақ та ол деревня тіршілігін жақсы білетін;табындағы сиырлардың мәңірегені, сүт тағамдары, соқалар - бұлардың бәрін ол бес саусағындай білетін! Оның жаратылысы тыныштық көріністеріне үйреніп кеткен, осы себептен де оны әрдайым тыс жағдайлар өзіне тартып тұратын. Егер теңіз болса, онда оның долданып жатқанын, егер шөп болса, оның қоқсып жатқан ескі орында жайқалып өскенін көргісі келетін. Ол көркемдікті сүюден гөрі, күйрек сезімталдыққа жақын адам - тын: оны табиғатты тамылжыта суреттеу толқытып - толғандырмайтын, кез келген құбылыстан, ол сезімін селдеткенін - өзінің тілегіне жауап беретіндерін тауып алатын да, қажеті жоқ, көңіл қалауына сай келмейтіндерін жанына жолатпайтын.

Әр ай сайын монастырьға бір апта мерзімге кәрі қыз - тігінші келетін. Ол төңкеріс кезінде кедейшілікке ұшыраған, байырғы тегі дворян әулетінен - тін, сондықтан архиепископтың өзі қамқоршы болып, ол монахинялармен дастарқандас отырып тамақтанатын, ал ас ішіп болған соң, тігін тігуге кетер алдында, олармен отырып әңгімелесетін. Пансион оқушылары онымен жолығу үшін сабақтарынан қашып келетін. Ол өткен ғасырдың ғашықтық жырларын жатқа білетін және инесін тастамай-ақ оларды әнге қосып айтатын. Ол әртүрлі оқиғаларды әңгімелеп, жаңалықтарды хабарлап, қалада болса кез келген тапсырманы орындайтын. Өзі әрдайым алжапқышының қалтасына салып жүретін және үзіліс кезінде тұтас тарауларын оқып тастайтын романдарды ара-тұра жоғары сынып шәкірттеріне оқуға беретін. Оның бәрі де махаббат туралы болатын, онда тек қана ашына жігіт пен ашына әйелдер, онаша кездесіп, әңгімелесулер үстінде ес-түстерінен айырылып, талып түсетін, өсек-аяңға іліккен қатындар, әр бекетте өліп қалып жататын көшірлер, кітаптың әр бетінде зорығып өлген аттар, ит тұмсығы батпайтын қалың ормандар, үрей үйірген жүрек, ант-су ішу, өксіп жылау, көз жасы мен сүйісу, ай сәулесі түскен қайықтар, тоғайлардағы бұлбұлдардың сайрауы, арыстандай айбатты батырлар, қоңыр қозыдай момындар, аса қайырымды жіптіктей боп киінген, түбі тесілген шелектей жылауықтар хикаясы баяндалатын. Он бес жасар Эмма көне кітап қоймаларының қою шаңымен жарты жыл бойы тыныстаған - тын. Кейінірек, Вальтер Скотт оның ескіліктерге деген ықыласын оятты, сөйтіп ол қоныстанушылардың күркелерін, салтанатты залдар мен қабылдау үйлерін қиялдауға көшкен. Ол ескі қорғанда тұрды және жалпақ белбеулі ұзын көйлек киіп, басын қос қолымен тіреп, терезенің тас жақтауына сүйеніп тұратын, шошақ мұнаралар басына шығып, қалпағын айналдыра, ақ лентамен байлаған серінің кең далада қарагер атқа қамшы басып, өздеріне келе жатқанын көріп тұратын әйелдер сияқты уақыт өткізуді армандайтын. Эмма ол кездері Мария Стюартқа бас

иіп, Жанна д'Арк, Элоиза, Агнеса Сорель, сымбатты Фероньера мен Клеманс Изор сынды күллі әйгілі әрі бақытсыз әйелдерді құрметтейтін. Олардың бәрі де, құйрықты жұлдыздар секілді, уақыттың тас қараңғы түнінен шығып, көз алдына келіп тұра қалатын бейнелер еді, сондай-ақ тастүнекті жарып шығып, көз ұшына ілінген, өзара ешқандай байланысы жоқ емен түбінде отырған Людовик Әулие⁷, өлім халіндегі Баярд⁸, Людовик Он біріншінің⁹ зұлымдықтары, Варфоломей түнінің көріністері¹⁰, Беарнец¹¹ қалпағын киген сұлтан, сондай-ақ Людовик Он төртінші ардақтаған табақшадағы суреттер оның жадында мәңгілікке жатталып қалғандығында сөз жоқ.

Музыка сабақтарында ол тек қана алтын қанатты періштелер, құдай - аналар, теңіз айдындары, т.б. туралы романстар айтатын және осынау зиянсыз шығармалардың мағынасыз сөз мәнері, қонымсыз әуені арқылы оның жүрегін ғажайып елестер жаулап алатын. Эмманың құрбылары өздеріне Жаңа Жылда сыйланған кипсектерді¹² монастырьға ала келетін. Оларды тығып ұстауға тура келетін және бұл оңай шаруа емес - тін; оларды оқу тек жатақханада ғана мүмкін еді. Кітаптың әсем безендірілген атлас мұқабасына қолын жайлап қана тигізген сәтте астына өзіне бейтаныс авторлардың - көбінесе графтар мен виконттардың аты жазылған оксидерге Эмма таңдана көз салатын.

Оның демінен жібектей жұқа папирос қағазы бүгіле түсіп, жоғары көтеріліп, іле-шала ақырындап суретті бетке қайта келіп жабысатын, осының өзі ғана Эмманың жүрегін тулатып жіберетін.

Кітап беттері біресе балконның әсем бағаналарының арт жағында, белбеуіне әмиән қыстырған ақ көйлекті қызды құшақтап тұрған қысқа сулықты бозбаланы, біресе дөңгелек қамыс қалпақтарының астынан аялы мөлдір көздерін қадаған, ақсары шашты белгісіз ағылшын ледилерінің жүздерін жауып жатыр. Саябақта сырғыған арбада әлгі ледилердің біреуі жартылай шалқалап жатыр, жартылай шауып бара жатқан атты алдында отырған тар шалбар киген екі атқосшы бала айдап, тазы ит секектей жүгіріп келеді. Софода созыла түсіп ашылған хатты қасына қойып, қара пернелері түсірілген ашық терезеден айға қарап арманға берілген адам кейпінде басқа бір леди жатыр. Жандары таза қыздар, жанарларынан жас төгіп, готикалық тордың шыбықтары арасынан орман кептерлерімен сүйісіп немесе басын бір жағына қисайтып, жүзіне күлкі үйіріліп бүгілген саусақтарының ұшымен бақ өсімдігінің гүлді жапырақтарын жұлып алуда. Онда - күрке шатыры астында әнші - биші әйелдердің, кәпірлердің құшағында мелшиіп отырған ұзын тұлымды сұлтандар, сендер де барсындар. Түрік қылыштары, тақиялары, қайдағы бір жұмақ жерлерді бейнелейтін күңгірт бояумен салынған картиналар, пальма, оның қасында өскен шырша, оң жағында - жолбарыс, сол жағында - арыстан, алыста - татар мешіті, алдыңғы жағында - қираған көне Рим, одан әріректе - жайланып жерде жатқан түйелер - осының бәрі жабайы, бірақ та мұқият сыпырып - сиырылған орманның, сұрғылт түсті судың бетінде ғаламат

сәулесі бытырадай шашырай төгілген күн нұрының аясында айрықша көп бейнеленген. Су үстіндегі ақ нүктелердің жүзіп жүрген аққулар екенін көресің.

Кештете оралған арбаның алыстан, қайдағы бір саябақтың тұсынан тарсылы талып естілген шақта төсегінде тып-тыныш жатқан Эмманың ойлы көзінің алдынан үздіксіз бұлдырап өтіп жатқан жер шарының осынау көріністерін қалпақты шамның жарығы нұрландырып тұр.

Шешесі қайтыс болған алғашқы айларда оның көз жасы құрғамаған. Ол анасының шашын салып қоятын азалы рамаға тапсырыс беріп, әкесіне жазған өмір туралы түңіліске толы хатында өзін өлгенде анасының қабіріне жерлеуді өтінген. Қызын ауырып қалғанға қосып, қария оған жетуге асықты. Эмма өзінің қатардағы адамдардың қолы жетпейтін мақсатқа - аса қиын өмір - тіршіліктің бар қызығынан бас тарту мақсатына бірден жеткеніне іштей қатты риза болатын. Қысқасы ол Ламартиннің¹³ тұзағына түсті: құлағына көлдерден арфа үні, аққудың сыңсуы, үзіліп түскен жапырақтардың сыбдыры, көкке көтерілген адал арулар, алқаптан шыққан Жаратушының даусы естіліп тұратындай жағдайға душар болған. Ұзамай осының бәрі оны жалықтырып жіберген, бірақ оны мойындағысы келмей, әуелгі дағды бойынша, кейін намысқа тырысып, қайғы-мұңын жалғастыра берген, бірақ түптің түбінде өзін де таңғалдырып, жаны жай тапқанын сезінді, оның жүрегіне тұнған шер мандайындағы әжімнен әлдеқайда кем еді.

Оның қалауы мен тандауы қайда екендігін бірден айтқызбай аңғарған мейірбан монахинялар, шамасы мадмуазель Руоның өз ықпалдарынан шығып бара жатқандарын сезгенде қатты өкінген. Олар Эмманың құдайға сиыну ишаратын сақтап, орындауын қатаң бақылауға алып, пәни дүниені баз кешу жөнінде жиі - жиі әңгіме қозғап, дұға оқу мен кеңес беруге аянбай кірісіп, азап шегушілер мен тақуаларды қалай құрметтеу керектігін санасына сіңіріп, қалайша нәпсісін тыйып, жанын сақтап қалу жөнінде қаншама даналық кеңестер беріп, ақыр соңында оны тізгін тартқанда ауыздығы аузынан шығып кетіп, табан астында тырп етпей тоқтап қалған аттың кейпіне түсірген. Ол қуанышты қанша жақсы көрсе де бәрібір парасатты адам болатын: шіркеуде оған бәрінен де бұрын - гүлдер, музыкада - романс сөздері, кітаптарда - құмарлық құштарлығы ұнайтын. Құпиялықты жек көретін, алайда бар жан - тәніне жат, біреудің сөзіне еру оның ерекше зығырданын қайнататын.

Әкесі оны пансионнан шығарып алғанда, бұған ешкім де ренжіген жоқ. Тәрбиеші тіпті Эмманың соңғы кездері монахияларды ойдағыдай құрметтемегенін есіне алды.

Үйіне келгеннен кейін қызметшілерін оңды-солды жұмсау қызығына берілсе де, ұзамай деревняда тұру жалықтырып, монастырьдан кетіп қалғанына өкінді. Шарль Бертоға алғаш келген кездері Эмма өзін бәрін

көріп - білген, бәрін басынан кешірген, өмірдің бар қызық-қуанышынан түнілген кісінің кейпінде жүрген.

Оны жаңалыққа деген құштарлық билеп алды ма, иә болмаса Шарль қасында отырған кездері оны баурап алатын қан қысымының әсері ме, әйтеуір Эмма кенет осы кезге дейін айтып ауысуға тіл жетпейтін ғажайып ғарыштың шұғыласында қалықтаған жұмақ құс кейпінде көретін ғажап сезімнің қолына қонғанын сезінді. Енді міне, ол осынау тыныш қойнау өзі армандаған бақыттың нақ өзі екеніне өзін сендіре алмады.

Кей - кейде бал айы аталатын бұл күндер оның өмірінің ең ғажап сәттері екені ойына оралатын. Алайда, оның тәттілігін сезіну үшін, атағы алысқа жайылған өлкелерге, үйленгеннен кейінгі күндер еліктіріп әкететін еркелікке толы өлкелерге тартып кету керек шығар! Терезесін көк жібек перде көмкерген пошта таситын күймемен таудың құзды қияларын аяндай аралап, атшының айтқан әнін, жайылымда жүрген ешкілердің мойнына байланған қоңырауларының сыңғырын, сарқыраманың күңгірт гүрілін тыңдап және осы дыбыстардың тау ішінде қалай жаңғырғанын естісе ғой, шіркін! Күн батар алдында шығанақтың жағасында отырып, лимон ағаштарының хош иісімен тыныстап, ал кешкілік вилланың бастырмасында қол ұстасып, жұлдыздарға қарап, болашақ туралы армандап екеуіміз ғана отырсақ қой! Эмма кейбір өсімдіктерге ерекше құнарлы топырақ керек, ал басқалай болса олардың тамыр жайып кетуі қиынға соғатыны сияқты, жер бетінде адамның бақытына жол ашатын аймақтар да болатын шығар деп ойлаған. Оның қасында тап қазір қайдағы бір швейцарлық үйдің балконындағы қоршауға сүйеніп тұрғысы, иә болмаса өзімен бірге үстіне артқы етегі ұзын қара барқыт фрак, аяғына жұмсақ былғары етік, үшбұрышты қалпақ, жеңінің жиегі шілтерлі жейде киген күйеуі ғана болып, қайғысын шотландиялық коттеджде қалдырғысы келген!

Ол өзінің көңіл-күйі жайлы біреумен бөліскісі келген болуы керек, шамасы. Нақ бір бұлт сияқты құбылмалы, нақ бір жел сияқты өткінші түсініп болмас үрейді қалай айтып жеткізбек? Ол айтар сөз таппаған, ретін келтіре алмаған, батылдығы жетпеген.

Егер де Шарль қаласа, егер ол аңғарса, егер ол ең болмаса бір мәрте оның ойына жанарымен жауап берсе, ағашын шайқап қалсаң болды піскен жемістер жерге төгіліп түсетіні сияқты, оның жүрегіне жүк түсіріп, еңсесін басқан тұманды ойлардың бәрі қас -қағымда сыртқа шығып, бойын жеңілдетер еді. Олардың өмір жолы бір-біріне тығыз жақындаса түссе де, бәрібір бұл алшақтық сырттан еш түсіністік таппай, Эмmanın ішкі жан дүниесінде сақталып қала берді, Шарль екеуінің бастары бірікпеуінің сыры осы - тын. Шарльдың сөздері көңіл жібітпейтін, тұрпайы болатын және қиялға батырмақ түгіл, басқа біреулердің ойларын қарабайыр қайталау толқытпайтын да, күлдірмейтін де. Руанда театрға баруға мұршасы болмағанын, париждік актерлердің ойынын көруге қызықпағанын ол өзі мойындаған. Ол жүзе алмайтын, семсерлесуге жоқтың, тапаншадан ата

алмайтын, тіпті бір жолы Эммаға бір романнан кезіккен салт атқа мінбеуге қатысты сөздің мағынасын да түсіндіріп бере алмаған.

Ал бұл арада еркек бәрін білуге, әрдайым биіктен көрінуге, әйелдердің құштарлық сезімін оятуға, өмірдің күрмеуі қиын күрделі құбылыстарын ашып көрсетуге, оны тіршіліктің барша құпия сырымен таныстыруға тиіс емес пе? Бұл болса ештеңе көрсеткен жоқ, ештеңе білмейтін, ешқандай тілек айтқан жоқ. Ол Эмманы еш қамсыз санайтын. Ал оның алаңсыз байсалдылығы, өзіне - өзінің мызғымас сенімділігі, тіпті оның өзімен бақытты ғұмыр кешіп жатқандығы да Эмманың жынын келтіретін.

Эмма кейде сурет салатын, Шарль қасында тұрып, оның қағазға қалай еңкейгенін, көзін сығырайтып суретке қарағанын немесе сұқ саусағымен нан түйіршіктерін¹⁴ домалатқанын көруден ғажап ләззат алатын. Ал фортепьянода ойнаған кезде оның саусақтары қалай жылдам қимылдаса, Шарль сонша қуанып, таң-тамаша қалатын. Ол пернелерін қатесіз басып, клавиатураның үстінде ойнақ салып бақты. Ол зықысын шығарған көне аспаптың діріл қаққан пернелерінің үні, терезе ашық тұрғандықтан да, селоның арғы шетіне дейін естіліп тұратын. Соттан шығып, жолда келе жатқан, жалаңбас, шәркей киіп, қолында бір бет қағаз ұстаған кеңсе хатшысы аялдап, құлақ түретін.

Бәрінен де бұрын Эмма сондай іскер еді. Ол сырқаттарға келіп қаралғаны үшін төлем ақысы көрсетілген, кеңсе жазбаларына мүлде ұқсамайтын, әдемі сөздермен әдіптелген хат жолдайтын. Жексенбі күндері олардың үйіне көршілерінің біреулері түстенуге келе қалғанда, ол әрдайым дәмді тағам даярлайтын, алхорыны жүзім жапырақтарына орап, пирамида тәрізді шошайтып қоятын, қайнатпаның табақшаларға салып таратылуын қадағалап, тәтті тағам ішкеннен кейін ауыз шаю үшін қасында стақаны бар шұңғыл ыдыс сатып алу керектігін есіне түсіріп қоятын. Осының бәрі Шарльдың аймақтағы беделін одан сайын өсіре түсті.

Ақыр соңында, осындай әйелі барлығы үшін өзіне-өзі құрметпен қарайтын болған. Өзі үлкен рамаға орналастырып, ұзын жасыл баумен ілдіріп қойған Эмманың қарындашпен салған екі суретін қонақтарға мақтанышпен көрсететін, түстіктен қайтып бара жатқанда аяғына жарасымды тігілген туфлиін киіп, үйінің табалдырығында отырған оған бәрі де қарамай өтпейтін.

Сырқат адамдарды аралауға шыққан ол әдетте онда, кейде сағат он екіде оралатын. Тамақ сұрағанда, қызметші әйел ұйықтап қалғандықтан, дастарқанды Эмманың өзі жаятын. Өзін жайлы сезіну үшін ол сюртугін шешіп қоятын. Ол бүгін кімдерді жолықтырғанын, қай селоларға барғанын, қандай дәрілер жазып бергенін әңгімелеп, өзіне-өзі риза кейіпте, сиыр етінің қалғанын жеп, ірімшікті әрі-бері аударыстырып, алманы тістелеп, графинді сарқып ішіп, содан кейін жатын бөлмеге келіп, шалқасынан жатып, қорылға басатын.

Бұрын ол әрдайым түнде басына қалпақ киіп жататын. Ал қазіргі кезде жұмсақ матадан тігілген фуляр орамал басында тұрмайтын болған. Таңертең бидай шүберегінің бауы шешіліп кеткен жастықтан жабысқан мамықтан ағарып, тікірейіп кеткен шаштары жалбырап, оның маңдайын жауып тұратын. Ол қысы - жазы алқымы қисая бүктетілген, бейне ағашқа кигізіп қойғандай, басы иілмейтін түп-түзу ұзын қонышты етік киіп жүретін. Ол деревняға осылай киініп жүрген де жарайды деп санайтын.

Шарльдың шешесіне оның ұқыптылығы ұнайтын; ол ұлына әрдайым күйеуімен болмашы иә қатты шекісіп қалған сәттері соғатын; ал Бовари ана өзінің келіні туралы әлі күнгетеріс түсінікте болатын. Оның ойынша Эмма "шамасына қарамай шашыла беретін сыңайлы", оның үйінде отын, қант пен шырағданға жұмсалатын шығыны байлардікінен бір мысқал кем емес, күн сайын асханада жағатын көмір жиырма түрлі тағам пісіруге жететін мөлшерде. Ол төсек-орынды шкафтарға бөліп салып, Эммаға қасапшылар үйлеріне әкеліп беретін етті қалай таңдау керектігін үйретті. Эмма енесінің ақылын тыңдай берді. Бовари ханым да аянып қалған жоқ; ұзақты күн ене мен келіннің аузынан түспеген "қызым", "анашым" деген сөздерді еріндерін жымқырып, екеуі де бір-біріне жағымды сөзді дірілдеген ашулы дауыспен айтты.

Дюбюк ханымның тұсында кемпір Шарльдың әйелінен гөрі өзіне жақынырақ екенін сезетін, ал Эммаға деген сезімін ұлының өзіне арналған балалық махаббатының суи бастағаны, оның меншігіне қол сұғылғаны деп бағалаған. Сөйтіп ол ұлының бақытын іштен тынып, қапаланып қабылдаған, ал бұл бұрындары бай болған кісінің бір кездері өз үйінің терезесіне көз салып, үстел басында бөтен адамдар отырғанын көргендегі әсеріндей жағдай еді. Оның Шарльға өткен күндер туралы әңгіме қозғауының бір ғана себебі, өзінің ол үшін басынан қандай қиындықтар кешіргенін, ол үшін қандай құрбандыққа барғанын айту, содан кейін оның әйелінің өзіне немқұрайлы қарауын жедел доғаруын ойлағандықтан еді. Алайда оның анасын әлпештеуге еш ниеті жоқ екендігі жөнінде қорытынды жасады.

Шарль қалай жауап қайырарын білмеген; анасын ардақтайтын және әйелін шексіз сүйетін; анасының пікірі ол үшін заң болатын, алайда оның бірдеңе айтып, Эмманы кінәлайтын да жөні жоқ. Шешесі қайтып кеткеннен кейін анасының болмашы ескертпесін өз сөзімен жүрексіне тура қайталап айтуға тырысқан, бірақ та Эмма ірі ық сөз шығындамай, екі де екі қанша екенін дәлелдегендей, оның қателескенін айтып, оны сырқаттарға аттандырып жіберген.

Солай бола тұра, өзі дұрыс санайтын данагөй шешімге сай, ол күйеуін сүйетіндігіне өзін-өзі сендіруге тырысты. Саябақтың ішінде, айлы түннің жарығында ол күйеуіне өзі жатқа білетін махаббат туралы өлеңдерді тегіс оқып, күрсініске толы әндер айтты, алайда бұл оның өзін де түк толғандырған жоқ, Шарльдың іс жүрегін нәзік сезім баурап, есінен тандыра

қойған жоқ.

Ақырында Эмма өз жүрегінен алау боп лаулайтын от ұшқынын тұтата алмайтынына көзі жетті, оның үстіне өзі басынан кешірмегенді түсінуге, қалыптасқан түсінікке сәйкес келмегенге сенуге ол қабілетсіз еді. Шарльдың сезімінде таңғаларлық ештеңе жоқ екендігіне ол өзін оп-оңай сендірді. Өзінің күткен сезімін оятудың жолын тауып, тиісінше тәртіпке түсірді - ол әйелін белгілі сәттерде ғана еркелететін. Бұл біркелкі тағам үстінде тәбет шақыратын тәттіні күткен секілді, оның белгілі бір дағдысына айналды.

Дәрігер жіңішке ауруынан жазған орманшы Бовари ханымға тазы иттің күшігін сыйлады; Эмма оны сейілге шыққанда өзімен бірге ала кететін. Аз да болса оңаша қалып, сол бір саябақ пен шаңдақ жолды көрмес үшін кейде ол үйінен кетіп қалатын.

Ол банвилдік шамшат тоғайына дейін баратын, ол жерде бір қыры далаға қараған, қараусыз қалған үй, қалың шөп басып кеткен сайдың түбінен жоғары қарай үшкір жапырақты қамыс өсіп тұр.

Эмма, ең алдымен, бұл жерде өткен жолғыдан кейін ештеңе өзгермеді ме деп, төңірегін шола қараған. Түрлі-түсті гүлді өсімдіктер, үлкен-үлкен тастардың айналасын қоршай өскен қалақай қопалары, қақпаларының тот басқан болттары шіріп, үгітіліп жатқан үш терезенің жақтауларындағы қына дақтары - бәрі бәз қалпында екен. Эмманың ойы әуелде неге екені түсініксіз, әйтеуір біресе төңіректі айнала шапқылап, бірде сары көбелектерге үріп, бірде жер қазатын машиналарды қуалап, енді бірде бидай өскен егіндіктің жиегіндегі көкнәрді тістелеген өзінің күшігі секілді бірден-бірге көше берген. Дегенмен бірте-бірте оның ойы отырған тоқтамға келген; қолшатырымен көк шөпті түрткілеп, көгалда отырған ол өзіне-өзі сұрақ қойған:

Құдайым-ай! Неге ғана тұрмысқа шықтым екен?

Эмма өзіне өзі сауал қойды: басқа бір жағдайда өзге біреуді кездестіруі мүмкін емес пе еді? Ол осынау болмаған оқиғаның қалай өтерін, мүлде басқа өмірі қалай қалыптасарын, сол белгісіз күйеуінің қандай адам болуы мүмкін екенін көз алдына елестетуге тырысты. Шын мәнісінде, жұрттың бәрі бірдей Шарль секілді емес қой. Оның күйеуі сұлу, ақылды, тәрбиелі, сүйкімді болуы мүмкін еді ғой. Ал оның монастырь жатақханасында бірге жатқан құрбылары бәлкім осындай жігіттерге тұрмысқа шыққан болар. Олар қалай ғұмыр кешіп жатыр екен? Қала көшелерінің шуылынан, көрермен залдарындағы гуілден, ойын-сауық кештерінің жарқылынан олардың жүректері шаттанып, сезімдері гүл атып жүрген болар. Ал оның өмірі аңғал-саңғал терезесі солтүстікке қараған шатыр сияқты суық, ал қайғы-шер қараңғы түкпірдегі тілсіз өрмекшінің өрмегі секілді жүрегінің түкпір - түкпірін шырмап алды. Эмма марапат тапсырған күндері гүл шоғын алу үшін сахнаға қалай көтерілгенін есіне алды. Бұрымы тірсегіне

түскен, үстінде ақ көйлек, аяғында алды ашық, жібек матамен тысталған туфли киген ол сондай сүйкімді еді және ол орнына қайта оралғанда жолшыбай жігіттер еңкейе сыбырлап, оған мадақ сөздер айтқан. Аула толы жеңіл арба, құрбылары күйме есігіне келіп онымен қоштасып жатыр. Скрипкасы қаптамаға салынған музыка пәнінің мұғалімі, қасынан өтіп бара жатып оған басын иіп сәлемдесті. Соның бәрі қайда кетті? Қайда?

Ол Джалиді¹⁵ шақырып алып, екі тізесімен қысып, оның ұзын да үшкір тұмсығын сипалап, тіл қатты:

- Кәне, қожайыныңды сүйші! Сенің қайғырып - қамығатын еш жөнің жоқ қой.

Сүйкімді, тәтті есінеп отырған күшігінің мұңды көзіне қарап, Эмма ол өзімен сөйлесіп отырғандай сезініп, жүрегі елжіреп, онымен сөйлесіп, оны басына ауыртпалық түскен адамды жұбатқандай тыныштандырды.

Анда - санда құйын көтерілетін; теңізден соққан жел Коптек үстіртінің үстін қаптай қиып өтіп, өзінің ашқылтым таза ауасын алыс қиырларға жеткізетін. Жерге басын иген қамыстар сыбдырлап, шамшат ағашының жапырақтары дамылсыз дірілдеп, сусылдап, ал олардың ұшар басы толассыз теңселіп, бірқалыпты шуылдап тұр. Эмма орамалын иығына жамылып, орнынан көтерілді. Аллеядағы аяқ астында шытырлап жатқан жұмсақ мүкке, оның бетін жапқан жапырақтардың әсерінен жасылданып кеткен күндізгі жарық түсіп тұр. Күн батып барады; ағаш арасынан алқызыл аспанның шеті қылтияды; қаз - қатар отырғызылған, биіктіктері бірдей ағаштар алтын шапақтың астында қызыл қоңыр бағаналар тізбегіндей көрінетін; Эмману үрей билеп, Джалиді шақырып алып, үлкен жолмен жедел басып Тостқа оралған бетте креслоға келіп жайғасты да, содан соң кеш бойы тіл қатқан жоқ.

Алайда, қыркүйектің аяғына таман оның өміріне ерекше бір өзгеріс енді: ол маркиз д'Андервильеден Вобьесарға шақырту алды.

Реставрация заманында маркиз статс-хатшы қызметін тастап кетіп, ал енді мемлекеттік қызметке қайта оралуды ойластырып, сайлауда депутаттар палатасына өтудің қамына кіріскен. Қыста ол жұртқа онды-солды шөп үлестіріп, бас кеңесте өз аймағына жаңа жол төсеуді талап етіп, жалынды сөз сөйлеген. Жазғы аптапта оның тамағы іріңдеп, Шарльдер кезінде ланцеттің көмегіне сүйеніп, сәтін салып, тез жазылып кеткен. Сол күні кешке Тостқа аттанған имение басқарушы операцияның ақысын төлеп қайтқан және дәрігердің бағынан ғажайып шиіе көргенін жеткізген. Вобьесарда өсетін шиелер нашар еді, сол себепті маркиз Бовариден бірнеше түп шиіе шыбығын сұратып алдырды. Кейін оны арнайы барып құттықтап қайтуды өзінің борышы санаған. Эммамен танысып, оның келбеті келісті екенін, деревня тұрғындарынша сәлемдеспейтінін аңғарды; бір сөзбен қайырғанда, жас жұбайларды шақырса, бұл қорған иелерінің беделін түсірмейді және өзге шақырылған кісілеріне де жөнсіз көрінбеуі

кәдік деген тоқтамға келген.

Бір жолы, сәрсенбіде, күндізгі сағат үште, Бовари мырза мен ханым өздерінің күймелеріне мініп, Вобьесарға тартты; күйменің артына үлкен шамадан байланып, тері жамылған үстіне қалпақ салатын қорап орналасып, ал Шарльдың аяқ астында қатырма қағаз жатты.

Олар кешке қарай, қонақтардың жолы жарық болу үшін саябаққа шырағдан жағып жатқан кезде келді.

VIII

Қорған - алға созылған екі қалқаны және үш жерден кіретін тесігі бар итальяндық дәстүрде салынған осы заманғы үй, төменгі жағы етегін кеңге жайып, қиыр шеті көрінбейтін қыр асып кететін; қырда, биік ағаштардың арасындағы алаңқайларда сиырлар жайылып жүр. Рододендрон, жасмин, бүрген бұталарының жапырлай өскен жапырақтары көлемі әрқилы күрке жасап, құм төселген бұралаң жолды қуалай кете барады. Өзенді кесіп өтетін көпір салынған. Тұман арасынан шабындық аумағында шашырай салынған, орманды жайпақ төбелердің оң және сол жақтарына келіп тірелетін, шатырын сабанмен жапқан үйлердің сұлбасы қарауытады; ал олардың арт жағында, ескі қорғанды бұзған кезде аман қалған, төңірегін көкорай шалғын көмкерген, екі қатар сарайлар мен ат қоралар бір-біріне жалғасып жатыр.

Шарльдың күймесі ортадағы қақпаға келіп тоқтады; қызметшілер қарсы алып, маркиздің өзі шығып, дәрігердің әйеліне қолын ұсынып, вестибюлге ертіп апарды.

Вестибюлдің едені мәрмәр, төбесі аса биік еді де, адамдардың жүріс-тұрыстары мен дауыстары шіркеудегі сияқты саңғырлай естілетін. Басқыш ешқайда бұрылмастан тіке жоғарыға көтерілетін, сол жағында терезелері саябаққа қараған ұзын дәліз билльярд ойнайтын бөлмеге жалғасатын; вестибюлдің табалдырығын аттай бергеннен - ақ сол жақтан шыққан сүйек шарлардың тарсылын естисіз. Эмmanın қонақ бөлмеге сол жер арқылы өтуіне тура келген; билльярд бөлмесінде оның көзіне өңірлеріне орден таққан, биік жағалы, тұлғалы еркектер және олардың үнсіз күлімсіреп, шартаяқтарын сілтегендері түскен. Қабырғаның қара түсті қадаларына ілінген алтын рамаларда қара қаріппен аты-жөндері жазылған. Эмма оқи бастады: "Жан - Антуан д' Андервилье д' Ивербонвиль, граф де ла Вобьесар, барон де ла Френей, Кутра түбінде болған шайқаста, 1587 жылдың 20 қазанында қайтыс болды. Ал басқа бір суреттің астында: "Жан Атуан – Анри - Ги д' Андервиль де ла Вобьесар, Франция адмиралы, Михаил Архангель орденінің иегері, Уг –Сен - Вааст түбінде болған ұрыста, 1692 жылы 29 мамырда, Вобьесар да қайтыс болды". Одан әрі ештеңені түсініп болмайтын, өйткені шамның жарығы билльярдтың жасыл шұғасына шағылысып, бөлмені іңір қараңғылығы бүркеп алды. Бұл үшкір қырлы сәуленің қабырғаның ұзына бойына ілінген суреттерді жалтыратып,

лак жарықтарына түсіп, жиектеріне алтын жалатылған, көлемі үлкен, қап-қара тік бұрыштардың жарық толық түскен тұстары ғана көзге ілігеді: ақсұр маңдай, сізге қадала қарап тұрған көз, қызыл камзолдың иығына жағылған опа, сақилана бұйраланған парик, серпінді балтырын байлаған баулықтың ілгегі.

Маркиз қонақ бөлменің есігін ашты. Әйелдердің біреуі орнынан тұрып, (ол маркиздің зайыбы еді) Эммануэли қарсы алып, содан кейін оны өзімен бірге диванға отырғызып, өзінің ескі таныстары сияқты онымен достық пейілді қызу әңгімеге кірісті. Бұл жасы қырықтар шамасындағы, әдемі иықты, бүркіт мұрынды, дауысы сазды әйел - тін; сол кеште ол қоңыр-ақ - сары шашына арт жағы үшбұрыштана байланған қарапайым шілтерден тоқыған орамал жамылып алған еді. Қастарында, арқалығы биік орындықта аққұба жас әйел отыр; камин пештің қасында фрактарының жағасына гүл қадаған әлдебір мырзалар әйелдерді әңгімеге алдандырып тұр.

Сағат жетіде қонақасы берілді. Өзгелерден қарасы көбірек еркектер бәрі бас қосып -вестибюлдегі үстелге, әйелдер — басқасына, үй иелерімен бірге, асүйге жайғасты.

Асүй босағасын аттаған бетте-ақ Эмма өзін бір жылылық жайлап, гүлдердің, сәнді көйлектердің, қуырдақ пен трюфелдің аралас иісі желпіндіре қарсы алғанын аңғарды. Үлкен шамдалдың оты күміс қақпақта созыла жарқырап тұр; тершіген қырлы хрустальдың сәулесі күнгірт; үстелдің ұзына бойына қаздай тізілтіп, гүл салған вазалар қойылған; жиегі жалпақ табақшалар, епископтың тамағының астына байлаған орамалына ұқсас бүктелген қағаз майлықтың үстінде сопақша көмештер жатыр.

Табақшаның жиегінен шаянның қызыл тырнақтары салбырап тұр; астына мүк төселген торлы себетке ірі жемістер үйіле салыныпты; бөденелер жүндері жұлынбай әкелінді; үстелдің үстінен бу көтерілген; жібек шұлық, шалбар киіп, ақ галстук таққан, судья сияқты маңғаз қызметші қонақтардың иықтарының арасынан алдын ала тілінген, бөлінген тағамдарды ілгері жылжытып, таңданғандарын лезде лып еткізіп, қасығымен табақшаларына салып жүр. Сырты мыспен қапталған биік фаянс пештен көп адам бас қосқан жиынға иегінің астына дейін матаға оранған әйелдің статуеткасы көз алмай қарап тұр.

Бовари ханым кейбір әйелдердің саусақты қолғаптарын арнайы ыдысқа салып қоймағандарын байқап қалды.

Әйелдердің ортасында, құрметті орында, толы табақшасына төне түсіп, қария тамақ ішіп отыр. Оның мойнына бала секілді орамал байланыпты, оған ернінен соус тамып жатыр. Қарияның көз тамырлары қызарып кеткен, оның қара лента қоса өрілген бұрымы арқасында салбырап тұр. Бұл кісі маркиздің қайын атасы, мірі герцог де Лавердьер еді, граф д' Артуа¹⁶ онымен аң аулау үшін Водрейлдегі де Конфлон маркизге барып жүрген

кезінде жақын орналасқан еді және ол жұрттың айтуына қарағанда королева Мария-Антуанеттаның де Куанье мырзадан кейінгі, ал де Лозен мырзаның алдындағы ойнасы болыпты. Ол бір кездері у - дуға толы ғұмыр кешкен, ішіп-жеп, ойнақ салған, дуэльдерде атысқан, бәс тігіскен, әйелдерді алып қашқан, ақшасын аямай суша шашқан, отбасын үнемі үрейде ұстаған. Қазір оның қасында тұрған малай, құлағына аузын тосып тұрып, тағамдардың атын айтып, ал қария қажеттісін саусағымен көрсетіп, міңгірлеп отыр. Осынау салпы ерін қария аса мәртебелі, ғажап нәрсеге кезіккендей сезімге бөлеп, Эмманы өзіне еріксіз тарта жөнелген. Ойлап қараңыз: ол патша сарайында тұрған, ол королевамен бір төсекте жатқан!

Бокалдарға мұздатылған шампан құйылды. Тіс жарғандай суықтығын сезген сәтте Эмманың тұла бойынан діріл жүгіріп өткендей болған. Ол ешқашан гранат көрген емес, ешқашан ананас жеген емес. Оған тіпті қант ұнтағы - қант пудрасының өзі әдеттегідей емес, ерекше ақ және ұсақ болып көрінген.

Әйелдер түстіктен кейін би кеші - балға даярланып, киімдерін ауыстырып кимек болып, бөлмелерге тарқасты. Тұңғыш өнерін көрсетуге шыққан актриса сынды, Эмма сәнді киінудің ретін бүге - шігесіне дейін ойластырған. Шаштараздың кеңесіне сай таранып, төсек үстінде жатқан көк жібек көйлегін киді. Шарльдың шалбары белін қысып тұр.

- Балақбау менің билеуіме кедергі келтіреді, - деді ол.

- Билеуге ме?- деп Эмма қайта сұрады.

- Дәл солай!

- Сен ақылыңнан адасқанбысың! Жұртқа күлкі болмай, тыныш қана отыр. Дәрігерге дәл осы орынды, - деп сөзін жалғады.

Шарль үндеген жоқ. Эмmanın киініп болғанын тосып, ол үй ішін кезіп кетті.

Ол әйелін екі шырағданның ортасындағы айнадан көрді. Оның қара көзі тіпті қарайып кеткендей көрінді. Құлағына түсіре қайрылған шашы көгілдірлене төгіліп тұр. Шиньон шашына қадалған, жапырақтарынан жасанды шық жылтылдаған нәзік сабақты раушан гүлі дір-дір етеді. Солғын көк түсті көйлегіне үш жерден айналасын көк шөп көмкерген раушан гүл шоғы қадалған. Шарль оның иығынан сүйіп алғысы келген:

- Қойшы әрі! - деді ол. - Көйлегімді мыжып тастайсың.

Төменде скрипка ойналып, сырнай тартылды. Эмма жүгіре жөнелуден өзін әрең тежеп, басқышпен төмен түсті.

Би басталып кетіпті. Қонақтар жинала бастады. Аяқ басар жер қалмай, тарылып кетті. Эмма тура есік түбіндегі орындыққа жайғасты.

Музыка тоқтаған соң, билеушілерді залдың ортасында түрегеп тұрған бойы әңгімеге кіріскен бір топ еркектер мен үлкен подностарын көтеріп, зыр жүгірген малайлар алмастырды. Қыздар отырған қатарда алуан түрлі сурет салынған желпуіштер желбіреп, күлкілерін шоқ гүлдермен жасырып, саусақты қолғаптары тырнақтарының сыртқы пішінін байқатып, білектерінің терісін тартып, қолдары алтын тығынды шишаларды айналдырып жатыр: шілтерлі бүрмелі көйлек, гауһар түйреуіш, салпыншақты білезік осының бәрі жалпақ белбеулерде желпілдеп, кеуделерінде жарқылдап, жалаңаш қолдарында сылдырлап жүр. Алды тегістеле таралған, желкесіне бір бума болып түйілген, шаштарының төбесіне ботакөз, жасмин, анар, масақ және көктікен гүлдері шоқ - шоқ болып қадалған. Қызыл шарф байлаған шешелері өз орындарында отыр.

Биге шақырған жігіттің қолы оның саусақтарын ұстап, музыканың басталуын күтіп қатарласа тұра қалған кезде Эмmanın жүрегі еркінен тыс

дір ете қалды. Алайда толқуы ұзамай басылды. Музыканың сазына ілесе тербеліп, мойнын сәл қозғалта, ол залды шырқобелек айнала жөнелген. Скрипка дыбысының кейбір тұстарында оның жүзіне күлкі үйірілді, ондай көңіл толқытатын сазды әуенді өзге аспаптар тына қалған кезде ғана құлақ шалып қалатын. Сол бір сәтте сиқырлы, мөлдір саз төгіліп жатқандай естілетін; сәлден соң кенет бәрі қайтадан басталды: найзағай ойнап, күн күркірегендей музыка дүр ете қалатын да, тағы да бұрынғыша аяқтар баяу қозғала иіліп, юбкалардың етектері керіліп, сусылдап, қолдар ұстасып - ажырасып, сол бір көздер біресе төмен қарап, біресе сізге қайтадан қадала қарайды.

Жас шамалары жиырма бес пен қырықтың арасындағы еркектер (олардың саны бар болғаны он бестей - тін), біресе бишілерге, бірде залдың есік жағында әңгімелесіп тұрғандарға қосылып, өздерінің жас айырмашылықтарына, сырт келбеттері мен киім киістерінің өзгешеліктеріне қарамастан олардың өзге топтан бір ерекшеліктері бары байқалып қалған.

Бәлкім, басқалардікіне қарағанда, жұқарак шұғадан тігілгендіктен болар, олардың фрактары құйып қойғандай қонымды, үстеріне жарасып тұр. Бұйраланған шаштарына ең таңдаулы опа жағылған. Аққұба өңдерінің тазалығы, тамақты талғап ішу, құмрлаған астың дәмділігі, оны әрлендіре түскен сүттей ақ фарфор ыдыс-аяқ, лак жалтыратқан қымбат жиһазбен құбыла жалтылдаған атлас - осының бәрі бұл адамдардың ауқатты тұратындық -тарының белгісі. Галстуктері төменірек байланғандықтан олар мойындарын еркін бұра алатын; олардың ұзын жақ сақалдары қайырма жағаларына жайлы жайғасқан; олар бірден көзге түсетін, ірі таңбалы, хош иісті, кестелі орамалмен ауыздарын сүртіп отыр. Қартая бастағандардың өңдері жас көрініп, ал жастарының жүздерінен біршама ержеткендіктің белгісі байқалады. Олардың селқос көзқарасынан құштарлықтарын күн сайын қандырғанда ғана қол жететін жайбарақаттық, ал баяу жүрістерінен, өзіне толық бағынышты емес заттарға билік жүргізу күшіне күш қосып, көңілін алдарқатып, асыл тұқымды ат мінуіне немесе бұзылған әйелдермен байланысу ма, әйтеуір одан адам бойындағы айрықша қатыгездіктің нышаны байқалады.

Эммадан үш қадам қашықтықта тұрған көк фракті жігіт пен інжумаржаннан алқа таққан ақсары жас әйелдің әңгімелері Италия туралы. Екеуі де әулие Петр шіркеуінің бағаналарына, Везувиге, Тиволиге, Кастелламмареге, Кассиноға, генуэздік райхан гүлдеріне, ай сәулесі түскен сәттегі Колизейге сұқтанып тұр. Бір сәт Эмманың құлағына өзіне түсініксіз бір әңгіменің шеті шалынды. Қонақтар бір жасөспірімді қоршап алып, өткен аптада Англияда мисс Арабелла мен Ромулді қалай басып озғаны, тәуекелге бел байлап, қалай екі мың луидор ұтып алғаны жайлы әңгімесін тыңдап тұр. Тағы біреу бәйгеге қосатын айғырының семіре бастағанына өкініш білдірсе, үшіншісі атының есімі қате жазылып кеткендігіне кейістік білдіруде.

Би залы ысып кетіп, шамның жарығы көмескілене түсті. Қонақтар топырлап, бильярд бөлмесіне кірді. Үстел үстіне шығып, аша бергенде терезесін сындырды; Эмма сынған шынының сылдырын естіп, сол жаққа бұрылғанда, бақта жүрген шаруалардың сырттан қарап тұрғандарын көрді. Осы кез оның есіне Берто түсті. Оның көз алдына ферма, көлеңкелі тоған, алма ағашының көлеңкесінде тұрған әкесі, жерқоймадағы кіреңкеден саусағымен сүттің қаймағын сыпырып алып тұрған өзі елестеп кетті. Бүгінгі күннің қуанышынан, оның осыған дейінгі жарқырап тұрған өмірін қас қағымда түнек басты. Ол, Эмма, қазір би кешінде жүр, би залының сыртында қалғандардың бәрі кара түнек жамылған. Ол шие шарабы қосылған балмұздақты - оны сол қолына ұстаған алтын жалатылған табақшадан қасықпен алып сорғанда сүйсінгеннен көзін жұмды.

Қасында отырған әйел қолындағы желпуішін түсіріп алды. Осы кезде биші қастарынан өтіп бара жатқан.

- Рақым етіңіз, - ол осы мырзаға тіл қатқан, - диванның артына түсіп кеткен желпуішімді алып беріңізші!

Мырза еңкейіп, қолын соза берген сәтте, әйелдің оның қалпағына үш бүктелген аппақ бірдеңені тастай салғанын Эмmanın көзі шалып қалды. Мырза желпуішті алып, оны әйелге құрметпен ұсынды; ол басын изеп ризалығын білдіріп, жүзін гүл шоқтарымен жапты.

Кешкі аста испан және рейн шараптары көп ішіліп, шаян сорпасы, бадам сүтінің сорпасы, трафальдарлық пудинг және басқа дірілдек сілікпе қосылған көптеген салқын ет тағамдары алдарына қойылды, ал тамақтанып болғаннан соң қонақтар бір-бірлеп қайта бастады. Жұмсақ мата - муслин перделердің шетін ысырып қойып, олардың күймелеріндегі шамдардың жарығы қараңғыға қалай сіңісіп кетіп жатқанын байқауға болар еді: орындықтар босап, отыратын жер кеңіп қалды, әлдекімдер карта үстелінде ойындарын жалғастырып жатыр; музыканттар ағаштай қатып қалған саусақтарының ұшын сүйіп жібітуде; Шарль есікке басын сүйеп, ұйықтап кетті.

Таңғы сағат үште котильон басталған. Эмма вальс билей алмайтын. Ал сол кезде бәрі де, тіпті мадмуазель де Андервилье мен маркиз де вальс билеп жүрген; котильонға, тек қана қамалға қонаққа келгендер - бар болғаны оншақты адам қалған.

Енді міне, кеудесін қыса түскен, алды тым ашық көкірекше киген билеушілердің біреуі, -бұл мырзаны жұрттың бәрі жай ғана "виконт" атаған, - мінеки екінші қайыра Бовари ханымды шақыра келіп, оны би әуеніне ілестіріп әкететініне бәрі ойдағыдай болатынына сөз беріп тұр.

Олар әуелі баяу бастап, кейіннен аяқ алыс – қозғалыстарын тездете түсті. Олардың өздері шыркөбелек айналды, білікті айналған дөңгелек секілді, төңірегі де түгел: шырағдан, жиһаз, қабырға, паркет еден шыр

айналды. Есік алдында Эмmanın көйлегінің етегі оның шалбарын сабалай бастады; олардың тізелері бір-біріне тие берді; ол басынан аяғына дейін көз жүгіртсе, Эмма да оған сұқтана қарады; кенет ол селтиіп, сіресіп тұрып қалды. Олар сосын қайта бастады; виконт жылдамдықты жеделдете түсіп, оны залдың ең шеткі түкпіріне алып кетті, сол жерде Эмmanın тынысы тарылып, енді болмаса құлай жаздап, қас қағым сәт басын оның кеудесіне сүйеген. Содан соң тағы да айналдырып, бірақ та бұрынғыдай шыркөбелек айналдырмай, оны орнына қайтып әкелді; Эмма басын шалқайтып, қабырғаға сүйеніп, қолымен көзін жапты.

Ол көзін қайта ашқанда, қонақ бөлменің ортасындағы жұмсақ пуфе - креслода отырған әйелдің алдында тізерлей отырған үш жігітті көрді. Әйел виконтқа ілесті де, сол сәт скрипка ойнай жөнелді.

Жұрттың бәрінің көзі әлгі екеуінде, виконт пен әлгі әйел біресе жақындап, біресе алыстай береді; әйелдің тұла бойы сылбыр, иегі ептеп салбыраңқы екен, ал виконт билеп жүріп тұрқын өзгерткен жоқ: тіп-тік, қолдары дөңгелене иілген, басы шалқақ. Міне, бұл әйел билеудің көкесін көрсетеді - ақ екен. Олар ұзақ билеп, жұртты әбден шаршатты.

Қонақтар тағы да бірер минут шүйіркелесіп, сосын бір-біріне қайырлы түн, шындығында, қайырлы таң тілеп, ұйықтауға тарасты.

Шарль әрең қозғалды; "аяғы жүруден қалды" дейтін ол. Ол карта үстелінің қасында тапжылмай бес сағат тұрып, қалай вист ойнайтындарын қанша бақылап тұрса да, бәрібір оның мәнісі миына да кіріп шықпаған. Енді міне, бәтеңкесін шешкен соң өзін жеңілдеп қалғандай сезінді.

Эмма иығына шәлі жамылып, терезені ашып, жақтауына сүйенді.

Түн тастай қараңғы болатын. Жаңбыр сіркіреп тұр. Дымқыл жел оның қабағын сергітіп, ол ауаны құшырлана жұтты. Би кешіндегі әуен саздары әлі де оның құлағынан шықпай қойған. Ол ұзамай бұл жерді тастап кететіндігі себепті, сол бір сән-салтанаттан алған ләззатын жалғастыру үшін ұйқысын қиюға бекінді.

Таң білінді. Эмма қонақтардың қайсысы қай бөлмеде жатқанын ойлап табуға тырысып, қорғанның терезелеріне ұзақ телміре қарады. Эмма олардың әрбірінің өмір сырын білгісі, түсінгісі, араласқысы келген.

Ақыр соңында Эмма қалтырап тонды. Ол шешініп, екі бүктеліп, жып етіп көрпенің ішіне кіріп ұйықтап жатқан Шарльдың қасына қисайды.

Ертеңгі асқа көп адам жиналды. Үстел басында он минуттай отырды; емшіні таң қалдырғаны ешқандай ішімдіктің берілмегені: мадмуазель д'Андервилье бәліш түйіршіктерін теріп себетке салып тоғандағы аққуларға апарып берді, одан кейін жиналған жұрттың бәрі тікенекті жабайы өсімдіктер төбеге ілінген вазаларға пирамида сияқты қатар түзіп созыла

ұмтылған, ал осы вазалардан енді оларға сыймай, бейне ұясынан төмен салбырап тұрған жылан сияқты, ширатыла өрілген, ұзыннан-ұзақ көк сабақтар салбырап тұрған қысқы баққа кірген. Қысқы бақ жалшылар үйіне кіретін жабық есік сияқты оранжереямен бітеді, Маркиз Бовари ханымды қуантуды көздеп, оны атқораға ертіп апарды.

Себетке ұқсастыра жасалған астаудың жоғары жағында қара әріптермен жылқылардың лақап аттары жазылған фарфор тақтайшалар ілулі тұр. Маркиз өжіренің қасынан өтіп бара жатып, таңдайын тақылдатқанда аттар тыпырши бастады. Сарайдың едені қонақ үйдің паркеті сияқты жылтырап тұр. Ер-тұрмандар айналып тұрған бағаналарға, ал қабырғаларға қамшы, жүген, үзеңгілер қаз - қатар ілінген.

Осы кез Шарль қызметшіге аттарды жегу қажеттігін айтты. Күйме кіреберіске әкелініп, заттары түгел салынған соң, ерлі - зайыпты Боварилер үй иелерімен қоштасып, өздерінің тұс тұсына тартты.

Эмма доңғалақтардың зыр айналғанына зер сала қарап отыр. Шарль бір шетіне жайғасып, қолдарын жазып жіберіп, тізгін ұстап отыр. Тертесі тым алшақ болғандықтан ат жорғалай шауып келеді. Босаң тартылып, көбікке малшынған делбе аттың арқасында салпаңдап келеді. Арт жақтан ұдайы күшті әрі бірқалыпты дүңкіл естіледі - бұл күйменің артына байланған шабаданның қорапқа соқтыққаны.

Олар Тибурвиль тауына көтеріле берген кезде, кенет қарсы алдарынан шыға келіп, еріндеріне темекі қыстырып, күлкіге кенелген салт аттылар қастарынан өте шықты. Эммаға олардың біреуі виконт сияқты болып көрінген; ол артына бұрылып қарағанда, бір қалыпқа түспей, бірі төмен, бірі жоғары көтеріліп бара жатқан бастары көзіне түсті, оның себебі біреулері текіректеп, басқалары - желе жортып бара жатыр.

Тағы да ширек мильдей жер жүрген соң, Шарль атын тоқтатып, шылбырымен шлиясын байлап қойды.

Ол жолға шығар алдында, тағы бір рет ат сайманын тексеріп шыққан кезде, оған ат аяғының астында бірдеңе жатқандай болып көрінді, ол еңкейіп қолына жасыл жібектен тігілген темекі дорбаны алды, оның бетінде күйменің есігіндегідей әдемі елтаңба бар екен.

- Е, міне ішінде екі сигара қалыпты! - деді ол. - Бұл маған кешкі астан кейін керек.

- Сен темекі тартушы ма едің? - деп сұраған Эмма.

- Кейде, орайы келгенде, - деп жауап қайырды Шарль.

Сөйтіп ол олжасын қалтасына сүңгітіп жіберіп, атына қамшы басты.

Олар келгенде түстік әлі әзір емес екен. Бовари ханым ашуланды. Настази оған дөрекі сөйледі.

- Кәне, жоғал, көзінді құрт! - деп Эмма айғай салды. - Сіздің мені бұлайша қорлауыңызға жол бере алмаймын. Сіз енді менің қызметшім емессіз.

Олардың түскі асы жуа сорпасы мен қымыздық қосқан бұзау еті еді. Шарль болса Эмmanın қарсы алдына жайғасып, ризашылық кейіппен алақанын уқалай түсіп, тіл қатты:

- Қонақта болған жақсы, ал өз үйінде тіпті керемет!

Настазидің жылағаны естіліп тұр. Шарль кедей қызды жақсы көріп кеткен. Бойдақ қалған кездері еш алданышы жоқ ұзақ кештерді ол осы қызбен отырып қысқартатын. Ол Шарльдың тұңғыш емделушісі де, өзі тұратын осы өңірдегі ең байырғы танысы да еді. Сен шынымен одан құтылмақшысың ба? - деп сұраған ол.

- Иә, - деген Эмма. - Әлде менің олай істеуіме хақым жоқ па?

Түстен кейін Настази төсек салып болғанша, олар асүйде жылынып отырған. Шарль темекісін тұтатты. Ол ернін шүрттітіп, әлсін-әлсін түкіріп және темекіні әр сорған сайын шалқая берді.

- Сенің басың айналады ғой, - деп Эмма жаратпай сөйледі.

Ол сигарасын қоя салып, суық су ішуге құдыққа қарай жүгіре жөнелді. Эмма портсигарды - темекі дорбаны шап беріп ұстай алды да, шкафтың түкпір жағына тығып жіберді.

Келесі күні уақыт сонша ұзаққа созылып кетті! Эмма баққа барып, ерсілі-қарсылы бір жолмен жүріп, гүл алаңының, өрік ағашының, гипс мүсінді священниктің алдарына аялдап, сейіл құрды - осының бәрі оған баяғыдан таныс болса да, бәрібір оларға таңырқай қарады. Кешегі би кеші - балда баяғыда болған секілденді! Алдың күнгі таң мен бүгінгі кештің арасын осыншама алшақтатып жіберген кім болды екен? Вобьесарға сапар кейде найзағай осылайша бір түнде тау шыңының терең жарығын қақ айыратыны секілді - оның өмірін екіге бөліп жіберді. Сөйте тұра Эмма көндікті; ол өзінің бүкіл сәнді киімдерін, тіпті майланған тайғанақ паркет табанын сарғайтып жіберген атлас туфлиін де. сандыққа салды. Туфлиі сияқты, жүрегі де сарғайып, бақ-дәулет, сән-салтанатты көруі - оның бойында ұмытылмас бірдеңе қалдырып кетті.

Бал кешін еске алу Эммаға дағды болып кеткен. Әр сәрсенбі сайын, ол ояна сала өз-өзіне: "Бір апта... екі апта... үш апта бұрын мен қорғанда болдым" дейтін. Бірте-бірте оның көз алдына елесі келген кісілердің келбеті бірігіп кетіп, ол би әуендерін ұмытып, қызметшілердің зерлі

киімдері мен бөлмелерді сондай бір айқын қалпында ойына түсіре алмады; егжей-тегжейі есіне түспеді, алайда өкініші өшпеді.

9

Шарль үйде жоқ кезде, Эмма өзі көйлек-көншектердің арасына тыға салған көк жібек портсигарды жиі-жиі шкафтан алып қарайтын.

Оны ашып қарап, өсімдік пен темекі иісі сіңіп кеткен астарын иіскейтін. Оны түсіріп алған кім болды екен?.. Виконт па? Бәлкім, бұл оның нақсүйерінің сыйлығы шығар. Ол қатты ағаштан жасалған кергіште кестеленіпті; осынау кішкене бұйымды сырт көзден жасыруға тура келген, осы кәсіпке өзінің бүкіл демалысын арнаған ойлы өнерпаз әйелдің майдай жұмсақ бұрымы да тиген. Әр торынан махаббаттың майда самалы еседі, әр тігісі үміт пен естелікті бекіте түскендей тоқылған жібек жіптер сол бір іштен тынған құштарлықтың жалғасы сияқты. Кейін, бір күні таңертең, винконт сыйлықты алып кетті. Ал әзірге портсигар гүл салған құмыралар мен Помпадур мәнеріндегі сағат арасындағы енді тас сөреде жатқан. Ол бөлмедегі әңгіме не туралы өрбіді екен? Ол, Эмма, Тостыда. Ал ол болса қазір Парижде! Не деген сиқырлы сөз! Оны күбірлей қайталау Эммаға ерекше рақат еді; ол шіркеу қоңырауының сыңғыры сияқты оның құлағын шыңылдататын, ол бәрінің, тіпті опа сауытының сыртын ораған қағаздың арасынан да оның көз алдында жарқырап тұратын.

Түнде оны "Майоран"¹⁷ әнін шырқап, терезелерінің алдынан өтетін балықшылар оятып жіберетін. Төселген жол бітіп, арбалар селоның сыртына шығып кеткенше, темір қаңылтырмен құрсалған дөңгелектердің тарсылы қас қағымда тына қалғанша тындап жатын ол ішінен:

"Ертең олар Парижде болады!" дейтін.

Ол ойша солардың ізімен жүретін: төбелерге көтерілетін және төмен түсетін, деревняларды басып өтіп, айдың жарығымен үлкен жолда зымырайтын. Алайда әрдайым, үйлерінен белгілі бір қашықтыққа ұзағанда, оның арманы тұманды қиырларда жоғалып кететін.

Ол "Үйлену тойларының сыйлығы" және "Сильф салондары" деген бикештер журналын жаздырып алатын. Оларды бастан-аяқ түгел оқитын: премьералар - тұсаукесерлер, ат жарыстары, ойын-сауық кештері туралы хабарлар. Әншінің алғашқы ән кеші ме, әлде дүкеннің ашылуы ма, бәрі бірдей оның назарын аударатын. Ол сән үлгілерін байқап жүретін, шебер тігіншілердің мекен жайын, қай күндері - Булон орманына, қай күндері - Операға баруға болатындығын да білетін. Ол Эжен Сюдан жиһаз туралы жазғандарын оқыса, Бальзак пен Жорж Сандтан өзінің қиялындағы құштарлықтың қыр-сырын іздейтін. Ол қолына кітап алмай үстелге де отырмайтын. Шарль тамақ ішіп, онымен сөйлесіп отырған кезде де ол кітап беттерін аударыстыра беретін. Ол оқып отырып, әрдайым виконтты есіне алатын. Ол ойдан шығарылған кейіпкерлері арасынан онымен ұқсас

сипаттарын белгілейтін. Оның айналасындағы нұрлы әсер бірте-бірте ұлғая түсіп, виконттан алыстай бергенімен, ол маңайына кеңінен тарап, енді міне өзге армандарын орайластыра түсті.

Енді Эмманың көз алдында Париж шексіз мұхит сияқты қошқыл қызыл күн шапағындай жалындап жанып жатыр. Күнделікті қайнаған қарбалас тіршіліктегі біртұтас өмір, құранды бөлшектерге, бірқатар жеке-дара бейнелерге бөлініп кетті. Эмма олардың екеуін, не үшеуін ғана ажырата алатын және басқалары олардың тасасында қалып, ол үшін тұтас адамзаттың бейнесіндей болып көрінетін. Айналы залдардағы бетіне алтын шашақты барқыт жабылған дөңгелек үстелдердің ара - арасында, жалтыраған паркетте дипломаттар кезіп жүр. Ол бір ұзын шекпен - мантиялардың, ұлы құпиялардың күлкі астына жасырынған жан азаптарының әлемі еді. Одан әріде герцогиналар қоғамы: олардың бәрінің жүздері бозарыңқы, олар күндізгі сағат төрттен кейін тұруға тиіс-тін; әйелдер - нағыз періштелер - етегі ағылшын шілтерлерімен әдіптелген юбка киетін, еркектері - сырт келбеттері сыпайы, танылмаған таланттар - серуендеу кезінде аттарын зорықтырып, жаз маусымын Баденде өткізіп, жастары қырық шамасына жеткенде бай мұраға ие қыздарға үйленетін. Түнгі мейрамханалардың жеке кабинеттерінде әдебиетшілер мен актрисалардың ала-құла тобы ойнап-күліп отыр: Әдебиетшілер жомарт, асқақ ойларға бай да, сандырақ көріністерге елітіп жүретін. Олар өздерін бәрінен де биік санап, жер мен көктің, найзағайлы бұлттардың арасында қалықтап жер бетінде жоқ бірдеңелерге ие - тін. Одан өзгенің бәрі жоғалып кететін, тұрақты орны болмайтын, тіпті бұл дүниеде аты да, заты да жоқты. Эмма күнделікті тіршілікпен беттескен сайын, ойлары одан үзілді-кесілді ала қашатын. Оны қоршаған тіршіліктің бәрі - деревнядағы көңілсіздік, тоғышарлардың топастығы, өмірдің бейшаралығы - есепке енбейтін таза кездейсоқтық, өзін соның құрбандығы санайтын, ал оған осы кездейсоқтық артында махаббат пен бақыттың шексіз мекені жатқандай көрінетін. Оның қызу қанды қиялында сән-салтанатқа деген сезім ләззаты, рухани қуаныштар мен мінез сұлулығы уайымның нәзіктігімен бірігіп кететін. Бәлкім, махаббат та босатылған жер қыртысы мен ерекше температураны тілейтін үнді флорасы сияқты шығар? Ай астындағы күрсініс, ұзақ жазылмаған құшақ, қоштасар сәттегі қолға тамған көз жасы, құштарлық толқыны - ол үшін міне осының бәрі, үзіліс өте ұзаққа созылатын үлкен қорғандардың балкондарымен, жібек перделер және қалы кілемдермен, киініп - таранатын бөлмелерден гүл салынған құмыралардан, биік кереуеттер мен асыл тастардың жарқылы мен ливрейдің бауларымен біртұтас болып көрінетін.

Күнде таңертең Боварилерге дәлізде дөрекілеу аяқ киімін гүрсілдетіп бөлмесін тазалап беруге пошта көшірі келетін; оның үстіндегі жейдесі жыртқы; ал башмағын жалаң аяғына кие салатын. Қысқа шалбар киген атқосшыны кім ауыстырып жүргенін көріңіз! Өзіне тиісті шаруасын тындырған ол келесі күнгі таңертеңге дейін көрінбейтін; Шарль науқастардан қайтып келген соң, атын қораға ой апарып, ерін алып, нокта

кигізетін, нақ сол кезде қызметші әйел бір құшақ шөп әкеліп, оттыққа қалай болса солай тастай салушы еді.

Эмма көзінің жасы көл болып, ақыры Тостадан кетіп қалған Настазидің орнына бет-әлпеті момындығын сездіріп тұрған он төрт жасар жетім қызды алды. Оның бас киіммен жүруіне тыйым салды, қожайындарына "сіз" деп сөйлеуді, стақанға құйылған суды табақшаға салып әкелуді, есікті қақпай бөлмеге кірмеуді, көйлек - көншекті, ақжайманы крахмалдап үтіктеуді, өзін киіндіруді үйретті бір сөзбен айтқанда оның нағыз үй қызметшісі болуын қалады. Жаңа қызметші қуып жібере ме деп қорқып, айтқандарын екі етпей орындайтын, алайда бейтаныс әйел әдетте кілтті буфеттің үстіне тастап кететін де, Фелисите күнде кешкісін ол жерден аздап қант алып, құдайға құлшылық етіп, жасырын, төсекте жатып жейтін.

Ол кейде ымырт үйіріле қақпаның сыртына шығып, көшенің арғы бетіндегі көшірлермен сөйлесетін. Байбатша әйел жоғары жақтағы өз бөлмесінде отыратын.

Эмма алды ашық капот киетін; көйлегінің кеудесін жапқан бөлігінен, шәлісінің екі ұшының ортасынан үш алтын түймелі өрнекті көкірекшесі көрініп тұр. Ол белін ұштары шашақты баумен буатын. Оның қызыл күрең түсті туфлиіне тағылған сәнді бантик аяғының алқымын түгел жауып тұр. Ол өзіне бювар, пошта қағазын, конверт, қаламсап сатып алған, бірақ хат жазатын ешкімі жоқ-тын. Ол этажерканың шаңын сүртіп, айнаға қарап, қолына кітап алып, сосын қалың ойға бататын, ал кітап сырғып тізесіне түсетін. Оның саяхатқа шыққысы келді, қайтадан монастырьға барғысы келді. Оның әуелі өлгісі, сондай-ақ Парижде де тұрғысы келген.

Шарль болса, боран соғып, жаңбыр құйып тұрса да салт атқа мініп, жолға шыға беретін. Ол фермаларда қонаққа сыйлайтын қуырылған жұмыртқа жеп, күш жинайтын, терден суланған ақжаймаларға қолы тиіп, қан ағызған кезде қанжылым қан оның бетіне шашырайтын, қорылдарды тыңдап, түнгі ас ішкен ыдыстарға көз жүгіртіп, сырқаттардың жейделерінің кеуде тұсын қайырып қоятын. Оның есесіне оны үйіне оралғанда оты маздап жанған пеш, тағам толы үстел, жұмсақ жиһаз, сәнді киінген сұлу келіншегі қарсы алатын. Оның тал бойынан ұдайы жұпар иіс аңқып тұратын, алайда Шарль оның бірдеңе жаққанын иә болмаса киімдеріне түгел сіңіп кеткен әйелінің денесінің иісі ме, айыра алмайтын.

Ол күйеуін өзінің шеберлігімен таң қалдырды: бірде шамдалдың қағаз қалпақтарын өзгеше жасап, бірде көйлегінің жағасын жаңартып, бірде аспаз әйел бүлдіріп алған қарапайым тағамға ел естімеген ат қойып, оны Шарль саусағын жалап ішеді. Ол Руанға барғанда әйелдердің сағаттарына бір бума сылдырмақ тағып жүргендерін көріп, өзіне де сатып алды. Оның ойына әуелі каминнің үстіне көгілдір шыныдан жасалған екі үлкен ваза, сосын піл сүйегінен жасалған, ішінде алтын жалатқан оймағы бар тігін тігуге арналған қорап қою түсті. Шарль бұл тіршіліктен түк түсінбейтін, сол себепті де бұл өзгерістер оған қатты ұнаған. Бұл оның өмірге деген

күштарлығын күшейтіп, оның отбасының жайлылығын үстей түсті.

Ол өзін жақсы сезінді, түр - сипаты тамаша, ел алдындағы беделі де берік еді: Кішіпейілділігі үшін оны шаруалар қатты сыйлайтын. Ол бала көрсе басынан сипайтын, ішімдік ішетін жерлерге аяқ баспайтын, адамгершілігі де кінәратсыз - тін. Ол іш ауруы мен тыныс жолдары ауруын өте жақсы емдейтін. Бәрінен де бұрын ол сырқат адамның жаны қиналғанынан қорқып, көбінесе тыныштандыратын дәрілер жазып беретін, басқа бір жағдайларда құсып, су ваннасын қабылдап, сүлік салу жөнінде кеңес беретін. Сондай-ақ ол хирургиялық әрекеттерден де әсте қорыққан емес: бейнебір олар адам емес ат сияқты қан шығарғаннан да аянбайтын; тістерін "темір қолдарымен" суырып алатын. "Артта қалмау үшін" ол алдын ала аңдатпасымен танысып, жаңа "Медицина хабаршысы" журналын жаздырып алды. Түстен кейін соны оқуға отыратын, алайда бөлменің ыстықтығы мен қарынның тоқтығы оған әсер еткені сондай, арада бес минут өтісімен қолын басына жастанып, қобыраған шашын шамның сауытына қыстырып, қалың ұйқыға кетті. Эмма оған қарап, иығын қиқаң еткізді. Оған неліктен ең болмаса әлгі артық сөзі жоқ, түнде сарғайып отырып кітап оқитын, белі шойырылып қалған кезде, алпыстарға аяқ басқанда, нашар тігілген қара фрактарының жағасына крест алып тағатын еңбеккерлердің біреуі жолықпады екен? Эмма Бовари есімінің елге танылғанын, суретін кітап дүкендерінің сөрелерінен көруге болатындығын және баспасөз беттерінен қылаң бергенін, оны бүкіл Францияның білуін қалайтын. Бірақ та Шарльдың намысқойлықтан ауылы алыс - тын! Иветодан келген дәрігер, туыстары қастарында отырған науқастың төсегінің жанында өткізген кеңесу кезінде оның пікіріне онша ықылас аудармады. Шарль кешкілік осы жағдайды Эммаға жеткізгенде, ол қатты қамықты. Күйеуінің көңілі босады. Көзінің жасын көлдетіп жүріп, әйелінің маңдайынан сүйіп алды. Эмма болса ұяттан өртеніп кете жаздағаны сондай, оны сабап тастағысы келді; өзін тыныштандыру үшін ол дәлізге жүгіріп шығып, терезені айқара ашып жіберді де, таза ауамен тыныс ала бастады.

- Неткен бейшаралық! Неткен бейшаралық! - деп ернін тістелеп, күбір - күбір етті.

Шарль содан былай аяқ басқан сайын оның жынын келтірді. Ол жасы ұлғайған сайын жағымсыз қылық көрсете бастаған: десерттен дәм татып отырғанда пышақпен бос шишалардың тығынын кесіп, тамақ ішіп болған соң тілін тақылдатып, салманы сораптап ішетін; ол толыса бастаған және оған назары түсе қалғанда, екі бетінің быттыып кетуіне орай, онсыз да сығырайған көзі шекесіне қарай тартылып бара жатқандай көрінетін.

Эмма кейде оның жылы жейдесінің қызыл жиегін көкірекшесінің ішіне салып, галстугін түзетіп, киіп алғысы келіп тұрғанын байқап, тозығы жеткен қолғабын лақтырып жіберетін. Осының бәрі менің қамымды ойлап жасалып жатыр деген ойы оның қателігі еді - мұны ол намысын қоздырған

өзімшілдіктен, өзі үшін жасайтын. Ол кейде өзі оқыған романның, жаңа пьесаның үзіндісінің, газет фельетонында хабарланған әлем жаңалықтарының мазмұнын әңгімелеп беретін; қалай болғанда да бұл да адам ғой, адам болғанда да оны әрдайым көңіл қоя тыңдайтын, онымен келісетін кісі ғой. Ал бұл болса жан сырын өзінің итінен де жасырмайтын! Ол тіпті оны сағат ішімен де, каминде жанып жатқан ағашпен де қуана-қуана бөлісер еді ғой.

Алайда ол қандай да бір жаңалықты тосып жүрген. Кемелері суға батқан сәтте мұнар жамылған алыс көкжиектен ақ желкен көзге көрінбес пе екен деп үміттенген матростар секілді, Эмма да өзінің жалғыздықпен кешкен өміріне қатты қапалана ой жүгіртетін. Оның қандай жаңалық болатыны, оған оны қандай жел айдап әкелетіні, одан кейін қай жағалауға апарып соғары, қалтылдаған қайық пен үш қабатты кеменің қайсысы келетіні, ол қайғы әкеле ме, иә болмаса іші толы қуаныш әкеле ме - ол жөнінде ойланған емес. Бірақ та, күнде таңертең оянған сайын күткені бүгін келетіндігіне сенетін, әр дыбысқа құлақ түріп, орнынан атып тұратын және өкінішке орай күн батып бара жатқанда бәрі баяғы қалпында екеніне көзі жетіп, мұңға батып, тезірек ертеңгі таң атуын тілейтін.

Сосын тағы да көктем келетін. Күн ысып, алмұрт ағашы шешек атқан шақта Эмма тынысы тарылып, тұншығып қалатын дертке ұшырады.

Эмма шілде айының алғашқы күндерінен бастап, қазанға дейін қанша апта қалғанын саусағын санап есептей бастады. Ол маркиз д'Андервилье тағы да Вобьесарда бал өткізетін шығар деп ойлаған. Бірақ та қыркүйекте не хат, не хабар болған жоқ.

Түңілудің қайғысы тарқаған соң, оның арманы, тағы да адыра қалып, тағы да бірінен-бірі айнымайтын күндер туды. Демек, осынау біркелкі, таусылмас, өзіне ілестіре ештеңе әкелмейтін күндер бірінің артынан бірі өте бермекші ғой? Басқалар да зерігіп кеткен болар, алайда олардың қандай да бір өзгеріс болатынына үміті бар. Кей кездері қайдағы бір күтпеген оқиға таусылмас кедергілерге ұласып, сипатты өзгеріске түсуі ықтимал. Алайда оның өмірінде өзгеріс болуы неғайбыл - оның маңдайына құдай осыны жазса керек! Болашақ оған есігі тарс жабық тұрған тас қараңғы дәліз сияқты болып көрінетін.

Ол музыканы тастап кеткен. Неге ойнауы керек? Оны кім тыңдамақ? Егер де таяу арада қысқа жеңді барқыт көйлек киіп, эрарлық рояльдің алдына отырып, сүйріктей саусақтарымен жеделдете оның перне - тілдерін баспайтын болса, егер де таяу арада концерт залында отырған кісілердің таңдана сыбырласуының жеңіл - желі желпіндірмесе, онда тырысудың, үйренудің қажеті қанша. Суреттер мен тоқыған заттары шкафында жатыр. Оның бәрі не үшін қажет? Не үшін? Тігін тігу Эмманы ызаландыратын:

- Мен оқымаған кітап жоқ, - дейтін ол.

Өзін әйтеуір бір нәрсемен алдандыру үшін, ол пештің шымшуырын қызарғанша отта ұстап иә болмаса жауған жаңбырға терезеден қарап отыратын.

Жексенбі күндері кешкі намаздың қоңырауы соғылған кезде ол қалай мұңға батады дейсіз? Ол қоңыраудың сатыр-сұтыр соғылған дыбысына ынта қоя құлақ түретін. Шатырда, жылуы жоқ күн сәулесіне арқасын тосып, аяғын санап басып мысық жүр. Жел жолдың шаңын аспанға көтеріпті. Кей-кейде бір жақтан иттердің үлі үргені естіледі. Қоңырау әлі де күңгірлеп жатыр, ал оның мұңды және бірқалыпты үні алыстан талып естіледі.

Сосын құлшылық аяқталды. Башмактары айнадай тазаланған әйелдер, жаңа жейде киген шаруалар, жалаңбас, бір аяқтарымен секіріп алда келе жатқан балалар - бәрі шіркеуден үйлеріне қайтып барады. Жолаушылар түсетін үйдің қақпасы алдында бес-алты адам, ыңғай солар ғана, қараңғы түскенше "кептеліс" ойнайды.

Сол жылы қыс қатты суық болды. Кейде қашан күн батқанға дейін, түнде мұз қатып қалған терезелерден өтетін ағараңқы сәулелер күңгірт әйнек сияқты бөлмелерді тұнжыратып тұр. Сағат төрт кезінде шам жағу керек еді.

Ауа райы жақсы болса Эмма баққа баратын. Капустаның әр түбінің арасында ұзын ақ жіпше тартылған, күміс шілтер сияқты бозқырау жылтылдайды. Бәрі бейне ұйқыға кеткендей, құстардың да үні естілмейді. Өрік ағаштары сабандарды жасырып, жақынырақ келіп қарағанда жүзім сабақтары өздерінің сансыз көп сулы аяқтарымен жорғалап, дәу жыланша өрмелеп қабырғаларға шығып кеткенін байқар едіңіз. Үш бұрышты қалпақ киіп, шарбақтың іргесіндегі самырсынның түбінде дұға кітабын оқып тұрған священниктің оң аяғы қирап, аяздан гипс жарылып, бетін қына жауып кетіпті.

Содан кейін Эмма өз бөлмесіне кіріп, есігін жауып алып, каминдегі көмір шоғын аударыстыруға кірісті және ыстықтан қайда қашып құтыларын білмей сасып, қалың қайғының зіл батпан салмағы еңсесін езіп бара жатқанын сезді. Оның қызметші қызға барып әңгіме-дүкен құрғысы келген, алайда оған ыңғайсыздық сезімі тоқтау болды.

Күн сайын, әрдайым бір мезгілде, қара жібек қалпақ киген мұғалім өз терезелерінің қақпағын ашатын; беліндегі қылышы салақтап село қарауылы әрлі - берлі жүретін. Таңертең және кешке осы көше арқылы пошта таситын аттар өтеді - оларды үш-үштен қатарлап суаруға сайға айдап апаратын. Мезгіл-мезгіл қабақ есігінің қоңырауы сылдырлап, желді күндері шаштараздың маңдайшасындағы жазудың орнына темір шыбыққа ілінген мыс леген дірілдей дүңгірлейтін. Оның витринасы терезе жиегіне жапсырып қойған ескі сәнді сурет және балауыздан жасалған сары шашты әйелдің басы еді. Шаштараз да өзінің амалсыздан күндерін бос

өткізетініне, өмірінің зая кеткеніне өкінетін, үлкен қалада, мысалы Руанда, жағалауда немесе театрдың маңында өз мекемесін қалай ашатындығын айтып, армандайтын, ұзақты күн шаш алдыратын адамдарды күтіп, қабағы түсіп, әкімдіктен шіркеуге, одан кері қайтумен уақыт өткізетін. Бовари ханым қай кезде көз салса да, шошақ тақиясын шекесіне түсіре киген, ластик күртесі бар оның әрдайым тапжылмай күзет орнында тұрғанын көретін.

Кейде түс ауа қонақ үйдің терезесінен қара бокенбардалы, бетін күн күйдірген еркектің сұлбасы көрініп, ақырында тістерін ақсита күлген жайылма, жұмсақ жымыстың тасасында ізім - ғайым жоғалып кететін. Артынша шарманкадан вальс әуендері естіліп, құйттай залдағы кресло, диван және басқа жиһаздардың арасында бойлары бармақтай ғана бишілер - қызыл шалмалы әйелдер, күрте киген тиролдіктер, қара фрак киген маймылдар қысқа шалбарлы жігіттей билеп жүр және осының бәрі жол-жол алтын түстес қағаздардың бұрыштарына жапсырылған айна сынықтарына сәулесін түсіріп тұр. Тұтқаны айналдырған ер кісі біресе оң жағына, біресе сол жағына, біресе терезеге қарағыштай береді. Ол мезгіл-мезгіл сағыздай созылған сілекейін тумбаға түкіріп тастап, тізесімен шарманканы жоғары көтерген сәтте оның дөрекі жасалған қайыс бауы иығын тіліп барады - өрнекті мыс тақтайшаға бекітілген жалтылдаған жібек матадан жасалған перденің түбінен бірде мұнды, созылма, бірде көңілді, биге лайық әуені төңірекке гулей тарап жатыр. Тап осы әуендер сонау бір алыстағы театрларда ойналып, салондарда шырқалып кеш өтетін: шамдары жарқыраған залдарда осы әуендерге би билейтін, енді осы арқылы Эммаға мықтылар өмірінің жаңғырығы жеткендей еді. Сазды әуендер оның басынан шырайналып шықпай қойды, оның кілемнің гүлді ою-өрнектері секілді құбылған ойлары музыка әуендеріне ілесе секіріп, арман артынан арман, мұң артынан мұң қуып кетті. Ер адам тиын - тебендерді фуражкесіне, шарманкасын көк кенептен тігілген көнетоз қапқа салып арқасына асып алды да, аяғын нығырлай басып ілгері кетті. Эмма оның соңынан қарап тұр.

Пешінен ұдайы түтін шығатын, есігі сықырлауық, қабырғалары суланып, едені дымқылданып тұратын төмендегі шағын асхана оның әбден шыдамын тауысты. Эммаға сол сәт табақшаға өмірдің бар қайғы-мұңын салып бергендей көрінетін. Піскен сиыр етінен бу көтерілгенде оның ішінен де жек көрудің сазы сыртқа шығуға ұмтылғандай сезінетін. Шарль тамағын асықпай ішетін. Эмма болса жаңғақ жейтін немесе қолдарын үстелге тіреп қойып, зеріккендіктен пышақпен дастарқанды тырналайтын.

Ол қазір шаруашылықты бетімен жіберген және Бовари ана Үлкен оразада Тосттан келгенде мұндай өзгеріске қатты таңырқады. Дәлірек айтқанда бұрындары Эмма өзін қатты күтетін, ал қазір ұзақты күн қалай болса солай киініп, сұр қағаз шұлықпен жүретін және шырағдан түбінде отыратын. Ол үнемі өздерінің бай еместігін, ендеше үнемдеу керектігін баса айтып, оған қоса өзінің бәріне өте риза екендігін, өте бақытты

екендігін, өзінің Тостада тамаша ғұмыр сүріп жатқандығын айтты; осы сөздері арқылы енесінің аузын жапты. Иә, ол оның үстіне, бәлкім оның ақыл-кеңесін тыңдауға да құлықсыз болған сыңайлы. Бір жолы ана Бовари ханым қожайындары өз қызметшілерінен күллі діни әдет-ғұрыптарды сақтауларын талап етуге тиіс деген ескертпе жасаған кезде келіні оған жақтырмай қарап, ызғарлы күлкімен жауап қайырған соң, қадірлі бәйбіше бірден тілін тістей қойды.

Эмма мазасыз, қыңыр болып кетті. Ол өзіне бөлек тағам даярлататын және одан ауыз да тимейтін; бүгін тек қана сүт ішсе, ал келесі күні дамылсыз шай ішетін. Бірде төрт қабырға ішінде қамалып отыратын, бірде кенеттен, ол ыстықтап кетіп, терезелерді ашып тастап, жеңіл көйлекпен жүретін. Кейде қызметші қызға аямай, жер-жебіріне жетіп ұрсатын, бірде оған сыйлық беріп, көршілерге қонаққа жіберетін; тап осы секілді деревняда өскен көп адамдар сияқты ерекше қайырымдылық жасап, қайғы бөлісуге бейім болмаса да, өйткені әкелерінің қатты қолдары олардың жан-жүректеріне берілетін болғандықтан да, ол кей кездері өз әмианындағы күллі күміс тиынды қайыршыларға бере салатын.

Ақпан айының соңына таман Руо қария өзінің жазылып кеткендігінің құрметіне күйеу баласына күйлі күркетауық әкеліп, Тостыда үш күн қонақ болды. Шарль сырқаттарды аралап кетті де, Эмма әкесінің қасында отырды. Қария бөлмеде шылым шегіп, пешке түкірді, тұқым себу, бұзаулар, сиырлар, құстар, жергілікті кеңес туралы әңгімеледі, ол кеткен соң Эмма артынан есікті жапқанда, өзін біртүрлі жеңілдеп қалғандай сезінді, онысына тіпті өзі де таң қалған. Айтқандай, ол өзінің кімді жек көретінін, нені жаратпайтынын жасырып-жаппай ашып айта салатын; кейде ол батыл ойлар айтатын -көпшілік қолдаған пікірлерге қарсы шығып, адамгершілікке жат, кеселді дегендерін керісінше қолдап - қоштай кететін. Күйеуі болса таңданғаннан көзін ашып - жұматын.

Бұл жаураудың мәңгіге созылатын болғаны ма? Басқалардан мұның несі кем? Вобьесарда ол герцогиняларға қадала қараған; олардың көпшілігі етжеңді, оған қарағанда мінез-құлықтары дөрекі еді және оны тағдырдың әділетсіздігі ызаландыратын; ол басын қабырғаға сүйеп жылаған; ол дулы - думанды өмірді, түнгі ойын-сауықтарды, ұят қылықтан ләззатты, өзі әлі басынан кешпеген, аталған жағдайлар әкелетін бұрқанысты аңсады. Оның беті бозарып, жүрегі жұлқына соқты. Шарль валерьян тамшысын ішкізіп, камфарадан ванна алуға кеңес берді. Бірақ осының бәрі, оны бұрынғыдан да қатты ызаландырған сыңайлы.

Кей күндері ол өзінің жаратылысына жат - делебесін қоздырған сөзуарлыққа салынып кетсе, содан кейін ол кенеттен қалың меңіреулікке ауысып, сағаттар бойы тіл қатпай, орнынан қозғалмай қалатын. Ол қолына толық бір флакон иіс май құйып алды - осыдан кейін ғана есін жиғандай болды.

Ол әрдайым Тостыны жамандай берген соң, Шарль бар мәселе осы

жердің ауа райына байланысты болар деген болжам жасап, сол пікір орныққан соң, басқа бір аймақтарға қоныс аудару жөнінде қатты ойланды.

Эмма арықтау үшін уксус іше бастады, оны құрғақ жөтел қысып, үзілді-кесілді асқа тәбеті шаппай кетті.

Шарльға Тостыны тастап кету оңай емес - тін - бұл жерде ол бірнеше жыл мекендеп, енді-енді ғана "қанаты қатая" бастап еді. Бірақ басқа амалы бар ма? Ол әйелін Руанға апарып, өзінің бұрынғы таныс профессорына көрсетті. Сөйтсе оның жүйкесі тоза бастапты - орын ауыстыру қажет екен.

Шарль әрі-бері шарлап жүріп, ақыр соңында Невшатель аймағында шағын ғана Ионвиль л'Аббей қаласы барын, сол жерден өткен аптада дәрігер, поляк эмигранты еліне қайтып кеткенін естіді. Шарль Ионвильдік дәріханашыға хат жазып, ондағы тұрғылықты халықтың саны қанша, басқа әріптестердің ең жақын тұратындарының ара қашықтығы қанша жер, бұрын істеген дәрігердің табысы қандай екенін сұрап, жауап қайтаруын өтінген. Жауап ойдағыдай болған соң, Шарль егер Эмма сауығып кетпесе, онда көктем шыға сол жаққа қоныс аударуға бекінді.

Бірде Эмма жолға шығуға даярланып, сандықтағы дүние - мүліктерін жинастырып жатқанда, саусағына бірдеңе кіріп кетті. Бұл оның үйлену тойындағы кеудесіне таққан гүлдің түйреуіші екен. Гүл шаң басып, сарғайып кетіпті, күміс шашақты атлас лентаның жиектері жыртыла бастапты. Эмма гүлді отқа тастады. Ол қураған сабан сияқты қас қағым сәтте жанып кетті. Іле-шала күл ішінде қызыл бұта секілді бірдеңе қалды, ол баяу сөне бастады. Эмма одан көзін алмай отыр. Қатырма қағаздан жасалған жемістер жарылып, латунь сымдар бүктетіліп, оқалар еріп, қағаздан қиылған гүлжапырақтар пеш ішінде қара көбелектерше ұзақ қалықтап ақырында мұржамен ұшып кетті.

Наурыз айында Бовари ханым күйеуімен бірге Тосттан көшіп бара жатқанда екіқабат еді.

ЕКІНШІ БӨЛІМ

I

Ионвиль - л' Абей қалашығы (бағзы заманда қирап қалған капуциндер аббаттығы құрметіне аталған) Руаннан сегіз миль жерде, Аббевиль мен Бовез жолдарының арасында, өзінің сағасына жақындаған тұста үш бірдей диірменді қозғалысқа қосатын, аздаған форелі бар, балаларды өзіне қызықтырып тұратын - жексенбі сайын, жағалауға қаздай тізіліп тұрып, олар одан балық аулайтын, Анделге барып құятын Риенль өзенінің аңғарында орналасқан.

Буасьереде үлкен жолдан бұрыласыз да, жалғызаяқ жолмен Ле жайпақ төбесіне көтерілесіз - сол жерден аңғарды кеңінен шолып қарауға мүмкіндік мол өзен аңғарды бір-біріне мүлде ұқсамайтын екі бөлікке бөліп тұр: сол жағы - шабындықтар, оң жағы - егістік жерлер. Шабындықтар дөңес төбелердің жиегіне жазыла жайылып, арт жағынан Брэ жайылымына жалғасып кетеді, ал шығысқа қарай жазықтық жайлап көзге түседі де, қанатын кеңге жайып, көз жететін жердің бәрі қаптаған бидайдың алтын алаптары. Шөптің түсі мен егістің түсі бір-біріне қосылмайды, - оларды ағын судың мөлдір жылғасы бөліп тұр және бұл маңайдағы дала күміс оқамен көмкерілген жасыл барқыт жағалы алып сулыққа ұқсайды.

Сіз қалаға жақындай берген кезде, көкжиектен Аргейль орманының теректері мен жоғарыдан төменге дейін ұзын да қисық қызыл сызықтармен тырналған, ал бұл жаңбырдың іздері, Сен - Жан жарқабағын көресіз. Төңіректегі егіс даласына қарай ағып жатқан орасан бұлақтар жүлгесі кірпіш реңкті сұрғылт тауды тескілеп тастаған.

Бұл Нормандия, Пикардия мен Иль – де - Франс тоғысатын жер. Бұл будан өлке, сөздің сипатынан айырылған өлке, ал көркі - еш жерге ұқсамайтын өзгеше өлке. Бұл жерде бүкіл аймақтағы ең нашар невшатель ірімшігі шығады, ал бұл жерде астық егу пайдасыз, -сусымалы, құмдауыт, тасты топырақ аса көп тыңайтқышты қажетсінеді.

1835 жылға дейін Ионвильде жүруге жарамды жол жоқ еді, алайда нақ биылғы жылы Аббевиль мен Амьен жолдарын қосатын "ауыл арасының үлкен жолы" төселіп, енді міне сол жолмен Руаннан Фландрияға сирек те болса көлік қатынайды. Бірақ, "жаңа сауда көзі" ашылғанына қарамастан Ионвиль - л'Аббенде бәрі бәз қалпында. Жерді мәдени өндеумен айналысу орнына бұл жақ шаш етекпен шығынға батыратын шөп егумен шұғылданауда. Жазықтан қашықтаған жалқау қалашық өзенге иек тіреуде. Ол алыстан көрінеді: бейне талтүстегі аптапта өзен жағасын сағалаған бақташы сияқты.

Көпірдің ар жағынан, төбенің табанынан жиегіне жас тораңғы талдары

егілген жол басталады, сіз сол соқпақпен, не оңға, не солға бұрылмастан қаланың ең шетіне енесіз. Айнала шарбақпен қоршалған үйшіктер ауланың арғы түкпіріне жайғасқан, ал төңірегі толы бұтақтары жайыла да жайқала өскен ағаштарға баспалдақтар, шалғылар, бақандар, тағы басқа түрлі жабдықтар: бастырма, арба жасап, шарап қайнататын заттар шашылып жатыр. Сабан шатырлар, баса киген бөрік секілді, қалың дөңес шыны әйнегі салынған, шишаның түбі сияқты, ортасында ойығы бар шағын терезелерінің үштен бір бөлігін жауып тұр. Қабырғаларды жағалай, олардың сылақтарының ар жағынан көлбей қағылған қарайып кеткен тақтай шабақтары көрінеді, жапырақтары сола бастаған алмұрт ағаштары өсіп тұр, кіреберіс есіктің алдында, табалдырықта сидрға салып жібітілген, ұнтақталған нан түйіршіктерін шұқып жеп жатқан балапандардың айналсоғы орналасқан. Алайда аулалар бірте-бірте тарылып, үйшіктер бір - біріне жанаса, жабыса салынып, шарбақтар жоғалып кетеді; мынау ұстахана, одан кейінгісі арба жасайтын шеберхана, оның жанында бір бөлігі көшеге шығып кеткен екі-үш жап-жаңа арбалар тұр. Одан әрі темір тордың арасынан ақ үйдің сұлбасы көрінеді, ал алдындағы көгалды саусағымен ернін басқан махаббат құдайының мүсіні көркейтіп тұр; кіреберістің екі жағында да қолдан соғылған вазалар, есікте темір тақтайша жарқырайды, қаладағы ең әсем үй - нотариустың мекен-жайы.

Бұл үйден жиырма қадамдай жерде, қарсы бетте, алаңның нақ төрінде шіркеу тұр. Оның айналасы аласа тас дуалмен қоршалған, іші қуықтай, жерге кірігіп кеткен көне тас тақталар едендей болып кеткен, шөп арасын өрнектеген жасыл төртбұрыштар жайғасқан шағын зират. Карл оныншы патшалық құрған кездің соңғы жылдарында шіркеу қайта салынған болатын. Бірақ та төбесіндегі ағаш күмбезі шіріп, оның көгілдір реңкінің кейбір тұстары қарайып, ойыла бастапты. Есіктің үстінде, орган орналасуға тиіс жер еркектердің қосылып ән айтуына ыңғайланған, оған табан астында сықырлай жөнелетін бұралаң баспалдақпен көтерілесің.

Күннің жарық сәулесі терезелердің бір түсті әйнектерінен өтіп, қиялай түскен нұрымен ұзынша орындықтардың қатарын жарқыратып тұр; олардың кейбіреулерінің арқалығына кілемшелер жабылған және олардың әрқайсысына үлкен әріптермен: "пәленше мырзаның орындығы" деп жазылған. Одан әрі нақ бір кеменің ені тарылған тұсында намаз оқитын орын бар, ал оның қарсы бетінде, түбін Сандвичев аралының қоңызы сияқты, қалың бояудан жүзі қызыл шырайланып, атлас көйлек киіп, шілтер жамылғы оранған, үстіне күміс жұлдызшалар шашылған Мария қыздың мүсіні тұр, ақыр соңында, төрт шырағданның арасына, алтарьдың үстіне қойылған "ішкі істер министрінің сыйы" - Әулие отбасының көшірмесімен көрнекілеу аяқталыпты. Ән айтатын жердегі шыршадан жасалған жиналмалы отырғыштар сырланбапты.

Ионвильдің басты алаңының тең жартысының төбесі жабық, яғни шамамен жиырма шақты бағандармен тірелген тас тақтайшалармен жабылған базар алып жатыр. Бұрышта, дәріхананың қасында "париждік

сәулетшінің жобасы бойынша салынған", өзі грек шіркеуіне сондай ұқсас әкімдік мекен-жайы тұр. Төменде - жарқылдаған үш колонка, екінші қабатта - доғаша иілген арналы галерея, қарсы бетте бір аяғын Хартияға¹⁸ сүйеп, екіншімен әділ сот безбенін ұстап тұрған галль әтеші.

Әсіресе, "Алтын арыстан" трактиріне қарсы тұрған Оме мырзаның дәріханасы айрықша көзге түседі. Ең бастысы - кешкі шам жанған кезде, витринаның қызыл және көк шарлары жерге бенгаль оттарының жарқылы секілді ұзын-сонар түрлі-түсті жолақтар түсірген мезгілде, шарлардан еңкейіп бір шаруамен айналысып жатқан дәріханашының көлеңкесі көрінеді. Оның үйіне жоғарыдан төменге дейін хабарландырулар ілінген, олар әртүрлі әріптермен: бірде - дөңгелете, бірде - оңға қарай қисайта, бірде - мөрдей басылған әріптермен: "Виши, сельтерлік, бареждік қан тазалайтын экстракттар, Распайлдің іш жүргізетін дәрісі, аравийлік ракаут, Дарсе таба наны, Реньо пастасы, бинттер, ванна қабылдауға қажетті ерітінділер, емдік шоколад және басқалар" деп жазылған. Үйдің ұзына бойына жарнама ілінген, оған алтын әріптермен "Оменің дәріханасы" деген сөз жазылған. Ішке қарай, қоршауға қосақтала жасалған безбеннің артында, әйнек салынған есіктің үстіне жазылған сөз: "Зертхана", ал есіктің ортасына таман қара бояудың үстіне алтын әріптермен тағы да "Оме" деп жазылған.

Ионвильде бұдан басқа көңіл аударатын ештеңе де жоқ. Оның ұзындығы, атқан оқ жеткен жерден аспайтындай ғана жалғыз көшесі, тағы бірнеше сауда орындары бар. Сол жерден жол бұрылып кетеді де, көше де аяқталады. Жолды оң жағында қалдырып, Сен - Жан төбесі маңынан жүрсең, онда көп ұзамай зиратқа жетесің.

Бұл жақта оба ауруы асқынып кеткен кезде қосымша үш акра жер сатып алып, кеңейтіп, арасын бөліп тұрған қоршауды қиратып тастаған еді, алайда зираттың бұл жаңа жағында мола жоқ десе де болады, марқұмдар бұрынғыша қақпаға жақын жерге жерленуде. Зират күзетшісі әрі қабірші, әрі шіркеудің тіркеушісі (осының арқасында ол марқұмдар есебінен екі есе табыс табады), бос жатқан жерге картоп отырғызды. Бірақ та оның егіс алаңының көлемі жыл өткен сайын қысқарып келеді, ал қазір жұқпалы аурудың таралуы кезінде өлімге қуануы керек пе, жаңа молаларды көргенде қайғыруы керек пе, оны өзі де білмейді.

- Сіз өлгендердің есебінен күн көріп жүрсіз, Лестибудуа! - бір жолы шыдамы таусылған священник оған осылай деген.

Осынау қасіретті ой күзетшіні толғанысқа түсіріп, ал біразға дейін өзінің ауыл шаруашылығы қызметін тоқтатқан. Алайда, одан кейін де өз ісін жалғастыруға көшіп, бұрынғыша картоп егумен айналысып жүр. Оны және ұялмай-қызармай, қымсынып -қымтырылмай өз бетінше өсіп жатыр деп сендіргісі келетінін қайтерсің.

Өңгіме болғалы отырған оқиғадан кейін Ионвильде ауыз толтырып айта

қоятындай ешқандай өзгеріс болған жоқ. Шіркеу мұнарасында сол баяғыдай үш түсті қаңылтыр желбағар айналып, сәнді сәкінің үстінде бұрынғыдай жел тербеткен екі сиса жалауша желбіреп тұр; дәріханадағы лай спирттің ішінде еркек ақ араның отбасын еске түсіретін ұрықтың жасаушалары мейлінше көбірек іріп-шіруде, трактир есігінің үстінде қартайған, жаңбырдан әбден түсі оңып кеткен алтын арыстан әлі де болса жүндес иттікі секілді өзінің қожалақ жүнін көрсетіп жатыр.

Сол кеште Ионвильге ерлі - зайыпты Боварилер келуге тиіс күні, трактирдің қожасы, жесір әйел Лефрансуа өзінің кастрөлдерімен - әуреленіп, мүлде шаршап, тері шүмектеп төгілді. Ертең қалада базар болатын күн. Алдын ала етті жіліктеп, балапандардың жүнін жұлып, сорпа пісіріп, кофе қайнатып қоюы керек. Тек өзінің пансионында тұратындарға ғана емес, сондай-ақ емші мен зайыбына және қызметшісіне де түстік даярлауға тиіс. Бильярд бөлмесі жақтан қарқылдаған күлкі естіліп тұр. Шағын бөлмеде отырған үш диірменші арақ сұрауда. Отын жанып, шоқтары шыртылдап, асүйдегі ұзын үстелде шикі қой етінің арасында үйіп қойған табақшалар жаңғырықтың үстіне қойып саумалдықты кескілеген кезде дір-дір етеді. Құстар қамалған аулада жанкешті айғай естілді - бұл қызметші әйел ұстап алып, басын кесу үшін қуалап жүрген құрбандықтың даусы.

Каминнің аузында көк былғары туфли, алтын шашақты барқыт телпек киген секпіл бет кісі жылынып отыр. Оның бет әлпетінен өзімшілдіктен өзге ештеңе байқалмайды, ол тура төбесіндегі сырғатал бұтақтарынан тоқылған тор ішінде отырған пайыз торғай сияқты, сабырлы да салмақты. Бұл дәріханашы еді.

- Артемиза! - деп дауыстады трактирші. - Бұтақтарды бұта, графиндерді толтыр, арақ әкел, қимылда! Сендер күтіп отырған кісілердің тоқбасарына не даярлау керектігін білсем бұйырмасын! Құдайым Иисус! Бильярд бөлмесіндегі жүкшілер тағы да шулай бастады ғой! Ал олардың көлігі нақ қақпаның алдында тұр! "Қарлығаш" келсе быт-шытын шығарады ғой, бар Ипполитке айтшы, көлігін алысырақ апарып қойсын!.. Оме мырза, ойлап көріңізші: таңертеңнен бері олар, шамамен он бес мәрте ойнап, сегіз құмыра шарап ішті - ау деймін!.. Иә, олар үстелге төселген шұғаны жыртып тастайтын болды! - Ол қолына төсеніш ұстап, ойыншыларға алыстан қарап тұрып айғай салды.

- Ештеңе жоқ, - деп ескертті Оме мырза, - жаңасын аласыз.

- Жаңа бильярд! — деп жесір әйел шошып кетті.

- Лефрансуа ханым, мынауың - құлап қалғалы әзер тұр емес не! Мен сізге баяғыдан айтып келемін: бұл арқылы сіз өзіңізге - өзіңіз зиян келтірудесіз, өзіңізге өзіңіз зиян келтірудесіз! Сондай - ақ; қазіргі ойыншылар луза тесігінің тар, тастаяғының салмақты болғанын қалайды. Жалпы, бәрі өзгеріп кеткен! Ғасырмен аяқты бір алу қажет! Үлгі алыңыз

Талье... ден.

Қожайын әйел ызадан қызарып кетті.

- Не десеңіз де, бәрібір оның бильярдты сіздікінен әлдеқайда әсем, - деп дәріханашы әңгімесін жалғастырды, — мысалы, әлдебіреудің ойына патриоттық мақсатпен -поляктардың пайдасына немесе Лиондағы су тасқынынан зардап шеккендер пайдасына жарыс өткізу түссе...

- Мен ол алаяқтан онша қорықпаймын! - Тегеурінді иықтарын қиқаң-қиқаң еткізіп, қожайын әйел оның сөзін бөліп жіберді. - Оқасы жоқ, оқасы жоқ, Оме мырза! "Алтын арыстан" аман тұрса оның іші әрдайым толы болмақ. Біздің әлі де ақшамыз жеткілікті! Ал енді тағы бір тамаша таң атқанда "Франция" кофеханасының жабық тұрғанын, ал маңдайшасына ілінген хабарландыруды көресіз! Бильярдты ауыстыру ма! - деп ол өз-өзімен сөйлесіп кетті. - Ол кір жаюға сондай ыңғайлы, ал аң аулау науқаны басталған кезде оның үстінде алты адам жайғасып ұйықтайды!.. Әй, әлгі бозөкпе Ивер неге ғана келмей жатыр екен!

- Ал сонда сіз ол келгенге дейін күнделікті қонақтарыңызды тамақтандырмайсыз ба?

- Солай дейсіз бе? Бине мырза ше? Көресіз ғой: ол тура сағат алтыда келеді, - сондай ұқыпты адамды іздесеңіз де таппайсыз! Оған міндетті түрде шағын бөлмеден орын босатып қой! Оны өлтірсең де басқа үстелге отырмайтыны анық! Ал енді кірпияздығы қандай! Ал бар ғой, оған шарап таңдаудың қиындығын айтсаңшы! Ол мүлде Леон мырзадай емес. Ол болса бірде жетіде келсе, кейде жеті жарымда келетіні бар. Не берсең де жей береді, талғап, таңдауға жоқ. Сондай сүйкімді жас жігіт! Ешқашан дауыс көтеріп сөйлеген емес.

- Тәрбиелі адам мен бұрынғы карабинерлерден шыққан көнбіс салық инспекторы, мен сізге айтайын, өзара салыстыруға келмейтін кісілер.

Сағат тілі алтыны көрсетті. Бине келіп кірді.

Оның көк суртлюгі сүйегі ақсиған денесіне киімдігіште тұрғандай жараспай, салбырап, құлақтары жоғары қайырылып байланған және күнқағары майысқан былғары фуражканың астынан көп кигендіктен каска батып шеңбер сызық түскен қасқа маңдайы көрініп тұр. Оның үстіне кигені қара шұға көкірекше, қылдан жасалған галстук, сұр шалбар және ол жыл бойы аяғының бармағы көтеріп тұратын тұсының былғарысы бірыңғай қалыңдау, мұқият тазартылған етігін тастамайтын. Оның иегінің астын, бозарған сопақ бетін, сығырайған көзі мен имек мұрнын қоршап және тура гүлзардың жасыл жиегі сияқты айнала көмкерген ақ жағасынан бір тал да шашы сыртқа шығып тұрған жоқ. Карта ойынының кез келген түріне ұста, жақсы аңшы, көркем жазуымен аты шыққан ол және не істеу керектігін білмей зеріккеннен өзінің токарлық станогінде қол орамал қыстыратын

шығыршық жонумен айналысып, суретшінің құштарлығы мен тоғышардың өзімшілдігіне салынып, үйін толтырып тастаған.

Ол шағын бөлмеге беттеген, бірақ та алдымен ол жерден үш шірменшіні шығарып жіберу керек - тін. Өзіне арнайы дастарқан жайып жатқанда, ол қашан әзір болғанша үн-түнсіз пештің қасында тұра берді, содан кейін әдеттегідей, есікті жауып, фуражкасын шешті.

- Алайда, ол айрықша сыпайыгершілігімен ерекшеленіп тұрған жоқ! - Қожайын әйелмен жеке қалған дәріханашы осылай деген.

- Ол әрдайым осындай, - деп қожайын әйел оны қостай кетті. - Өткен аптада осында шұға саудасымен айналысатын екі коммивояжер келген, өздері бір керемет көңілді бозбалалар екен - кеш бойы әзіл-қалжың айтып, ауыздарын жаппады, мен болсам көзімнен жас аққанша күлдім, ол мынау судағы балықша, жұмған аузын ашқан жоқ.

- Иә, - деді дәріханашы, ол қиялдан да, тапқырлықтан да, жалпы ізгі ортадан шыққан адамға тән қасиеттің бәрінен де құралақан!

- Алайда, жұрттың айтуынша, оның қалтасы қалың көрінеді! - деді қожайын әйел.

- Қалталы деймісің? - Оме мырза қайталай сұрады. - Ол кім? Қалталы деймісің? Ол қалтасын қалыңдатудың жолын тапқан, бар болғаны сол ғана, - деп дәріханашы сабырлы қалыпқа көшті және сөзін жалғастырды. - Егер көтерме саудамен айналысатын саудагер іргелі істермен айналысса, заңгер, дәрігер, дәріханашы дәйім өз ойларымен әуре, түптің түбінде әпенді, тіпті тұйық адамға айналып кетеді. Менің мұны түсінуге шамам жетеді, мұны біз тарихтан да білеміз! Алайда оның есесіне олар әрдайым ой-толғаныста жүреді ғой. Мысалы, менің басымнан не өтпеді деңіз: затбелгі жазуым керек, қаламсабымды үстелден іздеймін, ал ол құлағымда қыстырулы тұр екен!

Тура осы сәтте Лефрансуа ханым "Қарлығаш" келе жатқан жоқ па екен деп қарап келмек болып, табалдырыққа жете бергенде кенет селт ете қалды. Асүйге ойда жоқта қара киімді бір адам келіп кірді. Батып бара жатқан күннің соңғы сәулесі көрсеткендей, оның беті қып-қызыл және шымыр денелі адам екен.

- Қасиеттім, сізге қандай қызмет көрсетуім керек? - деп каминнің үстінде тізіліп тұрған мыс шамдалдардың біреуін алып жатып қожайын әйел сұрақ қойды. - Бір нәрсе ішкіңіз келе ме? Қарақат шырыны ма, жоқ бір стақан шарап па?

Священник аса сыпайылық сақтап, бас тартты. Ол Эрнемон монастырында қолшатырын ұмытып кетіпті. Лефрансуа ханымнан соны үйіне әкеліп беруді өтініп, кешкі намазды оқуға кетті.

Оның кебісінің тықылы басылған сәтте дәріханашы священниктің өзін жексұрын қылықты кісі ретінде көрсетіп жүргенін айтты. Бір стақан шарапты қағып салудан бас тартуы - басқа түкте емес, бұл оның пасық екі жүзділігі; поптардың бәрі де жұрттан жасырып мас болғанша ішеді, - деп дәріханашы айғай салды. - Ендеше қыздарыңды ғибадат етуге осындай қызбалы жігіттерге жіберіңдер. Мен өкіметтің орнында болсам, ай сайын әр поптың қанын ағызып тұруды міндеттер едім. Иә, Лефрансуа ханым, әр ай сайын - қажетті мөлшерде, адамгершілік пен қоғамдық тәртіпті сақтау мақсатында!

- Жетер енді, Оме мырза! Сіз құдайсызсыз! Сіз ешбір дінде де жоқсыз!

- Олай деменіз, менің дінім бар, өзімнің ерекше дінім, - деп дәріханашы қарсылық білдірді, - мен тіпті олардың барлық екі жүзділігі мен масқарампаздығына қарағанда әлдеқайда діншілмін. Оларға қарағанда құдайға мен көбірек сенемін! Әйтеуір бір құдіреттің барына, жаратушының барына, әйтеуір біреуге - ол қалай аталса мейлі солай атала берсін - азаматтық және отбасылық борышымызды орындау үшін бізді осында жібергені үшін де сенемін. Мен шіркеуге баруды, күміс табақтарды сүю және онсыз да сіз бен бізден жақсы тамақтанатын сайқымазақтар тобырын асырауды міндетті екен деп санамаймын! Құдайға орман ішінде де, далада да, тіпті жай ғана, бабалар өнегесі бойынша, аспан әлемін тамашалай отырып та құлшылық етуге болары хақ. Менің құдайым - ол Сократтың, Франклиннің, Вольтер мен Беранженің құдайы! Мен Сенім нышанындай викария кебінің де және сексен тоғызыншы жылдың мәңгілік ұстанымдарын да қолдаймын! Таяқ ұстап өзінің бағында серуендеп жүретін, өзінің достарын киттің құрсағына орналастыратын, ақтық демі шығарда шыңғырып өлетін және үшінші күні қайта тіріліп кететін құдайсымақтарды мойындамаймын. Осынау қисынсыздықтың бәрі түбірімен физика заңдарына қайшы. Былайша айтқанда, ол заңдардан анық байқалатыны - поптардың өздері масқара надандыққа белшесінен батып, оның иіріміне халықты батыра салғысы келетіні.

Осы кез дәріханашы, көпшілікке көз жүгіртіп, тыныштала қалды. Ол өзін муниципалды кеңесте сөз сөйлеп тұрғандай сезінді. Ал бике оған мүлдем назарын аударған жоқ. -Құлағына зырлап келе жатқан тарантастың дыбысы талып естіледі. Көп ұзамай, күйменің сықырын, ат тұяғының тырсылын анық айыруға болатын, енді міне ақыр соңында "Қарлығаш" қақпа алдына келіп тоқтады.

Ол кенеп жабылған төбесімен теңескен орасан зор екі доңғалақтың ортасына орналасқан сары жәшік болып көрінген және ол жүргіншілердің жан-жағына қарауына кедергі келтіріп, арқаларына су шашыратты. Күйменің есігі жабылған кезде оның балшық түйіршіктері жабысып қалған және терезелері бағзы замандағы шаңын тіпті шелектеп күйған жаңбырдың өзі мұны кетіре алмаған, әйнектерінің бәрі дірілдей жөнелді. Күймеге үш пар көсем ат жегілген еді, оның біріншісі төзімдісі еді, тау бөктерлей жол

жүрген жағдайда күйме селкілдеп, бауыры жерге тиіп, тұрып та қалатын.

Қалалықтар алаңға толып кетті. Бәрі бірдей әңгімеге араласып, қандай жаңалықтар барын, себептерін сұрасты, өз себеттерін әп - сәтте талап әкетті. Ивер кімге жауап берерін білмеді. Ол Руанда жергілікті тұрғындардың барлық тапсырмаларын орындайтын. Дүкендерді аралап, етікшіге былғары, ұстаға - темір, өзінің бикесіне - бір күбіше майшабақ, сәнқойларға - сабан қалпақ, шаштаразға - жасанды шаш үлестірумен айналысты, арбаның алдында тұрып бар даусымен бақырып, шарбақтың үстінен түйіншектерді лақтырып, ал аттарын аялдатпай жүре беретін.

Бүгін бір уақиғаға байланысты кешігіп қалды. Бовари ханымның иті қашып кетіпті. Оны ширек сағат арпалысып жүріп шақырған. Ивер тіпті кейін шегініп, жарты миль жерге барып қайтты - ол иттің әне-міне дегенше табылатынына сенген - алайда ақыр соңында сапарын жалғастыру керек болады. Эмма жылап, ыза болып, бар кінәні Шарльға жапты. Олардың серіктестері, алыпсатар Лере мырза Бовари ханымды жұбатуға тырысып, жоғалып кетіп, көптеген жылдар өткен соң иелерін тауып келген иттер туралы небір хикаяларды әңгімелеп берген. Ол тіпті біреудің иті Константинопольден Парижге қайтып келгеніне нандырмақ болды. Тағы біреуі тура жолмен елу миль жол жүріп, төрт өзенді кешіп өтіпті. Лере мырзаның әкесінің бұйра жүндес иті болыпты, ол жоғалып кетіп, он екі жылдан соң, әкесі қалаға кешкі асын ішуге бара жатқанда, арқасына асыла кетіпті.

Бірінші болып Эмма, одан кейін Фелисите, Лере мырза және асыраушы шықты; Шарльды оятуға тура келді, өйткені ол қараңғы түсе бір бұрышқа жайғасып алып, қатты ұйықтап кеткен.

Оме өзін таныстыруды борышым деп санаған, ол өзінің Бовари ханымға құрметін көрсетіп, оның күйеуі алдында аңқылдай сөйлеп, әдепті әзіл айтып, оларға қызмет көрсеткеніне қуанышты екенін білдірді және оған қоса шынайы достықтың белгісін танытып, әйелінің бір жаққа кеткенін, осы себептен өзінің олармен бірге отырып тамақтанғысы келетінін де жасырған жоқ.

Асүйге кірген Бовари ханым каминнің қасына келді. Ол екі саусағымен көйлегін тобығына дейін көтеріп, қара бәтеңке киген аяғын тура істік темірге қақталып жатқан кесек еттің үстіне ұстап жылыта бастады. Жалынның жарығы оны толық көрсетіп тұр: оның көйлегін де, және оның жып-жылтыр, аппақ денесін де, ал ол көзін жұмған кезде, оның өткір сәулесінен оның қабақтары мөп-мөлдір болып көрінді. Есік ашылғанда кей кезде жел соғып, Эмmanın тұла бойын анық алқызыл жарық аралап өтті.

Пештің ар жағында отырған аққұба жас жігіт оған үн-түнсіз қадала көз тастады.

Ол Ионвильде нотариустың, Гильомен мырзаның көмекшісі қызметін

атқаратын ("Алтын арыстанның" екінші тұрақты қонағы Леон Дюпюи осы болатын) және өте іші пысып, жолаушы түсетін үйде бір жолаушыға кезігіп, онымен әңгіме-дүкен құрып, кешті қысқартуға үміттенген ол түстікке әрдайым әдейі кештетіп келетін. Қызметі ерте аяқталған күндері ол қайда барарын білмей, амалсыздан ас ішуге мезгілінде келетін, біріншіден соңғы тағам ішіліп болғанша, Бинеге көз айырмай қарап, қатар отыратын. Үй иесінің жаңа келген кісілермен бірге отырып тамақ ішу жөнінде жасаған ұсынысын ыстық ықыласымен қабылдау себебі осы еді. Лефрансуа ханым кеш салтанатын асыра түсу үшін үлкен бөлмедегі үстелге төрт адамға лайықтап дастарқан жаюды тапсырған, сөйтіп бәрі сонда барып жайғасты.

Оме тақиясын шешпей-ақ қоюға рұқсат сұраған - ол тұмау тиюден қатты қорқатын.

Содан кейін ол қасында отырған әйелге сауал тастады:

- Сіз бәлкім, шаршаған боларсыз, ханым? Біздің "Қарлығаш" аямай сілкілейді - ақ!

- Оныңыз рас,- деді Эмма, - бірақ та кез келген сапар менің жаныма жағымды. Мен жағдайдың өзгеріп тұрғанын қалаймын.

Кіндігің байланып қалғандай, бір жерден ешқайда аттап шықпау қалай зеріктіріп жібереді десеңізші! - деп нотариустың көмекшісі саңқылдай сөйледі.

Сіздер, мен сияқты ұзақты күн аттан түспей жүріп көрсеңіздер ғой, — деп Шарль да тіл қатты.

- Ал меніңше, бұл ғажап қой, - деп Леон қарсылық білдіріп, Бовари ханымға қарата сөзін жалғастырды. - Тек мүмкіндік болса ғой, шіркін!

- Иә, біздің бұл жерде дәрігердің жағдайы соншалықты қиын да емес, - әңгімеге дәріханашы араласты, - жолдары жақсы, қайда болса да күймемен баруға болады, төленетін қаражат та қомақты жергілікті шаруалар күйлі тұрады. Егер де таза медициналық көзқараспен айтар болсақ, онда әдеттегі энтерит, бронхит, сары ауру және соған ұқсастардан басқа бұл жерде орақ кезінде кейде безгектің белгі беріп қалатыны бар, тек қана құлақтан ағатын бұлақ тыйылмай тұр, бұл жерде әрине, істің мәнісі шаруа үйлерінің ластығына байланысты. Иә, Бовари мырза, сіздің көптеген ескілік қалдықтарымен күресуіңізге тура келеді, үйренгеннен көзжазбаушылық сіздің ғылымыңызға ұдайы және тегеурінді қарсылық көрсетері сөзсіз, - өйткені әлі де болса, сырқаттанып қалса, дәрігерге де, дәріханашыға да емес, емдеу орнына дұға оқып, аруақтарға қолын тигізетін поптарға баратын адамдар баршылық. Ал енді, шынын айтқанда, бұл жерде ауа райы жаман емес, бұл аймақта тіпті жасы тоқсанға толған қарттарды да кездестіресіз. Менің өз бақылауым бойынша қыстыгүні температура төрт

градусқа дейін төмендейді де, ал ыстық шыға жиырма беске дейін, ең қатты ысығанда -отызға дейін көтеріледі, бұл Реомюр бойынша мықтағанда жиырма төрт, ал Фаренгейт бойынша (ағылшын градуснигі бойынша) - елу төрт, одан жоғары емес. Шын мәнісінде, бізді бір жағынан Аргейль орманы солтүстіктен, екінші жағынан – Сен - Жан шоқысы - бастан соғатын желден қорғап тұрса, соның арқасында, өзеннен көтерілетін су буының әсерінен және жайылымда мал қарасының тым көбейіп кетуіне орай, ал олар өзіңіз білесіз, көптеп аммиак, яғни азот, сутегі мен оттегін, жо-жоқ, кінәлімін, тек азот пен сутегін бөлетіні белгілі, күшке түсетін аптап, топырақта сақталған ылғалды жұтып қоятын аптаптың осынау буланған заттың бәрін қосып, оларды буып, осылай айтуға болатын болса, бір бауға байлайды да, электрмен қосылыс түзеп, ауаға жайылған кезде барып, денсаулыққа зиянды сулы буға айналатынын, - бұл аптап, яғни оңтүстікте оңтүстік-шығыстан соққан желден ыстығы басылып, бұл жел болса Сенаның үстінде суынып, бейне орыс бораны сияқты, кейде бізге кенеттен ұшып келетіні бар.

- Ең болмаса, бұл жақта серуендейтін жағдай бар емес пе? - Бовари ханым жас жігітке сұрақ қойды.

- Жоқ десе де болғандай, - деп жауап берді ол. - Шоқы басында, орманның баурайында, былайша айтқанда өрісте бір жер бар. Кей жексенбі күндері мен кітабымды алып сол жаққа кетемін және батып бара жатқан күн шапағын қызықтаймын.

- Меніңше, күннің батқанынан, әсіресе теңіз үстінде, сұлу ештеңе жоқ, — деді Эмма.

- О, мен теңізді жанымдай жақсы көремін? - деді Леон.

- Сіз қалай ойлайсыз, - Бовари ханым сөзін жалғастырды, - осы ұшы-қиыры жоқ шексіздің үстінде біздің рухымыз еркін самғап жүр емес пе, оған пайымдай қарасақ, жанымызды жадыратып, шексіздік туралы, ізгі мұраттар жайлы ой-толғамдарға батырады емес пе?

- Таулар да адамдарды тап осындай әсерге бөлейді, - деді Леон.

- Менің немере ағайым, өткен жылы Швейцарияға саяхат жасап қайтқан, ол кейін маған көлдердің көркемдігін, сарқырамалардың сұлулығын, мұздақтардың ғажаптығын майын тамыза әңгімелеп берген. Тау тасқындары арқылы ертегідей алып қарағайлар жүзіп келген, опырыла құлаған жар басына лашықтар ілініп тұр, ал бұлттар тарап, аспан ашылған кезде сіз аяғыңыздың астында, мың футтық шыңыраудың түбінде жатқан шексіз аңғарды көресіз. Мұндай көрініс адам жанын тәтті тіршілік тербетіп, намаз оқуға көңіл қойдырып, қуанышқа бөлеуге тиіс! Бір әйгілі музыканттың фортепьянода ойнап, шабыт шақыру үшін қайдағы бір табиғаты таңғажайып жерлерге кетіп қалғаны мені тіпті де таң қалдырмайды.

- Ал сіз өзіңіз ән айтып, музыкалық аспапта ойнай аласыз ба? - деп Эмма сауал тастады.

- Жоқ, бірақ та мен музыканы керемет жақсы көремін, - деді Леон.

- Ой, оның сөзіне сенбеңіз, Бовари ханым! - Табақшасына төне түскен Оме Леонның әңгімесін үзіп жіберді. - Бұл оның әдеп сақтағаны. Сіздің мұныңыз қалай, әкетайым - ау? Сіз таяу күндері ғана өз бөлмеңізде Сақтаушы періштені келістіре шырқағансыз, зертханада отырған маған сондай жақсы естіліп тұрды. Сіз нағыз әншілерше барлық әуен иірімдерін бұзбай айттыңыз.

Леонның дәріханашыдан үшінші қабаттың терезесі алаңға қарайтын бір бөлмесін жалға алғанын айтқанымыз абзал. Үй иесінің мақтауынан ұялып, беті қызарып кеткен, бірақ та ол жүзін емшіге бұрып, қаладағы ең белгілі адамдардың атын атап жатты. Ол жол -жөнекей олар туралы әртүрлі әңгімелер қозғап, сан алуан мәліметтер берді. Нотариустың дәулеті қандай санмен өлшенетіні нақты алғанда белгісіз, дұрысы "Тюваштар отбасымен" байланыспаған.

- Сізге бәрінен де бұрын қандай музыка ұнайды? - Эмма сұрағын жалғастыра берді.

- Әлбетте, немістердікі, оны тыңдап отырып армандау қандай ғажап!

- Ал сіз итальяндықтарды білемісіз?

- Әзірге білмеймін, бірақ та мен оны келесі жылы тыңдайтын боламын, әділет факультетін бітіру үшін менің Парижге баруым керек.

- Мен, мінеки, сіздің күйеуіңізге бейшара қашқын Янод туралы баяндау бақытына ие болдым, - дәріханашы Эммаға тіл қатты.

- Оның ақымақтығының арқасында, сіздер ең жайлы Ионвильдік үйлердің біреуінде тұратын боласыздар. Оның дәрігерге ерекше қолайлы болатын бір жері, оның есіктерінің біреуі бірден тура бульварға шығады, сол себепті білдірмей кіріп-шыға беруге ыңғайлы. Оның сыртында, үйде отбасылы адамға не керектің бәрі бар: кірхана, ыдыс-аяқ, асүй, жеміс-жидек бағы және басқалар. Бұл әпенді ақшасын есеп-қисапсыз шаша берген! Бақтың ең алыс түкпіріне, өзен үстіне, жазда отырып сыра ішу үшін, өзіне жаппа салдырған. Егер де сіз, ханым, бау-бақшаны жақсы көретін болсаңыз, онда сіз... істей аласыз...

- Менің әйелімді ондай іс қызықтырмайды, - ол үшін Шарль жауап қайырды, - оған таза ауада қыдыруға кеңес берілсе де, алайда ол бөлмеде отырып, кітап оқығанды жақсы көреді.

- Тура мен сияқты екен, - Леон сөзге араласа кетті. - Шын мәнісінде,

кешкісін қолыңа кітап ұстап пештің түбінде отырғаннан артық не бар дейсіз? Шам жанып тұрса, терезені жел қағып тұрса...

- Ақиқаты осы емес пе? - Қара көздерін айқара ашып, оған кадала қараған Эмма сұрақ қойды.

- Ештеңе ойламайсың, уақыт болса өтіп жатыр, - деп Леон сөзін жалғастырды. - Орнында отырып-ақ, талай елдерге саяхатқа шығасың, оларды көрмей-ақ көз алдыңнан өткізесің; қиял қанаттандырған ойдың кейбір егжей-тегжейіне қайран қаласың не болмаса қызық оқиғаның ақыры немен аяқталатынын тағатсыз тосасың. Сен тірі кейіпкерлерге айналып кетесің, олардың киімдерінің астында өзіңнің жүрегің соғып тұрғандай сезінесің.

- Рас! Рас! - Эмма мақұлдай кетті.

- Сіз кітаптан тек бұрындары бір қорытындыға келмеген, қайдағы бір түсініксіз бейненің қазір сізге қиырдан қайта оралғаны сияқты және сіздің нәзік түйсігіңізді кереметтей толық білдіретін өз ойыңызды кездестірген кезіңіз болды ма?

- Бұл маған таныс жағдай, - Эмма қостай кетті.

- Менің ақындарды айрықша жақсы көретінім осы себептен, - деді Леон. - Меніңше, өлең қара сөзге қарағанда нәзігірек - ол көзіңе жас алдырып, әсерге бөлейді.

- Ал ең соңында жалықтырып жібереді, - Эмма қарсы шықты. - Мен керісінше соңғы кездері романдарға, бас алмай оқитын қорқынышты романдарға құмармын. Мен әдепсіз кейіпкерлерді және сезім білдірудегі салқындылықты жек көремін, ол онсыз да өмірде көп кездеседі.

- Мен сізбен келісемін, - деп мойындады Леон. - Менің ойымша, егер көркем шығарма сізді толғандырып - толқытпаса, онда оның өресі нағыз өнердің деңгейіне жетпегендігі. Өмірдің уайым - қайғысынан ізгі тұлғалар, мөлдір сезімдер әлеміне еніп, бақыт көріністерін қызықтаған қандай ғажап! Бұл жердегі, алыс түкпірдегі, менің нағыз ермегім осы. Бір жаманы: Ионвильден кітап табу қиын.

- Тостыда да, әлбетте, тап солай, - деді Эмма, - мен кітапты оқу залынан алатынымын.

- Рақым етіңіз, ханым, керек кітапты менен алыңыз, - оның соңғы сөздерін құлағы шалған дәріханашы әңгімеге араласты, - менің кітапханам сіздің құзырыңызда, ал онда ең таңдаулы авторлар: Вольтер, Руссо, Делиль, Вальтер Скотт, "Фельетондар жаңғырығы" және басқалар бар. Одан басқа мен мерзімдік басылымдарды, оның ішінде күн сайын шығатын "Руан шамшырағы" да бар, жаздырып аламын, - мен оның тілшісі құрметіне

иемін және Бюшиде, Форжеде, Невшателде, Ионвильде және оның төңірегінде болып жатқан жаңалықтарды хабарлап тұрамын.

Қонақтардың үстел басында отырғандарына екі жарым сағат болды, қызметші Артемиза болса өзінің жіптен тоқылған туфлиімен еденді сүйрете басып, аяғын тырпылдатып, тағамды бір-бір табақшамен тасып, ұмытып, ауыстырып алып, бильярд бөлмесінің есігін ашық қалдырып жүр, ал шаппасы дамылсыз қабырғаға соғылуда.

Әңгімесін жалғастыра отырып Леон байқаусызда аяғын Бовари ханым орындығының бел ағашына арта салды. Эмmanın мойнындағы көк жібек галстук қылғындыра байланып, ойықталған бәтес жағасын жоғары тартып тұрғандығы сондай, ол шажырқай секілді сіресіп қалыпты. Эмма басын бұрған кезде иегі біресе жағасына, ішке кіріп кетіп, біресе көтеріліп кетуде. Шарль мен дәріханашы екеуара сөйлесіп отырған кезде, Эмма мен Леонның арасындағы әңгіме ортақ тақырып төңірегінде өрбіген. Ол әңгіменің барысында, кездейсоқ айтыла салған әр сөз белгілі бір мақсатты көздейтін, ал ол мақсат өзара түсіністік еді. Париждегі спектакльдер, романдардың аты, жаңа билер, ол туралы өздерінің түсініктері болмаса да ақсүйектер ортасы... Бұрын өздері мекендеген Тост, қазір келіп қоныстанып жатқан Ионвиль - олар осылардың бәрін талқылап, осылардың бәрі туралы әңгіме жібін тарқатып үлгерген.

Кофе бергеннен кейін қызметші әйел төсек салу үшін жаңа үйге кетті де, араға аз ғана уақыт салып, қонақтар да орындарынан тұрды. Лефрансуа ханым қызған каминнің қасына қисая кетті, қолында фонары бар атшы, үйлеріне шығарып салмақшы болып, Бовари мен мырзаны тосып тұр. Ол сол аяғын сылтып басады екен, жирен шашына жабысқан сабан тікірейіп тұр. Ол священниктің қолшатырын ала салды және жұрттың бәрі көшеге шықты.

Қалашық ұйқыда. Жабық базардың бағаналарынан айналасына ұзын-сонар көлеңкелер таралуда. Жазғы түндегі секілді, жер беті мүлтіксіз қоңырайып жатыр.

Дәрігердің үйі трактирден бар болғаны жүз елу қадам жерде, осы себептен тез арада қоштасып, сапарластар тарасуға мәжбүр болды.

Эмма ауыз үйге кірген бетте-ақ ақ балшық пен дымқыл ақжайманың ызғары екі иығын мұздата түскенін сезді. Қабырғалары таяуда ғана ақталыпты, ағаш басқыштары сықыр-сықыр егеді. Екінші қабатта орналасқан жатын үйдің терезелері пердесіз тұрғандықтан бөлмеге ақшыл сәуле түсіп тұр. Ағаштардың бас жағы терезеден ішке үңіліп, ал оның ар жағында ай сәулесі астындағы өзен үстін тұман басып, оған шалғындар батып кетіпті.

Бөлменің ортасында тартпалы шкафтар, шишалар, пердеге қажетті темір шыбықтар, алтын жалатқан карниздер, орындықтар үстінде мамықтар,

еденде леген - шелектер астан-кестең шашылып жатыр, заттарды тасыған екі жүкші оларды қалай болса солай үйе салған.

Эмmanın өз өмірінде осымен төртінші мәрте жаңа жерде ұйықтауына тура келіп тұр. Бұл жағдай бірінші жолы оны монастырь мектебіне бергенде, екінші рет - ол Тостқа келгенде, үшіншісі - Вобьесарда, төртінші - бүгінгі қонысы. Әр қоныс жаңарту Эмма үшін өмірінің жаңа дәуірі сияқты болған. Жаңа жағдайда да бәрі баяғы қалпында қала беретіндігі жөнінде оның ойына да алғысы келмеген, өйткені бұрынғы жердегі өмірі өкініште өткен. Тіршіліктің жаңа бір белесіне көтерілген соң оның ойлағанының бәрі жақсы жаққа ойысып, орындалатынына күмәнсіз сенді.

III

Эмма таңертең оянған бетте терезеден сыртқа көз салған - нотариустың көмекшісі алаңда кетіп барады екен. Эмма іш көйлекшең еді. Леон басын көтеріп, иіле сәлемдесті. Эмма жедел басын изеп, жауап берді де, терезені жаба қойды.

Леон ұзақты күн кешкі алтыны күтті; ол трактирге келгенде, онда үстел басында отырған Бинеден басқа жан баласы жоқ екен.

Кешегі түстік Леон үшін есте қаларлық уақиға болды; ол бұған дейін әйел баласымен қатарынан екі сағат отырып әңгімелескен емес. Ол қалай ғана оған соншама сөз айта алды екен және сондай бір бейнелі сөздер тіліне қалай оралды екен? Ол бұрындары ешқашан мұндай шешен сөйлемеген. Әрдайым именшек болатын, ол ұялшақтық пен тұйықтықтан бастау алған сабырлылыққа ерекше бой алдырған. Бүкіл Ионвиль бір ауыздан Леон "өзін өте жақсы ұстайды" дейтін. Ол жасы үлкен адамдардың мылжындарын да төзімділікпен тыңдайтын және шамасы жастардың бойында көп кездесе бермейтін саясатқа немқұрайлы қараса керек. Ол қабілетті бозбала еді: акварелмен сурет салатын, бір қолымен күйсандықта ойнайтын, түстен кейін егер карта ойнаудың реті келмесе, кітап оқуды жақсы көретін, Оме мырза оның біліктілігін бағалайтын, Оме ханымға оның міндетіне адалдығы ұнайтын және ол рас-тын: ол кір-қожалақ, тәрбиесі өте нашар, аналары сияқты, жүріп - тұрулары қиын Оменің балаларымен ылғи баққа барып қыдыратын. Күтушіден басқа оларға қайырымдылық жасап, қолдарына алып, үйлеріне паналатқан, Оме мырзаның немере інісі Жюстен бас-көз болатын - ол әрі дәріханашының шәкірті және жәрдемшісі -тін.

Дәріханашы сирек кездесетін жылы жүзді көрші болып шықты. Ол Бовари ханымға тасымалдаушылар туралы барлық қажетті мәліметтерді айтып, әуелі өзі дәмін татып көретін, сосын ұдайы шарап сатып алатын саудагерді арнайы шақырып алып, таныстырған және бөшкенің қалай қойылғанын тексеріп көруге де ерінбей көршісінің жертөлесіне түсіп шыққан; сондай-ақ ол арзан майды қайдан алуға болатынын айтып, өзінің шіркеудегі қызметі мен өліктерді жерлеу міндеттеріне қоса, Ионвильдік

таңдаулы бақтарға күтім жасап және сол үшін иә сағатына, иә тұтас бір жылға ақысын алатын - ал бұл мәселені түбегейлі иелері етін бақтың иелері еді, - қызметші Лестибудуаны олардың бағбандыққа жалдап алуына жәрдемдесті.

Дәріханашының ерекше елгезектігінің төркіні, оның тек қана жақын адамдарға жанашырлығы ғана емес - бұл жерде ерекше есебі бар - тын.

Оме мырза емшілік атағы жоқ кісілердің бәріне сырқаттарды емдеуге тыйым салатын Республиканың ХІ жылғы 19 вентозда қабылдаған заңының 1-бабын бұзып жүрген. Осыған орай тіпті оны бір жолы дәлелденбеген құпия хабар бойынша Руанға корольдік прокурордың кеңсесіне шақыртқан. Үстіне ақкіс жағалы шапан, басына берет киген ірі шенеунік оны тік тұрып қарсы алды. Бұл сот мәжілісі басталар алдында, таңертеңгі мезгіл еді. Дәлізден жандарал етігінің тықылы, алыстау бір жерден құлыптың саңлауына сұққан дәу кілттің сыңғыры естілгендей болды. Бейне біреу құлақ шекеден қойып қалғандай Оме мырзаның құлағы шулай жөнелді; оның көзіне тас қоршау, жылап-сықтаған отбасы, сатылған дәріхана, шашылып қалған шыны ыдыстар елестеп кетті. Прокурордан шыққан бетте ол дәмханаға кіріп, көңілін орнықтыру үшін сельтерлік ромның бір стақанын тартып жіберді.

Уақыт өте келе айтылған ескертпе есінен шығып, Оме мырза дәріханамен іргелес бөлмеде қайтадан сырқаттарды қабылдап, оларға залалы жоқ кеңесін бере бастаған. Алайда оны қала әкімі жаратпайтын, әріптестері қызғанатын, сондықтан құлағын түрік ұстауға мәжбүр болатын. Бовари мырзаға өзінің сыйластығын көрсетуінің сыры оның алғысын алуға және ол бірдеңені сезіп қалса аузын жауып жүруі үшін жасалған әрекет еді. Оме мырзаның күнде таңертең газет әкеліп беруінің, ал күндіз "бір сәтке" қасына келіп, әңгімелесуінің себебі де осы еді.

Шарль уайымдай бастады: қаралуға келіп жатқан сырқаттар жоқ. Ол сағаттар бойы күтіп, үн-түнсіз отыратын, сосын көзін іліндіріп алмақ болып кабинетіне кететін немесе әйелінің қалай тігін тігіп жатқанын бақылайтын. Іші пысқан соң ол өзін өзіне жалдап алып, сыршылардың аз ғана бояу қалдырып кеткенін көріп, шатырды сырлап шығуға әрекеттенді. Әйтсе де қаражат мәселесі оның тынышын қашырған. Ол қыруар қаражатын Тостыдағы үй жөндеуге, әйелінің опа, әтір - бояуларына, көші-қонға жұмсап, бір сөзбен түйіндегенде, екі жылдың ішінде күллі қалыңмалды, яғни үш мыңнан аса экюді құртып жіберген. Ал Тостыдан Ионвильге көшкен кезде, Кенкампуадағы тас жолдағы қатты сілкіністен арбадан құлап түсіп, быт-шыты шыққан гипстен жасалған священникті есептемегенде, қаншама заттар сынды, жоғалып кетті десеңізші!

Шарльды алдандырған жанына жағымды қамқорлық жасау - әйелінің екіқабат екендігі еді. Босанатын мезгілі жақындаған сайын оның әйеліне деген сүйіспеншілігі арта түсті. Енді оны зайыбымен тағы бір табиғи дәнекерлік бұрынғыдан да гөрі күрделі, сарқылмас сезім берік

байланыстырды. Ол алыстан Эмmanın жайбарақат жүрісін, жалпак белбеумен тартып буып тастаудан құтылған бөксесінің баяу тербелісін көргенде, бір-біріне қарама -қарсы отырғанда, ол әйеліне жеп жіберердей қадала қарағанда, оның креслода үлбіреп отырғанын көргенде, ол кенеттен орнынан атып тұрып, оны құшақтап, бетін сипалап, мама деп, билеуге алып шығып, жылай жүріп күліп, көптеген жарасты әзіл-қалжың ойлап табатын, айтатын. Балалы болатыны ойына түскенде ол қуаныштан жарыла жаздайтын. Бұл оның арман - тілегінің асқар шыңы еді. Ол өмірдің мән - мақсатын толық түсініп, енді соның шуағына шомылып жүрген.

Эмма әуелі аң-таң болды, сосын ана болудың қандай екенін сезіну үшін мүмкін болғанша тезірек босанғысы келді. Бірақ та оның алқызыл жамылғысы бар қайық сияқты бесік, шілтерден тоқылған тақия сатып алуға ақшасы жетпеген соң, таңдаған заттарын ала алмағанына қапа болып, ешкіммен ақылдаспай - ақ балаға қажетті бұйымдарды даярлауға жергілікті тігіншіге тапсырыс берді. Осылайша аналық сезімін өрттей өршіте түсетін даярлығымен ол өзін қуанта алмай, оның балаға деген махаббатына әуел бастан, бәлкім шек қойылған болар.

Ал Шарль дастарқан басында ұдайы сәби туралы айтатын. Уақыт өте келе Эмма да әрдайым ол туралы ойлауға бой алдырған.

Эмма оның ұл болғанын қалаған. Оның шашы қара, денесі шымыр болады, оған өзі Жорж деп ат қояды. Ұл бала туралы ой тағдыр оның орындалмаған армандарының орнын толтырар деп үміттендіретін. Еркек адамның ең болмаса, жүріс-тұрысы еркін ғой: оған ғашықтық сезімдерге бөленуге, өзге өлкелерге саяхат жасауға жол ашық, кедергілерді жолда қалдырып, қол жеткізу: өте қиын ләззаттан дәм татуға да ерікті. Ал әйелдің жолы жіңішке. Сіреспе, сонымен қатар болмысынан алғыр әйел екі оттың ортасында: өз тәнінің әлсіздігі мен қатаң заңның қыспағында жүреді ғой. Оның еркі баумен байланған, қалпағының шілтерлі бет пердесі сияқты, сәл жел соқса болды желкілдей жөнеледі, оны қайдағы бір қисапсыз тілек үнемі еліктіріп әкетеді, қайдағы бір шарттылық үнемі шаргездік жасайды.

Эмма жексенбі күні, шамасы сағат алты кезінде, көкжиектен таң шапағы көрінгенде босанды.

- Қыз бала! - деді Шарль.

Жас босанған әйел теріс қарап кетті де, есінен танып қалды.

Сол сәтте Оме ханым да жүгіріп келіп, оның бетінен сүйді, оның артынан "Алтын арыстанның" қожасы Лефрансуа апай да алып - ұшып жетіпті. Дәріханашы сыпайылық сақтап, есікті ептеп ашып, әзірге асығыс құттықтаумен ғана шектелді. Содан кейін бөпені көрсетуді өтініп, қыз баланың тұрқы тәуір екенін айтты.

Эмма аяқ - қолын жинай бастасымен қызына ат табуға қайта кірісіп

кетті. Ол әуелі соңғы буыны итальян жалғауымен аяқталатын әйел есімдерін есіне түсірді: Клара, Луиза, Аманда, Атала; оған Гальсуинда, одан гөрі Изольда мен Леокадия деген есімдер ұнады. Шарльдың оның атын анасының құрметіне қойғысы келген, бірақ та Эмма оған келіспеді. Күнтізбені бастан-аяқ қалдырмай аударып шығып, сырт адамдармен де кеңескен.

- Таяуда мен Леонмен кездесіп едім, - деді дәріханашы, - ол сіздердің қыздарыңызға неге Магдалина есімін бермейтіндеріңізге таң қалды. Бұл өзі бүгінде жұрттың бәрі таласа тандап алып жатқан есім ғой.

Бірақ та Бовари кемпір, күнәқардың есімін естіп, үзілді-кесілді қарсы шықты. Оме мырзаның өз басы мейлі қандай болса да бір ұлы адамды, өшпес ерлікті, иә болмаса игілікті мұратты еске түсіретін есімдерді қалайтын. Оның отбасында Наполеон - даңқтың, Франклин - бостандықтың белгісі болса, Ирма романтизмге жол беруді білдірсе керек. Ал Аталия болса француз сахнасының біртума дарынына арналған құрметтің көрінісі. Айтпақшы, Оме мырзаның пәлсапалық көзқарасы мен нәзік көркемдік толғамдары өзара жараса үйлесіп, ойшылдар нәзік сезімді адамдардың бойындағы қадір-қасиетін кеміткен емес; ол не нәрсенің де арасын ажырата алатын, фанатизмді қисынды қиялдан айыра алатын: мысалы ол Аталияның мақсат-мұратын сынаса да, сөз саптауына тәнті болатын, түпкі ойын айыптаса да, кейбір жерлеріне қол соқты, кейіпкерлерінің мінез - қылықтарына зығырданы қайнаса да, бірақ олардың айтқан сөздері оны рухтандыратын. Жақсы жерлерін қайталай оқып, ол тәнті болатын, алайда мұның кертартпалардың диірменіне су құю екені ойына түскенде, ашынды, қайшылықты сезімдер жанын түршіктіріп, ол Расинді сыйлап - құрметтеуге де, тап сол жерде жағы талғанша онымен таласуға да даяр еді.

Ақыр соңында, Вобьесар қамалында маркиз оның көзінше бір жас әйелді Берта дегені Эмmanın есіне түсті де, ол сол есімге тоқтады, Руо қарияның келе алмауы себепті, кіндік әке болуға Оме мырза шақырылды. Оның ортаға қойған заттарының біразы кіндік шешеге бұйырды, атап айтқанда, алты пакет юбо, рақауттың тұтас бір шишасы, жалбыз пастасының үш қорабы, оның үстіне мұз кәмпиттің алты түтікшесі бар. Жол-жора жасалып болған соң той дастарқаны жайылды; оған священник те қатысты; жиналғандар қызыл тілге ерік берді. Ликер ішкен Оме мырза "Адал адамдардың құдайын" шырқады. Леон баркароланы шырқап, Бовари ана, кіндік шеше империя заманындағы романсты әндетті. Соңына қарай Бовари әке сәбиді алдырып, басына стақанмен шампан құйып, оны шоқындыруға кірісті. Аббат Бурнизын құпиялылықтың басында тұрған ырымның тәлкек етілгеніне өзінің қарсылығын білдірді. Бовари әке оған "Құдайлар шайқасынан"¹⁹ дәйексөз келтіріп жауап қайырды. Священник қайтпақшы болып еді, әйелдер жағы оның кетпеуін өтінді. Оме өзіне бәтуашы міндетін алған еді, содан кейін священник өз орнына жайғасып, арада ештеңе болмағандай, таусылмай қалған кофесін ішуге кірісті.

Бовари әке Ионвильде айға жуық қонақ болды. Қала тұрғындары оның таңертең темекі тартуға алаңға кие шығатын жарасымды, әскери үлгіде тігілген, күміс оқалы фуражкасына қатты қызығып қарауларын қоймаған. Ол ішімдікті жек көрмейтін, сол себепті қызметшіні "Алтын арыстанға" жиі жұмсайтын. Ондағылар алдырғандарының бәрін ұлының есебіне жаза беретін. Ол өзінің мұрын орамалына шаша - шаша, келінінің иіс майын тауысты.

Алайда келіні оның аралас-құралас адамдарына теріс қараған жоқ. Ол өз заманында көпті көрген кісі ретінде келініне Берлин, Вена, Страсбург жайлы, өзінің әскери қызметте болған кезі, өзінің нақсүйерлері, өзі ұйымдастырған сауық кештері туралы әңгіме айтып беретін. Оның сыртында келініне қызмет көрсетіп, тіпті кейде басқыш, иә бақта оны белін орай құшақтап, дауыстайтын:

- Шарль, сақтан!

Ақыр соңында, Бовари ана, ұлының бақытын қызғыштай қорыған ана, күйеуінің ерсі қылығы жас әйелдің адамгершілігіне теріс әсер етуінен қорқып, оны тезірек еліне әкетуге асықты. Бәлкім, оны бұдан да басқа қауіптірек әрекеттер шошытқан болар.

Бірде Эмманың уақытша емізе тұруға ағаш ұстасына берген қызын көргісі келіп кетіп, күнтізбеге қарап, арада тиісті алты күн өтті ме, өтпеді ме, тексеріп жатпай-ақ, қала сыртында, таудың иегінде, көкорай шалғын мен қара жолдың ортасында тұратын Роленің үйіне тартып кетті.

Түс мезгілі болатын. Терезелер түгел жабық тұр. Шатырдың тақта тастары көгілдір аспанның өткір сәулесіне шағылысып жарқ-жұрқ етеді, ал оның төбесі от шашып жатыр. Эмманың тас басқан аяқтары ауырып кетіп, кері қайтып кетсем бе екен, әлде бір жерге барып отыра тұрсам ба екен деп ойланған.

Осы сәт көрші үйден қолтығына қыстырған бір бума қағаздары бар Леон шыға келді. Ол бұған басын иіп сәлемдесті де, Лере дүкенінің сұрғылт жаппасының астына, көлеңкеге барып тұрды.

Бовари ханым бөпесін көруге бара жатқанын, алайда шаршап қалып, аяқ суытуға аялдағанын айтты.

Егер... - деп Леон бастай беріп, табан астында сөзін үзді.

- Сіз бір жаққа жұмысыңызбен кетіп барасыз ба? - деп сұрады.

Олай емесін естіген соң өзіне серіктес болуды өтінді. Кешкісін бұл бүкіл Ионвильге тарап кеткен. Әкімнің әйелі, Тюваш ханым, өзінің қызметшісінің көзінше, "Бовари ханым өзінің абыройын төкті" дегенді айтты.

Сүт ананың үйіне көшенің аяғына дейін барып, содан зиратқа баратын бағытпен, солға бұрылып, екі қатар лашық үйлер мен шағын аулалардың арасынан өтіп, жиегінде бозқараған талдары өскен сокпақ жолмен жетесің. Бозқараған да, бөденешөп те, қара бүлдірген де, қалақай да, жоғарыға ұмтылған нәзік итмұрын да гүлдеп тұр. Лашық үйлердің қасындағы шошқалардың боқтықты қопарып, байлауда тұрған сиырлардың ағаштарға мүйіздерін егеп жатқандары шарбақ арасының тесіктерінен көрініп тұр. Эмма мен Леон қатарласа келе жатыр. Эмма оның қолына сүйеніп, ал ол өз аяқ алысын оныкіне үйлестіріп келеді. Олардың көз алдында аптап ауада, шыбын-шіркей ызыңдай ұшып жүр.

Сүт ананың лашығына кәрі жаңғақ ағаш көлеңкесін түсіріп тұр, оны олар осы белгісіне қарап тапты. Лашық аласа, шатыры жабынқышпен жабылған; шатыр терезесінің астында бір байлам жуа ілулі тұр. Шомырт шарбаққа тікесінен сүйей салған шырпы бумалары ассүтіген мен лаванда гүлзары және сүйеу бола қалған хош иісті бұршақтың жүйектері айнала бой түзеп, созыша жалғасып жатыр. Шөптің үстін лай су басып кеткен. Шарбаққа әртүрлі ескі - құсқы шұлық, қызыл сиса кофта, үлкен қалың кенеп ақжайма ілінген. Қақпаны қаққан тықылдан соң сыртқа қолында емшектегі баласы бар сүт ана шықты. Екінші қолымен жүдеу, шілбиген арық балақанды, қолдары тимейтін ата-анасы деревняның таза ауасын жұтуға жіберген руандық бөрікшінің ұлын жетектеп алыпты.

- Жоғары шығыңыз, - деді ол, - сіздің бөпеңіз ұйықтап жатыр.

Жалғыз бөлменің артқы қабырғасында төсек жапқышы жоқ үлкен кереует, ал сынған әйнегінің орнына көк қағаз жапсырылған терезенің түбінде қамыр ашытатын күбі тұр. Есіктің артындағы бұрышта, қолжуғыштың астында, жалтыраған шегелерге қаз-қатар ілінген кебістер, тап осы жерде аузынан сыртқа көкөніс сабағының бір қияғы шығып тұрған май құйған шиша тұр; шаң басқан пештің үстінде мылтық шақпақтасы, шырақ тұқылы мен білтесінің арасында Матвей Лансбергтің кітабы жатыр. Ақыр аяғында, осы үйдің соңғы көркі алты етік шегесімен қабырғаға қағып тастаған, бір жерден, бәлкім қайдағы бір косметика бұйымдарының жарнамасынан қиып алған Даңк кернейі еді.

Эмmanın қызы еденде тұрған тал шыбықтан тоқылған бесікте ұйықтап жатқан. Эмма оны жамылған көрпесімен қоса қолына көтеріп алды да, әлдилеп әндете бастады.

Леон үй ішінде әрлі - берлі жүр. Оған сәнді көйлекті әдемі әйелді осынша жоқшылық жайлаған ортада кезіктіру біртүрлі жабайылық сияқты болып көрінген. Бовари ханым қызарып кетті, осы сәтте оған қарап тұрудың ретсіз екендігін сезген Леон теріс айналып кетті. Бөпе шешесінің жағасына құсып қойды да, анасы оны қайтадан бесігіне жатқызды. Сүт ана дақ қалмайтынын айтып, оны тыныштандырып, дереу жағасын жууға ұмтылды.

- Ол маған бұдан да зорын көрсетіп жүр, - деді сүт ана, - тазартып үлгірудің өзі оңай емес! Мархабат етіңізші, сатушы Камюға керек кезінде маған сабын беріп тұруын тапсырыңызшы! Бұл сізге де ыңғайлы - мен сізді мазаламайтын боламын.

- Жақсы! Жақсы! - деді Эмма. - Роле апай, сау болыңыз!

Сосын аяғын табалдырыққа сүртіп, аулаға шықты.

Ағаш ұстасының әйелі оны шығарып салуға ілесе шығып, қақпаға жеткенше оған жеті түнде тұрудың қиын екендігін айтып, аңылап-ұйілеумен болды.

- Кейде қатты қалжырап, шаршайтыным сондай, үстел үстінде отырып қалғып кетемін. Сіз маған ең болмаса бір шөкім ұнтақталған кофе берсеңіз - ол маған бір айға жетер еді, мен оны таңертең сүт қатып ішер едім.

Бовари ханымның оның қисапсыз алғысын тыңдауына тура келді; әзер дегенде онымен қоштасып, соқпақ жолға түскені сол еді ағаш шәркейдің тарсылы оны артына бұрылып қарауға мәжбүр етті; бұл әлгі сүт ана екен!

Тағы не керек?

Ағаш ұстасының әйелі Эммануэли былай оңаша шығарып, қарағаштың түбінде тұрып, өзінің күйеуі, оның алатын жалақысы мен жылына... әлгі капитан... беретін алты франк... туралы әңгімелей жөнелді.

Қысқарта сөйлеңізші, - деді Эмма.

Иә, сонымен, - әр сөзін айтқан сайын, бір күрсініп қойып сүт ана әңгімесін жалғады, - менің кофе ішкенім оның қызғанышын тудырса қайтемін? Еркектердің жайын өзіңіз білесіз ғой...

Жана айттым ғой, кофесіз қалмайсыз, — деп Эмма қайталап айтты. - Сіз менің мазамды қашырдыңыз!

Ой, сүйікті ханым, оның жарақатынан кеудесінің қатты тырысып қалатыны бар! Оның айтуынша тіпті шараптан да денесі әлсіреп қалатын болыпты.

- Роле апай, сөзді ұзартпаңызшы!

Иә, айта беретін несі бар, - иіле түсіп сүт ана сөзін жалғады, сіз мені мазасыздығым үшін айыпқа бұйырмаңыз... - Ол тағы да басын иді. - Мейірімді бола көріңізші, — деп Эммаға жалбырынышты көз тастады, - бір графин арақ болса, - деп ақыры айтарын айтты, - мен сіздің қызыңыздың аяғына жағар едім, ал оның аяғы, бейнебір атлас сияқты, сондай нәзік, сондай жұмсақ!

Сүт анадан айырылысқан соң Эмма қайтадан Леонды қолтықтап алды. Ол біршама уақыт жылдам жүрді де, сосын біртіндеп аяңға көшті. Содан кейін оның жанары жас жігіттің иығы мен оның сюртугінің кара барқыт жағасына түскен. Теп-тегіс, мұқият таралған ақсары шашы жағасына түсіп тұр. Эмма Леондікі сияқты ұзын тырнақ өсіргенді бүкіл Ионвильде ешкімнен де көрген емес. Нотариустың көмекшісі үшін оны күтіп-баптау тынбай қам жасауды талап ететін. Ол осы мақсатқа арнап жазу үстелінің үстінде арнайы бәкі ұстайтын.

Олар Ионвильге өзен жағалап жетті. Күннің ыстығында жағалау жайылып кетіпті. Бақ орналасқан жарқабақтар тұтастай жалаңаштанып қалыпты. Бақ пен өзенге дейін аралықты кішкене баспалдақ жалғастырып тұр. Ағысы қатты және сырт қарағанда суы тастай суық көрінетін өзен жайлап ағып жатыр. Оның мөлдір суында ұйпаланған жасыл бұйра шаштай биік те жіңішке шөптер ағыстың ыңғайына жығылып, бәрі бірдей бір жаққа иіліп тұр.

Қамыстар мен су гүлдерінің бастарында бір жерлерде отырған, бір жерлерде өрмелеп жүрген аяқтары құйттай жәндіктер көзге түседі. Күн сәулесі бірінің артынан бірі жүгіре жетіп, шашылып кетіп жатқан, толқындар шашыратқан көгілдір суларға сіңіп кетуде. Бұтақтары қырқылған кәрі мәжнүн талдардың қоңыр қабықтарының көлеңкесі суға түсіп тұр. Арғы жағалауда, қайда көз тіксең де көсіле жайылған көкорай шалғын. Бұл кезде фермадағылар түстік ішіп жатыр. Жас келіншек пен оның серігі соқпақ жолмен аяңдай басқан өз аяқтарының дыбысын, өзара тілдескен сөздерін, Эмманың айнала желбіреген көйлегінің сыбдырын тек қана өздері естіп келеді.

Жоғары жақтарына шиша сынықтары қадалған бақтың қабырғалары жылыжайдың әйнектері сияқты ысып кеткен. Кірпіштердің ара - арасынан шөп бастары қылтияды. Бовари ханымның ашық қолшатырының шеті гүлдерге тиіп кетіп, сол соқтығудың нәтижесінде қураған жапырақтары сары шаң басып төгіліп жатыр, ал қабырғадан бері өтіп, салбырап тұрған түрлі бұталардың гүлдері кездейсоқ қолшатыр тиіп кеткен сәтте жағасына жармасып, артынша домалап бетіне түсе бастады.

Серіктестер таяу күндері Руанға келуге тиіс испанның балет тобы туралы айтып келе жатты.

- Сіз барасыз ба? - деп сұраған Эмма.

- Егер мүмкін болса, - деген Леон.

Шынымен олардың бір-біріне бұдан басқа айтатын сөздері болмағаны ма? Жоқ, олардың көздері бұдан да маңыздырақ бір нәрсені білдіріп тұр. Қарабайыр сөз тіркестерін іздеп, мәнін таппай қажығандықтарын екеуі де іштей сезді.

Бұл - өте маңызды, айтпаса ішке сыймайтын, даусыңның дымын құртатын жаныңның сыбыры сияқты еді. Бұларды есінен тандырған жаңа ләззат жөнінде олар бір-біріне сыр ашқысы, оның қайнар көзі қайда екенін білгісі келмеді. Шөл даладағы өзен сияқты, болашақ бақыт, көз жетпес қиырлары алыстан арбап, әдеттегідей тыныстап, рақатқа батырып, жағасына жетпей жатып самал желімен желпіндіріп, содан ләззат алған адамның келешегін қиялдамай-ақ, тіпті ол туралы ойланбай-ақ, есеңгіреп қалатыны бар.

Бір жерде табын жерді мидай езіп жіберіпті. Олар әр жер - әр жерде, батпақтың бетіне шығып тұрған, көрінген тастарды аттап басып келеді. Эмма сәт сайын тоқтап, аяғын енді қайда қоярын ойлап және орнықсыз кесектастың үстінде тәлтіректеп тұрып, қолын жайып, барлық тұрқымен алға ұмтылып, шалшық суға құлап кетпеуді ойлап, сасқалақтап, төңірекке көз салып, ішек-сілесі қатып күліп келе жатыр.

Өзінің бағына жеткен соң Бовари ханым ішке еніп, көрінбей кетті. Леон кеңсесіне келді. Бастығы жоқ екен. Леон іс қағаздарына көз жүгіртіп, қаламын ұштады да, қалпағын алып, шығып кетті.

Ол Аргейль қыратының төбесіне шығып, орманның баурайындағы шабындыққа табаны тиген соң, шыршаның көлеңкесіне келіп қисайды да, қолдарының арасынан аспанға көз салды.

Неткен жабырқау тіршілік! - деді өз-өзіне. - Неткен жабырқау тіршілік!

Мына меңіреу түкпірдегі өмір оны жалықтырып жіберген. Өзге ешкім болмағандықтан оның мұндағы жалғыз жақын адамы Оме де, ұстазы - Гильомен мырза - тын. Жұмыстан қолы бір босамайтын нотариус, алтын ілмешекті көзілдірік киіп, сап-сары самай шашын көлеңкелеп тұратын ақ галстук тағатын және күрделі жан күйзелістерінен түк түсінбейтін. Бірақ әуелде өзінің ағылшындық тәкаппар жаратылысымен көмекшіге қатты әсер қалдырған. Ал дәріханашының әйеліне келсек, ол бүкіл Нормандиядағы ең тәуір әйел - тін. Қойдан да жуас, ол өзінің балаларын, әкесі мен шешесін, барша ағайындарын қатты сыйлайтын, басқалардың басына түскен ауыртпалықты жүрегіне жақын алатын, шаруашылық жүргізуге босаң және жалпақ белбеуді жаратпайтын. Алайда ол сондай икемсіз, іш пыстырып жіберетіні сондай салқын, сондай сұрықсыз, сөйлесуге жоқ кісі еді. Оның жасы бар болғаны отызда, Леон - жиырмада болса да, олардың жатын бөлмелері есіктес болса да, бір-бірімен күнделікті сөйлесіп жүрсе де, оның әйел екені ойына да кіріп шықпайтын, оның әйелдік болмысы киген киім киісінен ғана білінетін.

Тағы кімдер бар? Бине, дүкеншілер, кабак иелері, священник, ең соңында әкім Тюваш мырза мен екі ұлы. Олардың бәрі де дүниеқор, кісікиік, миғұла болатын, олар егістік жерлерін өз қолдарымен өңдеп - баптайтын, өз үйлерінде ғана мас болғанша ішетін, ал елдің көзінше осынау екіжүзді пенделер өздерін періште сияқты көрсететін.

Осы сияқты барша сұрқай кісілердің арасынан өзіне тән жүріс-тұрысымен және жаны жұмбақ қалпымен Эмма бірден көзге түсетін. Ол онымен екеуінің арасында жер мен көктей алшақтық жатқанын сезетін.

Ол алғашқы кездері Эммамен дәріханашыға ілесе барып жүріп жүздесетін. Шарль аса бір ықыластылық білдіре қоймайтын, сол себепті Леон өзін қалай ұстарын білмейтін: ол жабыса кетуден қорқатын, сонымен қатар жақындасуға ұмтылатын. Бұл басқа емес, оның өзіне де біртүрлі орындалмайтын әрекет сияктанатын.

Суық түскен соң, Эмма іле-шала жатын бөлмесінен, айнаның қасындағы пештің үстінде бұтақтары жайыла өскен маржан поливі тұрған ұзын, төбесі аласа залға көшіп алды. Ол әдетте терезе алдында креслода отырып сыртқа көз салғанда соқпақ жолмен кетіп бара жатқан кісілерді көретін.

Леон кеңсесінен "Алтын арыстанға" күніне екі рет өтетін. Эмма оны көрмей тұрып, келе жатқанын аяқ басысынан - ақ біліп отыратын; ол алға ұмтыла түсіп, тың тыңдайтын; ыңғай бір киіммен жүретін жас жігіт ешқайда бұрылмастан, перденің тасасынан көзге ілінетін. Ал ол иегін сол алақанына сүйеп, бастаған тоқымасын тізесіне түсіріп жіберіп, қараңғыда отырған кезде, кенеттен жылт ете қалған көлеңке оны дір еткізе түсетін. Ол орнынан тұрып, дастарқан жаюды бұйыратын.

Түстік кезінде Оме мырза келетін. Ол тақиясын қолына ұстап, ешкімнің тынышын алмас үшін аяғын ұшынан басып келетін де, әрдайым айтатын сөзін қайталайтын: "Осы үйде тыныштық болсын". Сонан соң үстел басындағы өзінің әдепкі орнына жайғасып, емшіден сырқаттардың жағдайын сұраса, ал дәрігер онымен ем ақысы жөнінде кеңесетін. "Газеттерде не жазылып жатқандығы" жайында пікірлесетін. Бұл кезге дейін Оме газетті түгелге жуық жаттап алған және оны журналшылардың түсіндірмесін қоса, жанжалды оқиғалардың бірде-бірін қалдырмай, қай жерде, қашан болғанына қарамастан, Францияда ма, жоқ әлде басқа шет елде ме, қайталап айтып шығатын. Бұл тақырыпты тауысқан соң, ол әрдайым алға әкелінген тағамдар туралы ескертпелер жасайтын. Ол кейде орнынан тұрып, үй иесі әйелге әдеппен тағамның қай бөлшегі дәмдірек екенін көрсететін, иә болмаса қызметші әйелге қарата рагуді қалай пісірген жөн және қай тағамға қандай дәмдеуіш қосқан дұрыс екендігін айтып, кеңес беретін. Дәмді тағамдар, ет кептіру, тұздық пен желатин жөніндегі оның әңгімесінің әсерлілігі сондай, ауыз аштырып тыңдататын. Оме мырзаның басында сақталған рецепттердің көптігі сондай, оған дәріханасындағы дәрі-дәрмек сақталған шыны ыдыстардың саны ғана жететін. Оның даярлаған қайнатпасы тіл үйіретін, уксус пен тәтті ликері де ғажап болатын. Ол тасымал пештің тиімдісі қайсы екендігі жөніндегі жаңалықтарды, ірімшік пен шараптарды ашып кетуден сақтаудың құпиясын білетін.

Сағат сегізде дәріхананы жабатын мезгілде, оған Жюстен келетін Оме мырза, әсіресе егер бұл жерде Фелисите болса, оған қуақылана қарайтын

және шәкіртінің дәрігердің үйіне келуге әдеттеніп алғанын еске салатын.

Менің жігітімнің ойында бірнәрсе бар сияқты, - деген дәріханашы. — Сайтан алғыр, осы сендердің қызметші қыздарыңызға ғашық болып қалған - ау деймін?

Алайда Жюстеннің бұдан да маңыздырақ кемшілігі бар: ол ылғи да үлкендердің сөзіне құлағын түретін, ал дәріханашы осынысы үшін оған күңкілдеп ұрсатын. Мысалы, жексенбі күндері, шамадан тыс кең коленкор тысын арқаларымен жапырып, балалар креслода отырып ұйықтап кеткен кездері, оларды орнынан апарып жатқызу үшін Оме ханым Жюстенді шақыратын, міне содан кейін оны үйден шығарып жіберу қиын болатын.

Осындай жексенбілік кештерде дәріханашының үйінде кісілер көп жинала қоймайтын, -үй иесінің ащы тілі мен оның саяси көзқарастары бірте - бірте мәртебелі адамдарды одан алыстата берген. Оның есесіне нотариустың көмекшісі бірде-бір кеште келмей қалған емес. Қонырау сылдыры естілісімен ол Бовари ханымды қарсы алуға ұмтылатын, оның шәлісін қолына алып, қардан сақтау үшін бәтеңкесінің сыртынан киген дөрекілеу тоқыма жіп туфлиін әрі қарай, дәріхана жәшігінің астына қарай ысыра салатын.

Әуелі отыз бірді, сосын Оме мырза Эмма екеуі экарте ойнайтын, ал Леон болса артында тұрып, оған кеңес беретін. Эмmanın орындығының арқалығына сүйеніп тұрып, оның сәндеп жасалған шашына тістері қадала кірген тарағына қарады. Эмма картасын тастаған сайын ұдайы оның көйлегінің он жағы кеудесіне қарай көтерілетін. Артқа қарай қайрыла таралған шашынан арқасына қоңыр көлеңке түсіп және ол бірте-бірте бозарып, ақыр аяғында қаракөлеңке түске сіңісіп кетті. Эмmanın көйлегінің етегі қабыршақтанып, қисапсыз қыртыстана қатпарланып орындықтың екі жағына жиналып, еденге түсіп тұр. Байқаусызда оған бәтеңкесі тиіп кетіп, біреудің аяғын басып кеткен кісіше Леон қорыққаннан кері шегінді.

Картадан кейін дәріханашы мен дәрігер домино ойнауға кірісті де, Эмма орын ауыстырып, үстелге сүйеніп отырып Иллюстрация²⁰ беттерін парақтай бастаған. Ол өзімен бірге сән журналын ала келген. Леон оның қасына барып жайғасты: олар суреттерді бірлесе қарап, бетін ауыстыру үшін бірін-бірі тосты. Эмма қайта-қайта одан өлең оқуын сұраған; Леон өлеңдете оқып, махаббат туралы айтылған жолдарына келгенде жорта үзіліс жасап отырды, бірақ та домина тастарының тарсылы оның жынын келтірді. Оме мырза жақсы ойыншы болатын және Шарльды ылғи да ұтатын. Үш жүзге жеткенде, каминнің қасындағы креслоға қисая кетіп, ұзамай ұйқыға басатын. Күл астында шоқ жылтырайды; шәйнек бос қалған; Леон әлі оқып отыр. Эмма оны тыңдай отырып, қалпағына арба - бесікте отырған Пьеро мен қолында теңгермесі бар арқан үстіндегі бишілердің суреті салынған газ шамды ойланбастан айналдырып отыр.

Леон Эммаға ұйықтап қалғандарды көрсетіп, оқуын тоқтатты; одан кейін олар сыбырласа сөйлесуге көшті; оны ешкім тыңдап отырмағандықтан да, бұл әңгімелесулері тіпті де қызықты сияқтанып кеткен.

Олар екеуара тұрақты түрде кітаптар мен романстар айырбастап тұруды көздеген келісім жасағандай болған. Бовари мырза қызғаншақ емес еді, сондықтан оны бұл әсте көңіліне алған жоқ.

Өзінің туған күніне Шарль көк түске боялған, мойнына дейін шүпірлете цифрлар жазып тасталған бастың тас мүсінін сыйға алды. Бұл Леон тарапынан көрсетілген құрмет белгісі - тін. Ол жалпы емшінің сөзін жерге тастамайтын, тіпті оның тапсырмаларын Руанға барып та орындап жүрді. Бір шу тудырған роман кактусты сәнге кіргізіп жібергенде, Леон оны Бовари ханым үшін сатып алып, жол бойы оны екі тізесінің ортасында ұстап, тікенектері саусақтарын тілгілесе де шыдап, "Қарлығашпен" әкеліп берді.

Эмма гүл егілген құмыраларды орналастыру үшін терезесінің жақтауы астына торлы сөре жасап беруді тапсырды. Леон да өз бөлмесінде аспалы бақ орнатты. Гүлдерді күтіп жүріп, екеуі бірін - бірі көріп тұратын.

Бүкіл қала бойынша адамның сұлбасы ең көп көлбеңдеп тұратын бір ғана терезе бар еді. Әр күні түстен кейін, ал жексенбі күндері таңертеңнен кешке дейін, егер тек күн ашық болса ғана, шатыр терезесінен біркелкі ызылы тіпті "Алтын арыстанға" да жететін токарь станогіне еңкейе түскен Бине мырзаның қырынан қарағандағы сұлбасы көзге шалынатын.

Бір жолы кешкісін Леон үйіне келсе, өзінің бөлмесінен қуаң даланы жапырақтармен кестелеген, барқыт пен жүннен жасалған кілемшені көрді. Ол Оме ханымды, Оме мырзаны, Жюстенді, балаларды, аспазды шақырып алып көрсетті, бұл жаңалықты бастығына да жеткізді. Бәрі де кілемшені көруге асыққан. Емшінің әйелінің "сыйды босқа шашуы" несі екен? Бұл жағдайға олар күдікпен қарап, бәрі оны Леонның сүйікті адамы деген қорытындыға келген.

Әртүрлі әңгімелерге себепші болған Леонның өзі - ол Эмmanın көз тартарлық көркі, ақылдылығы жөнінде аузын жаппай айта берген, тіпті бір жолы Бине сөзін бөліп, дөрекі қылық көрсетті:

- Маған оның не керегі бар? Оны танымаймын да!

Леон өзінің ғашық екендігін Эммаға қалай жеткізерін білмей басы қатты. Ол оны өзінен алыстатып алудан қорықты, екінші жағынан өзінің жүрексіздігіне ұялды, сезімінің шексіздігі мен дәрменсіздігіне налып жанарынан сорғалап жас ақты. Ол қатаң шешім де қабылдаған, хат та жазған, артынша жыртып тастаған, уақыт та белгілеп, оны кейінге шегерген. Бәріне де даяр адамша ол оған жиі баратын, алайда Эмmanın қасына барған бетте батылдығынан айырылып қалатын. Шарль үйге келіп,

оған жеңіл арбаға отырып, бір науқастың жағдайын біліп қайту үшін төңіректегі деревняның біреуіне барып қайту жөнінде ұсыныс айтқанда, ол сөзсіз келісе кетіп, Эммамен қоштасып кете барды. Ол күйеуінің болмысында да әйеліне тән бірдеңелердің барлығын ойлап, өзін-өзі алдандырды.

Ал Эмма болса, өзіне тіпті Леонды сүйемін бе деген сауал да қойған емес. Оған ғашықтық найзағайдың жарқылы мен күннің күркірі сияқты ғайыптан келетіндей, өмірге қайдағы бір көктен түсетін құйын сияқты, оның астан-кестенін шығарып, жапырақтай жұлып және жүрегін иірімге түсіріп жіберетіндей көрінген. Ол су шығатын құбырлар бітеліп қалғанда, жаңбырдың суы жиналып, үйдің жайпақ төбесінде тұтастай көлдер пайда болатынын сезген емес, сондықтан кенет өзінің үйінің қабырғасы жарылып кеткенін көзі шалғанға дейін тып-тыныш ғұмыр кеше берген-ді.

V

Бұл ақпан айының бір жексенбісі, қар жауып тұрған күн еді.

Серіктестер - Бовари, Оме мырзалар мен ханымдар және Леон, түгел жиналып, қаладан жарты миль жерде, ойпаңда салынып жатқан зығыр иіретін фабриканы көріп қайтпақшы болып жолға шыққан. Дәріханашы қыдыртып қайту үшін Наполеон мен Аталияны өзіне ерткен. Қол шатырларды арқалаған Жюстен артта келе жатыр.

Алайда онда көз тартарлық ештеңе де жоқ екен. Құм мен тас үйінділерінің арасында - әр жерде тоттанып кеткен тісті доңғалақтар шашылып жатқан ат шаптырым алаңқайда самсаған көп терезелі төртбұрышты ғимарат тұр. Ғимарат толық салынып бітпеген, арқалық мәткелердің аңқиған ара - арасынан аспан көрініп тұр. Сырықтың ұшына байланған бір уыс сабанның масақ сабағы өзінің үш түсті лентасымен желбіреп тұр.

Оменің аузы жабылар емес. Ол серіктестеріне бұл кәсіпорынның қандай маңызы барын түсіндіріп, еден мен қабырғаларының қалыңдығын көзімен мөлшерлеп, өз қажетіне пайдаланып жүрген Бине мырзаникі сияқты, өлшеуіш сызғышының жоқтығына қатты өкінді.

Эмма иығына сәл ғана жабыса түсіп, дәріханашыны қолтықтап келе жатып, тұманды қиырдан көз қарықтырар бұлыңғыр сәулесін шашқан күн дөңгелегіне қарап келеді. Сосын кенет басын бұрған кезде бірден көзіне Шарль түсті. Фуражкасы қабағын жабуға сәл - пәл ғана қалыпты, қалың еріндері қозғалақтап қояды және бұл бет-әлпеті оның біртүрлі ақылсыздығын аңғартып тұр; тіпті оның арқасы, сабырлылығын сақтаған арқасы да оның ызасын келтірген; бұл адамның қарабайырлығы бәрінен, тіпті киім киісінен де байқалып тұр.

Өзінің ызасын келтірген көрініс қайдағы бір табалай қуануға ұласып,

Шарльдан көз алмай келе жатқан сәтте Леон одан озып, бір қадам алға түсті. Ол суықтан бозарып кетіпті және осыған орай оның шырайынан шаршағандық сезіледі. Жейдесінің жағасы кеңдеу екен, иегі мен галстугінің арасынан сәл-пәл мойыны, бір тұтам шашының арасынан сырғалығы, бұлттарға қараған аялы көк көздері Эммаға аспанның көлеңкесі түсіп тұратын көлдерінен де мөлдір, әрі сұлу көрініп тұр.

- Қайда барасың? - Кенет дәріханашы айқайлап, ұлына тұра ұмтылды. Бала әкке барып түсті, ондағы ойы кебісін ағартып алу еді. Әкесі оған қатты ұрысты. Наполеон ренжіп, бақырып жылап қоя берді де, Жюстен сабанның масағымен оның аяқ киімін тазалауға кірісті. Әкті қырнау үшін бәкі керек болатын. Шарль өзінің бәкісін берді.

"Шіркін, - деп ойлады Эмма, - ол еркек сияқты, қайда барса да қалтасында бәкісі жүреді".

Қылаулап қар жауып тұр. Бұлар кері қайтуға бет алған.

Кешкілік Бовари ханым көршілеріне барған жоқ және Шарль кеткен соң үйде жалғыз қалған кезде тіпті тікелей анық дерлік түйсікпен және естелікке катысты хабарланатындай келешектің алыстығымен тағы да сол ұқсастық қатарласа пайда болған. Кереуетте жатып, ол алаулай жанып жатқан оттан көзін алмады және Леонды тап қазір қасында тұрғандай көрді - ол бір қолымен таяғын бұлғап, екіншісімен тып-тыныш мұз жалап жатқан Аталияны ұстап тұрған. Ол Эммаға сүйкімді кейіпте көрінген; ол оған ойлы жанарын тікті; ол басқа күндері өзін қалай ұстайтынын есіне түсірді; айтқан сөздерін, оның даусының дыбысын, оның күллі болмыс-бітімін есіне алды және бейне сүйісуге ұмтылған кісіше ернін шүйіріп, қайталай берді:

Иә, ол еріксіз еліктіретін адам! Таң қалдыратын адам!.. Ол өзі ғашық емес пе екен? - деп ол өзіне - өзі сауал қойды. - Бірақ кімге ғашық?.. Маған ғой... маған!

Бүкіл дәлелдер тізбегі қас-қағым сәтте Эмmanın көз алдына келе қалды да, жүрегі аттай тулай жөнелді. Каминдегі оттың сәулесі үйдің төбесінде көңілді ойнақ салуда.

Соның артын іле - шала тоқтаусыз күрсініс басты:

"Иә, шіркін, осы ойым орындалса ғой! Неге орындалмауға тиіс? Оған кім кедергі келтірмек?.."

Шарль түн ортасында келді, Эмма қазір ғана оянып кеткен кісі ол қалған; шешініп жатып, бірдеңені сарт еткізгенде, ол басының ауырғанын айтып, немқұрайлы ғана кештің қалай өткенін сұраған.

- Леон көп отырған жоқ, - деді Шарль.

Ол күлкісін жасыра алмады және өзі үшін ғажайып сиқырлы сезімге беріліп, ұйықтап кетті.

Келесі күні, іңір қараңғылығы түсе, оның үйіне сәнді бұйымдар сататын алыпсатар Лере мырза келді. Бұл көпес өте жылпос адам болатын.

Гасконияда туған ол кейінірек нормандыққа айналып кеткен және ол оңтүстіктің сөзуарлығы мен қоштық қулықты байланыстырып әкеткен. Оның қалталанған, божыраған сақал-мұртсыз беті нақ бір қызылмаяның мөлдір қайнатындысымен боялған секілді еді және сығырайған қара көзінің жылтырай қарағаны шашы ағарып кеткендіктен тіпті де тамаша көрінген. Оның өткенде кім болғаны белгісіз - ешкім де білмейді; біреулердің айтуынша - зат тасып сатушы, екіншілерінікінше - Рутода айырбастаушы болыпты. Қалай болғанда да, мына жағдай күдік туғызбайтын; оның ойша күрделі есептерді шығару қабілеті, басқаны былай қойып, тіпті Биненің де үрейін ұшырған. Жағымпаздығына жарамсақтығы сай ол ұдайы бейне біреуге иіліп сәлемдескен немесе қонаққа шақырған кісіше бүгілумен жүреді.

Ол өзінің кездеме астарлы қалпағын кіреберісте қалдырып, жасыл қағаз қорабын қойды да, әзіл-қалжыңды қарша боратып, әлі күнге "ханымның" сеніміне ие болмағандығына өзін кінәлай, сыбай сөйледі. Айтады екен-ау: оның кәкір-шүкір сататын дүкені мұндай кербез келіншектің назарына қайдан іліксін? Бұл сөзді ол екі рет қайталап айтты. Ал енді бұл бұйырса болды, ол сұраған затының бәрін: көйлек-көншекті де, шұлықтарды да, айна – тарак, ине-жіпті де, сәнді бұйымдарды да әкеліп беруге әзір. Өйткені ол апта сайын міндетті түрде қалаға қатынап тұрады. Оның таңдаулы сауда үйлерімен тығыз байланысы бар. Ол туралы "Ағайынды үшеу", "Алтын сақал", "Жабайы ұзын сирақтан" сұраса болды - олардың қожайындары мұны бес саусағындай білетіні сөзсіз! Енді міне, айтқандай қазір ол кездейсоқ сәті келіп, қолына түскен кейбір заттарды ханымға көрсетпекші. Осы сөздерді айта келіп, ол қораптан алты дана кестелі жаға шығарып қойды.

Бовари ханым оларды қарай бастады.

- маған керегі жоқ, - деді ол.

Содан кейін Лере мырза үш алжирлік мойын орағышын, бірнеше бума ағылшын түйреуішін, сабаннан тоқылған туфлилерді, ең соңында айдауда жүргендер кокос жаңғағы қабыршағынан жонып жасаған, жұмыртқа салып қоятын төрт рюмканы абайлап алып, алдына қойды. Ол екі қолын үстелге тіреп, мойнын созып, бүкіл денесімен алға ұмтыла түсіп, бір заттан екінші затқа қобалжи көз жүгірткен Эмманың бет жүзінің құбылысын жіті бақылап тұрды. Лере мырза әлсін-әлсін, шаңын сүрткен кісіше, ұзына бойы жайылған жібек мойын орамалды алақанымен сипап өткенде, жібек сәл ғана судырлап, қалтылдап, ал матаның алтын жіптерінің жарқылы іңірдің жасылдау сәулесіне шағылысып жұлдыздарша жымың қақты.

- Мынау қанша тұрады?

- Түкке тұрмайды, - деп жауап берді алыпсатар, - оның үстіне ақшасын төлеуге асығудың керегі шамалы. Қашан жағдайыңыз келгенде бересіз. Біз бен сіз еврей емеспіз ғой!

Аз ғана ойланды да, ол Лере мырзаға рахмет айтып, затын қайтарып берді, ал ол болса таңғалмастан сөзін жалғастырды:

- Иә, жақсы, кейінірек келісе жатармыз. Мен өз әйелімнен басқа келіншектердің бәрімен тіл табысамын!

Эмма күлімсіреді.

- Менің мұны айтып тұрған себебім, - сыпайы, алайда енді байыпты сөзге көшкен Лере мырза әңгімесін жалғастыра түсті, - мен ақшаны ойлап отырған жоқпын... Қажет болған жағдайда мен сізге ақша да бере аламын...

Эмманың жүзінен таңданыс байқалды.

- Иә, иә! - Ол даусын бәсеңдетіп, тез-тез сөйледі. - Мен оны сізге қас қағымда тауып берер едім. Маған арқа сүйеуіңізге әбден болады!

Содан кейін кенет ол "Франция" дәмханасының қожасы, қазіргі кезде Бовари мырза емдеп жүрген Телье қарттың денсаулығы қалай екендігін сұрады.

- Телье қарияға не болған?.. Ол жөтелгенде тіпті үй теңселіп кетеді. Жүннен тоқылған киім орнына шыршадан жасалған пальто кие ме деп қорқамын. Жас кезінде серілік құрғанды жақсы көретін! Ол сияқты адамдар, ханым, ештеңенің де мөлшерін білген емес! Ол арақтан күйіп кетті. Ал, қалай болғанда да, ескі танысыңның о дүниеге аттанып кеткені қайғылы ғой.

Қағаз қорапты жауып жатып та Шарльдан ем алып жүргендерді әңгімелей берді.

- Бұл аурудың бәрі ауа райынан! - деді терезеге қабағын түйе қараған ол. - Менің де жағдайым мәз емес. Таяу күндері дәрігермен ақылдасуға келіп кетуім керек, - арқам қатты ауырып жүр. Ал, Бовари ханым, сау болыңыз! Әрдайым сізге қызмет көрсетуге әзірмін! Иіліп құрмет көрсетемін!

Ол осы сөздерді айтты да, үйден шығып, ақырын ғана есікті жапты.

Эмма тамақты бөлмесіне әкеліп беруді тапсырды да, отқа жақындай түсіп отырды; тамағын асықпай ішті; оған бәрі дәмді болып көрінген.

"Өте ақылды шешім қабылдадым!" Мойын орағышын есіне алып, осындай ойға келген.

Басқыштан аяқтың дыбысы естілді: бұл Леон болатын. Эмма орнынан тұрып, жәшікте жинаулы тұрған, пішіліп кесілмеген орамалдың қолына ілінген біреуін ала салған. Леон кіргенде ол жоғары дәрежедегі іскер адамның кейпінде отырған.

Әңгімелері келіспеген. Бовари ханым сәт сайын оның сөзін бөле берген, Леон да өзін өте ыңғайсыз сезінген. Ол камин түбінде аласа орындықта және піл сүйегінен жасалған құтыны айналдыра қарап отырған. Эмма тігін тігіп әуре, мезгіл-мезгіл тырнағымен тырысқан жерлерін жазып қояды. Ол бір сөз айтқан жоқ; Леон оның бұрындары сөзін қалай таң қала тыңдаса, қазіргі үнсіздігіне де солай таң қалып, тілін тістеп отыр.

"Бейшара бала!" деп ойлаған Эмма.

"Менің қылығым жақпай қалды ма екен?" - деп ойлаған Леон.

Ақырында, өзіне-өзі дем беріп, ол таяу күндері нотариус кеңсесінің шаруасымен Руанға барып қайтуына тура келетіндігін айтты.

Екі рет қайталап айтты. Ал енді бұл бұйырса болды, ол сұраған затының бәрін: көйлек-көншекті де, шұлықтарды да, айна - тарак, ине-жіпті де, сәнді бұйымдарды да әкеліп беруге әзір. Өйткені ол апта сайын міндетті түрде қалаға қатынап тұрады. Оның таңдаулы сауда үйлерімен тығыз байланысы бар. Ол туралы "Ағайынды үшеу", "Алтын сақал", "Жабайы ұзын сирақтан" сұраса болды - олардың қожайындары мұны бес саусағындай білетіні сөзсіз! Енді міне, айтқандай қазір ол кездейсоқ сәті келіп, қолына түскен кейбір заттарды ханымға көрсетпекші. Осы сөздерді айта келіп, ол қораптан алты дана кестелі жаға шығарып қойды.

Бовари ханым оларды қарай бастады.

- Мұның маған керегі жоқ, - деді ол.

Содан кейін Лере мырза үш алжирлік мойын орағышын, бірнеше бума ағылшын түйреуішін, сабаннан тоқылған туфлилерді, ең соңында айдауда жүргендер кокос жаңғағы қабыршағынан жонып жасаған, жұмыртқа салып қоятын төрт рюмканы абайлап алып, алдына қойды. Ол екі қолын үстелге тіреп, мойнын созып, бүкіл денесімен алға ұмтыла түсіп, бір заттан екінші затқа қобалжи көз жүгірткен Эмmanın бет жүзінің құбылысын жіті бақылап тұрды. Лере мырза әлсін - әлсін, шаңын сүрткен кісіше, ұзына бойы жайылған жібек мойын орамалды алақанымен сипап өткенде, жібек сәл ғана судырлап, қалтылдап, ал матаның алтын жіптерінің жарқылы іңірдің жасылдау сәулесіне шағылысып жұлдыздарша жымың қақты.

- Мынау қанша тұрады?

- Түкке тұрмайды, - деп жауап берді алыпсатар, - оның үстіне ақшасын төлеуге асығудың керегі шамалы. Қашан жағдайыңыз келгенде бересіз. Біз

бен сіз еврей емеспіз ғой!

Аз ғана ойланды да, ол Лере мырзаға рахмет айтып, затын қайтарып берді, ал ол болса таңғалмастан сөзін жалғастырды:

- Иә, жақсы, кейінірек келісе жатармыз. Мен өз әйелімнен басқа келіншектердің бәрімен тіл табысамын!

Эмма күлімсіреді.

- Менің мұны айтып тұрған себебім, - сыпайы, алайда енді байыпты сөзге көшкен Лере мырза әңгімесін жалғастыра түсті, - мен ақшаны ойлап отырған жоқпын... Қажет болған жағдайда мен сізге ақша да бере аламын...

Эмmanın жүзінен таңданыс байқалды.

- Иә, иә! - Ол даусын бәсеңдетіп, тез-тез сөйледі. - Мен оны сізге қас қағымда тауып берер едім. Маған арқа сүйеуіңізге әбден болады!

Содан кейін кенет ол "Франция" дәмханасының қожасы, қазіргі кезде Бовари мырза емдеп жүрген Телье қарттың денсаулығы қалай екендігін сұрады.

- Телье қарияға не болған?.. Ол жөтелгенде тіпті үй теңселіп кетеді. Жүннен тоқылған киім орнына шыршадан жасалған пальто кие ме деп қорқамын. Жас кезінде серілік құрғанды жақсы көретін! Ол сияқты адамдар, ханым, ештеңенің де мөлшерін білген емес! Ол арақтан күйіп кетті. Ал қалай болғанда да, ескі танысыңның о дүниеге аттанып кеткені қайғылы ғой.

Қағаз қорапты жауып жатып та Шарльдан ем алып жүргендерді әңгімелей берді.

- Бұл аурудың бәрі ауа райынан! - деді терезеге қабағын түйе қараған ол. - Менің де жағдайым мәз емес. Таяу күндері дәрігермен ақылдасуға келіп кетуім керек, - арқам қатты ауырып жүр. Ал, Бовари ханым, сау болыңыз! Әрдайым сізге қызмет көрсетуге әзірмін! Иіліп құрмет көрсетемін!

Ол осы сөздерді айтты да, үйден шығып, ақырын ғана есікті жапты.

Эмма тамақты бөлмесіне әкеліп беруді тапсырды да, отқа жақындай түсіп отырды; тамағын асықпай ішті; оған бәрі дәмді болып көрінген.

"Өте ақылды шешім қабылдадым!" Мойын орағышын есіне алып, осындай ойға келген.

Басқыштан аяқтың дыбысы естілді: бұл Леон болатын. Эмма орнынан тұрып, жәшікте жинаулы тұрған, пішіліп кесілмеген орамалдың қолына ілінген біреуін ала салған. Леон кіргенде ол жоғары дәрежедегі іскер

адамның кейпінде отырған.

Әңгімелері келіспеген. Бовари ханым сәт сайын оның сөзін бөле берген, Леон да өзін өте ыңғайсыз сезінген. Ол камин түбінде аласа орындықта және піл сүйегінен жасалған құтыны айналдыра қарап отырған. Эмма тігін тігіп әуре, мезгіл-мезгіл тырнағымен тырысқан жерлерін жазып қояды. Ол бір сөз айтқан жоқ; Леон оның бұрындары сөзін қалай таң қала тыңдаса, қазіргі үнсіздігіне де солай таң қалып, тілін тістеп отыр.

"Бейшара бала!" деп ойлаған Эмма.

"Менің қылығым жақпай қалды ма екен?" - деп ойлаған Леон.

Ақырында, өзіне-өзі дем беріп, ол таяу күндері нотариус кеңсесінің шаруасымен Руанға барып қайтуына тура келетіндігін айтты.

- Сіздің нота кітабыңызды қайтаратын кезіңіз болған жоқ па? Ұзарту қажет емес пе?

- Жоқ, - деді Эмма.

- Неге?

- Өйткен себебі...

Ернін жымқырды да, ұзын сұр жіпті ақырындап суырып алды.

Эмmanın айналысып отырған шаруасы Леонның қытығына тиді. Оған Эмма үздіксіз саусақтарына ине шаншып отырғандай көрінді.

Оның ойына сыпайы сөз оралып еді, алайда оны айтуға батылы жетпеді.

- Сонда сіз енді қойдыңыз ба? - деді ол.

- Нені? - Эмма жедел тіл қатты. - Ойнауды ма? Ой, құдайым - ай, оған менің уақытым қайда? Шаруашылықпен айналысуым, күйеуімнің жағдайын жасауым керек - тоқ етерін айтқанда, менің атқаратын міндетім басымнан асып жатыр, істеуге тиіс аса маңызды ісім жетерлік!

Эмма сағатына қарады. Шарль кешігіп жатыр. Ол мазасы қашқан кісінің қалпын танытты.

- Ол сондай ақкөңіл! - деген сөзді ол әлденеше мәрте қайталады.

Нотариустың көмекшісі Бовари ханымды іш тартатын. Алайда Эмmanın оны соншалықты сүйсіне есіне алуы Леонның қытығына тиді. Бірақ ол да Шарльдың мақтауын асыра түсіп, жұрттың бәрі, әсіресе, дәріханашы, оны қатты қадірлейтінін қоса айтты.

- Иә, ол сондай жақсы адам! - деп Эмма іліп әкетті.

- Талассыз! - деп Леон да қоштап қойды.

Сол сәт ол Оме ханым туралы әңгімеге көшті. Оның салдыр - салақтығын айтып, екеуі де жиі күлетін.

- Онда тұрған не бар екен? - деп Эмма оның сөзін бөлді. - нағыз отаны өзінің үсті-басының күтіміне көңіл бөле бермесе керек.

Тағы да үнсіз қалды.

Осы күннен бастап осылайша жалғаса берді. Эмманың сөзі де, мінезі де өзгеріп кетті. Оның бар ынта-ықыласы шаруаға, ұдайы шіркеуге барып, қызметші қызға ұрсуға ауып кеткен.

Бертоны өз қолына алған. Қонақтар келген кезде, Фелисите оны алып келетін де, Бовари ханым қызды шешіндіріп, оның дене бітімі қандай екенін көрсететін. Ол жұрттың бәрін өзінің балажан екеніне сендіруге тырысатын. Бұл оның жұбанышы, қуанышы, ақылынан адасуы еді. Оның еркелетуі таңдануға ұласып, бұл Ионвильдіктерден басқалардың Париждегі Құдай - Ана шіркеуін еске түсіретін.

Шарль үйге қайтып келген кезде әрдайым от жағылған каминге оның туфлиі құрғатуға қойылатын. Бүгінде оның барлық астарлы көкірекшелерінің түймелері түгел қадалған, жейделері төсек-орын, киім-кешек сақталатын жәшікте қаттап жиналып қойылған, ал түнгі қалпақтары көз қуантатын. Ерлі-зайыптылар баққа серуендеуге шыққанда Эмма бұрынғыдай қабағын түйіп алмайтын болған. Шарль қандай ұсыныс айтса да талқыға салмай-ақ бәріне келісетін, бәріне үнсіз көнетін. Тоя ішкен тамақтан кейін бет-аузы қызара - бөрткен Шарль қолдарын қарнына қойып, аяқтарын торға тіреп пеш түбінде отырғанда, рақат жағдайдың әсерінен көзі майланып, қызы кілем үстінде еңбектеп жүргенде, ал әйелі қылдырықтай белін майыстырып креслодан асылып, күйеуінің маңдайынан сүйген сәтте Леон еріксіз ойға берілген.

"Бұл не деген жөнсіздік! Бұл орайда оның жүрегін қалай жаулап аларсың?!"

Эмма болса Леонға сондай ізгілікті, сондай қол жетпейтін кісі болып көрінген және ендігі жерде оның бойында ең болмаса үміт сәулесі де қалмаған.

Өз тілегін өз ішінде тұншықтырып, Леон оны қол жетпес биікке көтерді. Оның өз ойында қалыптастырған бейнесінде таза әйелге тән қасиет жоқ еді - ол үшін оның ешбір бағасы қалмаған. Оның түсінігінше, Эмманың табаны жер бетінен алыстаған үстіне алыстай түсуде. Мақтаса мақтағандай құдай қолдап көкке оңай көтеріліп кеткендей. Ол оны шын жүректен сүйді -

мұндай махаббат іспен айналысуға кедергі келтірмейді, оны қадір тұтты, өйткені мұндай адамдар өмірде сирек кездеседі, ол махаббаттың қуанышы мен ең соңында соққы болып тиетін қайғыны салыстыра салмақтады.

Эмма жүдеп, албыраған жүзі бозарып, жағы сорайып кетті. Ендігі жерде жұмған аузын ашпайтын, аяқ алысы жеңіл, қара шашты, көзі аялы, қыр мұрынды әйел жарық дүниеде бар-жоғы белгісіздеу болып ғұмыр кешіп жатқандай және қайдағы бір жоғары дәреженің белгісіз таңбасын маңдайына басып жүргендей. Ол өте мұңды және өте тыныш, өте нәзік және сонымен бірге өте ұстамды болатын, оның сүйкімді келбетінде дененді мұздатып, тітіркендіретін бірдеңе бар-тын. Шіркеуде мәрмәрдің тастай суықтығы мен гүлдердің хош иісі қосылып кісіні осылай шошытатын. Оның көркем келбетіне сұқтана қызықпау мүмкін емес - тін. Ол туралы дәріханашы былай дейтін:

- Ғажайып қабілетті әйел, мәртебесі жоғары әкімдікте қызмет істеуге лайық.

Әйелдер жағы оның - үнемшілдігіне, емделушілер - сыпайлығына, кедейлер ақпейілдігіне сүйсінетін.

Ал ол құмарлықтың, жанкешті тілек пен өшпенділіктің адамы болатын. Оның тік желбіршекті көйлегінің ішіндегі жаралы жүрегі жиі соғатын, бірақ та қанша қиналса да ұятты ойлаған оның аузынан сөз шықпайтын. Эмма Леонға ғашық еді және ол оның келбетін көз алдына елестетіп, онымен еш кедергісіз рақат сезімін кешу үшін жеке қалғанды қалайтын. Ол келген бетте бақытқа бөленіп, пайымдау сезімінен айырылып қалатын. Оның аяғының дыбысын естігенде Эмма шошып кететін, онымен бетпе-бет жолыққаннан кейін толқуы басылып, оның орнын тек қана есеңгіреген көңіл күй басып, сосын оны бірте-бірте уайым алмастыратын.

Леон одан үзілді-кесілді күдерін үзіп кеткен кезде, орнынан ұшып тұрып, оның көшеде қалай кетіп бара жатқанына терезеден қарап тұратынын сезбейтін. Эммануэли оның жүрісі де толқытатын, ол оның жүзіндегі құбылысты да байқап отыратын; сыпайы сылтаумен оның бөлмесіне кіру үшін қайдағы жоқ оқиғаны ойдан шығарып алатын. Онымен бір шаңырақтың астында ұйықтайтын дәріханашы зайыбының бақытын қызғанатын.

Өздерінің қызғылт табандары мен ақ қанаттарын жуу үшін су ағызатын құбырға ұшып келетін "Алтын арыстанның" кептерлері сияқты, оның ойы күні-түні осы үйдің үстін айналып жүретін. Өзінің оған ғашық екені айқындала түскен сайын, Эмма соншама қайсарлықпен өз сезімін сыртқа шығармауға, жан баласына білдірмеуге, отын өшіріп, күшін қайтаруға тырысып бақты. Леон айтпай аңғарса, әрине, ол қуанар еді. Оның ойына олардың жақындасуын жеңілдете түсетін әртүрлі жағдайлардың орала беретіні. Оған әрине, жан енжарлығы, үрей, одан да гөрі ұят тоқтау салып жүрген - тін. Эммаға оған тым қатты сөздер айтып, оны өзінен бездіріп

жібергендей, енді бәрі кеш, бәрі орнына келместей көрінген. Одан кейін кеудесін асқақ қуаныш сезімі кернеген: "Мен - адал әйелмін!"; бұл келбетіне бәріне көнгендік сәулесін ұялатып, айна алдындағы өзіне сүйсіне қарап, өзін-өзі құрбандыққа шалғанының өтеуі болған қуаныш еді.

Тоят іздеген тән, ақшаға ашкөзділік, ынтызарлық азабы - осының бәрі қосылып Эммануэ сергелдеңге түсірген сезім еді. Ол туралы ойламай тұра алмайтын — ол жатса - тұрса ойынан бір шықпайтын болған, ол жарасының аузын ашуға қандай болмасын бір сылтау -себеп тауып ала қоятын. Тағам ұсынғандағы ұқыпсыздық, есіктің жартылай жабылмай қалуы оның ашуын келтіріп, үйінде бақыттың болмауынан, өз арман - аңсарының орындалмауы себепті бақытсыздығынан, үйінің қуықтай тарлығынан азап шекті.

Шарль шамасы, оның жан қайғысынан бейхабар болса керек, ол бұл Эммануэң жынын келтірді. Ол әйеліне бақытты өмір сыйлағанына сенімді болатын, ал ол болса оның бұл сенімін көңіл қалдыратын жөнсіздік санап, оны өзіне көрсетілген қатыгездік деп бағалады. Ол кім үшін осыншама ақылды болды? Оның бақытты болуының жолын кескен әрқашанғы кедергі де, тағдырының қырсық тауқыметі де, айылбасқа ілетін доғаның өткір тілімен шырмап, қатты байлап тастаған белбеу де Шарль емей кім?

Ақыр соңында жанын жаралаған алуан түрлі реніш - өкпеден туған өшпенділіктің бәрін бір Шарльға аударып салып құр босқа тырысу ашынуына қосымша себеп болғандықтан және жат болып кетуге одан бетер қолайлы жағдай туғызатындықтан бұл сезімді сол де болса жұмсартуға әрекет жасау жағдайды шиеленістіріп жіберетін еді. Өзінің қой аузынан шөп алмайтын момындығы оның зығырданын қайнатты. Тұрмыс сұрқайлығы байлық туралы арманын асқақтатып, күйеуінің еркелетуі - оның көзіне шөп салуға итермелеген. Ол Шарльдың өзіне қол жұмсауын қалаған. Бұл оны жек көріп, кек қайтаруына өте қолайлы негіз болар еді ғой. Кейде ол ойына түскен қорқынышты, ақылға сыйымсыз пікірден шошитын. Ал енді осыған қарамастан күлкісін жалғастыра беруі, өзінің бақыттылығы жайлы ой-пікірлерді тыңдап, мәнісінде ойы тап осылай екендігіне жұртты сендіруі өзгелердің бұл жөніндегі адасуларын сол күйінде қалдыруы қажет еді!

Бұл екі жүзділікті оның суқаны сүймеген. Оны Леонмен қашып кетсем - мейлі қайда болса да тек мүмкін болғанша алысқа, сөйтіп онда өмірді жаңадан бастасам деген әзәзіл ой қызықтырған. Алайда сол сәтінде оның жаны қапас шыңырауға түсіп кеткендей күйге түсетін.

"Иә, ол тап қазір мені сүймейді де, - оған деген ой келді. Енді не істесем екен? Кімнен көмек, жұбату, тілектестік күтпекші?"

Оның жанарынан саулап жас ақты. Діңкесі құрып, қалжыраған ол ауаны аузымен қармап, ақырын өксіп жылады.

- Сіз неге байбатшаға айтпайсыз? - Оның талмалы қалпын көрген қызметші әйел сұрақ қойған.

- Бәрі жүйкеден ғой, - Эмма жауап берді. - Оған айтушы болма, текке уайым-қайғыға батырасың.

- Иә, солай. — Фелисите тіл қатты, - сіздікі де тұра Геринанікі, Боледегі балықшы Герен ағайдың қызынікі сияқты. Мен онымен Дьеппеде, сіздерге жұмысқа кірмей тұрған кезімде танысқанмын. Ол әрдайым сондай мұңды, сондай мұңды болатын! Табалдырықта тұрғанда көрсең - өлікті жерлеген күні есік алдына іліп қоятын тура кара мәуіті ден бір ауса ше? Бұл біле білсеңіз, бейне басын тұман басып қалғандай кейіпке түсіретін ауру -тын. Оған дәрігер де, священник те, ешкім де ештеңе істей алмады.

Жанын қоярға жер таппай қатты қысылғанда, ол теңізге қарай жүгіре жөнелетін. Оның сол жерде қиыршық тас үстінде етпетінен түсіп, жылап жатқанын тексеріп жүрген кеден қызметкері жиі көреді екен. Елдің айтуынша тұрмысқа шыққан соң ол құлан-таза айығып кетіпті.

- Ал менікі күйеуге тигеннен кейін басталды, - деді Эмма.

VI

Бір күні кешкілік Эмма ашық терезенің алдында отырып, есепші Лестибудуа шамшат бұтасын қалай қырқып жатқанын қарап отыр еді, содан бір кезде көзден ғайып болып, сол сәт кешкі намазға шақырған қоңырау күмбірлеп қоя берді.

Бұл бәйшешектер гүл жарған, өңделген жүйектердің үстін жылы жел айналып жүрген, ал бактар, әйелдер сияқты, жазғы мерекелерге даярланып, сәнденіп жатқан сәуір айының басы еді. Талдан өрген күркеден алыс айнала, тік бұрылыстар жасап көкорай шалғынды өрнектеген өзен алақандағыдай көрініп тұр.

Жапырағы жоқ жалаңаш теректердің арасынан кешкі тұман көтеріліп, олардың сұлбасын бұтақтарға ілініп қалған жұп-жұқа бүркемеден де нәзік те мөлдір көгілдір мұнармен көмкеріп, көзден тасалап тұр. Алыста мал жайылып жүр, бірақ та дүрлігу де, мәңіреу де естілмейді. Қоңырау күмбірлеп, әуеде оның аянышты бәсең үні қалықтап ұшып жүр.

Осынау бірқалыпты қоңырау күмбірі Эмманың ойша болса да алыста қалған жастық шағы мен пансионда оқып жүрген кезін, гүл қоятын құмыралар мен сыйлықтарды сақтайтын бағаналардан да жоғары тұратын ортадағы биік үстелде орналасқан шырағандарды есіне түсірді. Оның баяғыдай кей жерлерде шіркеу қызметшілерінің орындықтарға тізелерін бүгіп, қаққан қазықтай қап-қара күнәарлары көлеңкелерін түсіріп тұрған ақ орамалдардың ұзыннан-ұзақ қатарына қосылып кеткісі келді. Жексенбі күнгі құлшылық кезінде ол иманшарттан көзін алып, күмбезге бұрқырай

көтерілген шайырдың көгілдір хош иісінің арасынан Мария ананың көрікті келбетін көрді. Ол кенеттен өзінің әлсіз әрі құйын үйірген түбіттей дәрменсіз екенін сезді. Содан кейін ойланбастан тіке шіркеуге тартты. Ол қандай болса да серт беруге даяр еді, тек қана оның жүзеге асуына бойындағы бар күш-қайраты кетсін, тек қана ол оны түгел, ештеңесін қалдырмай жұтып қойсын - тек қана орындалса болғаны.

Алайда оған жаңа ғана шіркеу мұнарасынан түскен Лестибудуа қолықты. Ол іс арасында, өзіне ыңғайлы кезде, кешкі құлшылыққа шақыратын: өзі айналысып жатқан шаруасын тастай салып, қоңырау соғады да, сосын жұмысына қайта оралады. Оның сыртында, мезгілсіз азан шақырып, ер балаларды дін сабағына шақыратын.

Олардың кейбіреулері мола тақтасы үстінде шар ойнап жүр. Басқалары дуалдың үстіне шығып алып, аяқтарын ерсілі-қарсылы ербеңдетіп шеткері молалар мен аласа тас қабырғалардың арасында қалың өскен биік қалақайдың басын ұшырып түсіруде. Бұл бүкіл зират аумағындағы жалғыз жасыл бұрыш, одан әрі күзетші қанша сыпырса да қашанда шаң басып жататын тұтастай тас басталатын.

Матадан тігілген туфли киген балалар бұл бейне соларға арнап төселген паркет сияқты, зиратта зыр қағып жүгіріп жүр. Олардың айқай-шуы қоңырау күмбірін естіртер емес. Бір ұшы шіркеу мұнарасынан төмен түсіп, аяқ астында оратылып жатқан жуан арқанның ерсілі-қарсылы тербетілуі саябырсыған соң қоңыраудың күмбірі де бәсеңси бастады. Шырылдай ұшқан қарлығаштар оқтай ұшқыр екпінімен ауаны тесіп өтіп, қас қағымда шатыр ернеуіндегі жабынғыш астындағы ұяларына кіріп, көзден таса болуда. Шіркеудің түкпір жағында шамдал, былайша айтқанда, май шам сауытына ілінген білте шам жанып тұр. Алыстан қарағанда оның жарығын майдың үстінде жарқырап тұрған көмескі дақ ретінде қабылдауға болатын. Ұзарған күн сәулесі бүкіл кемеге түсіп тұр және осыған байланысты барлық бұрыштары мен бүйірлері тіпті күңгірттеніп кетіпті.

- Священник қайда? - Бовари ханым істейтін ісі болмаған соң қиюы кеткен турникетті айналдырып отырған балаға сұрақ қойды.

- Қазір келеді, - деді балақан.

Шынында да священник үйінің есігі сықыр ете қалды да, табалдырықтан аббат Бурнизьен көрінді. Балалар тобымен шіркеуге қарай жүгіре жөнелді.

- Міне, оңбағандар! - Священник күңк ете қалды. - Тентектіктен басқа білетіндері жоқ.

Ол еңкейіп ұйпа-тұйпасы шыққан дін қағидалары жазылған кітапты қолына алды.

- Бұлар үшін қасиетті ештеңе де жоқ!

Осы сәт ол Бовари ханымды көрді.

- Кешірерсіз, - деді ол, - мен сізді танымай қалдым.

Ол кітапшаны қалтасына салып, қолындағы қойманың салмақты кілтін екі саусағымен шайқап тұрып аялдады.

Батып бара жатқан күн сәулесі тура көзіне шағылысып, оның жарығы шынтақ тұсын жылтыратып, етегі мыж-мыж матадан тігілген сырт киімінің қаралығы шамалы ақтаңданып тұр. Қаз-қатар түймелер тізілген кең кеудесінің ұзына бойы май мен темекінің іздеріне толы; әсіресе, төменгі жағында көкірекшесі қорғай алмай, әжім басқан қызыл терісі салбырап тұрған, ең көп тамған, сарғыш дақтардан саутамтығы жоқ жерлерін ағара бастаған қауға сақалы тұмшалап тұр. Священниктің пысылы қатты - жаңа ғана түскі тамағын ішкен:

- Сіз өзіңізді қалай сезінесіз? - деген сауал қойған.

- Нашар, - деп жауап қайырған Эмма. - Мен қайғы-қасірет шегіп жүрмін.

- Міне, бұл менің басымда да бар! - деп діндар оның сөзіне қосыла кетті. - Аптаптың алғашқы күндері әлсіретеді екен, рас қой! Иә, не істей алмақсың! Біз солай жапа шегу үшін жаратылғанбыз. Апостол Павелдің бізге айтатыны осы. Сіздің көңіл-күйіңізді Бовари мырза қалай қабылдап жүр?

- Ешқандай да! - Эмма иығын қиқаң еткізіп, жақтырмаған жауап берді.

- Нақ солай ма? - Ақкөңіл священник соншама таңдана дауыстап тіл қатты. - Ол сізге ешқандай дәрі - дәрімек жазып бермей ме?

- Ой, маған оның ешқандай да дәрісінің керегі жоқ! - деді Эмма.

Священник сол екі ортада балалардың шіркеуде не істеп жүргенін

бақылап тұрды, ал балалар болса жүрелерінен отырып, бірін-бірі иықтарымен итеріп, содан кейін қағаз үйлер сияқты жапырлай құлап жатыр.

- Менің білуім керек... - Эмма қайта сөйлей бастады.

- Тоқтай тұр, тоқтай тұр, Наблудэ! Құлағыңды жұлып аламын, сотанақ! - Священник ызалана айқайлап, содан кейін Эммаға тіл қатты: Бұл ағаш ұстасы Будэнің ұлы: Ата-анасы ауқатты адамдар, сол себепті балаларын бетімен жіберген. Ал енді балақан қабілетті, егер жалқауланбаса үлгілі оқушы болар - ақ еді. Мен кейде оған Наблудэ деп ойнап айтамын. Ха – ха - ха! Оның әрдайымғы тірлігі бірдеңені бүлдіру, тентектік жасау... таяуда осы туралы қожамызға айтып едім, ол күлді де қойды... күлуді қалады... Ал, кәне, Бовари мырзаның хал-жағдайы қандай?

Эмма шамасы оның сөзіне құлақ қоймаса керек:

Ол, бәлкім, қашандағысынша жұмысбасты шығар! - Священник сөзін жалғастырды. - Осы махалладағы ең бір қолдары босамайтын ол екеуміз ғанамыз. Ол тек қана тән емдесе, ал мен болсам жан емдеймін! - Қарқылдай күліп сөзін жалғастырды.

Эмма оған жалынышты көз салды.

- Иә... - деді ол. - Сіз қандай қайғы болмасын жұбата аласыз.

-Ой, айтпай-ақ қойыңызшы, Бовари ханым! Осы бүгін таңертең, менің сиырға бола Ба -Дьовилге барып қайтуыма тура келді, іші кеуіп кетіпті, қожалары болса көз тиді деп ойласа керек. Қазір осы сиыр дегеннен бәлеге қалдық... Кінәлімін! - Бір минутке!

Лонгмар мен Будэ! Әй, өңкей кеше немелер, қоясыңдар ма, жоқ па, тегі?

Священник шіркеуге қарай ұмтылды.

Балалар бұл кезде биік аналаяның айналасына топтаса жиналып, уағыз айтушының орындығына отырып, ғибадат бөлмесін ашып алған басқалары ұрланып құлшылық етушілер тұратын жерге де жетіпті. Күтпеген жерден олар шапалақ астында қалды. Священник оларды жағадан алып, жоғары көтеріп, сосын тура тас еденге қағып кіргізіп жібермекші болғандай, ғаламат күшпен тізерлей отырғызып жатыр.

- Иә, тап осылай, - деді Эмманың қасына қайта келген ол, сосын үлкен сиса мұрын орамалының бір ұшын тістеп тұрып айналдыра бастады. - Шаруалардың тұрмысы нашар.

- Бір ғана шаруалар емес. - Эмма қарсылық білдірді.

- Өте дұрыс айтасыз! Қалалардағы жұмысшыларды алып қараңыз.

- Олай емес...

Кешіріңіз, ол орта маған жақсы таныс! Бейшара аналардың, ізгі қылықты, әулие әйелдердің кейде бір тілім нан таба алмаған қағидалары маған мәлім.

- Ал анау, аса құрметтім, - Эмма қарсылық білдірді және оның ерінінің бұрыштары дір ете қалды, - ал анау нандары бар, ал бірақ...

Қысқа отындары жоқ! - Священник есіне түсірді.

- Ол бақытсыздық емес!

- Иә, сонда ол қалай бақытсыздық емес? Меніңше, адамның егер де үй-жайы, жылы орны, қарны тоқ болса... ең ақырында бар ғой...

- Құдайым-ай, құдайым-ай! - Эмма күрсінді.

- Сіз өзіңізді жақсы сезінбей тұрсыз ба? - Священник қасына жақын келіп, қобалжыған кейіппен сұрады. - Бәлкім, асқазаныңыз ауыратын шығар? Үйіңізге қайтыңыз да, Бовари ханым, сергектік үшін бір кесе шәй не болмаса қант қосылған суық су ішіңіз.

- Неге?

Эмма бейне қазір ғана ұйқысынан оянған кісі сияқты.

- Сіз басыңызды ұстаңызшы. Сіздің жағдайыңыз нашар екендігін сезгенмін. Ой, иә. -Священник есін жиыды. - Сіздің менен бірдеңе сұрағыңыз келді ме? Ол не туралы? Білсем бұйырмасын.

- Сұрақ дейсіз бе? Жоқ, ештеңе де... - Эмма сөзін қайталады.

Оның алаңдай адасқан жанары сутан киген қарияға қадалды.

Екеуі де үнсіз, бір-біріне қадала қарап қалды.

- Олай болса, Бовари ханым, кешіріңіз, - деді священник ақыр соңында, - бәрінен де бұрынғысы борышты өтеу. Менің өзімнің қаңғыбастарыммен сабақ өткізетін кезім келді. Таяуда олардың алғаш дұға оқитын күні. Олар мені жерге қаратып ұялта ма деп қорқамын! Осы себепті де мен ұдайы әр сәрсенбі сайын оларды бір сағат кеш қайтарып жүрмін. Ой, бұл балаларды ма, балаларды, қайтпек керек! Мүмкін болғанша тездетіп бұларды құтқару жолына түсірген жөн. Мұны бізге өзінің әулие баласының аузымен құдайтағаланың өзі тапсырған. Сау болыңыз, ханым! Күйеуіңізге, өтінемін, менен сәлем айтыңыз!

Сөйтіп ол кіреберісте тізесін бүгіп, шіркеуге еніп кетті.

Эмма көзден таса болғанша оның артынан қарап тұрды: ол қолдарын жайып, басын сәл-пәл бір жағына қисайтып, орындықтардың ортасымен аяғын әрең басып бара жатыр.

Сосын Эмма тура білікте айналған ескерткіш сияқты, бұрылды да үйіне қайтты. Бірақ та священниктің шаңқылдаған дауысы мен балалардың сыңғырлаған дауыстары оның құлағынан кетпей қойды:

- Сен христиансың ба?

- Иә, мен христианмын.

- Христиан деген кім?

- Христиан деген иә, ол шоқынудың құпиялығын қабыл алған адам... шоқынудың...

Басқыштың таянышына сүйеніп кіреберіске көтерілген Эмма өз бөлмесіне кірген бетте креслоға отыра кетті.

Терезеден жұмсақ ақшыл сәуле төгіліп тұр. Барлық заттар өз орындарында тұр, олар ымырт мұхитына батып кеткендей, әдеттегідей қозғалмайтын сияқты көрінген. Каминдегі от өшіп қалыпты. Сағат тілі сырт-сырт етуден тынар емес. Оның жан дүниесінің астан-кестені шығып жатқанда, мына заттардың қалайша тым-тырыс, жайбарақат тұрғанына Эмmanın ойы жетпей таңданды. Терезе мен жұмыс үстелінің арасында аяғын сүйрете басып тоқыма башмак киген кішкентай Берта жүр. Ол анасының жанына келіп, оның алжапқышының бауынан ұстап алуға әрекеттенді.

- Қойшы әрі! - деп Эмма оның қолын әрі итеріп жіберді.

Сәлден кейін қызы оның тізесіне таман жақын келді де, оған қолын тіреп шешесіне аялы көгілдір көзін тікті. Оның езуінен Эмmanın жібек алжапқышына мөп-мөлдір сілекейі тамшылады.

- Қойшы әрі! - Анасы ашуланып, зекіріп қалды.

Оның бет - әлпетінен қорқып кеткен қыз жылап қоя берді.

- Сен өзі маған жабысуды қоясың ба, жоқ па? - Эмма айқайлап, оны шынтағымен итеріп жіберді.

Берта комодқа жанаса құлап, оның мыс әшекейіне басын соқты; шекесі жарылып, қан ақты. Бовари ханым оны көтеріп алмақ болып тұра ұмтылды, қоңырау соққаны сондай, жібін үзіп жібере жаздады, бақыра дауыстап қызметші әйелді шақырып, өзін - өзі қарғай жөнелді, нақ сол кезде Шарль кіріп келді. Ол үйге түскі асын ішуге келген екен.

- Достым, мына қарашы, - Эмма сабырлы сөйледі, - құлап қалып, шекесін жаралап алғанын көрмеймісің.

Шарль қорқатын ештеңе жоқтығын айтып, әйелін сендірді де, пластырь әкелуге шығып кетті.

Бовари ханым асүйге барған жоқ, оның осында отырып, балаға қарағысы келген. Ол ұйықтап кеткен Бертаға қарап отырып, оның зәресін ұшырған үрей біртіндеп тарай бастады да, Эмма өзінің өте ақылсыз және өте мейірімсіз екенін ойына алды, әйтпесе ол болмашы жарақатқа бола осыншама қамықпас еді ғой. Шын мәнісінде Бертаның екеуі тыйылған. Қағаз көрпе енді оның тыныс алуына орай болар-болмас қозғалып жатыр. Жартылай жабық шүңірек көздерінің жиегінде ірі тамшылар мөлдіреді де, кірпіктерінің арасынан күңгірттенген көзінің ағы көрінеді, жабысқақ пластырь шекесінің терісін кесе көлденең тартып тұр.

"Мұндай ұсқынсыз бала болар ма?" - деп ойлаған Эмма.

Дәріханадан түнгі сағат он бірде (ол онда пластырьдың қалған бөлігін қайтармақ болып түс ауа кеткен) оралған Шарль әйелінің бала кереуетінің қасында отырғанын көрді.

- Түк те болмайтынына сені сендіремін! - деді ол, оны маңдайынан сүйіп жатып. - Өз жаныңды өзің қинама, бейбағым, босқа өзің ауырып қаласың!

Сол кеште ол дәріханашының қасында отырып қалған. Оның бет-әлпетінен ерекше реніштің ізі білінбесе де, соған қарамастан Оме мырза оны сергітіп, "оның рухын көтеруге" тырысқан. Әңгіме балаларға зиянын тигізетін әртүрлі қауіп-қатер, қызметші әйелдің жеңілтектігі туралы өрбіген. Оме мырза мұны өз басынан кешірген. Баяғыда аспаз әйел ұстап жүрген көсеуден белдемшенің ішіне түсіп кеткен көмір шоғынан кеудесінде тыртық қалыпты. Оме мырза мен ханымның аса сақтықтары осы себептен екен. Олардың үйінде пышақтар қайралмайтын, едендері сырланбайтын, терезелерін темір тор жауып тұратын, каминдеріне жуан сымдардан тоқылған қоршау қойылған. Оменің балаларының өз еріктері өзінде, соған қарамастан олардың әр басқан қадамдары аңдулы болатын; сол жөтеліп қалса болды, әкелері оларға дәрі ішкізетін, жастары беске толғанша бастарынан сырылған бөріктері түспеген. Расында, бұл Оме ханымның ойлап тапқаны еді. Күйеуі әйелінің бұл әрекетіне іштей қарсы - тын. Ол бөріктері бастарын қысып тұрғаны олардың ақыл-естерінің жетілуіне зиянын тигізе ме деп қорқатын. Кейде тіпті төзімі таусылғанда айтатын:

- Сен немене, олардан караибтер мен ботокудтер жасағалы жүрмісің?

Шарль сол екі арада әлденеше рет әңгіме желісін бұзбақ болған.

- Мен сізбен сөйлеспекші едім, - ол шығып бара жатып өзінің бөлмесіне көтерілмекші болған Леонның құлағына сыбырлаған.

"Ол шынымен бірдеңеден күдіктенді ме екен?" - деп ойлаған Леон. Жүрегі аттай тулап, күдіктен көңілі қобалжыды.

Ішкі есікті жаба кірген Шарль оған Руанға барғанда жақсы суретке түсудің бағасы қанша тұратынын біле келуді өтінді; ол айрықша аялайтындығының белгісі ретінде, - әйеліне кара фрак киіп түскен өзінің суретін сыйлағысы келеді екен. Алайда алдымен "бағасын" біліп алмақшы. Шарль бұл тапсырма Леонға еш қиындық түсірмейтініне сенген - өйткені ол бәрібір апта құрғатпай қалаға қатынап жүр ғой.

Қажеті не? "Желеулі жастықтың желігі" болар, қайдағы бір түсінбестік шығар деп болжаған. Алайда ол қателісіпті: Леон ешбір ғашықтық хикметтерінен ада еді. Бұған дейін ол қазіргідей мұңданған емес. Лефрансуа ханымның бұл жайында айтары бар, оның табақшасында желінбей қалатын тағамның қарасы көп болатын. Мұның себебі не екенін түбегейлі біліп алмақшы болған ол көңілшек инспектормен пікірлесті. Бине оған полицияда қызмет істемейтінін айтып, суық сөйледі.

Айтқандай, ол табақтасы Бинеге де өте түсініксіз әсер қалдырған. Леон көбінесе орындықтың арқалығына сүйеніп, шалқая кететін де, қолын сермеп, бұлдырата сөйлеп, өмірдің сұрқайлығына өкініш білдіретін.

- Сіздің көңіл көтеруіңіз керек, - дейтін көңілшек инспектор.

- Көңілімді қайтіп көтеремін?

- Мен сіздің орныңызда болсам токарь станогін сатып алар едім!

- Мен техника тілін білмеймін ғой.

- Иә, бұл айтқаныңыз ақиқат! - Бине кемсіте және таңдана иегін сипап тұрып онымен келісті.

Жауапсыз махаббат Леонды қажытты; жанының жабырқауына мақсатсыз, сәулесіз бірыңғай ғұмыр кешуден туған сарыуайым қосылды. Ионвиль мен оның тұрғындарының көңілін суындырғаны сондай, ол тіпті кейбір таныстарын да, қайсыбір үйлерді де көргісі келмей кеткен. Оның соншама ақ көңілділігіне қарамастан дәріханашыны да мүлде жаратпайтын. Ал, соның арасында жағдайдың өзгеруі тамсандырып қана қоймай, сондай-ақ оны үрейлендіретін.

Солай бола тұра, ұзамай үрейдің орнын төзімсіздік басты. Алыстағы Париж оны бал-маскарад саздары мен шошақай қала қыздарының сиқырлы күлкілері оны өзіне тарта берді. Оның бәрібір заңгерлік білімін аяқтауы қажет қой - ендеше ол неге бармайды? Оған кім кедергі болып тұр? Сөйтіп ол ойша жолға шығуға даярлана бастаған. Ол алдын ала сабақ оқудың жоспарын жасады. Жатын бөлмесін жиһазбен қалай жабдықтау қажеттігін шешті. Ол әртістерше ғұмыр кешетін болады! Гитара тартуды үйренеді.

Халат, бокстік телпек, көк барқыт туфли сатып алады! Ол каминнің үстіне бір-біріне айқастыра екі семсер, ал оның үстіне гитара мен бассүйек іліп қоятынын көз алдына елестетті.

Ең қиыны шешесінің келісімін алу еді; шын мәнісінде бұл нағыз табылған ақыл болатын. Тіпті бастығының өзі, қызмет бабындағы қарекетшілдік аясын кеңейте түсуіне оңтайлы болатындай, басқа кеңсеге ауысу жөнінде кеңес берді. Леон әуелі ымыралы шешім қабылдап, Руаннан нотариустың кіші көмекшісі орнын іздестірген. Бірақ таппаған, тек содан кейін ғана табан астында Парижге қоныс аударудың не қажеттілігі болғанын түбегейлі түсіндіріп, анасына шұбалаңқы хат жазды. Анасы келісті.

Леон асыққан жоқ. Ивер оған бір ай бойы Ионвильден Руанға, Руаннан Ионвильге сандық, шамадан, тең тасыған, бірақ өзінің гардеробын киім-кешекке толтырып, үш креслосын қайта қаптатып, өте көп мойын орамал сатып алып, қысқасы жер шарын айналып шығатын саяхатқа даярланғаннан да әрмен әзірленіп, бірақ содан кейін анасына өзінің емтиханды демалыс басталмай тұрып тапсырғысы келетіндігін айтқан сөзін есіне салып, оны асықтыра түскен, екінші хат келгенше жолға шығуды аптадан аптаға шегіндіре берген.

Қоштасар сәт келгенде Оме ханым көз жасып төгіп, Жюстен еңіреп жылады, қайратты адам болғандықтан тек қана Оме мырза шыдамдылық көрсетті. Ол тек өз досының пальтосын, Леонды өзінің күймесімен Руанға жеткізіп салуға құлшынған нотариустың, есік алдына өзі апарып беруге өтініш білдірді. Леонның жол жүретін мезгілі тақап, Бовари мырзамен қоштасып үлгеретіндей ғана уақыты қалған.

Басқышпен асығып-аптығып көтерілгенде алқынып қалғаны сондай, оған аялдап, ентігін басып алуға тура келді. Ол кірген бетте Бовари ханым орнынан тұрды.

- Бұл тағы да мен ғой! - деді Леон.

- Өзім де білгенмін!

Эмма ернін тістелеп тұр; жүзіне қан жүгіріп, оның бас терісінен жағасына дейін түгел қызарып кетті. Ол қабырғаға иығын тіреп тұра берді.

- Сіздің күйеуіңіз үйде жоқ па? - деп сұрады Леон.

- Жоқ. - Тағы да қайталады. - Жоқ.

Екеуі де тым-тырыс. Олар бір-біріне қарап тұр. Екеуінің де мұңды сезімге бөленген ойлары дірілдеген қос жүректей жақындаса түсті.

- Менің Бертоның бетінен сүйгім келеді, - деді Леон.

Эмма бірнеше қадам төмен түсті де, Фелиситені шақырды.

Леон қабырғаларға, этажеркаларға, каминге, тура бәрінің ішіне кіріп, бәрін өзімен бірге ала кеткісі келген кісіше, көз жүгірте қарап шықты.

Содан Эмма қайтып оралды, ал қызметші әйел Бертаны ертіп келді. Қыз бала шалқасынан жатқан ойыншық жел диірменнің аяғына байланған жіпті тартқылап келеді.

Леон Бертаны бірнеше мәрте мойнынан сүйді.

Қош бол, сүйкімді балапан! Қош бол, қымбатты балақан, қош бол!

Сосын оны анасына берді.

Баланы алып кет, - деді Эмма.

Олар оңаша қалды.

Бовари ханым Леонға теріс қарап, терезенің әйнегіне бетін басты; Леон фуражкісімен ақырын ғана аяғын қақты.

- Жауын жауғалы тұр, - Эмма тіл қатты.

- Менің плащым бар, - деді Леон.

- Ә!

Эмма бетін бері бұрды; оның басы төмен салбырап кетіпті, маңдайынан сырғанаған сәуле мәрмәрдан сырғанағандай, имек қасының үстіне жетіп жығылуда. Оның қазір көкжиекке нені іздеп қарап тұрғанын, оның жан дүниесінде не болып жатқанын ешкім де болжап біле алмас еді.

- Кәне, сау болыңыз! - Леон күрсінді.

Эмма басын әнтек көтеріп алып:

- Иә, қош болыңыз... Уақыт болды!

Олар бір - біріне қарай жүрді; ол қолын созды. Эмма қобалжып тұр.

- Ағылшындарша қоштасайықшы, - деді Эмма зорлана күлімсіреген болып қолын көтерді.

Леонның саусақтары оныкіне тиіп кеткен, сол сәтте оның бар болмысы Эмmanın тершіген терісіне сіңісіп жатқандай сезімге бөленген. Сосын ол алақанын жазды; олардың жанарлары қайта түйісті, сөйтіп ол кете барды.

Жабық базарға жеткен соң ол төрт жасыл терезелердегі ақ үйге соңғы рет қарау үшін бағананың түбіне тығылды. Оған бөлмеде, терезенің арғы

жағынан бір көлеңке көлеңдеп өткендей көрінді. Кенеттен сол кезде перде өз-өзінен қимылдап, өзінің ұзына бойы қисық қатпарлары баяу қозғалып, содан іле-шала жазылып, түзеліп, тура тас қабырғаша қатты да қалды. Леон жүгіре жөнелді.

Ол жолда келе жатқан өз қорғаушысының күймесін алыстан көрді. Кенет жадағай киген бір бейтаныс адам аттың тізгінін ұстап тұр. Гильомен мырза Омемен әңгімелесіп тұр екен. Леонды күтіп тұрса керек.

- Кәнеки, құшақтасайық, - деді жанары жасаураған дәріханашы.

- Міне, мынау сіздің пальтоңыз, сүйікті досым! Байқаңыз, суық тиіп қалмасын. Өзіңізді күтіңіз! Сақтаныңыз!

- Кәне, Леон, отырыңыз! - деді нотариус.

Оме күйменің бір жақ қанатында тұрып, иіліп және еңіреп қатты жылаған қарлығыңқы дауысымен қамыға тіл қатты:

- Қайырлы сапар!

- Сау болыңыз! - деді Гильомен мырза. - Кете бер!

Олар жүріп кетті. Оме кері бұрылды.

Бовари ханым баққа қараған жақтағы терезені ашып, бұлттарға көз салды.

Батыста, Руан жақта топтана жиналған бұлт өзінің қошқыл қара түйіншектерін жедел жайып, ал оны тура ілулі тұрған олжа алтын жебелер сияқты, соншама ұзын күн сәулесі жарып өтуде. Ал аспанның ашық жағы сүттей аппақ, жарқырап тұр. Кенеттен соққан жел емендерді еңкейтіп, іле жаңбыр құйып кетті; оның тамшылары көк жапырақтарға соғылып, сыбдырлата бастады. Сосын қайтадан күн шығып, әтештер шақырып, малмандай су бұталарда қонақтаған торғайлар қанаттарын қаға бастады; құм үстінде өздерімен бірге боз қарағанның қызғылтым гүлдерін ілестіріп жылғалар аға жөнелді.

"Ол ендігі, бәлкім, алыстап кеткен шығар", - деп ойлады Эмма.

Алты жарымда, кешкі тамаққа, әдеттегіше, Оме мырза келді.

- Иә, сөйтіп біз бозбаламызды шығарып салдық, - ол отыра беріп, сөз бастады.

- Нақ солай сияқты! - деп емші сөзге араласты және Оме мырзаға бұрылып, сұрақ қойды: -Сізде қандай жаңалық бар?

- Пәлендей ештеңе жоқ. Тек бүгін менің әйелім қатты ренжулі. Әй, осы

әйелдерді - ай! Олардың болмашы нәрсеге бола абыржып қалатыны бар. Ал менің әйелім жөнінде бірдеңе айтудың өзі артық! Бұл жерде қолдан келер қайран жоқ, - әйелдердің жүйкелері біздердікінен әлдеқайда сезімтал.

- Бейбақ Леон! - деп Шарль тіл қатты. - Парижде оның күні қалай болар екен?.. Онда көндігіп кетер ме екен?

Бовари ханым күрсінді.

- Айтасың - ау! - деді де дәріханашы таңдайын қақты. - Мейрамханалардағы тойлар! Маскарадтар! Шампан - шараптары! Мұның бәрі оған майдай жағады, маған, менің сөзіме сенуіңізге болады!

- Менің ойымша, ол жолынан тайып кететін кісі емес, - деді Шарль қарсылық білдірді.

- Менің ойым да сол! - Оме мырза қызу қоштай кетті. - Бірақ та оның басқалардан қалыспауы керек, әйтпесе ол жәдігөй атанып кетуі мүмкін. Латын орамындағы актрисаларын соңынан ерткен ырду-дырдумен жүретін әулекілердің не істейтіндерін көз алдарыңа елестете де алмайсыңдар! Айтқандай Парижде студенттерге деген көзқарас жақсы. Алқалы топты, әйтеуір бір түбін тауып көңілін аулай алатындары болса, оларға тәуір үйлердің есігі әрдайым ашық. Оларға тіпті Сен - Жермен елді мекенінің бикештер ғашық болып, сөйтіп олардың сәтті үйленетіндері де рас.

Бірақ та мен қорқамын... - деді дәрігер - қорқамын, ол жерлерде...

Сіз дұрыс айтасыз, - оның сөзін дәріханашы бөліп жіберді, бұл медальдың сырт жағы. Ой, ол жақта қалтаңа сақ болмасаң құрысың! Айталық, сіз сауық құратын саябақта серуендеп жүрсіз дейік. Сізге жақсы киінген, тіпті өңірінде ордені бар, түріне қарасаң - дипломат дерсің, әлдебіреу кезіге қалып, қасыңызға келіп, әңгімеге айналдырып, ыңғайласа кетіп, шақшасын ұсынып, қалпағын шешіп сәлемдесті дейік. Сіздің онымен көңіліңіз жарасып, ол сізді дәмханаға ертіп апарады, өзінің ата қонысына шақырады, шарап ішіп тұрып, әртүрлі адамдармен таныстырады және жүз жағдайдың жетпіс бесінде мұның бәрі сіздің әмиәніңізді жымқырып кету, иә болмаса қайдағы бір тақырға отырғызып кететін кәсіпорынға тарту үшін ғана.

- Айтқаныңыз ақиқат. - Шарль келісе кетті. - Бірақ менің ойлағаным ең алдымен аурулар -мысалы, іш сүзегі, онымен көбінесе шет аймақтан келген студенттер жиі ауырады.

Эмма селк ете қалды.

- Үйреншікті тіршіліктің өзгеруі нәтижесінде, - дәріханашы сөзге қосыла кетті және осыған орай бүкіл ағзаның тартатын тауқыметінен туған күйзелісі нәтижесінде де дертке ұшырауы ықтимал. Ал содан кейін

Париждің суын білемісіз! Мейрамхана мәзірі? Сол бір тұзы ащы тағамдар түптің түбінде тек қана қанды қыздырып жібереді. Қалай десеңіз де, дәмді сорпадан пайдалысы жоқ! Өз басым әрқашан үйдің тағамын тәуір көремін - ол денсаулықтың кепілі ғой! Осы себептен де, Руанда дәрі-дәрмек туралы ғылымнан дәріс алып жүргенде мен пансионның толық қамқорлығында болдым, профессорлармен дәмдес, табақтас болдым.

Дәріханашы жалпылама сипаттағы ой-пікірлерін ортаға салып, Жюстен оны шақыра келіп, гоголь - моголь жасау керектігін айтқанша өзінің талғамы жайында түсінік беруін жалғастыра түскен.

- Бір сәт тыныштық бермейді! - Дәріханашы саңқ етті. - Аяғым тұсаудан босаған емес! Қас-қағым сәтке де ұзап шыға алмайсың! Жұмысқа жегілген ат сияқты, тердің орнына қан аққанша қолың бір босамайтынын қайтерсің? Жоқтықтың жүгені мойнында!

Дәріханашы табалдырықтан аттай бере сұрақ қойды:

- Иә, жаңалықты естідіңдер ме?

- Қандай?

- Әбден мүмкін, - қасын керіп және өз бет-әлпетіне мәнді сипат беріп Оме былай деді: - биылғы жылы төменгі Сенаның ауыл шаруашылығы көрмесі Ионвиль - л'Аббейде өтетін болыпты. Қалай болғанда да осындай сыбыс бар. Бүгінгі газет те осыны меңзепті. Біздің өңір үшін мұның маңызы аса зор. Біз бұл жөнінде әлі әңгімелесерміз. Сіздерге рақмет, бәрі жақсы көрініп тұр. - Жюстеннің қолшамы бар екен.

VII

Келесі күн Эмма үшін өте ауыр күн болды. Оның төңірегін түгел, заттардың үстінде білінер-білінбес қана тербеліп тұрған, қара түнек қымтап алғандай және бейне қаңырап бос тұрған қамалдағы зарыға ұлыған қысқы жел сияқты мұң оның жаралы жанының түкпіріне тұна берді. Ол қайта оралмас күндер туралы ойлар, әйтеуір бір атқарылған істен кейін адамды шырмап алатын шаршағандық және ақыр соңында әбден дағдыға айналған ішкі сезім серпілісі сәл ғана басылғанда кенеттен ұзаққа созылған жан тебіренісі әрең дегенде бәсеңдегенде бастан кешіретін жан дерті еді.

Оның басынан шыр айналған бидің құйындай желігі шықпай жүрген, Вобьесардан қайтқан кездегі сияқты, Эмма қара уайымға, жабырқаңқы күйге беріліп кеткен. Леон оған қашанғыдан да сымбаттырақ, сұлуырақ, сүйкімдірек, жұмбақ адам болып көрінген. Онымен айырылысып кетсе де, бәрібір ол Эммануэ тастап кеткен жоқ, ол осында жүр - үйдің қабырғаларын оның көлеңкесі күзетіп тұрғандай, Эмма ол жүрген кілемнен, ол отырған орындықтан көзін ала алмаған; өзен бұрынғыша тайғанақ жағалау тұсынан өзінің ұсақ толқынын баяу жылжытып ағып жатыр. Ол екеуі осы жерде мүк

басқан тастарды басып, толқындардың тынымсыз шылпылын естіп, жиі қыдыратын. Оларға күннің көзі жарығын жарқырата түсіретін! Олар тал түскі аптаптан қашып, бақтың көлеңкелі түкпірін паналауды қалай жақсы көретін! Ол жалаңбас қалпы, аяқтары тозған орындықта отырып дауыстап кітап оқитын. Шабындықтан соққан самал жел кітап беттері мен жаппа маңындағы гүлдерді жыбырлатты... Енді міне, ол өмірінің жалғыз қуанышынан, бақытқа жеткізе ме деген жалғыз үмітінен айырылды! Ол қарсы алдынан шыққан қуаныштан қалай ғана айырылып қалды? Ол ұшып кеткелі жатқанда неге ғана аяғына жығылмады және неге оны ыстық құшағына алмады! Енді сүйгенін аңсап, сол кезде Леонды жақсы көрмегені үшін, өзін-өзі қарғап - сіледі. Эмманың оның соңынан жүгіргісі, оның құшағына кіргісі және оған: "Бұл менмін, мен - сенікімін!" дегісі келген. Бірақ та оны алдын ала кедергілер қорқытты және оған тілек - ықыласы қосылып күйініш сезімін күшейте түсті.

Сол кезден бері Леонның есте сақталған бейнесі оның қайғы - шерінің түйініне айналып кеткен. Бұл оның жүрегін орыс даласында саяхатшылар қар үстінде жаққан алаудан да жарығырақ жандырды. Эмма осы отқа жанталаса жетіп, оның қызуына жылынды, оның отын сақтана көсеп, сөнуге айналған осы ошаққа тағы да тауып алып тастауға бірдеңе іздеді. Алыста қалған естеліктер мен осы таяуда болған оқиғалар, оның бастан кешіргендері, оның қиялдағандары, қолға түспеген тәтті армандар жел сындырып кеткен, қурап кеткен бұтақтар секілді бақыт туралы ойлар, оның ешкімге керегі жоқ адамгершілігі, оның орта жолда үзілген үміттері, отбасының кикілжіңі - ол осының бәрін ойына түсірген, осының бәрін есіне алған, осының бәрі оның қайғы-шерін қыздыруға жарады.

Соған қарамастан алау тез өшті - бәлкім оған отын жетпеген болар, керісінше Эмма оны мүмкін мөлшерден тыс көп жағып жіберді ме екен. Айырылысу бірте-бірте махаббат отын өшірді, дағды қайғысын басты, Эмманың бұлыңғыр аспанын қызыл күрең нұрға бояған өрт шапағы күн өткен сайын бозара түсіп, ал одан соң тіпті сөніп тынды. Эмманың қалғып кеткен санасы күйеуін жек көруі - сүйікті адамына елігуіне, ашу-ызаның күйігіне күйі нәзіктіктің от алуына себепші болған. Әйтсе де, дауыл басылмады, ал ынтықтық түк қалмай жанып кетті, еш жерден көмек болмады, ешқайдан күн сәулесі түспеді, оның төңірегін түгел түн қараңғылығы қоршап алды және ол таңғаларлық, сүйегінен өткен суықтан тоңып, қатып қалған.

Оның Тост қаласында өткен өмірінің сұрқай кезеңі тағы қапталанды. Бірақ та ол қазір өзін бұрынғыдан да бақытсыз санады, өйткені қайғының не екенін білді және оның алдында шарасыз екендігіне көзі жетті.

Осыншама орасан зор құрбандықты басынан кешірген әйел, өзінің кейбір қисынсыз тілегіне жол беруі ықтимал. Эмма готикалық орындық сатып алды, тырнақтарын бояу үшін алған лимонға он төрт франк жұмсады, Руаннан көк кашемир көйлек алдырды. Переден таңдап алған ең

әдемі мойын орамалмен халатының белін байлап, осы сәнді киімімен, терезелерінің қақпағы жабық үйде, қолында кітабын ұстап, диванда жатыр.

Енді ол шашын сәндеуді жиі-жиі өзгертті, біресе қытайша таранды, біресе бұйраланған бұрымдарын тарқатып жіберіп, біресе шашын өрді. Содан соң шашын бір бүйірінен айырып, желке жағына түйіп қойды, сөйтіп оның бұл әрекеті ер адамның шаш қойысына ұқсап кетті.

Оның итальян тілін үйренгісі келіп кетті: ол сөздіктер жинап, грамматика және қағаз сатып алды. Тарих пен пәлсапа саласының маңызды кітаптарын оқуға тырысты. Шарль кей күндері орнынан атып тұратын - оған сырқат адамдарға шақыра келгендей болып көрінді.

- Қазір барамын, - деп мінгірледі.

Бірақ бұл шам жақпақ болып, шырпы тұтатқан Эмма болатын. Сонымен қатар кітаптар оқу тарихы да, кесте тігудің хикаясын қайталады; оның шкафтары, аяқталмаған заттарға қалай толы болса, нақ солай Эмма бір кітапты қолына алып, оны тастай салып, басқасын оқуға кірісетін.

Оқта-текте Эмmanın бойын мазасыздық күйі қоздыратын және сол кезде оны кез келген анайы қылыққа айдап салу оңай болатын: бір жолы ол жарты стақан арақты бірақ қағып саламын деп күйеуімен бәстесті, өйткені Шарльдың оны қайрап салып, желіктіріп қоятын ақымақтығы бар-тын, сөйтіп ол түбіне тамшы қалдырмай ішіп қойды.

Ионвильдік әйелдердің айтатынындай, өзінің әпенділігіне қарамастан, Эмма жарқын жүзді әйелдің кейпін танытты. Оның екі езуі кәрі қыздардікіндей, немесе атаққұмар адамдардікіндей әрдайым салбырап тұратын. Оның жүзі әрдайым жүдеу, қу шүберектей аппақ, мұрнын тыржитып, жұрттың бәріне елемейтін көзқараспен қарайтын. Өзінің шекесінен үш тал ағарған шашын көріп қалып, ол қартая бастағаны туралы сөз қозғайтын болды.

Ол едәуір әлсіреген, тіпті бір жолы ол қан түкірген. Шарльдың мазасы қашып, ерсілі-қарсылы жүгіре берді.

- Ал, иә бәрібір емес пе? - деді Эмма.

Шарль өз кабинетіне тығылып кіріп, креслосына жайғасып отырды да, үстіңгі жағында адамның бас сүйегі ілулі тұрған жазу үстеліне қолын тіреп жылап жіберді.

Ол анасын шақыртып алып, Эмма жайында ұзақ-сонар әңгімелесті.

Не істеу керек? Ол қандай да болмасын емделуден бас тартып отырса, басқа не амалы бар?

- Мұндай әйелге қандай амал қолдану керектігін білемісің? - деп Бовари

- ана қайта -қайта айтқан.

- Оны бір іспен, қол еңбегімен айналысуға үйрету қажет! Басқалар сияқты оның да бір үзім нан үшін еңбектенуіне тура келсе, бәлкім онда бірден жазылып кетер ме еді - мұның бәрінің себебі оның ойы басқада, иә сосын жұмыссыздықтан.

- Ол қалай болғанда да бос жүрген жоқ. - Шарль қарсылық білдірді.

- Шұғылданып жүр! Ал айта ғой, немен? Романдар, дінге қарсы жазылған зиянды кітаптарды оқиды. Иә Вольтерге еліктеп діндарларды мазақ етеді. Одан жақсылық іздемей-ақ қой, менің бейбақ ұлым! Құдайға кім сенбесе, оның арты жақсылыққа жеткізбесі анық.

Бір сөзбен түйіндегенде, Эмманың оқуына роман берілмейтін болып шешілді. Бұл оңай шешілетін міндет емес - тін. Соған қарамастан Бовари - ана бұл істі өз қолына алды, ол жолшыбай Руандағы кітапханашыға соғып, Эммаға кітап беруден бас тартуын тапсыруға уәдесін берді. Егер де кітапханашы сол бір әзәзіл - жылан қарсылық көрсетіп, сөзіне құлақ аспаса, онда полицияға арыз түсіру қиын емес қой.

Ене мен келін салқын қоштасты. Егер бір шаңырақтың астында өткізген үш аптаның ішінде тамақ ішіп отырған кездегі әдепкі сұрақтар мен қайырлы түн тілегендерден өзге олар бір-біріне екі ауыз сөз айтпаған.

Ханым Бовари - ана сәрсенбі күні қайтып кетті - бұл Ионвильде базар күні еді.

Таңертеңнен алаңдағы үйлерді жағалай, шіркеу мен трактир аралығында, жетегін жоғары көтеріп, арт жағын бері қаратып қойған арбалар қатары тізіліп тұр. Қарсы беттегі брезент шатырлардың ішінде қағаз маталар, көрпелер, жүн шұлықтар, ноқталар, бума-бума көк ленталар және бұл ленталардың ұшын жел желбіретіп тұр, сатылып жатыр. Бірінің үстіне бірі қатарластыра қаланған жұмыртқалар мен арасына сыр салып пісірген таба нандардың арасынан желімделген сабан сабақтары сорайып шығып тұр, темір бұйымдары тура жерге төгіле салынған; ауыл шаруашылығы құрал-жабдықтарының қасында аласа тордың тоқыма шыбықтарының арасынан бастарын сыртқа шығарған тауықтар қытқыттауда. Бір жерге жұрт топтана жиналып қалыпты және мезгіл-мезгіл бірін-бірі итермелеуден дәріхана сөрелерінің быт-шыты шығу қаупі бар. Сәрсенбі сайын бұл жерде әрдайым иін тірес - жұрттың дәріханаға қысылып-қымтырылып ұмтылуы сонша бір дәрі алу үшін емес, негізінен Омеден кеңес алу еді. Өйткені төңіректегі елді мекендерде оның аты кеңінен мәлім болатын. Оның өліспей беріспейтін өзіне деген берік сенімділігі селолықтарды қатты қызықтыратын. Одан асқан емші бар екендігі ойларына да кірмейтін.

Эмма терезе жақтауына сүйеніп, (бұл оның ең жақсы көретін орны -

қаладан қашық жерлерде терезе театр мен серуеннің орнын басады) және іші пысқандықтан топтана жиналған еркектерге көз қиығын салып отыр еді. Кенеттен оның назары көк барқыт сюртук киген мырзаға түсті. Оның қолына кигені сәнді сары саусақты қолғап, сонымен бірге дөрекілеу биялайдың білезігі. Ол дәрігердің үйіне бет алды, артында басын төмен салбыратып, ойға берілген шаруа ілбіп барады.

- Байбатша үйде ме? - Бейтаныс кісі табалдырықта Фелиситемен әңгімелесіп тұрған Жюстенге сұрақ қойды.

Жюстенді дәрігердің қызметшісі санаған ол, қосымша сұрақ қойды:

- Оны сұрап тұрған Родольф Буланже де Ла Юшет мырза екенін айтыңызшы.

Жаңа келген кісі өз аты-жөніне жағырапиялық елді мекенді жергілікті патриоттық сезімнен емес, бірден өзінің кім екенін білдіру үшін қосқан. Шынында да Ионвильдің манында Ла Юшет деген помещик қонысы бар еді және ол оны үй-жай, қора-қопсы, бау-бақшамен, екі фермасымен қоса сатып алған, оның шаруашылығын өзі басқаратын, алайда ол байлыққа белшесінен батып, молшылық ғұмыр кешіп жатқан. Ел аузында бойдақтың "ең кемі он бес мың рентасы" бар дейтін сөз жүретін.

Шарль залға шықты. Буланже мырза мына қызметкері өзінен қан алуды қалайтынын, өйткені ол "өзі тұла бойынан құмырсқа жүгіріп жүргендей" сезінетінін айтты.

- Солай жасалса жаным жай табады, - қызметкер барлық дәлелдеріне осы сөзді желеу етті.

Бовари бинт әкелуді тапсырып, Жюстеннен легенді ұстап тұруын сұрады. Бозбаланың бозарып кеткенін байқап, оны сергіте сөйледі:

- Қорықпа, құрметтім, қорықпа!

- Оқасы жоқ, оқасы жоқ, - деп жауап қайтарды, - іске кірісіңіз!

Сөйтіп батылданды да, қолын созды. Ланцеттің астынан қан шапшып, терезе әйнегіне шашырап кетті.

Легенді жақынырақ ұста! - Шарль айқайлап жіберді.

Мәссаған, - деді шаруа. - Тура субұрқақ дерсің! Ал қан қандай қып-қызыл! Тамаша ғой, ә!

Кейбіреулердің әуелде ештеңе сезбей, кейін кенеттен есінен танып қалатыны бар, - деді емші. - Бұл әсіресе, мынау сияқты, дене бітімі шымыр кісілерде көп кездесетін жағдай.

Осы сөзді естіген сәт бозбала қолындағы бағанадан бері айналдырып тұрған ланцеттің қорабын түсіріп алды. Оның иығының қайрылып қалғаны сондай, тіпті орындықтың арқалығы сықырлап кетті. Бөркі еденге құлап түсті.

- Осылай болатынын біліп едім, - деді қан тамырын саусағымен басып тұрған Бовари.

Жюстеннің қолындағы леген билеп, оның тізесі бүгіліп, беті бозарып кетті.

- Әйел! Әйел! - деп дауыстады Шарль.

Эмма басқыштан жүгіріп түсті.

- Уксус! - деп дауыстады ол. - Әй, құдай-ай, екеуі бірдей есінен танғанын қарашы.

Толқудан Шарль таңғышты әрең таңды.

- Түкте емес! - деді Жюстенді қолтықтап алған Буланже мырза мүлде байсалды сөйледі.

Ол оны орындыққа отырғызып, арқасын қабырғаға сүйеді.

Бовари ханым Жюстеннің галстугін шешіп алуға кірісті. Оның жейдесінің баулары мойнына түйіндеп байланған екен. Эмманың нәзік саусақтары оны шешуге ұзақ әуреленді. Ол содан кейін бәтес мұрын орамалын уксусқа малып алып, оның екі шекесіне абайлап басып, жайлап үрледі.

Атшы есін жиды, ал Жюстен болса өз-өзіне келе алмай-ақ қойды, көзінің ағы бұлдыраған жанары сүт ішіндегі жасыл гүлді еске түсіреді.

- Мынаны одан алысырақ апарып қою қажет, - деді Шарль.

Бовари ханым легенді қолына алды. Оны үстелдің астына ысыра салмақшы болып отыра кеткенде, оның көйлегі, жазғы сары көйлегі (ұзын көкірекше және төрт қос етектегі кең юбка) еденнің тас тақталарын жауып жіберді. Еңкейген және шынтақтарын жазып жібергенде ол ептеп теңселіп кетті және белі тербелген кезде шеңберлі көйлегінің кей жерлері төмен түсіп кетті. Сосын ол су құйылған графинді алып, ішіне бірнеше түйір қант тастап жіберді, нақ осы мезгіл дәріханашы да келіп кірді. Олар асып-сасып жүргенде, қызметші әйел оған хабар беріп келген.

Немересінің көзі ашық жатқанын көрген соң, жеңіл тыныс алды. Сосын оны бір айналып шығып, барлай көзін салды.

- Ақымақ! - деді ол. - Нағыз делқұлы! Барып тұрған есуас! Флеботомия

болса несі бар екен! Ерен ержүректігін айтсаңшы! Сіз сенбессіз, жаңғақ алу үшін бас айналатын биікке өрмелеп кететін тиіннің нақ өзі! Кәне, бөсші бір! Әй, сонда сенің әлгі ізгі ниетің қайда? Сен дәріханашы болуды қалайсың ғой. Сені сотқа шақыруы да мүмкін. Өйткені сен қайдағы бір төтенше шиеленіскен іске жарық түсіріп тұрсың. Сондықтан сенің сабыр сақтауың, талдау жасап, өзіңнің еркектік қалпыңнан айырылмауың керек, әйтпесе сені нағыз нақұрыс деп санаулары ықтимал!

Шәкірт бір ауыз сөз айтып, жауап қайырған жоқ.

- Сені мұнда шақырған кім? - деп дәріханашы сөзін жалғастырды. - Өрдайым дәрігер мен оның зайыбын мазалап жүргенің! Тура сәрсенбі күндері маған сенің көмегің өте қажет. Қазір дәріханада жиырма шақты адам тосып тұр. Ал мен болсам сені аяп, бәрін тастап кеттім. Кәне, жүр. Жаның бар ма! Мені күт және шыны ыдыстарға көз қырыңды сала тұр!

Жюстен өзін тәртіпке келтірді де, шығып кетті және осы кезде әңгіме желісі жаман әдетке ауысты. Бовари ханымның ешқашан одан жаны қиналған емес.

- Әйел арасында сирек кездесетін жағдай! - деді Буланже мырза.

- Ал бұл жарық дүниеде өте әлжуаз адамдар бар ғой. Жекпе-жек кезінде менің пистолеттерді оқтай бастағанымды көрген сәтте секундантым есінен танып қалған.

- Ал мен басқа біреудің қанын көрсем де қорықпаймын, - дәріханашы сөзге араласты. - Алайда егер де мен қан өзімнен ағып жатыр екен деп ойласам және ол ойымды жалғастырсам болды, міне сонда есімнен айырылып қалуым әбден кәдік.

Буланже мырза қызметкерін қайтарып жіберіп, тілегі табан астында орындалғанын айтып, оған тынышталуын тапсырды.

- Айтқандай, осы тілектің арқасында сіздермен танысқаным ризамын, - деп Эммаға көз қырын салып тұрып, ол сөзін жалғастырды.

Сосын үстелдің шетіне үш франк тастады да, басын немқұрайлы изеп, шығып кетті.

Көп ұзамай ол өзеннің арғы жағына жеткен. (Ла Юшетке баратын жол арғы бетті жағалай созылатын). Эмма оның теректердің түбіндегі шалғынмен, кейде ойға берілген кісіше жүрісін баяулатып, кетіп бара жатқанын көрген.

Сондай сүйкімді! - Ол өзімен өзі сөйлесіп келеді. - Дәрігердің зайыбы сондай сүйкімді! Тістері маржандай, көздері мөлдір қара, аяғы қазықтай түп-түзу, ал мінезі де мінсіз париждік бикеш дерсің. Сайтан алғыр, қайдан

келді екен? Мына қопал оны қайдан қолына түсірді екен?

Родольф Буланженің жасы отыз төртке толған, болмысы дөрекі және түсінігі терең бұл адамның өткен өмірі ғашықтық хикаяларға толы және ол әйелдерді бағалай білетін. Бовари ханым оған ұнап қалды, енді міне ол және оның күйеуі ойынан шықпай отыр.

"Меніңше ол сондай топас... әйелі әрең шыдап жүрген сияқты. Оның тырнағы кір-кір, өзі үш күн бойы қырынбапты. Ол науқастарды аралап кеткенде әйелінің шаруасы оның шұлығын жамау. Оның іші қайтіп пыспасын! Қалада тұрғысы, күнде кешкісін поляк биін билегісі келеді ғой. Бейбақ келіншек! Ол асхана үстелінде тұрған сусыз ыдыстағы балықтай, сүйіктісін таппай шерменде боп жүрген шығар. Екі-үш мәрте мақтау сөз айтсаңыз болды, оның сізді сыйлайтынына сеніңіз. Сондай керемет!.. Иә, одан кейін қалай құтылмақсың!

Эммадан алатын ләззаттың бұлдыр болашағын болжаумен бірге, онымен салыстыра қарап, өзінің көңілдесін есіне алған. Ол руандық әртіс келіншекті қаржыландырып жүрген. Енді міне, оның бейнесі көз алдына келгенде, тек ойына алғаннан - ақ, оның әбден тойдырғанын сезінді.

"Несін айтасың, Бовари ханым әлдеқайда көрікті! - деп ойлады ол. - Ал ең ғажабы, ол жас. Виржини болса тым толысып, жайылып кетті. Оның сүйсінісінің өзі сүйкімсіз болып кетті. Ал оның креветкаға құмарлығы ше?"

Төңіректе тірі жан жоқ. Родольфтың құлағына жеткені башмағына соғылған шөптің бірқалыпты сыбдыры мен сұлы арасында ұшып жүрген шегірткелердің шырылы ғана. Эмма оған өзінің үйінде жүрген кезіндегідей, дәлме-дәл солай киілген қалпы және ол оны шешіндіріп жатқандай болып елестеген.

-Ол менікі болады! - Қатып қалған соқта балшықты таяғымен ұрып, уата жүріп ол айқай салды.

Ол іске қалай кірісу керектігін қазірден бастап ойластыра бастады.

"Біз екеуміз қай жерде кездесіп тұрамыз? - Ол өзіне сұрақ қойды. - Оның қандай жолы бар? Қызын қасынан тастамайтыны рас, оның үстіне қызметші әйел, көршілер, күйеуі бар, - шатағы шаш етекпен".

- Уақытыңды зая кетіресің! - Ол естірте сөйледі.

Ал сосын ол тағы да есіне түсіре бастады.

"Оның көздері сенің жүрегіңе тура жебедей қадалады. Өңі қалай бозарып кеткен!.. Бозарған әйелдерді жақсы көремін!".

Аргейль қырқасына көтерілгенде оның шешімі пісіп-жетілген.

"Қолайлы жағдайды күту керек, одан басқа қайран жоқ. Несі бар, ара-тұра қатынап, оларға жабайы және үй құстарын жіберіп тұрамын. Егер сылтау керек болып бара жатса, тіпті өзімнен қан алдыруды өтінермін, Біз достасып кетеміз, мен оларды қонаққа шақырамын..."

- Ой, кетші! - Ол айғай салды. - Таяуда көрме болады емес пе. Мен оны сонда көремін. Содан бастаймыз. Бастысы - жасқаншақтамасам жеңіске жетуім оңай.

VIII

Ақыр аяғында атышулы көрме де ашылды! Тұрғындар таңертең үйлерінде отырып, салтанатқа даярлық жайында пікірлескен. Әкімдіктің алды шырмауыққа ұқсас өрме гүлмен әшекейленіпті. Шалғынға той қонақтарына арналып шатыр тігілген, шіркеудің алдындағы алаңның ортасында префект мырза қалаға кіре берген және лауреат егіншілердің есімдері аталған кезде салют беретін бомбардаға ұқсас құрал қойылыпты. Бюшеден ұлттық гвардияның жасағы (Ионвильдің өз гвардиясы жоқ еді) келіп, Биненің әміріндегі өрт сөндірушілерге келіп қосылған. Мереке құрметіне Бине ерекше биік жаға киіп алыпты. Мундир тартып тұратын оның тұрқы тіп-тік және сіресіп қалған; оның бойындағы тіршіліктің бар қуат-күші, сабырлы, нығыз, иілмей адымдап бара жатқан аяқтарына жиналғандай. Салық инспекторы мен гвардия полковнигі әрдайым бір-бірімен бақталас, осы себептен де қазір әрқайсысы өз бұйымдарын барынша жарқыратып көрсетуді көздеп, өздеріне сеніп тапсырылған жасақтарымен сап түзеп, даярлық жасауда. Алаңнан біресе қызыл пагондылар, біресе қара өмілдіріктілер өтіп жатыр. Аяқталар түрі жоқ, бәрі қайыра басталуда! Ионвиль мұндай рәсімді маршты бұрын-соңды көрген емес. Қалалықтардың қайсыбірі көрме қарсаңында үйлерінің қабырғаларын жуып алған, ашық тұрған терезелерден үш түсті жалаулар желбіреп тұр; кабактардың барлығы да адамдарға лық толы. Күн ашық, крахмалданған қалпақтар қардан да ақ сияқты, алтын крестер күнге шағылысып жалт-жұлт етеді, бірыңғай сюртук пен көк блузканың қоңыр реңкін бұзып әне жер, мына жерде түрлі түсті орамалдар ала шұбарланып алыстан көрінеді. Арбаларынан түсе сала фермерлердің әйелдері лас балшық шашырап, кірлетіп алмау үшін көйлектерінің белін айналдыра бекітіп тастаған үлкен-үлкен түйреуіштерді ағытып алып жатыр. Күйеулері қалпақтарын қорғаштап, жолай оларды мұрын орамалдарымен қаптап, бұрыштарын ауыздарымен тістеп тұрған.

Жұртшылық басты көшеге қаланың екі жағынан да келіп жатыр. Адамдар аулалардан, айналма жолдардан, шолақ көшелерден, үйлерден келіп қосылуда. Жіптен тоқылған саусақты қолғап киіп, мерекені көруге шыққан қайсыбір қалалық келіншектің артынан есік тұтқасының тартысы естіледі. Әлеумет бастықтар тұруға тиіс сахнаның екі бүйіріне қойылған, көшелерге жарық түсіретін екі биік үшбұрышты станокқа айрықша назар аударуда. Әкімдіктің төрт колоннасының қарсы алдында тұрған сырғауылға

алтын жазулы ашық көк мата тулар бекітілген. Бір туда - Сауда, екіншісінде - Егіншілік, үшіншісінде - Өнеркәсіп, төртіншісінде Көркемөнер деген жазу бар.

Алайда жұрттың бәрінің жүзін жадыратып тұрған бұл қуаныштан трактирші Лефрансуа ханымның қабағы түсіп, түнеріп кеткені анық байқалады. Асүйдің табалдырығында тұрып, ол мұрнының астынан бұрқылдап сөйлеп тұр:

- Бұл бір былжырақ бастама, бұл бір былжырақ бастама - олардың осынау кенеп күркесі! Немене, оларға префекттің ақжелкені жәрмеңке болғаны ма? Ол сонда күркеде отырып тамақтанбақшы ма? Аймақтың табыстары туралы пікір таратады, ал өздерінің істеп жүргендері таза түсініксіз! Бұлай болатын болған соң невшателдік аспазшыны шақыртудың не қажеті бар еді? Кім үшін? Бақташылар үшін бе? Айқайшылар үшін бе?..

Дәріханашы қасынан өтіп бара жатқан. Үстіне кигені қара фрак, панков шалбары, үстіңгі жағы мәуіті башмак және осынау салтанатты уақиғаға байланысты - қалпақ, қалпақ болғанда да төбесі төмен қалпақ.

- Менен сәлем? - деді ол - Айыпқа бұйырмаңыз, асығыспын.

Етженді жесір одан қайда бара жатқанын сұрады.

- Ал сіз несіне таңданасыз? Мен тегі зертханамда, сырдың қасынан аттап шықпайтын егеуқұйрық секілді, тапжылмай отырамын ғой.

- Ол қандай сыр? - Трактирші сұрақ қойған.

- Жоқ, олай емес, жоқ, олай емес! - Оме оның түсінігін түзетуге асықты.- Менің айтайын дегенім, Лефрансуа ханым, мен үйкүшіктің. Қалай болғанда да бүгін осындай күн... амалсыздан...

- Ә, сіз сол жаққа бара жатырмысыз? - Трактирші әйел жаратпай сұрақ қойды.

- Әлбетте, - деп дәріханашы сасқалақтай жауап қатты. - Менің кеңесшілер комиссиясының мүшесі екенімді сіз білмейтін бе едіңіз?

Лефрансуа апай оған қарап, күліп жіберді.

- Онда дұрыс екен! - деді ол. - Алайда сіздің егіншілікке қандай қатысыңыз бар? Ол салада сіздің не білетініңіз бар?

- Білгенде қандай? Менің мамандығым фармацевт, демек - химикпін, ал сайып келгенде химия, Лефрансуа ханым, барша физикалық денелердің молекулалық әрекеттестігін зерттейді, олай болса бұл салаға ауыл шаруашылығының да қатысты екендігі өз-өзінен түсінікті! Шын мәнісінде, тыңайтқыштардың құрамы, сұйықтықтардың ферментациясы, газдарды

және шіруден шығатын сасық газдың әсерін саралау - осының бәрі, сізден сұрауға рұқсат етіңіз, нағыз химия емей немене?

Трактирші оның бұл сауалына ешқандай жауап қайырған жоқ. Оме сөзін жалғастыра берді:

- Сіздің ойыңызша агроном - өзі жер жыртып, құстарға жем беретін кісі болғаны ма? Жоқ, бұл жеткіліксіз - агроном ең алдымен өзі айналысуға тура келетін істің құрамын, яғни геологиялық қабаттардың шөгуін, атмосфералық құбылыстарды, топырақтың қасиетін, минералдар қасиетін, судың сапасын, әртүрлі денелердің меншікті салмағын, олардың капиллярлылығын, иә одан да басқалары жетерлік, білуге тиіс! Басқаларға басшылық жасайды екен, онда ол гигиенаны түбегейлі оқып - білуі, құрылыс саласының да, малдарды күтіп-бағудың да, жұмыс күшін тамақтандырудың да бірденелерін түсінуі қажет! Лефрансуа ханым, және бұл да бәрі емес: ол, біле білсеңіз, ботаниканы оқып -білуге, өсімдіктерді айыра алуға, олардың улысынан шипалысын, жұғымсызынан жарамдысын ажырата білуге, қайсыбір шөптің түрін мына жер емес, ана жерге себу, біреулерін көбейтіп, басқаларын құртып жіберу қажеттігін түсінуге тиіс: Қысқасы, жақсарту енгізу үшін ол кітапшалар, жорналдар оқып, барлық ашылған жаңалықтардан хабардар болып, ғылымдағы соңғы сөзді білуге тиіс...

Трактирші "Франция" дәмханасына көз алмай қарап тұр, ал дәріханашы әңгімесін әлі жалғастыруда:

- Құдай қолдап, біздің егіншілеріміз химик болып кетсінші! Ең болмаса, олар көп ретте ғалымдардың айтқандарын тыңдасайшы! Мысалы, мына мен, көлемі жетпіс екі жарым бет "Сидр, оны өндіру және кейбір жаңа деректер негізіндегі іс-қимыл" аталатын іргелі еңбек, ғылыми жұмыс жазыш бітірдім. Мен оны Руан ,агрономиялық қоғамына жібердім және егіншілік секциясының помология²¹ тобы бойынша оның мүшелігіне қабылдану құрметіне ие болдым. Енді міне, менің сол еңбегім жарияланса ғой...

Сол арада Лефрансуа ханымның өңі соншалық қамкөңіл күйге түскенін байқаған дәріханашы амалсыз сөзін тоқтатты.

Қараңызшы! - деді ол. - Түк түсінсем бұйырмасын! Сондай бір арзанқол асханада!

Сонымен иығын қиқаң еткізгенде тоқыма кофтасының кеуде тұсындағы ілмегі созылып кеткен ол, қазір ән естіліп жатқан жақты өзінің бақталасының трактирін екі қолын қатар сілтеп көрсетті:

- Әрине, бұл ұзаққа созыла қоймас, - ол сөзін жалғады, - бір аптадан соң шаруасы бітеді.

Оме таңданғаннан шегініп кетті. Лефрансуа ханым кіреберістен төмен түсіп, оның құлағына сыбырлады:

- Қалайша? Сіз білмейтін бе едіңіз? Оны таяу күндері тізімдейді. Оны тентіретіп жіберген Лере ғой. Вексельмен діңкесін құртты.

- Қандай қорқынышты апат! - Кез келген оқиғаға байланысты айтар сөздерін күнілгері даярлап қоятын дәріханашы айқайлап жіберді.

Осы кез Лефрансуа Гильомен мырзаның қызметкері Теодордан естіген бір әңгімені айта бастады. Тельені соншама жек көрсе де, оның Лерені кінәлауына кедергі келтірген жоқ. Әй, жабысқақ, саусағыңды аузыңа салма!

- Ей, ана жаппаның астында тұрған ше! - деді ол. Бовари ханымға бас иіп сәлем беріп тұр. Эмманың басына кигені көк қалпақ және оны Буланже мырза қолтықтап алған:

- Бовари ханым! - Оме саңқ етті. - Мен қазір оны қуып жетемін де, шарбақтың сыртынан, колонналардың түбінен орын ұсынайын, бәлкім ол жер оған қолайлы болар.

Лефрансуа апай, Телье туралы әңгімесін аяғына дейін айтып бермекші болып, оны аялдатуға бекер тырысыпты. Ернін шұршите күліп, оңды-солды сәлемдесіп, жолшыбай кезіккендерді қара фрагінің желбіреген артқы етегімен жанай сүйкеліп, дәріханашы ширақ басып кете барды.

Оны алыстан көріп қалған Родольф жүрісін жеделдете түсіп еді, бірақ Бовари ханым еңтігіп қалды; сондықтан ол жүрісін баяулатып, күлімсірей дөрекілеу сөйледі:

- Мен ана жуаннан, сізге жақсы таныс дәріханашыдан қашып кетейін деп едім.

Эмма оны шынтағымен түртіп қалды.

"Бұл ненің белгісі болды екен?" - Ол іштей өзіне-өзі сауал қойып, жүріп келе жатып оған көз қиығын салды.

Оның жайбарақат жүзінен бірдеңе аңғару қиын еді. Жарықта қалпағының сопақша жиегіне байланған қамыстың кеуіп қалған сабағына ұқсас сарғыш бауы көрініп тұр. Оның салалы имек кірпікті көздері тура алдына қарап тұр және бетінің нәзік терісіне қан жүгіріп, оның астынан ептеп бүлкілдеп тұрғаны сезілуі себепті, айқара ашық болса да, ол көзін сәл ғана сығырайта қараған секілді. Мұрнының аралығында қызғылт сәуле шағылысып тұр. Эмма басын бір жаққа бұрды, ернінің арасынан інжудей аппақ тістерінің шеттері жарқырап көрінеді.

"Мүмкін ол мені жай ғана ызаландырып тұрған шығар", - деп ойлады Родольф.

Айтқандайын, ол өзінің ишарасымен тек қана оны сақтандырғысы келген - оның себебі арттарында Лере мырза келе жатқан.

- Күн райы қандай ғажап! - Ол бұлармен сөйлесуге талпынды. - Қала түгел көшеге шығып кетіпті. Ең ақыры жапырақтар да сыбдырлайды.

Бовари ханым мен Родольф оның өзіне жауап қайырған жоқ, алайда олардың сәл ғана қолға түсетіндей жүріс жасауы мұң екен, Лере қуып жетіп, қолын қалпағына тигізіп сұрақ қойды: "Қандай қызмет көрсете аламын?"

Ұстахананың тұсына жете бере Родольф жолмен тура жүріп қала қақпасына дейін барудың орнына, Бовари ханымды да өз артынан ілестіріп, жалғызаяқ жолға кілт бұрылды.

- Лере мырза, сау болыңыз! - деді ол. - Жақсылық тілеймін!

- Одан өте оңай құтылдыңыз ғой! - Эмма күлімсірей сөйледі.

- Бізге бөтен адамның керегі не? - деді ол. - Бүгін менің бағыма сізбен бірге болу бақыты бұйырған екен...

Эмма қызарып кетті. Айтпақ ойын орта жолдан үзіп, Родольф бүгін күн райы тамаша және шөп басып жүрудің рақат екені туралы әңгімеге көшіп кетті. Түймедақ әлдеқашан гүлдепті.

- Өте әдемі гүл! - деді ол. - Олардың бұл жерде көптігі сондай, осы өңірдегі ғашықтардың бал ашуларына жетіп артылары ақиқат. Үзіп алсам қайтеді? Сіз қалай ойлайсыз? - деп сұрады ол.

- Ал сіз, сонда қалай, ғашықсыз ба? - Сәл жөтелген Эмма сұрақ қойды.

- Ым! Ым! Сірә, солай шығар? - Родольф жауап берді.

Шалғын адамдарға тола бастады. Үй иелері – әйелдері келгендерді бастарына үлкен қолшатырларын жайып, себеттері және сәбилерімен қарсы алуда. Саусақтарына күміс сақина таққан, көк шұлық, өкшесі аласа туфли киген батырақ келіншектердің ұзыннан -ұзаққа созылған тобына жол беруге тура келген. Жақындаса қалғанда олардан сүт иісі аңқып тұрғанын сезесің. Қол ұстасып жүріп олар шалғынды - көктеректер қатарынан той өтіп жатқан шатырға дейінгі аралықты бастан аяқ аралап шықты. Ұзамай көрмені аралап көру басталмақшы, осыған орлай егіншілер бір-бірлеп, ипподромды еске түсіретін қазық қағылып, ұзын арқанмен айнала орала қоршалған топқа қосылуда.

Оралымда, тұмсықтары жуан арқанға байланған, өздерінің әркелкі арқалары сынық сызық сызып малдар тұр. Тұмсықтарын көрге тіреп шошқалар қалғып-мүлгуде, бұзаулар мөңіреуде, қойлар маңырауда және аяқтарын бауырына алып, қарындарын шөпке төсеп, кірпіктерін әрең-әрең

қағып, баяу күйіс қайырып қайтқан сиырлардың үстінде ызындап құжынаған шыбындар үйіріліп ұшып жүр. Айғырлар артқы аяқтан тік тұрып, биелерге қырын қарап, оқырана кісінеуде; білектерін сыбанған жылқышылар оларды шаужайынан ұстап тұр. Биелер жалды мойындарын алға созып, тік тұр, ал құлындары бірде аналарының көлеңкесінде жатып, бірде емуге ежелерінің қасына келуде. Ал осынау барша үймелеген денелердің ұзыннан ұзақ созылған ирек сызығының үстінде біресе ана жерінде, біресе мына жерінде ақ жалдарын жел желбіреткен, езулері көбіктенген жылқылар сығылысып тұр; үшкір мүйіздер мен ерсілі-қарсылы жүгірген; адамдардың бастары көрініп қалады. Алысырақта, тосқауылдан жүз адымдай жерде тұмылдырық кигізілген, танауына темір шығыршық салынған, қозғалмай тура қоладан құйылғандай, алып қара бұқа тұр. Оның бас жібінен ұстап тұрған киімі ескі-құсқы бір бала.

Көрменің екі қатарлы экспонаттарының арасында аяқтарын нығыз басып қайсыбір мырзалар жүр, олар әр малды көріп, сосын күбірлесе кеңеседі. Олардың біреуі, шамасы -ең мықтысы болар, жүріп келе жатып, қойын дәптеріне бірдеңелерді түртіп алуда. Бұл қазылар алқасының төрағасы Панвилден келген Дерозере мырза еді. Родольфті көрген бетте, оған құшақ жая қарсы ұмтылды және сыпайы күліп, сұрақ қойды,

- Сіз бізді неге тастап кеттіңіз, Буланже мырза?

Родольф қазір қайтып келетінін айтты. Алайда олар көзден таса болысымен ол Эммаға былай деді:

- Жо - ға, мен сізбен боламын! Сіздің ортаңыз жаныма сондай жақын!

Көрмені күлкіге айналдырғанын жалғастыра жүріп, мейлінше еркін жүруді көздеп, полицейге көк шақыру билетін көрсетті. Ол мезгіл-мезгіл көрменің көз тоқтатарлық "экспонаттарының" алдына аялдаса да, Бовари ханым оларға титтей де көңіл аударған жоқ. Мұны байқаған ол Ионвильдік бикештердің киім-кешектерін әңгімелеп, сосын өзінің ұқыпсыз киінгеніне кешірім өтінді. Оның киім киісі қарабайырлық пен таңдаулының үйлесімділігін білдіретін, одан мешандар әдепкідей болмыстың тұрақсыздық белгісін, көңілдің бұзылуын, тілектің еңсерілмейтін көлгірсуін, тіпті болмаған жағдайда, сыпайыгершілік тәртібіне біршама менсінбей қараудың белгісін көретін, ал бұл тоғышарларды, тамсандыратын не болмаса, керісінше ызаландыратын. Сонымен, Родольфтің сұр жилетінің тілігі тұсынан жеңінің жиегі шілтерленген бәтес жейдесін жел үрлеп, томпайтып жіберген, кең жолақты шалбары жіліктігіне дейін жетіп, оның астынан үстіңгі жағынан нонков матасымен көмкерілген лак бәтеңкесі көрініп тұр. Айнадай жарқыратып лактанған екен, одан шөптердің сұлбасы көлбеңдейді. Родольф қолдарын пиджагінің қалтасында ұстап, қамыс қалпағын бір шекесіне қисайта киіп, бәтеңкесінің ұшымен аттың қиын тепкілеп келе жатыр.

- Дегенмен, - деді ол, - деревняда...

- Осы да жарамды, - деді Эмма.

-Дәл солай, - деп Родольф іліп ала жөнелді, - жергілікті сыйлы азаматтардың сірә, бірде біреуі ең болмаса фрактің пішімін бағалауға да қабілетті ме?

Осы жерде олар провинциядағы пасықтық туралы, оның қалай барлық қиялыңды суға батыратыны туралы әңгімеге көшті.

- Міне, мен де сарыуайымға салынып барамын... - деді Родольф.

- Сіз бе? - Эмма таңдана сұрады. - Мен сізді сондай қалжыңбас адам санап жүрсем!

- Иә, сырт қарағанда солай, өйткені мен жұрттың көзінше сайқымазақтық бетпердесін киіп жүре аламын. Ал соған қарамастан, қаншама рет ай сәулесі нұрландырған зиратқа қарап тұрып, мен өзіме мәңгі ұйқыда жатқандардың қатарына қосылғаным жақсы емес пе деген сұрақ қойғанмын...

- Ал достарыңыз ше? - деп сұрады Эмма. - Олар туралы ойлаған жоқсыз ба?

- Достар? Қайдағы достар? Олар қайда? Мен кімге керекпін?

Осылай деді де ол ақырын ғана ысқырды.

Осы кез олардың екіге бөлініп, арттарында әлдекім әкеле жатқан үйме-жүйме орындықтар тиелген бір ғаламат теңге жол берулеріне тура келгені. Осынау көп қабатты теңнің астынан башмагінің тұмсығы мен құлашын кеңге жайған қолдардың саусақтары ғана қылтияды.

Иін тірескен халықтың арасында шіркеу орындықтарын әкеле жатқан қабірші Лестибудуа екен. Бар мәселеде жеке басының пайдасына қатысты болса ойға да кіріп шықпайтын тап-қырлығымен танылған ол көрмеден де пайда түсіруге болатынын сезе қойған, енді міне оның бастаған ісі зор жетістікке жетті - қабіршінің орындықтары ту-талапайға түсті. Жиналған жұртшылықты аптап әбден әлсіретті. Сондықтан да олар ладан иісі сіңген қамыс отырғышты - осы орындықтарды таласа алып, балауыз тамған мақта арқалығына рақаттанған сияқтанып, сүйеніп отыр.

Бовари ханым тағы да Родольфты қолтықтап алды, ал ол өзімен-өзі сөйлескен кісіше әңгіме бастады:

- Иә, маған жетпейтін нәрсе көп! Мен жападан жалғызбын! Әй, менің өмірлік мақсатым болса ғой, егер де мен біреуге ғашық болсам ғой, біреуге кездессем ғой... О, онда мен бұл іңкәрлік жолына барлық күшімді берер едім, мен бәрін жеңер едім, бәрін қиратар едім!

- Менің ойымша,- деді Эмма, - сіз тіпті де нашар ғұмыр кешіп жатпаған сияқтысыз.

- Сіз солай ойлайсыз ба? - деп сұрады Родольф.

- Басқасын былай қойғанда, - деп ол сөзін жалғады, — сіз еркіндікте жүрсіз... - Ол сүрініп кетті. - Дәулеттісіз.

- Маған күле көрмеңіз, - деді Родольф.

Ол айтқаны ақиқат екеніне сендіріп ант-су ішті, нақ сол кезде кенеттен пушка атылып, топты жұрт қалаға қарай жүгіре жөнелді.

Бұл жалған дабыл болатын. Префект мырза кешігіп жатыр. Сол себепті алқа мүшелері не істерлерін білмеді: мәжілісті ашу керек не, жоқ әлі де тоса тұру керек пе?..

Ақыр соңында алаңның арғы түкпірінен қос ат жеккен жалдамалы күйме көрінді, ақ қалпақты көшір бар күші жеткенше салдырлатып келеді. Бине, артынша полковник бұйрық беріп үлгерді: "Мылтыққа!" Гвардияшылар мен өрт сөндірушілер отырғыштарға лап қойды. Бәрі де әбігерлене бастады. Кейбіреулері тіпті жағаларын киюді ұмытты. Префекттің келуі аса топалаң болатынын болжап білгендей, ең ақырында, ауыздықтарын тынымсыз тістелеп, екі мәстек әкімдіктің колоннасына келіп тірелді. Нақ сол бір сәт гвардияшылар мен өрт сөндірушілер даңғараның біркелкі жиі қағылуына аяқтарын үйлестіре басып, сап түзей берген еді.

- Орындарыңа!.. - деп Бине бұйрық берді.

- Тоқта! - деп полковник бұйырды. - Солға қатар түзеңдер!

Қарауылға алды, винтовкалар оқпанындағы шығыршықтардың сылдыры, бейне басқышпен домалап бара жатқан мыс қазан секілді, сыңғырлай жөнелді, соның артынша мылтықтар орындарына қайта келіп жайғасты.

Күймеден күміс жіппен тіккен қысқа фрак киген, желкесінде бір уыс шашы бар, қасқабас, жүзі қоңырқай, түріне қарағанда аса ақкөңіл сияқты мырза түсті. Топты жұртқа салмақты кірпіктерінің астындағы шүңірек көздерін сығырайта қарап, құс мұрнын жоғары көтеріп, ал кемиек аузына күлкі үйірілді. Әкімді аспа бауынан таныған ол префекттің келе алмайтынын айтты. Сосын ол префектураның кеңесшісі екенін ескертіп, кешіккеніне кешірім сұрады. Тюваш қалжыңды үйіп-төгіп еді, кеңесші оның өзін ұялтқанын айтудан қысылған жоқ. Осылайша олар бір-біріне бетпе-бет келіп, маңдайларын түйістіре жаздап, алқа муниципалдың кеңес мүшелерінің, белгілі азаматтардың, ұлттық гвардия мен топты жұрттың тығыз ортасында тұра берген - тін. Кішкене қара құлақшының кеудесіне қыса түскен кеңесші мырза әлі де құттықтау сөзін жалғастырып жатқан. Ал

бұл кезде Тюваш доғаша иіліп, күлімсіреп, өзінің монархияға берілгендігін білдіретін сөз іздеп күбірлеп, Ионвильге көрсетілген құрмет туралы бірдеңелерді былдырлап айтқан болды.

Трактирдің малайы Ипполит аттарды шаужайынан алып, өзінің қотан аяғына жығыла жүріп, оларды көрмені көруге шаруалар әлдеқашан жиналып қалған "Алтын арыстанның" ауласындағы жаппаға апарып қамады. Даңғара соғылып, пушка атылған соң мырзалар бірінен кейін бірі сахнаға көтеріліп, Тюваш ханым осы мақсатқа арнап қойғызған қызыл мәуітімен қапталған креслоларға жайғасуда.

Бұл мырзалардың бәрі де бір-бірінен аумайтын. Олардың сарғайған, қаусаған, ептен күнге күйген жүздері сидр шарабын еске түсіреді. Олардың банттары мұқият жазылып байланған ақ галстуктер тіреп тұрған, қатты тартылған биік жағаларынан жақ жүндері сыртқа шығып тұр. Олардың бәрінің де жилеттері шәлілік барқыттан тігілген, бәрі де сопақ жүрек пішіндес мөрі бар баулы сағат таққан; бәрі де қолдарын тізелеріне тіреп және аяқтарын алшита асып отырған олардың ұзын қонышты етіктерінің былғарысына қарағанда, шалбарларының бағасы белгіленбеген шұғасы күштірек жалт-жұлт етіп тұр.

Сахнаның артында, әкімдікке кіреберісте, колонналардың арнасында сыйлы ортаның белгілі бикештері, ал қарапайым халық орындықтарда отыр немесе сахнаға қарсы бетте түрегеп тұр. Лестибудуа шалғындағы орындықтардың бірін қалдырмастан осында әкелген. Жетпей қалғандарға тағы тасып әкеліп, шіркеу мен екі ортада дедек қағып жүр және оның саудагерлік қызметінің бей-берекетсіздік тудырғаны сондай, сахна басқышына жетудің өзі мүмкін болмай қалды.

Меніңше, - деді Лере мырза, өз орнына отырғалы жатқан дәріханашыға, - бұл жерге екі венециандық дінгек орнатып, оларды әйтеуір бір көрнекі, сонымен қатар қымбат та сәнді матамен безендіріп қойса ғой.

- Әлбетте, - Оме келісе кетті. - Бірақ не істей алмақсың, бәрін әкім өз қолына алған. Ал бейбақ Тюваш талғамы нәзіктіктен жұрдай, көркемдік деген сезімталдық оның бойына дарымаған.

Осы кез Родольф пен Бовари ханым әкімдіктің екінші қабатына "мәжіліс залына" көтерілген. Мұнда жан баласы жоқ болатын. Родольфқа көрініске осы жерде тұрып қарау оңтайлы көрінген. Ол сопақша үстелдің айналасында, монарх мүсінінің астында тұрған үш табуретканы әкелді де, олар тізе түйістіре отырды.

Сахнада тұрған мырзалар абыржи сыбырласып, пікірлесіп тұр. Бір кезде кеңесші орнынан тұрды. Қазір оның Льевен мырза екенін жұрттың бәрі біліп алған, - оның аты-жөні жиналғандар арасына тез жайылған, қағаздарын жайып тастаған ол одан көз алмай бастап кетті:

"Мырзалар!

Сөз басында маған рұқсат етіңіздер! (Біздің бүгінгі жиналасымызда айтылатын мәселеге кіріспес бұрын және мен сіздердің бәріңіз де менің сөзімді қолдайтындарыңызға сенімдімін) біздің мәртебелі билікке, монархқа, корольге, біздің ардақты патшамызға сүйіспеншілік сөзімізді айтуға рұқсат етіңіздер деймін мен сіздерге мырзалар, себебі ол барша қоғамның игілігі үшін, сондай-ақ жекелеген бір адамның игілігі үшін, көз ілмей қызмет істеп жүр, өйткені ол қатаң әрі данагөйлігімен теңіздің толқынындай қорқытатын қауіп-қатердің ортасынан, мемлекеттік машинаны аударылып қалудан аман сақтап алып келеді және ол бейбітшілікті де, соғысты да, өнеркәсіпті де, сауда-саттықты да, егіншілікті де, көркем өнерді де есінен шығарған емес".

- Мен аяғымды жазсам ба деймін, - деді Родольф.

- Неге? - Эмма сұрақ қойды.

Алайда, нақ осы мезгілде кеңесшінің даусы ерекше қатты шықты:

- "Өзара тартыс біздің өзімізді қанға батырған кез, кешкісін алаңсыз ұйқыға кіріскен меншік иесі, алыс шет елдермен сауда жасайтын саудагер, тіпті қарапайым жұмысшы, оларды бүлікшілік дабылының қаңғыры оятып жіберуі мүмкін-ау деген ойдан шошына оянған кез, әскери жаттығулар негізін өрескел бұзған кез, - деп ол желпіне жел сөзге дес берді, - келмеске кетті, мырзалар..."

- Мені төмендегілер көріп қалуы ықтимал, - деп түсіндірді Родольф, - онда толық екі апта бойы кешірім сұрауыма тура келеді, ал менің жаман атым шығып жүргенде...

- Ой, сіз өзіңізге - өзіңіз жала жауып тұрсыз! - деді Эмма.

- Жоқ, жоқ, менің жексұрын атағым бар, сеніңіз маған.

- "Алайда, мырзалар, - кеңесші сөзін әрі жалғастырды, - өзімнің ақыл-ойымды осынау көңілсіз көріністерден бұрын, көзімді біздің ғажайып отанымыздың бүгінгі жағдайына аудармақпын. Сонда мен нені көремін? Қайда болмасын сауда мен қолөнер кәсібі өркендеп келеді; мемлекет - ағзадағы жаңа қан тамырлары сияқты, барлық жерде жаңа жолдар оның аймақтарын өзара байланыстырып жатыр; біздің іргелі өнеркәсіп орталықтарымыз өз қызметтерін қайта орнына келтіруде; біздің айлақтарға кемелер тағы да тарлық жасауда, сенім қайта өрлеуде және ақыр соңында әйтеуір Франция еркін тыныс алуда!"

- Дегенмен, - деп Родольф сөз қосты, - өз көзқарасы бар орта тегінде әділ!

- Сонда қалай болғаны! - деп сұраған Эмма.

- Иә, солай! - деді Родольф. - Жандарын қоярға жер таппай аласұрған кісілер жайын сіз, немене білмеймісіз? Олар кейде қайғы - мұңға батады, кейде әрекет жасап, кейде ең мөлдір сезімге, кейде буырқанған ләззатқа беріледі - барлық есаландық та оларға белгілі.

Мына сөздерді естіген Эмма Родольфқа алыс шет елдерге барып қайтқан саяхатшыға жолыққан адамша қарады.

- Біздер, бейкүнә әйелдер, осындай көңіл көтеруден де құралақанбыз! - деді Эмма.

- Мұңды көңіл көтеру - ол бәрібір бақытқа жеткізбейді.

- Ал жер бетінде бақыт бар ма? - деп сұрады Эмма.

- Иә, күндердің бір күнінде ол келеді, - деп жауап қатты Родольф.

"Сіздер, - деді кеңесші, - сіздер егіншілер мен батрактар,

Сіздер өркениеттің ұлы істерінің қарапайым пионерлері, сіздер, адамгершілік пен прогрестің күрескерлері мұны түсіндіңіздер!

Саяси дауылдар, сөз жоқ, табиғат апатынан әлдеқайда қауіпті екенін сіздер түсіндіңіздер деймін мен..."

Күндердің бір күнінде ол келеді, - Родольф сөзін қайталады, келетінінен күдер үзіп жүргенінде ол ойламаған жерден сап ете қалады. Кенеттен алдыннан шексіз қиыр кезігеді және бейтаныс біреудің даусы естіледі: "Міне, ол!" Сіз осы адамға өз өміріңізді сеніп тапсырып, бар жан-тәніңізбен беріліп, ол үшін бәрін құрбан ету қажеттілігін сезінесіз!.. Түсіндірудің қажеті жоқ - бәрі айтпай-ақ белгілі. Сіз оны өз қиялыңызда дәл осындай кейіпте көрдіңіз. (Ол Эммаға көз қиығын салды). Ақыр аяғында сіздің ұзақ іздеген асылыңыз осында, алдыңызда, жарқырап, жалтылдап тұр! Алайда сіз әлі де күмәнданасыз, сіздің сенуге әлі де батылдығыңыз жетпейді, бейне қаратүнектен бірден жарыққа шыққан кісіше көзден айрыласыз.

Родольф соңғы сөзін ишаратпен білдірді. Ол әуелі есінен танған адамша басын ұстай алды да, сосын Эмmanın қолына жармаса кетті. Ол тартынған жоқ. Ал кеңесші болса әлі де оқып жатыр:

- "Бірақ та бұл кімді таң қалдыруы мүмкін, мырзалар! Тек қана көрсеқызарларды (мен мұны ашық айтудан әсте қорықпаймын), тек қана осы күнге дейін село тұрғындарының ой-санасы туралы түк түсініктері жоқ бағзы заманнан бергі соқыр нанымға шырмалғандарды ғана. Шын мәнісінде біз, мұндай патриотизмді, ортақ іске деген мұндай құлай берілгендікті, бір сөзбен айтқанда - мұндай адалдықты деревнядан өзге

тағы қай жерден табамыз? Бұл шалағай шешім емес, мырзалар, бұл көкмылжындардың жалтырауық, жасанды сөздері емес, терең, есті ақылдың жемісі, ең бастысы ол алдына нақты мақсат қойып, сол арқылы жекелеген адамдардың әл-ауқатын арттырып, қоғамға пайдалылығын сақтау және мемлекет тірегі болуға қызмет ету - заңдылықты сақтау мен борышқа адалдықтан туатын мақсат..."

- Тағы да! - деді Родольф, - айтатындары тек борыш және борыш - осы сөз құсқымды келтіреді! Түкті матадан тігілген жилет киген меңіреулер мен қолдарынан жылытқыш пен таспиықтары түспейтін тақуалар - ақ құлағымыздың құрыш етін жеп болды: "Борыш! Борыш!" Сайтан алғыр, борыш дегеннің тұжырымы, тіпті де түрлі қысылып - қымсыну, ұялу шарттылықтарын сақтау емес, ұлылықты ұлықтау, көркемдікке табыну.

- Иә, бірақ... иә, бірақ... - Эмма пікір қосуға талпынды.

- Құштарлыққа қарсы тұрудың қажеті қанша? Бұл мына жарық дүниедегі ең кереметтің нақ өзі емес пе, бұл ерліктің, шаттықтың, поэзияның, музыканың, өнердің, былайша айтқанда бәрінің қайнар көзі ғой.

- Алайда аз да болса игі жақсылардың пікірімен санасу, оның өнегесін сыйлау керек қой. -Эмма қарсылық білдірді.

- Мәселенің мәнісі де осында, яғни өнегенің екі түрі барлығында, - Родольф кесіп айтты. -Оның ұсақ, шартты, пендешілік түрі бар, ол ұдайы өзгеріп, түрленіп тұрады, ол тап мына көз алдында тұрған таныстар тобыры сияқты айғайшыл, ол біздің аяғымыздың астындағы былғанышты ақтарыстыруға құмар. Бірақ бұдан өзге де өнеге бар, ол мәңгілік - ол мына табиғат сияқты біздің айналамызда, ол бізге жарығын түсіріп тұрған үстіміздегі көгілдір аспан сияқты.

Льевен мырза орамалымен ернін сүртіп, сөзін жалғастыра берді:

- "Егіншіліктің пайдалылығын, мырзалар, сіздерге дәлелдеп жату қажет пе? Біздердің сұранысымызды қанағаттандыратын кімдер? Бізге ішіп-жемімізді жеткізіп беретін кімдер? Егінші емей кім ол? Иә, егінші мырзалар! Өзінің еңбеккер қолымен даланың құнарлы жерлеріне түрен салып, тұқым сеуіп, егін өсіретін, оны жинап алып, айлалы құрылғының көмегімен ұнтақтап, ұнға айналған соң қалаларға апаратын сол егінші және ол сол сәтінде наубайшыға жетіп, ал ол болса оны байлар да, кедейлер де жейтін тағамға айналдырады. Бізді киіндіру үшін жайылымдарға қаптата мал бағатын да нақ сол егінші емес пе? Егер егінші болмаса біз немізді киіп, немізді ішер едік? Мысал келтіру үшін алысқа барудың қажеті шамалы! Біз қарапайым жандардың, дастарқан берекесін келтіріп жүрген біздің құсшылардың еңбегін - бір мезгілде төсегімізді жұмсақ жастықпен, дастарқанымызды шырынды ет және жұмыртқамен кім қамтамасыз ететінін, оның біздің тұрмыс-тіршілігімізде қандай маңызды рөл атқаратынын жиі есімізге аламыз. Айтқандайын, өз балаларын еркелеткен

мейірімді ана сияқты, жанашырлықпен өңделген жердің бізге бұйырған неше бір несібесін түгел тізіп айтып шығар болсам, онда менің әңгімем әсте аяқталмас еді. Мынада - жүзім, басқа жерде - алма, ал бұл жерде - шарап, одан әріде - сыр. Ал зығыр ше? Естерінде сақтандар, мырзалар, зығыр! Соңғы жылдары зығырдың егіс алқабының көлемі айтарлықтай өсті. Менің оған сіздердің назарларыңызды аударуымның себебі де осы".

Тыңдаушылардың көңілін аудартудың ешқандай қажеттілігі болмаған, - онсыз да бәрі ауыздарын ашып, оның әр сөзін қағып алып отыр. Оның қасында отырған Тюваш көзі бақырайып тыңдаса, Дерозере ауық-ауық ептеп көзін жұмады, ал алысырақта бір сөзін жібермей есту үшін алақанын құлағына қойып, алдына ұлы Наполеонды алып дәріханашы отыр. Алқаның өзге мүшелері қоштағандарының белгісі ретінде жайлап бастарын изеп қояды. Сахна алдында мылтық найзаларына сүйенген өрт сөндірушілер демалуда. Бине шынтағын жоғары көтеріп, қылышын қарауылға алып, қақшиып тұр, бәлкім ол тыңдап тұрған болар, бірақ ештеңені көруі мүмкін емес, өйткені оның дулығасының күнқағары мұрнының үстіне дейін түсіп кеткен. Оның порудигінің - Тюваштің кенже ұлының дулығасы тіпті де оған шағын емес еді: кеңдігі сондай, ол оның басында бұлғаңдап және оның астынан сиса орамалдың ұшы сорайып шығып тұр. Бұл жағдай оның момын балаша күлкісін келтіріп, оның тершіген қуқыл беті шаттықты, сілесі қатқандық пен ұйқылы-ояу есеңгірегендікті сездіріп тұр.

Алаң мен тіпті онда орналасқан үйлер де адамдарға лық толы. Жұрт барлық терезелерден, барлық табалдырықтардан тамашаласа, ал көрініске таң-тамаша қалған Жюстен дәріхана витринасы алдында қаққан қазықтай қақиып тұр. Топ ішінде ешкім сөйлесіп тұрған жоқ, солай бола тұрса да Льевен мырза сөзінің естілуі нашар. Әлсін-әлі орындықтардың сықыры сөздерін үзіп-жұлып, түгел естіртер емес. Ал арт жақтан, алаңның әр бұрышынан шығып, біріне-бірі қосылып, бірде бұқаның үнін соза өкіргені, бірде қозылардың маңырағаны құлаққа шалынады. Оның себебі, бақташылар малдарды берірек айдап әкелген, сиырлар да, тұмсықтарына жабысып қалған шөптерді тілдерімен жалаған қойлар да мезгіл-мезгіл үн шығарып қоюда.

Родольф Эммаға жақындай түсіп, асығыс құлағына сыбырлады:

- Мына жалпыға жасалған қастандық сізді ызаландырмай ма? Ең болмаса ол айыптамаған бір сезім бар ма? Нағыз ізгі сезімдер, нағыз адал қарым-қатынастар қудалауға ұшырап, жала жабылады және екі жандары жаралылар жарасып, бірімен бірі табысу бақытына ие болса, оларды қалайда жолықтырмаудың амалы қарастырылады. Олар жігерлерін жанып, қанаттарын қағып, бірін - бірі іздей бастайды. Содан кейін ше? Ерте ме, кеш пе, жарты жылдан кейін бе, он жылдан кейін бе, әйтеуір олар табысады, тағдырдың жазуы осылай болғандықтан, олар бір-бірі үшін жаралғандықтан.

Қолдарын тізелеріне тіреп және басын көтеріп, ол Эммаға қадалып, тура қарады. Ол оның көздері қарашығының айналасынан алтын сәулелер көрді, оның шаштарынан далаптың иісін сезінді, Эммануэлины сағыныш сезімі баурап, ол Вобьесарда бірге билеген виконтты есіне алды - оның сақалынан да осындай: ваниль және лимон хош иісі шығатын - лезде қабағын төмен түсірді; оған мына иісті ішке жұтудың осыдан оңай жолы жоқ сияқты көрінді. Алайда Эмма белін бүккен кезде, алыстан, көкжиектен "Қарлығаш" көне күймесін көрді -ол өзінің артында ұзыннан - ұзын шұбатылған шаң ілестіріп Ле төбесінен баяу төмен түсіп келе жатыр екен. Осы сары күймемен Леон жиі-жиі оған қайтып оралатын және нақ сол жолмен ол оған енді қайтып келмесе кеткен - тін! Кенет оған қарсы терезеден оның сұлбасы жылт ете түскендей елестеп кетті. Содан кейін бәрі араласып, бәрі көктен түскендей болып кетті, ендігі жерде ол жарқыраған люстраның астында, виконттың құшағында, шырайналып билеп жүргендей, ал Леон осы маңда жүргендей, ол осы қазір келетіндей... және сол сәтте Родольфтің басы тіпті жақындап қалғандай ойға батты. Осынау түйсіктің тәттілігімен көптен бергі тілегінің оның бойын билеп алуы және құйын көтерген қиыршық тастар сияқты, хош иістің әлжуаз мұнары оның жан дүниесін шырмап алған. Терезенің сырт ернеуіндегі балауса шырмауықтың иісімен дем алып, оның танауы делдиіп кетті. Ол биялайын шешіп, қолын сұртті, сосын бетін орамалымен желпіді; тобырдың ың-жың у-шуы мен кеңесшінің бірқалыпты даусын шекесін солқылдатқан қан соғысы арқылы сезінді.

Кеңесші сөзін жалғастырды:

- "Қол жеткізіңіздер! Берілмеңіздер! Кертартпалардың сыбырларын да, өркөкірек экспериментшілердің тым асығыс кеңестерін де тыңдамаңыздар! Топырақтың құнарлылығына, тыңайтқыштардың сапасына, жылқылардың, сиырлардың, қойлардың, шошқалардың тұқымдарын асылдандыруға ерекше көңіл бөліңіздер! Бұл көрме сіздер үшін өзара тіл табысу алаңы сияқты болсын, жеңімпаз, бұл жерден кетпей тұрып, жеңілгеннің қолын қысып, онымен ағайынша құшақтассын, содан кейін жеңілгеннің көңілінде келешекте үлкен жетістіктерге қол жеткіземін деген үміт оты тұтансын. Ал сіздер, құлай берілген қызметшілер, қарапайым жұмыскерлер, осы күнге дейін сіздердің ауыр еңбектеріңіз өзіне бірде-бір үкіметтің назарын аудармады! Сіздердің жасандылықтан ада қадір-қасиеттеріңіз бүгінде сыйақы беруге лайық және мемлекет ақыры сіздерге көңілін аударатынына, оның сіздерді қолдайтындарына, оның сіздерге қамқоршы болатындарына, оның сіздердің әділетті талаптарыңызды қанағаттандыратынына және мүмкіндігі жеткенше сіздердің бастарыңызға түскен зор құрбандықтың ауыртпалығын жеңілдетуге тырысатынына сенімді болғайсыздар!"

Льевен мырза орнына барып отырды; артынша Дерозере мырза сөйледі. Оның сөз саптасы, бәлкім, дұрысында көпірме, қызыл сөзге теңеспеген болар, бірақ ол көбірек іскерлік туралы сөз айтады, ол өз сөзінде арнайы таным көздерін ашып, мейлінше терең ой-пікірлер айтты. Үкіметті ол көп

мақтаған жоқ, оның есесіне дін мен ауыл шаруашылығына көбірек көңіл бөлді. Ол өзара байланысқа және баяғыдан бері өркениет жолында бірігіп атқарған істеріне тоқталды. Родольф пен Бовари ханым бұл кезде түс туралы, алдын ала сезіну туралы, магнетизм туралы әңгімелесті. Шешен, адамзаттың бастау кезеңіне ой көзін жіберіп, адамдардың ормандарда ғұмыр кешіп, емен жаңғағын жеген сол бір қара түнек заманды жүйелеп, бейнелеп баяндап шықты. Сонан соң олар аң терілерін шешіп тастап, мәуіті киіп, жер жыртып, жүзім екті. Бұл пайдаға асты ма, бұл жаңалық өзімен бірге нені көбірек әкелді: қасірет әлде игілік пе? Төраға өз алдына осындай сұрақ қойды. Ал Родольф магнетизмнен бірте-бірте көңіл жақындығына көшті. Дерозере мырза соқа соңында жүрген Цинциннат²² туралы, қырыққабат еккен Диоклетиан туралы және жаңа жылды егін себу салтанатымен қарсы алатын қытай императорлары туралы түсінік беріп жатқанда, Родольф Эммаға кез келген тежелмейтін құштарлықтың түп тамыры өткен заманға жалғасты екенін дәлелдеп жатты.

- Ең болмаса екеумізді алайықшы, - деді ол, - біз неге таныстық? Бізді жолықтырған қандай кездейсоқтық? Әлбетте, біздің жеке басымыздың бейімділігі кеңістікті еңсеріп, бізді бір - бірімізге итермеледі, - ақырында қос өзен осылай қосылады.

Эмманың қолын алып еді, ол тартынған жоқ.

- "Пайдалы дақылдар өсіру үшін..." - Төраға айғай салды.

- Міне, мысалы, мен сіздерге барғанда...

"...Кенкамиуадан келген Бизе мырзаға..."

- ...бүгін сізбен бірге боламын деп ойлаппын ба?

- "...жетпіс франк!"

- Мен әлденеше рет кетіп қалуға ұмтылдым, әйтсе де сіздің соңыңыздан ердім, қалдым.

- "Көңмен тыңайтқаны үшін..."

- Енді бүгін кешке де, ертең де және басқа күндері де, ғұмыр бойы қаламын!

- "...Аргейлден келген Карон мырзаға - алтын медаль!"

- Мұндай бірден билеп әкететін таңғажайып пен мен алғаш рет кездесіп тұрмын...

- "Живри-Сен-Мартеннен келген Бену мырзаға..."

- ...және мен сізді мәңгі бақи жадымда сақтаймын.

- "...меринос қошқар үшін..."

- Ал сіз мені ұмытасыз, мен сіздің қасыңыздан көлеңке сияқты өтіп кетемін.

- "Нотр - дамнан келген Бело мырзаға..."

- Алайда, сіздің ойыңызда, сіздің өміріңізде менен де бірдеңе қалуға тиіс қой?

- "Шошқалар тұқымы үшін берілетін жүлде Леэрисе және Кюлембур мырзаларға, алпыс франк ex aequo [тең (лат.)] бөлініп беріледі!"

Родольф оның ыстық, қалтыраған қолынан қысып ұстады және оған ұшып кеткелі тұрған көгершінді ұстап тұрғандай болып көрінді. Кенет Эмма қолын босатып алғысы келді ме, әлде бұл оның қолын қысқанына жауабы болды ма екен, әйтеуір ол саусақтарын қимылдатты.

- Сізге ризамын! - Родольф саңқ етті. - Сіз менен бөлектенген жоқсыз! Сіз - мейірбансыз! Менің сіздікі екенімді түсіндіңіз! Сізге қарауға, сізге сүйсінуге рұқсат етіңіз!

Ашық тұрған терезеден жел соқты және үстелге жабылған шұға бүктеліп қалды, ал төменде, алаңда, барлық шаруа әйелдердің биік бүрмелі телпектерін жел көтеріп, ақ көбелектердің қанаттарынша желбірей бастады.

- "Күнжараның майлы тұқымын қолданғаны үшін"... Төраға сөзін жалғастырды.

Сосын сөзін тездете түсті.

- "Фламанд тыңайтқышын қолданғаны үшін... зығырды өсіргені үшін... ұзақ мерзімді жалға алу кезінде жер қыртысын құрғатқаны үшін..." Родольф үнсіз қалды. Олар бір-бірінен көз алар емес. Құштарлықтарының күштілігі сонша, екеуінің де кеберсіген еріндері дірілдеп тұр. Олардың саусақтары еріксіз, көңгіштікпен айқаса түсті.

"Сасето - Лагерден келген Катрина – Никизе - Элизабете Леруге бір ғана фермада елу төрт жыл еңбек еткені үшін бағасы жиырма бес франк тұратын күміс медаль беріледі!"

- Катрина Леру қайда? - Кеңесші сұрақ қойды.

- Катрина Леру көрінбеді. Топ ішінен сыбыр-күбір естілді:

- Ей, барсаңшы!

- Ол жаққа емес!

- Солға қарай!
- Қорықпа!
- Міне, есалаң!
- Ол өзі қайда жүр? - Тюваш дауыстады.
- Әне... әне ол!
- Онда келсін де!

Қуқыл тартып жүдеген, ескі-құсқы киінген кемпір сахнаға имене көтерілді. Оның аяғында өте үлкен ағаш шәркей, мықынын етегін шұбатылған көк белдемше жауып тұр. Оның жүдеу, пісірген алмадай жырылып қалған беті ешқандай өңделмеген, жұпыны телпектен жақсы көрінді, ербиген ұзын қолдары қызыл кофтасының жеңіне ілініп қалыпты. Шөптің шіріген қырқындысы, сақар, қойдың майлы тері оның қолын ойып, жарып, күстелендіріп жібергені сондай, оны таза сумен ұзақ жуса да бәрібір кір сияқты көрінген. Қаншама қиындыққа төзуіне тура келгендігіне азын - аулақ айғақ болғандай оның тынымсыз еңбекте шыныққан саусақтары қашанда жеңіл қозғалатын. Оның бет-әлпетінен сопылардікіндей қатулық байқалатын. Оның жансыз жанарын мұң мен мейірімнің реңкі жібіте алмай тұр. Ұдайы хайуанаттармен істес болғандықтан да, бұған олардың мылқаулығы мен момындығы берілген. Осыншама көп адам жиналған жерге оның бүгін бірінші келуі. Жалаулар, барабандар, кара фракты мырзалар, кеңесшінің ордені - осының бәрі оның үрейін ұшырды және ол не істеу керектігін білмей қаққан қазықтай қалшыып тұр: жақындағысы жоқ әлде қаша жөнелуі керек пе, топ ішінен итермелеп мұнда неге әкелді, алқа мүшелері неге бұған күлімсірей қарайды. Бақытты тұрмыс кешіп жатқан байшыкештердің қарсы алдында жарты ғасырлық құлдық еңбектің тірі бейнесі.

- Бері келіңіз, құрметті Катрина – Никеза - Элизабета Леру! -деді төрағадан марапатталғандардың тізімін қолына алған кеңесші.

Біресе қағазына, біресе кемпірге қараған ол әкенің жұмсақ даусымен бірнеше рет және қайталады:

- Бері келіңіз, бері келіңіз!

- Сіз, немене, саңыраусыз ба? - Өзінің креслосынан ұшып тұрған Тюваш оның құлағына айқайлай сөйледі: - Елу төрт жылдық еңбегі үшін! Күміс медаль! Жиырма бес франк! Бұл сізге, сізге!

Медальды алған соң кемпір оған қарай бастады.

Осы кез оның жүзін қуанышты күлкі жадыратып жіберді және кетіп бара жатып, күбір етті:

- Мен мұны священникке беремін, мен үшін дұға оқысын!

- Міне, нағыз діншілдік! - нотариусқа бұрылған дәріханашы саңқ етті.

Мәжіліс бітті, сөз аяқталды, жұрт тарады, міне әркім өзінің бұрынғы қалпына келді, бәрі өз орнына түсті, қожалары қызметкерлеріне ұрса бастаса, ал олар болса мүйіздеріне жасыл гүлтәж іліп, мал қораларға қайтып бара жатқан мана байсалды қошемет көрсетілген жануарларды ұра бастады.

Осы екі арада ұлттық гвардияшылар мылтықтарының найзаларына бөлке шаншып алып, әкімдіктің екінші қабатына көтерілді; батальон барабаншысы шарап салған себет көтеріп, алдында бара жатыр. Бовари ханым Родольфті қолтықтап алып, оны үйіне дейін шығарып салды, олар кіреберісте айрылысты, және Родольф парадтан кейінгі түстік алдында сейілдеп қайтпақ болып, шабындық жаққа кетті.

Нашар дайындалған түстік ұзаққа созылды және у-шуы көп болды. Үстелдің тар болғандығы сондай, адамдар шынтактарын әрең қозғап отыр; орындық орнына қойылған еңсіз тақтайлар міне - міне сынып кеткелі тұр. Тамақ көп желінді. Кімде-кім өздері төлеген жарнаның төлеуін қайтармаққа тырысуда. Мандайларынан тер тамшылап жатыр. Үстел үстіндегі ілулі тұрған кенкеттердің арасын, тура өзеннен көтерілген күзгі таңдағы тұман сияқты, бозғылт бу тұмшалап алған. Родольф шатырдың коленкор жабылған сырт жағына сүйеніп тұрып, тек Эмма туралы ойға батып, ештеңе естіген жоқ. Қызметшілер арт жағындағы шөптің үстіне лас табақшаларды үйіп қойып жатыр; көршілері оған шарап құйып, оны сөзге тартқан, бірақ ол жауап қайырмаған; төңірегі дабыра - дуға толып кетсе де, оның санасын тыныштық жайлай бастаған. Ол Эмманың айтқан сөздерін, ернінің нобайын қиялдана есіне түсірді, оның келбеті, бейне сиқырлы айнадағы сияқты, әскерилердің жез телпектерінің шошақтарына түсіп, жарқылдай көрінсе, шатыр қабырғаларының қатпарлары Эмманың көйлегінің желбіршектеріне айналып, махаббат, қызыққа толы күндер тізбегі алыс қиырларға ала жөнелген.

Кешкілік отшашу кезінде, ол Эмманы тағы да көрді, алайда бұл жолы оның қасында күйеуі, Оме ханым мен дәріханашы бар еді. Дәріханашы ракеталар бір пәлеге ұшырата ма деген қауіппен, минут сайын қасындағы серіктерін тастап, Бинеге жүгіріп барып, оған кеңес берумен әлек.

Пиротехникалық аспаптар Тюваш мырзаның атына жіберілгендіктен, ал ол болса сақтандыру қамымен оларды бүгінге дейін жерқоймада сақтағандықтан, дымқыл тартқан оқ-дәрі жанбай, ең басты әсерлісі - өз құйрығын өзі тістейтін айдаһар бейнесі мүлде шықпады. Ара-тұра рим балауыз шамы жарқ ете қалғанда, қарап тұрған тобыр айғайға басып, оған қараңғыда бозбалалар шымшып алған қыздардың шыңғырғаны қосылып жатыр. Эмма Шарльдың иығына жабыса түсіп, басын жоғары көтеріп, қараңғы аспанда ракеталардың отты шашырандылары қалайша тарап жатқандығын үнсіз бақылап тұра берді. Родольфке оның беті анық көрініп тұр.

Алайда, май шамдар бірінен соң бірі сөне бастады. Жұлдыздар жанды. Жаңбырдың бірнеше тамшысы тамды. Эмма басына орамал байлап алды.

Осы сәт трактирдің қақпасынан кеңесшінің күймесі шықты. Мас көшір ұйықтап кетіпті; күйменің үстіңгі жағындағы екі фонарьдың ортасында, белдікті күйме қорабымен бірге екі жағына кезек теңселгенінен оның пошымсыз денесі көрінеді.

- Жоқ, қалай болғанда да, маскүнемдікпен мейлінше шешуші күрес жүргізу қажет! - деді дәріханашы. - Мен болсам әр апта сайын ad hoc [осы мақсатпен (лат.)] әкімдіктің есігінің алдына тақта орнатып, оған ағымдағы кезеңде өзегін арақпен уландырғандардың аты-жөндерін жаздырып іліп қояр едім. Статистикалық көзқараспен келгенде бұл көрсеткіш кесте болар

еді, керек болған кезінде... Кешірерсіз?

Осы сөздерді айтып, ол салық инспекторына қарай жүгіре жөнелді.

Бине үйіңе қайтуға асығулы. Ол өзінің станогін сағынып қалса керек.

- Біреу-міреуді жіберсе жақсы болар еді, - деді Оме, - тіпті өзіңіз барсаңыз да болар еді...

- Менің соңымнан қалыңызшы, тегі, - деді салық инспекторы, сіз соншама неден қорқасыз?

- Тынышталыңдар! - деді достарының ортасына оралған дәріханашы. - Бине тиісті шаралар қабылдағанына мені сендірді. Бірде ұшқын ұшып түспейді. Насостар суға толы. Ұйықтауға кеттік.

- Ал менің, шынында да, жаңа ұйқым келген, - деді рақаттана есінеген Оме ханым. - Иә, солай, бұл соншалықты бір қорқытатын бәле емес, есесіне бүгінгі күнді өте тамаша өткіздік.

Родольф Эммаға елжірей қарап, ақырын ғана қайталады:

- Әрине, тамаша!

Бәрі қоштасып, үйді-үйлеріне тарасты.

Екі күн өткен соң Руан шамшырағында көрме туралы көлемді мақала жарияланды. Оны шабытты шағында, мереке өткен соң, келесі күні Оме жазған:

"Үйлердің сыртына салынған әшекейлер, гүлтәждер, гүлдер қайдан келді? Буырқанған теңіздің толқындары сияқты біздің егістік жерімізді кептіріп жатқан аптап күннің толассыз сәулесі төбелеріне төгілген топ жұрт қайда бара жатыр?"

Ол одан кейін шаруалардың жағдайына тоқталып өткен.

Үкімет, әрине оларға көп жағдай жасауда, алайда әлі де болса толық емес! "Батылырақ! -деп фармацевт оған үндеу тастады. - Бірқатар реформалар жасау қажет - оларды жүзеге асыруға асықпыз!" Кеңесшінің келген кезіне тоқталар алдында "біздің жауынгер милицияны", "біздің деревняның пысықтарын" және топтың ортасында ақсақалдық кейіпте тұрған қасқабас қарттарды - біздің мәңгі жасайтын қарт жауынгерлердің тірі көздерінің барабанның жігерлі дабылы кезінде жүректерінің жиі соғып кеткендерін сезінгенін еске ала кетуді де ұмытпаған. Алқа мүшелерінің аттарын атай отырып, оның алдыңғы жағына өзін жазып қойды, ал айрықша ескертпеде, бұл әлгі Агрономдар қоғамына шарап туралы мақала жіберген фармацевт Оме мырза екенін де ескерте кеткен -тін. Марапаттау кезіне келгенде, асыра мақтау сөзін үйіп-төгіп, лауреаттардың қуанышын

әңгімелеп берді:

"Әкесі - баласын, ағасы - інісін, ері зайыбын құшақтады. Бәрі де өздерінің қарапайым медальдарын мақтанышпен көрсетіп, әрқайсысы әлбетте өз сүйікті әйелдеріне келген соң, жылап тұрып өзінің қайырлы үйінің қабырғасына медальды іліп қоятыны белгілі.

Сағат алтылар шамасында мерекенің басты қатысушылары Льежар мырзаның жайылымында жайылған той дастарқаны басында жолықты. Түстік тамаша түсіністік жағдайында өтті. Льевен мырза монарх денсаулығы үшін тост көтерді. Тюваш мырза -префек үшін! Дерозере - егіншілік үшін! Оме мырза - аға мен қарындас үшін! Өнер мен өнеркәсіп үшін! Леплище мырза жер суландыру үшін! Кешкілік жарқылдаған фейерверк кенеттен аспан кеңістігін жарқыратып жіберді. Бұл нағыз калейдоскоп, опералық сахна көркіне айналып, қас-қағым сәтте біздің тып-тыныш қалашығымыз Мың бір түн ертегісінің жағдайына көшіп кеткендей болды.

Отбасы салтанатында көңілге кірбің түсіретіндей бірде-бір теріс оқиға болмағандығын куәландыруды өз борышым деп санаймын".

Оме мырза бұған мынаны қосты:

... Тек қана дін иелерінің қатыспауы жұртшылықты таң қалдырғаны байқалды. Шіркеудегілердің прогресс туралы түсінігі шамалы, басқаша сияқты. Еріктінің еркі білсін, Лойола мырзалары!"

IX

Арада бір жарым ай өтті, Родольф көрінбей кеткен. Ақыры, бір күні кешкісін ол келді.

Көрме өткен күннің ертесіне ол өзімен-өзі сөйлескен:

"Үзіліс жасаймыз - әйтпесе бәрін бүлдіріп алуымыз кәдік".

Сөйтіп ол аптаның аяғында аң аулауға кеткен. Аңнан оралған соң кешіктім деп ойлаған ол, сосын мынандай пікірге тоқтаған:

"Егер де ол мені бірінші күннен ұнатып қалса, онда айырылу бәлкім, бұл сезімін қоздыра түсер. Тағы аз ғана тоса тұрайын".

Ол залға кірген кезде, Эмманың бозарып кеткенін көріп, өзінің есебінің дұрыс екендігіне көзі жетті.

Эмма жалғыз отырған. Ымырт. Терезелердің муслин перделері іңір қараңғылығын қоюландыра түсті. Теңіз маржаны өсімдігінің тісті бұтақтарының арасында тұрған айнадан күн сәулесі түсіп, алтын жалатқан барометрдің жарқылы көрініп тұр.

Родольф отырған жоқ. Оның алғашқы әдепті сөздеріне жауап қайтару Эммаға қиындыққа түсетіні оның жүзінен байқалып тұр.

- Қолым тимеді, - деді ол. - Кейін науқастанып қалдым.

- Қауіпті ме? - Эмманың даусы қатты шықты.

- Жоқ, олай емес! - деді Родольф қасына отырып жатып. - Мен әншейін енді қайтып сізге келмейін деген шешім қабылдап едім.

- Неге?

- Сіз сезбей тұрсыз ба?

Родольф оған тағы да құмарлана көз тігіп еді, Эмманың беті қызарып кетіп, төмен қарады.

- Эмма... - Ол тағы да сөз бастады.

- Мархабатты әміршім! - деді артқа шегіншектей түскен Эмма.

- Аһ, енді қайтып сізге келгім келмегені жөніндегі менің сөзімнің ақиқаттығын енді өзіңіз де көріп тұрсыз ғой! - Родольф қамыға сөйледі. - Сіздің есіміңіз менің жүрегімде тоқтаусыз соғып тұр, ол еріксіз менің аузымнан шығып кете береді, ал сіз болсаңыз оны айтуға тыйым саласыз! Бовари ханым... Сізді жұрттың бәрі осылай атайды!.. Иә, бұл сіздің есіміңіз емес - бұл басқа адамның аты! Басқаның! - деді де ол қолымен бетін басты... Иә, мен сағат сайын сізді есіме аламын!.. Сіз туралы ойларым жаныма жай таптырмайды! Ой, кешіріңіз!.. Біз енді қайтып кездеспейміз... Қош болыңыз!.. Мен алысқа кетемін... Сондай алысқа, мен туралы енді қайтып ештеңе естімейтін боласыз!.. Соған қарамастан... бүгін бірдеңе мені сізге тартты да тұрды! Аспанмен күресе алмайсың, періштенің күлкісі алдында төзімнің таусылады екен! Сұлулық, құмарлық, қызығу адамды еріксіз еліктіреді.

Эмманың мұндай сөздерді алғаш естуі, сол себепті де, бейне жылы ваннаға түскендей, оның өзімшіл көңілі елжірей түсті.

- Иә, мен келген жоқпын, - ол сөзін жалғастырды, - мен сізді көре алмадым, оның есесіне мен сіздің маңайыңыздағының бәріне сүйсіне қарадым. Жеті түнде... Түн сайын мен орнымнан тұрып, осы жаққа келетінмін, сіздің үйге, ай жарығы жарқыратқан шатырына, сіздің терезеңіздің алдында тербетіліп тұрған ағаштарға... сіздің терезенің әйнегіне, түнекті жарып өтіп жарқыраған түндік шамыңыздың сәулесіне қарайтынмын. Ал сіз болсаңыз, әне жерде, өте жақын әрі сондай алыста азап шегіп бақытсыз біреу тұрғанын білген де жоқсыз.

Эмма оған бетін бұрды.

- Сіз қандай мейірбансыз! - ол даусы дірілдей тіл қатты.

- Жоқ, мен тек қана сізді сүйемін - бар болғаны сол ғана! Ал сіз болсаңыз оны сезбедіңіз де! Маған айтыңызшы... бір ғана сөз! Бар болғаны жалғыз сөз!

Родольф байқаусыз ғана орындықтан еденге сырғып түсті, алайда осы кезде ас үйден аяқтың дыбысы шықты және ол есіктің ашық тұрғанын байқап қалды.

- Өтінемін, сізден, - деді орнынан тұрып жатып ол, - менің бір тілегімді орындаңызшы!

Ол оның үйін аралап көргісі, оның қалай тұрып жатқанын білгісі келді.

Бовари ханым мұнда тұрған ешқандай ыңғайсыздық жоқ деп шешкен, алайда, ол екеуі орындарынан тұрған сәтте Шарль кіріп келді.

- Амансыз ба, дәрігер? - деді Родольф.

Өзі күтпеген атақты естіп, мәртебесі өскен емші, қошемет сөздерді үйіп-төкті, Родольф болса сол мезгіл ұялғаннан енді есін жия бастаған.

- Сіздің зайыбыңыз денсаулығына шағым айтып еді... - деп ол сөз бастай берген.

Шарль оның сөзін бөліп жіберді: ол шын мәнінде әйелі үшін тынышы қашып жүр - оның тағы да тынысы тарылып, дерті қайта қозып кеткен. Родольф салт атпен сейілдеу оған пайдасын тигізбес пе екен деп сұрады.

- Әлбетте! Тамаша, керемет!.. Ғажап ой! Тездетіп сейілдеуді баста.

Эмма аты жоқ екенін айтып, қарсылық білдіріп еді, Родольф оны өзі беруге ұсыныс жасады; ол бас тартты, бұл оны көндіруге айтқанын өткізуге тырысқан жоқ. Сосын ол өзінің келу себебін түсіндіре кетпекші болып, өткенде қанын алған атшысының өлі күнге басының айналатыны басылмағанын айтты.

- Мен сіздерге соғармын, - деді Бовари.

- Жоқ, жоқ, мен оның өзін жіберемін. Ол екеуіміз бірге келеміз, сізді босқа әурелеп қайтеміз?

- Тіпті, тамаша! Сізге рақмет айтамын.

Ерлі-зайыптылар оңаша қалғанда Шарль Эммадан сұрады:

- Сен неліктен Буланженің ұсынысын қабыл алмадың? Бұл оның тарапынан көрсетілген зор құрмет қой!

Эмманың бетінен наразылық нышаны байқалды; ол мыңдаған сылтау тауып, ақыр аяғында "бұл оғаш көрінуі мүмкін" деп салды.

- Өй, түкіргенім бар ма! - деді Шарль және тұрған орында бір аяғымен шыр айналды. - Ең бастысы - денсаулық! Сенікі дұрыс емес!

- Қалайша мен салт атпен сейіл құрмақпын, менің ең болмаса оған лайықты киімім де жоқ?

- Несі бар, тапсырыс бер! - деді Шарль.

Бұл сөз оның көкейіне қонды.

Костюм тігіліп, дайын болған соң Шарль Буланжеге әйелі келіскенін, бұлар оның қайырымдылығына сенетіндерін айтып қысқа хат жазып жіберді.

Келесі күні тура сағат он екіде Родольф мінетін екі салт ат алып, кіреберіске келіп тоқтады. Оның біреуіне бұғы терісімен қапталған әйелдің ері салыныпты, оның құлақтарын алқызыл домалақ шашақтар жауып тұр.

Родольф жұмсақ теріден тігілген етік киген - ол Эмманың мұндайды көрмегеніне сенімді - тін. Шынында да ол барқыт фрак және ақ тоқыма шалбарымен есік алдындағы алаңқайға жүгіріп шыққанда, Эмма оған таңтамаша қалып қараған. Ол даяр тұрған, күтіп отырған. Жюстен Эмманы көру үшін дәріханадан қашып шыққан; фармацевт те сыртқа шығып қарауға өзін көндірген. Ол Буланжеге ақыл-кеңес айтты:

- Абай болыңыздар! Бір бәлеге ұшырап қалу киын ба? Аттарыңыз асау емес пе?

Эмма жоғары жақтан тарсыл естіді: бұл кішкене Бертаны алдандырып, шыныны соғып салдырлатып тұрған Фелисите екен. Қызы анасына сүйдім деген белгі берді, Эмма да қамшының сабымен мен де сені сүйдім деп жауап белгі берді.

- Көңілді қыдырыс болсын! - Оме мырза айғай салды. - Бірақ, тек абайлаңдар, абайлаңдар!

Олардың соңынан қолындағы газетін бұлғады. Жазыққа шыққан соң Эмманың аты бірден шоқыта жөнелді. Родольф қасында шауып келе жатыр. Эмма мен Родольф оқта-текте тілдесіп қояды. Басын сәл еңкейтіп, тізгінді жоғары ұстаған Эмма оны ер - тоқым үстінде секірткен шоқырақтың ырғағына ілесіп кетті.

Тау бөктеріне жеткенде Родольф тізгінді бос жіберді. Олар аттарынан қатар түсті; шоқыға көтерілгенде аттар өздері тоқтады, ұзын көк бетперде Эмманың жүзін жапты.

Қазан айының бас кезі болатын. Даланы тұман тұмшалап алған. Көкжиекте, қарауытқан төбелердің арасында, бір шөкім бу қалықтап жүр - ол жоғары өрлеп, еріп барады. Бұлттардың ара - арасынан алыста қалған Ионвильдің күн шапағы түскен шатырлары, өзенге барып тірелген бақтары, үй қабырғалары, аулалары, шіркеудің күмбездері көрініп тұр. Эмма көзін сығырайта қарап, өзінің үйін тауып алуға тырысты және осынау көне қалашық оған ешқашан тап мұндай кішірейіп көрінбеген. Олар тұрған биіктіктен бүкіл аңғар ауаға бу болып ұшып жатқан сүттей ақ шалқар қол сияқты болып көзге шалынған. Жоғары қарай көтерілген ағаштар, қара жартастарға ұқсап кеткен, ал тұманнан арылған, сапқа тұрғандай биік теректер тізбегі бейне жел тербеткен жағалау белестерін құрғандай.

Алысырақта, көгалда, шыршалар арасында, жылы ауада күнгірт сәуле төгіліп тұр. Темекі түтіні сияқты сарғыш топырақ адымды бәсеңдетті. Жүріп келе жатқан аттар түсіп жатқан бүршіктерді тағаларымен жаншып тастауда. Онымен көздері түйісіп қалмауы үшін Эмма әлсін-әлсін теріс қарай берді және шырша діндерінің шексіз қатарларын ғана көріп, оның ұзамай осы көріністен көзі қарауытып кетті. Аттар оскырынды. Тері ер-тоқымдар сықырлап келеді.

Олар орман ішіне нақ кіре берген мезгілде күн көрінді.

- Алла бізге батасын беріп тұр! — Родольф айқайлап жіберді.

- Сіз солай ойлайсыз ба? - Эмма сұрақ қойды.

- Алға! Алға!

Ол таңдайын қақты. Аттар шаба жөнелді.

Эмmanın үзеңгісіне жол жиегіндегі биік усасырлар іліне берді. Родольф тоқтамай-ақ, еңкейіп оларды жұлып тастай берді. Ол мезгіл-мезгіл бұтақтарды екі жаққа ажырату үшін, Эмmanın қуып жетіп қатарласа бергенде, оның тізесі мұның аяқтарына жанаса тигенін сезінді. Аспан шайдай ашылды. Ағаштардың жапырақтары қыбыр етпей тұр. Родольф пен Эмма кең алаңқайда ну боп өскен аршагүлдердің арасын кесіп өтті. Осынау ақшыл көк кілемдер жапырақтардың түсіне байланысты бірде сұрғылт, бірде қоңыр, бірде алтындай жыныс тоғаймен алмасып отырды. Әлдеқайдағы бұталар түбінен қанаттардың сыбдыры естіліп, теректер басына қонған қарғалар қарлыға және биязы қарқылдауда.

Родольф пен Эмма асып-састы. Ол аттарды байлады. Эмма із арасындағы мүк басқан жолмен алға кетіп бара жатыр.

Кең етек көйлегі оған кедергі жасап, ол етегін көтерді, ал артында келе жатқан Родольф қара мәуіті көйлегі мен қара бәтенкесінің арасынан жұқа ақ шұлығының жолағын байқап қалған, ал бұл оның көзіне жалаңаш дененің кішкене бөлшегі сияқты боп көрінді.

Эмма аялдады.

- Мен шаршадым, - деп үн қатты.

- Тағы аз ғана қалды! — деді Родольф. Күш-қуатыңызды жинақтаңыз.

Жүз қадамдай жүрді де, ол тағы да аялдады. Мөлдір көкшіл бетпердесінен, оның ерлер қалпағының астынан көрініп тұрған беті, біресе оңға, біресе солға қисайған мықыны бейне көгілдір толқында жүзіп жүргендей.

- Біз қайда бара жатырмыз?

Ол жауап қайтарған жоқ. Эмма үзік-үзік дем алды. Родольф айналасына қарайлап, мұртын тістелей берді.

Олар балғын бұтақтар оталған кең орман соқпағына шығып, құлатылған ағаштың үстіне келіп отырды және Родольф өзінің ғашықтығы туралы сөйлей жөнелді.

Әу баста ол қошемет сөздер айтып Эммануэлі үркіткісі келмеген. Ол байсалды, сабырлы, мұңлы еді.

Эмма оның сөздерін төмен қарап, бәтәңкесінің тұмсығымен жерде жатқан жанқаларды түртіп отырып тыңдады.

Соған қарамастан ол сұрақ қойған сәтте:

- Енді біздің жолымыз түйіскен жоқ па?

Эмма жауап қатты:

- Ой, жоқ! Сіз өзіңіз де білесіз ғой. Ол мүмкін емес.

Эмма орнынан тұрып, ілгері жүрді. Ол оның қолынан ұстады.

Эмма аялдап, оған көпке дейін жанары жасаураған сүйіспеншілік көзбен қарады және күптеген жерден жедел тіл қатты:

- Ой, ол туралы айтпай-ақ қояйықшы!.. Біздің аттарымыз қайда? Қайтайық.

Родольфтың жүзінен ашу мен қынжылыс байқалды. Ол қайталап айтты:

- Біздің аттарымыз қайда? Біздің аттарымыз қайда!

Родольф біртүрлі оғаштау күлімсіреп, тістеніп, құшағын жазып және Эммаға қадала қарап, оған қарсы жүрді. Эмма шошып кетіп, артына шегіншектей берді.

- Ой, маған қорқынышты! Маған ұнамайды! Кетейік! - деп ол былдырлай берді.

- Қалауыңыз білсін,- деді бет әлпеті өзгеріп кеткен Родольф.

Ол қайтадан мейірімді, ізетті, жасқаншақ қалпына түсті. Эмма оған қолын ұсынды. Олар кері қайтты.

- Сізге не болды? - Ол сөз бастады. - Не үшін? Ақылым жетпей тұрғаны. Сіз, шамасы, мені дұрыс түсінбеген сияқтысыз? Менің жүрегімде сіз тұғырда тұрған құдай-ана сияқтысыз, сіз биік, берік және ештеңе ластанбаған жерде тұрсыз! Мен сізсіз өмір сүре алмаймын! Сіздің көздеріңізсіз, сіздің дауысыңызсыз, сіздің ой - пікірлеріңізсіз ғұмыр кеше алмаймын! Менің жан досым, қадірлі қарындасым, қорғаушы періштем болыңыз!

Ол қолын созып, оның мықынынан құшақтай алды. Эмма босанғысы келетіндей әлсіз әрекет жасады. Алайда ол оны құшағынан босатпай жүре берген.

Эмма кенет аттардың жапырақтарды жұлып жатқанын естіп қалды.

- Тоқтай тұрыңыз! - деді Родольф. - Осы жерде тағы да аялдайықшы! Қалыңызшы!

Ол Эммануэли еліктіріп, көк балдыршөп жапқан шағын тоғанның жағасымен кетіп бара жатыр. Қамыс арасында өсіп, солып қалған тұңғыықтар қимылсыз тұр. Шөпті сыбдырлатып басып келе жатқан адамдар аяғының дыбысын естіген көлбақалар суға секіруде.

- Мен, ақымақ, не істедім? Не істедім? - Эмма қайталап айта берді. - Менің сізді тыңдамауым керек.

- Неліктен?.. Эмма! Эмма!

- Ой, Родольф! - сыбырлай сөйлеп, оның иығына қисайды.

Эммануэли көйлегінің мәуітісі оның фрагінің барқытына ілініп қалды. Эмма басын шалқайтып, терең тыныс алудан оның аппақ мойыны шырығып, тұла бойынан діріл жүгіріп өтті және бетін жасырып, көз жасын көлдетіп, ол Родольфтің дегеніне сөзсіз көне салды.

Кешкі көлеңке түсті. Күннің қисық сәулелері бұталардың арасын жарып шығып, оның көзін қарықтырды. Оның айналасында анда-мында, жапырақтар мен жерде, жарық дақтары жүгіріп өтуде - бұл колибрилер ұшып бара жатып қауырсындарын түсіріп алып жатқандай көрінген. Айнала құлаққа ұрған танадай жым-жырт. Ағаштар тылсым тыныштықта. Эмма тағы да жүрегінің дүрсілдей соққанын, қанының жылы толқыны тұла бойын аралай жөнелгенін сезінді. Кенет орманнан алыста, басқа төбеден

түсініксіз созылмалы айқай, біреудің сазды даусы естілді, оның қаны қозған жүйкесіне тына қалған мазасыздығы қосылып кеткен, Эмма оны бейне музыка сияқты үнсіз тыңдады. Родольф езуіне сигара қыстырып, кішкене шаппалы бәкісімен үзіліп қалған тізгінді жөндеп отыр.

Олар Ионвильге келген іздерімен кері қайтты. Олар батпақтан қатарласа созылған өз аттары тұяқтарының іздерін, сол бір бұталарды, сол бір шөп арасында шашылып жатқан тастарды көрді. Төңіректе ештеңе де өзгермеген. Ал сол екі арада Эмmanın өмірінде ол үшін айнала қоршаған таулар орнынан қозғалып кеткенінен де маңыздырақ үлкен өзгеріс болды. Родольф оқта- текте еңкейіп, оның қолын сүйе берді.

Салт ат үстіндегі Эмmanın келбеті тап қазір таңғалдыратын. Ол ер-тоқым үстінде қаздыып тік отыр, мықыны солқылдап, иілген тізесі аттың жалында жатыр, ауа мен батқан күннің шапағымен беті ептеп қызарып кеткен.

Ионвильге кірген соң Эмма атын көшеде салтанатпен жүргізді. Оған көпшілік терезелерден қарап тұр.

Күйеуі оның ат үстінде жақсы көрінетінін айтты. Ол серуендегеніне көңілі тола ма екенін сұрағанда, Эмма бейне естімегендей қалып танытты; екі шырақ қатар жарығын түсіріп тұрған үстелдің үстіне шынтағын тіреген ол табақшаға қараған қалпында үнсіз отыр.

- Эмма! - деді Шарль.

- Немене?

- Білесің бе? Бүгін мен Александрға соқтым. Оның кәрілеу, тек тізелерінің ойылып қалғаны болмаса, тұрқы тәуір биесі бар екен, мен оны жүз экюге сататынына сенімдімін... Мен сенің көңіліңді көтергім келді, сөйтіп оны өзіме қалдырдым... Оны мен сатып алдым... - Ол сөзін жалғастырды. - Мен дұрыс істедім бе? Кәне? Сен неге үндемейсің?

Эмма дұрыс деген ишарамен басын изеді. Арада он бес минут өткенде ол:

- Кешке сен бір жаққа барасың ба?- деп сұрады.

- Иә. Неге сұрадың?

- Жай әншейін, жаным, ештеңе емес!

Шарльдан айырылысымен, сол сәтте ол өз бөлмесіне кіріп, есігін бекітіп алды. Алдымен бұл қайдағы бір еліктірме еді: оның көз алдына ағаштар, жолдар, жыралар, Родольф, әлі де болса оның құшақтағанын сезіп, жапырақтардың сыбдыры мен қамыстардың судырлауы естіліп тұр.

Айна алдында өзіне көз тастаған ол бет-әлпетіне таң қалды. Бұрындары оның мұндай аясы шарадай, мұндай мөлдір қара, мұндай терең шүңгір көзі болған емес. Көзге көрінбейтін, қолға ұстатпайтын, бүкіл тұла бойына жайылған бірдеңе оның өңін өзгертіп жіберіпті.

"Менің ашынам бар! Ашынам!" Ол тура кәмелетке қайта толғандай осынау ойға қуанып, қайталап айтты. Ендігі жерде бұл оның күте - күте күдерін үзген, басын айналдырған бақыты, сүю қуанышы болады деген сөз. Оның алдынан құштарлық, таңғалыс, долдану билейтін ғажайыптар әлемі ашылды. Оны көкшіл шексіздік қоршап алған, оның ойы жалындаған сезім шыңына жетті, ал әдепкі, күнделікті өмір қайдағы бір шыңырау төменде, биіктіктердің ортасында қалғандай көрінген.

Оның есіне оқыған кітаптарының кейіпкер әйелдері түсіп және опасыз әйелдердің жанына жақын, сиқырлы дауыстарымен шаттана шырқаған әндерін жадында жаңғыртты. Енді оның өзі, оның тірі жүрген жалғыз бөлшегі ретінде, осынау ойдан шығарылған топтың ортасын көрді және бүгінде оның өзі де, бұрындары оның сондай қызғанышын тудырған ғашық әйелдің бейнесі қатарына кіргендігіне сенді, жастығының арманды мақсатына жеткендігіне сенді. Сонымен қатар ол шөлі қанған кектің рақатын басынан кешіріп отыр. Сондай шаршаған! Оның есесіне қазір ол мерекелеп жатыр және ұзақ уақыт уысынан шығармаған құштарлық, қуана буырқанған толқын болып лақ ете түсті. Эмма одан тоқтаусыз, бейқам, алаңсыз ләззат алды.

Келесі күн жаңа еркелетулермен өтті. Родольф пен Эмма бір - біріне ант берді. Эмма оған өзінің бұрынғы уайым-қайғысын айтып берді. Ол қайта-қайта сүйіп, оның сөзін бөле берді, ал Эмма оған көзінің астымен қарап, тағы да оны есімімен атауын және өзін сүйетіндігін қайталап айтуын өтінді. Бұл таяу арадағы сияқты, орманда, етікшінің бос күркесінде болған еді. Күрке қабырғалары қамыстан тоқылған, ал төбесінің аласалығы сондай, ұдайы еңкейіп жүруге тура келген. Олар кепкен жапырақтардан төселген төсекте бір-біріне қарама қарсы қарап отырған.

Осы күннен бастап кешкісін олар бір-біріне арнап хат жаза бастаған. Эмма бақтың алыс түкпіріне, өзенге барып, өз хаттарын жардың бір жарығына апарып тыға салатын. Родольф осы жерге хат алуға келіп, оның орнына өзінікін салып қоятын, ал бірақ Эммаға оның жазғандары тым қысқа көрінетін.

Бір жолы Шарль бозала таңда кетіп қалған, Эмmanın нақ сол сәтте Родольфты көргісі келіп кетті. Ла Юшетке жүгіріп барып, онда бір сағат болып, жұрттың бәрі ұйықтап жатқанда қайтып келуге болатын. Осы бір ой оның құмарлық тілегінің рухын қызықтырып әкетті және көп ұзамай тез-тез басып, ешқайда бұрылмай, шабындықпен кетіп бара жатты.

Таң шапағы білінді. Эмма бозарған аспанның аясынан, алыстан қарауытқан екі сүйір желбағарды көріп, ол өз нақсүйерінің үйі екендігін

аңғарды.

Ферманың арт жағынан қосалқы үй көрінді - помещик сонда тұрып жатуы әбден мүмкін, Эмма онда кірген кезде қабырғалар өз-өзінен қак жарылғандай болған. Бұрылмасыз ұзын басқыш дәлізге апаратын. Эмма есікті ашты және кенет бөлменің алыс түкпірінде ұйықтап жатқан адамды көрді. Бұл Родольф болатын. Эмма айқайлап жіберді.

- Бұл сенбісің? Бұл сенбісің? - деп қайталады ол. - Сенің қалай жолың түсті?.. Қарасаңшы, сенің көйлегің су-су ғой.

- Мен сені сүйемін! — деді оның мойнынан құшақтай алған Родольф.

Осынау батыл ниет сәтті аяқталды және әрқашан Шарль ерте кеткенде, Эмма асығыс киініп және аяғының ұшымен басып, тас басқышпен өзенге түсетін.

Егер сиырлар үстінен өтетін тақтай орнында болмаған жағдайда, онда бақтың шарбағымен іргелес өзенді жағалай жүруі керек - тін. Жағалау тайғанақ болатын. Эмма құлап қалмау үшін солып қалған жұлдызшешекке жармасатын. Ол одан соң сазға батып, сүрініп-қабынып, өзінің әсем аяқкиімін ластап, жыртылған егістік жермен тіке тартты. Ол бұқалардан қорқып, өріс арқылы асығып-үсігіп жүгірді; оның орамалын жел жұлқылады. Ол Родольфқа демін ауыр алып, қызара бөртеп жетті және одан жастықтың, көктің және салқын самалдың хош иісі аңқып тұрды. Родольф әдеттегіше әлі де ұйықтап жатқан. Эммамен бірге оның бөлмесіне көктемгі таң баса-көктеп кірген сияқты. Терезелердің сарғылт пердесі сырттан енген алтындай жарқыраған сәулені жұмсартып тұр. Эмма қараңғыда көзін жұмып, қармалап жүріп келеді және оның шашындағы шық тамшылары асыл тастан жасалған тәж секілді жарқылдап тұр, Родольф күліп, оны құшағына алып, кеудесіне басты.

Сосын Эмма оның бөлмесіне көз жүгіртіп, жәшіктерді орнынан қозғап, тарағымен таранды, сақал-мұртын басуға арналған айнасын алып қарады. Ол тіпті түнгі үстелдің үстінде, лимон мен қанттың арасында, су құйылған графиннің қасында жатқан мүштіктің ұзын түтігін алып, жиі-жиі аузына салатын.

Олардың қоштасуына кемінде он бес минут уақыт кететін. Эмма айырылысарда әманда жылайтын; оның ғұмыр - бақи Родольфпен бірге болғысы келетін. Қайдағы бір бой бермейтін күш оны оған тартатын да тұратын. Алайда, бір жолы ойда-жоқта бара қалған кезде, ол реніш білдіріп, қабағын түйген.

- Саған не болды? — деп сұраған Эмма. - Сенің бір жерің ауырып тұрған жоқ па? Айтшы!

Ақыр соңында Родольф оның сақтықты мүлде ұмытқанын және осы

кездесулер оған көлеңке түсіретінін сесті сарынмен есіне салды.

Х

Уақыт өте келе Родольфтың сақтануы оған да жұғысты болған. Алғашқы кездері ол сую рақатына беріліп кеткен және одан басқа ештеңе ойына кіріп те шықпайтын. Ал қазір ол бұл сүйіспеншілік өмір қажеттігіне айналған шақта, оның ең болмаса бір бөлшегін жоғалтып алудан, қайдағы жоқ бірдеңемен оны мазалаудан қорқатын. Родольфтан қайтып келе жатып ол әлдебір терезеден оны біреу көріп қалатындай, көкжиекте қандай да бір қараңдаған біреу көрінбей ме екен деп, ол жан-жағына алақтай қорқа қарайтын. Ол әр басқан қадамға, дыбысқа, көліктердің салдырына құлақ түріп, түсі қашып, бозарып, басының үстінде желбіреп тұрған терек жапырақтары сияқты, жүрегі дүрсілдеп, оқыс тоқтай қалатын.

Бір жолы таңертең үйге қайтып келе жатып, ол ойламаған жерден, бейнебір өзін көздеп тұрғандай мылтықтың ұзын аузын көріп қалды. Ол жыраның жиегінде жасырулы тұрған бөшкеден сарайып сыртқа шығып тұр. Эмманың қорыққанынан аяғы дірілдеп кетсе де, бәрібір ол алға жүруін тоқтатқан жоқ, бір кез кенеттен қораптан шыққан сайтандай, бөшкеден бір адам атып шықты. Оның гетрасы тізесіне дейін түріліпті, фуражкасы көзіне дейін төмен түсіп кеткен. Оның ерні дірілдеп тұр, мұрыны қызарып кетіпті. Бұл жабайы құстарды аңдып жүрген капитан Бине екен.

- Сіздің маған дауыстауыңыз керек еді! - Ол дауысын көтере сөйледі. - Мылтықты көрген кезде, табан астында ескерту жасау қажет.

Өзінің зәресі ұшқанын салық инспекторы осылайша түсіндіруге тырысты. Алайда, префектің бұйрығы бойынша үйректерді тек қайықта отырып атуға рұқсат берілген, олай болса мәселенің мәнісі заңды сақтаушы Бине мырзаның өзі оны бұзғандығында. Осы себептен салық инспекторының көзіне ұдайы село қарауылы келе жатқандай көрінетін. Бірақ қауіпті сезіну аңшылық ләззатын күшейте түсті және бөшкеде отырған Бине өзінің ойлап тапқан әдісіне рақаттанды және таңғалды.

Эмманы танып, ол өзінің үстінен зілдей жүк түскендей сезініп, сол сәтінде онымен әңгіме бастауға тырысты:

- Ал, қазір күн ыстық емес қой! Шымшып - шымшып алғаны болмаса!

Эмма оған ешқандай жауап қайырған жоқ.

- Сіз осынша таң қараңғысында неғып жүрсіз? - Бине жабыса түсті.

- Реті осылай болды, - дей салды, - қызым сүт-ананікінде ғой, соны көріп кайтуға барғанмын.

- Ой, солай ма еді? Жақсы екен! Жақсы екен! Ал мен болсам осы

қалпымда, таң шапағы білінгеннен осында жүрмін. Алайда, күн райы сондай жаман, егер жабайы құс сіздің нақ бір... ұшып өтпесе...

- Сәттілік тілеймін, Бине мырза! - Арқасын беріп, бұрыла бастаған Эмма оның сөзін бөлді.

- Сау болыңыз, бикеш! - Ол салқын жауап қайырды.

Ол қайтадан бөшкенің ішіне кірді. Эмма салық инспекторының сөзін кілт бөліп жібергеніне өкінді. Енді оның Эммаға пайдасынан зияны көп болжамдар құрастыратыны анық. Сүт - анаға байланысты әңгіме сәтті шыққан жоқ: Бертаны ата-анасы өз қолдарына алғанына жыл болғаны бүкіл қалаға белгілі. Оның үстіне бұл маңайда ешқандай тұрғын үй жоқ. Бұл жолдың барып тірелетін жері Ла Юшет. Ендеше, оның қайдан келе жатқанын Бине сезді, әрине, оның аузы жабылмасы анық - жеті жұртқа жаяры сөзсіз! Күн батқанша осы жағдайдан қалайша жөнді жол тауып, құтылып кетуге болатынын ойластырып, басын қатырған және аңшы қоржынын асынған сол бір ақымақ көз алдынан кетпей қойған.

Түстен кейін әйелінің бірдеңеге ренжулі екенін байқаған Шарль оған фармацевке барып, көңілін көтеріп қайтуға ұсыныс жасаған және Эмmanın дәріханада алғаш көрген кісісі сол баяғы салық инспекторы еді! Оның сөренің алдында сол баяғы тұрған жеріне қызыл шардың жарығы түсіп, ол сөйлеп жатыр:

- Маған, өтінемін, жарты унция купорос беріңізші.

- Жюстен, сен бізге күкірт қышқылын әкеп берші! - Дәріханашы айқай салды және Оме ханымға жолығуға бара жатқан Эммаға тіл қатты: - Жоқ, жоқ, осы жерде тоса тұрыңыз, алаңдамаңыз, ол қазір өзі сізбен кездесуге төмен түседі. Әзірге пешке жылына тұрыңыз... Сіз мені айыпқа бұйырмаңыз... сәлеметсіз бе, дәрігер! (Фармацевтке Шарльды дәрігер деп атау қатты ұнайтын, бейне басқаға арналған осы сөз оған ол, Оме, берген салтанаттылықтың сәулесін оның өзіне түсіретін сияқты көрінетін). Байқа, келісін түсіріп алма. Залдан орындықтар ала кел - қонақүйдегі креслоларға тиюге болмайтынын сен білесің ғой.

Осы сөздерді айтып, креслоны орнына қою үшін Оме сөреден бері атып шықты, нақ сол кезде Бине одан жарты унция қант қышқылын сұрады.

- Қант қышқылы? - Дәріханашы жақтырмай сұрады, - Мен ондайды білмеймін, тіпті түсінігім жоқ. Бәлкім, сізге керегі қымыздық қышқылы шығар? Қымыздыктікі ғой, иә?

Бине оған аңшы жабдықтарының тот басқан жерлерін тазалайтын, ойып түсетін зат қажеттігін түсіндірді. Эмма шошып кетті.

- Иә, шын мәнісінде күн райы сізге қолайлы болып тұрған жоқ, -

фармацевт оның сөзін қоштауға асықты, - өте дымқыл.

- Ал кейбіреулер дымқылдан еш қорықпайды, - инспектор қулана сөйледі.

Эмманың тынысы тарылды.

- Маған тағы да... беріңізші...

"Ол бұл жерден бүгін кетпейтін болды!" - Ол осылай ойлады.

-...жарты унция канифоль мен скипидар, төрт унция сары балауыз, және өтінішім, бір жарым унция күйдірілген сүйек - мен бұлармен лак белбеуімді тазалаймын.

Дәріханашы балауызды кесуге кірісті. Осы кез Ирманы қолына алып, қасына Наполеонды ертіп, ал артына Аталияны ілестіріп, Оме ханым келіп кірді. Оме ханым барқытпен қапталған, терезе түбінде тұрған орындыққа келіп жайғасты, ер бала тырмысып орындыққа шықты, ал оның апайы әкесіне жүгіріп барып, күдері қорапты айналып жүре берді. Дәріханашы сұйықтықты шұңғыма арқылы құйып, ыдыстың аузын бекітіп, сыртына этикет жапсырып, түйіншектерді байлап жатыр. Оның төңірегіндегілер түгел жым - жырт отыр. Ара-тұра тек таразы тастарының шылдыры, сол сияқты өзінің шәкіртіне ақыл үйретіп жатқан фармацевтің сыбыры ғана құлаққа шалынады.

- Ал, кәне, сіздің кішкентайыңыз қалай? - Оме ханым тосыннан сұрақ қойды.

- Тыныш! - Қара дәптеріне әлдебір сандарды жазып жатқан Оме мырза оған айқай салды.

- Сіз оны өзіңізбен бірге неге ала келмедіңіз! - тағы да, бірақ сыбырлай сөйлеп Оме ханым Эммаға сауал қойды.

- Тсс! Тсс! - Саусағымен дәріханашыны нұсқап, Эмма күбір етті.

Бірақ та Бине есеп-қисапқа беріліп кетіп, шамасы, ештеңе естімеген сияқты. Ақыры ол кетті. Жеңілдікті сезінген Эмма терең дем шығарды.

- Сіз ауыр тыныстайды екенсіз? - Оме ханым байқап қалыпты.

- Сіздердің мына жерлеріңіз ептеп қапырық, - Эмма жауабын қайырды.

Нақ келесі күні Родольф пен Эмма олардың жолығысулары басқаша болу керек деп шешті. Эмма қандай да бір сыйлық беріп, қызметшісін өз жағына шығарып алуды ұсынды. Родольф әйткенмен, ең игі іс - Ионвильден көзге шалына қоймайтын шағын үй тауып алу деп санаған. Ол осы орайда бір әрекет жасайтынына уәде берді. Қыс бойы ол аптасына үш-

төрт рет жеті түнде Эммамен бақта жолығып жүрді. Шарль болса ергенектің кілті жоғалып қалды деп ойлаған; шын мәнісінде Эмма оны Родольфқа беріп қойған.

Шартты белгі ретінде Родольф терезеге бір уыс құм шашатын. Эмма қас-қағымда төсегінен атып тұратын. Кейде тоса тұруға тура келетін, себебі Шарльдың пештің аузында отырып бас-аяғы жоқ қысыр әңгімеге дес беретін әдеті бар-тын. Эмма төзімі таусылып күйіп-пісетін; ол жанарымен Шарльды жеп қоя жаздайтын. Ақыры ол өзінің түнгі шаруасына кірісетін. Сосын қолына кітабын алып, бар ынтасы соған ауған кісіше, алаңсыз оқуға отыратын. Алайда, осы кезде төсекке жатып үлгерген Шарльдың даусы естілетін, -ол мұны ұйықтауға шақыратын:

- Келсеңші, келсеңші, Эмма, уақыт болды!

- Қазір барамын! - Ол жауап қайырды.

Жарық көзіне түсіп, кедергі келтіріп, ол теріс аунап түсіп, ұйықтап кетті. Сол сәт жартылай киінген, дірілдеген, күлімсіреген Эмма жүгіре жөнелді.

Родольфтың етек-жеңі кең жамылғысы болатын. Ол Эммануэли сонымен қымтай орап, аш белінен құшақтап, үн-түнсіз бақтың түкпір жағына алып кетті.

Бұл кездесу сол үйшікте, әлгі жазғы кештерде Леон отыратын және Эммаға сондай сүйсіне қарайтын, сол бір баяғы аяқтары шіріп, қисайып кеткен ескі орындықта өтетін. Енді қазір Эмма оны мүлде ұмытқан!

Ақжұпардың жапырақсыз бұтақтарының арасынан жұлдыздар жымыңдайды. Арт жақта өзеннің гүрілі, кей-кейде қамыстың кеуіп кеткен сабақтарының сырт етіп сынғаны естіледі. Кей жерлерде қараңғылық қоюланып барады; бір мезет осынау топтанған түнектің арасынан шұғыл діріл кесіп өтіп, олар әуелі түзеліп, сосын қайта бүгілуде, сол кез Эмма мен Родольфқа бейне олардың үстіне дәу қара толқындарды домалатып жібергендей және ол тап қазір оларды орап әкететіндей елестеген. Түнгі суық тоңдырған олар бір-біріне жабыса түсті; олардың тыныс алысы жиілей түскендей; көрінбейді десе де болғандай көздері қараңғыда үлкейіп кеткендей, құлаққа ұрған танадай тыныштықта сыбырлап айтылған әр сөз, күмістей сыңғырлап және таусылмас елестерді оятып, жан жүректерін жадыратты.

Жауынды-шашынды түндері олар күйме қора мен атқораның арасындағы Шарль науқастарды да қабылдайтын қосалқы үйді паналайтын. Эмма асүйдегі шамдалға кітаптарының артына жасырып қойған балауызды орналастырды және оны жақты. Родольф өз үйінде жатқандай жайғасқан. Кітап шкафы, жазу үстелі, бөлменің жалпы көрінісі оның күлкісін келтіретін және ол тек тұрмай Шарльды әзілдейтін, сөйтіп Эммануэли ұялтатын. Ол оның салмақты, тіпті қайғылы кейіпте, әсіресе, сол

бір жолы, оған қосалқы үйге біреу келе жатқандай сезінгенін қалайтын.

- Бұл жаққа біреулер келе жатыр! - деді Эмма.

Ол жарықты өшірді.

- Сенің пистолетін бар ма?

- Оның керегі не?

- Иә, сол... қорғану керек, - Эмма түсіндірді.

- Сенің күйеуіңнен бе? Ой, ол бейбақ!

Солай деді де Родольф: "Иә, мен оның маңдайынан бір шертіп қалып-ақ жанын жаһаннамға жіберемін!" дегенді білдіретін қимыл жасады.

Эмману таң қалдырғаны алайда оның осы батырлығында әдепсіздік, дөрекі аңғалдық сияқты бірдеңе тұрғаны, және бұл оның еріксіз көңілін қалдырды.

Родольф кейін осы пистолет туралы әңгіме жөнінде көп ойланды. Егер Эмма шын айтса, онда бұл күлкілі әрі жексұрын қылық деп ойлаған. Ол болса, әлгі айта беретіндей, қызғаныш азабын басынан кешірген жоқ және мейірімді емшіні жек көруіне еш негіз жоқ-тын. - Эмма Шарльмен ара қатынасы туралы әңгіме қозғап, Родольфке салтанатты ант бергенде, оның мұны жөнсіз сынау себебі осы болатын.

Оның үстіне Эмма шамадан тыс көңілшек болып барады. Онымен міндетті түрде шағын миниатюралық заттармен алмасу, ұйысқан шашын қидырып тастау керек болды, ал енді ол сақина, мәңгілік махаббаттың белгісі - нағыз үйленгенде тағатын жүзік сыйлауын талап етті. Шіркеуде соғылатын кешкі қоңырау туралы "табиғаттың дауысы" туралы пікірлесулер жанына жағатын, содан кейін ол өзінің және Родольфтың шешелері туралы әңгімеге көшетін. Родольфтың анасынан айырылғанына жиырма жыл болған. Эмmanın бұл жағдай туралы, бейне Родольфты жетім бала сияқты, онымен мүсіркей сөйлесуіне кедергі келтірген жоқ. Кейде тіпті ол айға қарап тұрып тіл қататын:

- Ол екеуінің де біздің махаббатымызға ақ баталарын беріп жатқандарына сенімдімін.

Ол болса сондай көркем еді! Оның жолында тап мұндай ақпейіл әйелдер өте сирек жолыққан! Жеңіл жүрісті оған мұның мөлдір махаббаты жаңалық еді. Эмма ол үшін үйреншікті емес, оның өзімшілдігін қошеметтеген және оның сезімталдығын оятқан. Оның мағыналы мәні, мешандық түсінігі Эмmanın сүйсінісін жаратпайтын, алайда жүрегінің арғы түкпірінде, бұл сүйсініс бір өзіне арналғандықтан да, оған таңғаларлық сияқты көрінетін. Эмmanın өзін сүйетіндігіне көзі әбден жеткеннен кейін, ол қысылып-

қымтырылуды қойып, онымен қарым-қатынасы байқалмай жүріп өзгеріп кетті.

Ол, бұрынғы кездердегідей, оның көзіне жас алдыратын сол бір нәзік сөздерді айтуды қойып, кейініректе оны есінен тандыратын сол бір еміренте еркелетуге көңіл бөлмейтін. Ол белшесінен батқан мәртебелі махаббат, өзен сияқты қайраңын мүк басып, суы тартыла бастаған. Эмма баста бұған сенгісі келмеген. Ол Родольфты тіпті әлпештей түскен, ал ол болса өзінің немқұрайлылығын мұқият жасыруға да мән бермейтін болған.

Оның бір кездердегі қыр соңынан қалмай еріншектегеніне көнгеніне опына ма, жоқ әлде, керісінше оған өзі бұрынғыдан да гөрі қаттырақ тартылып бара ма, оны өзі де білмейтін. Өзінің көңілшектігінің намысына тигенін мойындау оның ызасын келтірсе де, оны ләззатқа ынтызарлық қана қалыпқа түсіретін. Бұл басы байланып қалғандық емес. Бұл өзі толассыз алданудың әсері болар. Родольф оны күнге айналдырып, Эмма тіпті одан қорқатын болған.

Сырт қарағанда, алайда, бәрі бұрынғы кездегіден де тыныш сияқты - тын; Родольф бұл хикаяны өзі қалаған жеріне жеткізді және жарты жылдан кейін, көктем шыға, олар өздерін отбасы ошағының отын өшірмей, бірқалыпты ұстайтын ерлі-зайыптылар сияқты сезінген.

Әдетте көктем сайын Руо қария өз аяғының құлан-таза жазылып кеткендігін есіне алып, Шарль мен Эммаға күркетауық жіберетін. Сыйға қоса міндетті түрде хат жазылатын. Эмма бұл жолы себетке байланған жіпті кесіп, хатты оқи бастаған:

"Менің қымбатты балаларым!"

Екеуіңнің де дендеріңіз саулығына сенемін, сондай-ақ мына менің күркетауығым бұрынғыларынан жаман еместігіне де сенімдімін, мұның тіпті жұмсағырақ та, семізірек те болатындығын кесіп айтудан қорықпаймын. Ал келесі жылы түрлендіру үшін күркетауық немесе егер қаласаңдар семіртілген қораз жіберемін, ал менің сендерден өтінерім бұрынғы екеуін қосып менің себетімді қайтарыңдар. Мен бір бәлеге ұшырадым; түнде қатты жел соғып, сарайдың шатырын ұшырып әкетіп, оны ағаштардың үстіне апарып тастапты. Егіннің шығымы да айтарлықтай мәз емес. Бір сөзбен қайырсам, сендерді көріп қайтуға қашан жолым түсетінін айта алмаймын. Менің үйден ұзап шығуым қиындап кетті, мен қазір жападан жалғыз ғұмыр кешіп жатырмын ғой, менің сүйікті Эммажаным!" Осы жерде сөйлемдер арасы ашық қалыпты — бейшара қария бейне қаламсабын түсіріп алып, қалың ойға батып кеткен сыңайлы.

"Өзім туралы айтсам, денім сау, тек таяу күндері Иветада өткен жәрмеңкеге жалдап алатын бақташы іздеп барғанымда, ал бұрынғысын қуып жібергенмін, өйткені ол тым еркінсіп кетті. Суық тиіп,

тұмауратып қалдым. Осынау қарақшыларақ қажытып жіберді, оның үстіне оның қолының сұғанақтығы және бар.

Қыста сендер жаққа барып, тісін жұлдырып қайтқан зат тасушыдан мен Боваридің бұрынғыша тынымсыз жұмыстан сіңбіруге уақыты жоқ екенін естігенмін. Бұл мені таңдандырды. Зат тасушы маған өзінің қызыл иегін көрсетті. Ол екеуіміз бірге отырып кофе іштік. Мен одан Эмманы, сені көрдің бе деп сұрадым; ол жоқ деді, есесіне ол сендердің атқораларыңнан қос ат көріпті, - соған қарағанда істерің оңға басып жатқан шығар. Несі бар, бәрі жақсы болсын, сүйікті балаларым, Алла берерін аямасын!

Менің әлі күнге дейін өзімнің сүйкімді жиен немерем Берта Боваримен таныса алмағаным өте өкінішті. Мен оған арнап бақта, тап сенің терезенің қарсысына, Эммажан, өрік ағашын отырғызып қойдым және оған ешкімнің де тиіспеуін қадағалап тұрмын. Кейін мен өрік қайнатпасын даярлап, шкафқа тығып қоямын, ал жиенім маған қыдырып келген кезде, оны өзі тойғанынша жейтін болады.

Сау болыңдар, менің қадірменді балаларым! Бетіңнен сүйдім, қызым және сенің де қымбатты күйеу балам, ал кішкентайды - екі бетінен де.

Бәрі де, бәрі де жақсы болсын!

Сендерді сүйетін әкелерің Теодор Руо ".

Эмма осы бір парақ қалың қағазды қолында ұзақ ұстады. Әке хатында емле қателері өріп жүр. Бірақ солар арқылы бұта бұтақтары арасында тығылып жатқан ұябасар тауықтың қыт - қыттағаны естілгендей, Эмманың ішкі жан дүниесіне елжіреген жүректің күмілжіген соғысы жетіп жатты.

Руо қария пештің күлін араластырыпты және Эмма көйлегіне көп сұр шаң қонғанын байқады, ол әкесінің шымшуырды алуға ұмтылғанын түйсігімен анық көз алдына елестетті. Ол екеуі көптен бері каминнің алдындағы орындықта бірге отырмады және сытырлап жанған ағашты, ұшы оттың ыстық жалынына күйіп кеткен таяқпен аударыстырмады! Эмманың есіне шуақты жазғы кештер түсті. Құлындардың қасынан өтіп бара жататын кездер болатын, ал олар кісінеп, ойнақтайды, ойнақтайды!.. Оның терезесінің алдында омарта тұратын және аралар күн сәулесі астында айналып ұшып, терезе әйнектеріне алтын түйіршік болып соғылып жататын, сосын қайта ыршып түсетін. Ол сондай бір бақытты күндер еді! Бейқам, қамсыз! Үміт-арманға толы! Ол кездері қиялы қандай көп еді! Ал қазір соның біреуі де қалған жоқ! Эмма оның бәрін жан бұрқаныстары кезінде жоғалтып алған; бірте-бірте: қыз кезінде, тұрмыс құрғанда, махаббатта, өз дәулетінің әр бөлігін әр қонақүйде қалдырып кететін саяхатшы секілді, бүкіл өмір бойында жоғалтқан.

Алайда оның бақытсыздығына кінәлі кім? Осынау қорқынышты, бәрін

түбірімен қопарып әкеткен дауыл қайдан соқты? Эмма басын көтерді және бейне өз қайғы-қасіретінің бастауына тасадан қарағандай, бөлмені көзімен аралап шықты. Этажерка толы фарфор бұйымдардың бетінде күн сәулесі құбыла жалтырайды, каминде от жануда; аяқтың астында жұмсақ кілем жатқаны білінеді; күн - жаймашуақ, ауа - жылы, баласының сыңғырлаған күлкісі естілді.

Қыз бала шалғында, жаңа шабылған шөптің үстінде аунап жатыр. Қазір ол шалқасынан түсіп шөмеленің үстінде жатқан. Күтуші әйел оны көйлегінің етегінен ұстап тұр. Осының қасында Лестибудуа пішенді тырмамен жинап жүр және әрдайым ол жақындаған сайын Берта еңкейіп, қолын соқты.

- Оны маған алып келіндер, - шешесі айқайлады және құшағын ашып, оған қарсы ұмтылды. - Мен сені қалай жақсы көремін, сүйікті қызым менің! Мен сені қалай сүйемін!

Оның құлағының онша таза еместігін байқап, Эмма хабарласып, ыстық су алып келуді тапсырды, Бертаны шомылдырып, оның іш киімдерін, шұлығын, башмағын ауыстырып кигізіп, бейне ол алыс сапардан жаңа ғана оралған сияқты, күтуші әйелге оның денсаулығы туралы сұрақтарды жаудырды, ақыр соңында жанары жасқа толып бұл сияқты мейірімсіздіктің күшеюінен абдырап қалған ол қызын тағы да сүйіп алды және өз қолынан күтуші әйелдің қолына берді.

Родольф кешкісін келгенде Эмманың келбетінен белең алған айрықша байсалдылықты байқады.

"Тарап кетеді, - ол осылай шешті. - Жай, әшейін еркелік".

Сөйтіп ол үш рет қатарынан жүздесуге келмеген. Ақыры бір кезде келгенде, Эмма оны салқын, тіпті өшпенділікпен қарсы алды.

"Мені бұл қылықпен ала алмайсың, менің балақаным..." - деген Родольф өзіне.

Ол оның ауыр дем алып, күрсінгенін де, оның қолындағы орамалын қалай мыжғылағанын да көрмеген сияктанды.

Міне, қашан Эмманың қатты өкінгені!

Ол тіпті ойға батты, Шарльды ол не үшін жек көріп жүр, одан да оны жақсы көруге әрекеттенгені жақсы емес пе? Алайда Шарль өткендегі сезімнің қайта оралуын бағалаған жоқ, Эмманың құрбандық құлшынысының күлі көкке ұшты, бұл оны толық абдырауға душар етті, ал осы арада дәріханашы тап болды және байқаусызда отқа май құйып, ушықтырып жіберді.

Ол осы таяу да ғана қисайған жалпақ табанды емдеу жөніндегі жаңа әдісті мадақтап жазған мақаланы оқыған, ал ол өрлеудің жаршысы болуы себепті, сол сәтінде оған патриоттық ой оралған: "қаланың намысын қорғау" үшін Ионвильде стрефоподинға операция жасауды бастау қажет.

- Жә, біз неменеге тәуекел етеміз? - деген ол Эммаға. - Ойланып көріңіз (осы жерде ол бұл істен түсетін пайданы саусағын санап есептей бастады); жетістікке жету оп-оңай: науқас жеңілдік алады және кемтарлықтан құтылады, хирургтің атағы жеті жұртқа жетеді. Мысалы, сіздің күйеуіңіз "Алтын арыстандағы" бейшара Ипполитке неге көмектеспейді? Ол өзін қалай емдегені жөнінде келіп - кетушілердің бәріне міндетті түрде айтатынын есіңізге алыңыз, ал сонымен бірге, - Оме даусын бәсеңдетіп және жан- жағына жалтақтай қарап әңгімесін жалғастырды, - бұл жөнінде менің газетке хабарлама жіберуіме кім қарсы болмақшы? Ой, құдайым-ай!.. Мақаланы таласа оқиды... Әр жерде әңгіме... Осының бәрі қардай борап, ел аралап тарап кетеді! Одан кейінгісін қайдан білейін! Қайдан білейін?..

Несі бар, бәлкім, Шарльды шынымен сәттілік күтіп тұрған шығар? Эмmanın оның қабілеттілігіне күмәнданатындай титтей де негіз жоқ. Ал, ол Эмmanın ықпалымен атағын асырып, қалтасын қаражатқа толтыратын осындай қадамға тәуекел жасаса, ол үшін қандай ғанибет болар еді? Ол өзіне дәл керегі махаббаттан да мықтырақ, сүйеніш іздеп жүр емес пе?

Шарль дәріханашы мен өз әйелінің ақыл-кеңесіне көнді. Ол Руаннан доктор Дювальдың кітабын жаздырып алды және енді кеш сайын басын ұстап отырып, терең оқуға берілді.

Ол эквинустарды, варустарды және вальгустарды, яғни стрефокатоподияны, стрефеноподия мен стрефекзоподияны (оңайлатып айтқанда, табанның қисаюының әртүрлі жағдайлары: төменге, ішке қарай және сыртқа қарай), сондай-ақ стрефиноподияны мен стрефаноподияны (басқа сөзбен айтқанда төмен қарай майысып кеткен және жоғары қарай бүгіліп қалған) зерттеп, біліп жатқанда, Оме мырза трактир қызметшісін өзіне операция жасатуға үгіттеп көндіруге тырысты:

- Бәлкім, ауыртатын болар, бар болғаны сол. Азды-көп қан алған сияқты, жай ғана укол. Сүйелді жұлып алып тастаудың өзі де кейде ауыртатыны рас.

Ипполит өзінің ақымақ көздерін адырайтып, ойлана берді.

- Маған бәрібір ғой! - Фармацевт әңгімесін жалғастырды. Ойлағанымыз сенің қамың! Тек қана адамды сүйгендіктен! Мен, достым, сенің бел омыртқаларыңның шайқалуы қосылып, ақсандаған кемтарлықтан құтылуыңды қалаймын, ал шындығында, сен ол туралы не айтсаң да бәрібір, бұл сенің тікелей міндетінді орындауыңа аса кедергі жасап жүр.

Оме оған оның қаншалықты қағылез, сергек болатынын, тіпті әйелдер арасында үлкен жетістіктерге жететінін астарлап айтты, сол мезгіл атшының жүзіне бейжай күлкі үйірілді. Содан кейін дәріханашы оның намысына тиюге тырысты:

-Осыдан кейін сен қандай еркексің, сайтан алғыр - ау! Ал егер сені әскери қызметке шақырса ше, егер де сенің туың астында... шайқасуыңа тура келсе ше?.. Әй, Ипполит - ай!

Оған мұның осындай қыңырлығы, осындай ғылымның жақсылығын пайдаланып қалмауы түсініксіз екендігін айтып, кете барды.

Ақыр соңында, бейбақ Ипполит көнді, өйткені оған қарсы бірсыпыра қастандық ұйымдастырылды. Бұрын-соңды басқаның ісіне араласпаған Бине, Лефрансуа, Артемиза ханымдар, көршілер, тіпті әкім Тюваш мырзаның өзі, - бәрі де оған қадалып қоймады, бәрі де оны сендірді, ұялтты, алайда оның қыңырлығын "бұған оның ештеңесі де кетпейтіні" туралы дәлел жеңді. Бовари тіпті операцияға қажетті құрал-саймандарды сатып алуды өз есебіне қалдырды. Осынау кеңпейіл ишарат пікірді айтқан Эмма еді және әйелін періште деп ойлаған Шарль соған көнген.

Фармацевтің кеңестерін тыңдаған емшінің тапсырмасы бойынша темір ұстасының көмегімен ағаш шебері ақыр соңында салмағы сегіз фунттай жәшік сияқты бірдеңе жасап шықты, оған қоса бұл құралды үш қайтара қайта істеді және оған қажетті темірді де, ағашты да, қаңылтырды да, теріні де, шегені де, қаражатын да аяған жоқ.

Бірақ та қай тізбегін кесу керектігін шешу үшін, ең алдымен Ипполиттің табанының қисаюының нақты қай түрінен азап шегіп жүргенін анықтап алу қажет - тін.

Оның бір аяғының табаны тізесімен түзу сызық сияқты тұтасып кеткен; сонымен бірге ол ішке қарай бұралып кеткен - демек бұл аз ғана варуспен асқынған эквинус иә болмаса эквинуске анық сай келетін әлсіз варус болғаны. Бірақ та ол шын мәнісінде, ені аттың тұяғындай күстенген, сіңірлі, ұзын етек, қара тырнақтары тағаға қағылған шегеге ұқсас өзінің осы эквинусымен біздің стрефонод күн өткен сайын еліктен те жылдам жүретін болды. Ол әрдайым өзінің қисық тіреуішін лақтырып жіберіп, алаңдағы көліктердің арасында секіріп жүретін. Оның ауру аяғы сау аяғынан да мықтырақ сияқты әсер қалдыратын. Тұрақты жаттықтырудың арқасында оның ішкі жан дүниесі өзгерді -төзімділік пен табандылық қасиеттері дарыды, қандай да бір жұмыстарды атқарған кезде Ипполит көбінесе сол ауру аяғына сүйенді.

Емші екі операцияны қатар жасаудан бас тартты, - онсыз да оқыстан өзіне беймәлім қайдағы бір маңызды тұсына тиіп кетем бе деген қорқыныштан қалтырап-дірілдеген ол -алдымен өкше сіңірін кесу, яғни эквинустан құтылу, содан кейін ғана варусты алып тастау керек деп шешті.

Цельстен кейін, арада он бес ғасыр өткен соң, алғаш рет тікелей қан тамырын байлауды жүзеге асырған Амбруаз Паренің де; бастың ішіндегі мидың іріңін сылуға кірісер алдындағы Дюпюитреннің де; жоғарғы жак сүйегіне алғаш операция жасар алдында Жансультың да, қолына тенотын алып Ипполитке жақындай берген кездегі Бовари сияқты, жүректері дәл солай соққан жоқ, қолдары дәл солай дірілдеген жоқ, көңілдері дәл солай қобалжыған жоқ. Нағыз ауруханадағы сияқты, үйме-жүйме таңғыштар, балауыздалған жіптер және сансыз көп жарақаттанғыштар, жарақаттаңғыштардың тұтас пирамидалары қол астында, үстел үстінде жатыр. Осының барлығын Оме мырза тіптен таңертең даярлап қойған, — оның жұртшылықты таң қалдырып қана қоймай, өз-өзін де алдағысы келген. Шарль терісін тесті; кебір терінің жарылғаны естілді. Сіңір кесілді, операция аяқталды. Ипполит аң-таң болып, өз-өзіне келе алмады; ол еңкейіп, Боваридің қолын сүйе берді.

- Иә, жетер, жетер! - деді дәріханашы. - Сенің өз жарылқаушыңа ризашылығыңды білдіруге әлі уақытың болады!

Ол міне - міне қазір Ипполит сыртқа шығып, ақсамай, алдарынан өтетін шығар деген оймен есік алдында тұрған бес-алты әуесқойларға операцияның қорытындысын хабарлауға шықты. Шарль науқасты механикалық құрылғыға таңып байлады да, үйіне қайтты. Оны абыржыған Эмма табалдырықтан қарсы алды. Ол оның мойнына асыла кетті. Екеуі түстік ішуге отырды. Шарль тамақты көбірек жеді, ал тоқбасар кезінде тіпті кофе сұрады, әдетте ол өзіне тек жексенбі күндері, егер қонақтар келсе ғана, мұндай аста - төк салтанатқа мүмкіндік беретін.

Кеш тамаша өтті; ерлі-зайыптылар қызу әңгімелесіп, бірлесіп жоспарлар құрды. Әңгіме олардың болашақтағы тұрмыс жағдайы, олардың өз шаруашылықтарын қалайша жаңалайтындары жайлы өрбіді. Шарль өз ойын былайша суреттеді: оған барша науқастар келе береді, оның табыстары өсе түседі, сүйікті әйелі бұрынғысынша, оған жайлы жағдай жасай береді. Эмма сол шақта бұрынғыға қарағанда әлдеқайда күштірек және тазарақ жаңа, жанын сергіткен сезіммен шаттыққа бөленді. Сол себепті оның бойында өзін соншама өліп-талып сүйетін осы бір байғұс жігітке деген мейірімге ұқсас бірдеңе оянды. Жаңа, жанын сергіткен сезімнен шаттыққа бөленді. Ол Родольфты есіне алды; бірақ оның жанары іле-шала Шарльға ауды және оның тістерінің әжептәуір сұлу екендігін байқап қалды. Аспазшыны тыңдамай, олардың жатын бөлмесіне қолына жаңа ғана жазылған бір парақ қағаз ұстаған Оме мырза кіріп келгенде Шарль мен Эмма әлдеқашан төсектеріне жатып қалған. Бұл Руан шамшырағына арналған фармацевтің жарнамалық мақаласы болатын. Ол оны оқып шығуға әкелген еді.

- Өзіңіз оқыңызшы, - деді Бовари.

Дәріханашы оқи жөнелді:

- "Соқыр наным жүйесі әлі де болса Еуропаның бір бөлігін шатастырып жүргеніне қарамастан, біздің алыс түкпірдегі провинциямызға да жарық түсе бастады. Сонымен, мысалы, өткен сейсенбіде біздің шағын қаламыз Ионвиль хирургиялық тәжірибенің алаңына, ол сондай-ақ дәл сол кезде адамды сүюдің ең жоғарғы әрекетіне айналды. Бовари мырза тікелей емдеумен айналысатын көрнекті дәрігерлеріміздің бірі..."

- Жә, бұл тым асырып айтқандық! Тым асырып айтқандық! - Толқудан дем ала алмай қалған Шарль әрең тіл қатты.

- Жоқ, о не дегеніңіз, олай емес, "...қисайған табанға операция жасады..." Мен ғылыми терминді әдейі қолданбадым, өзіңіз түсінесіз ғой: газет... Бәлки, бәрі түсіне бермес, ал керегі жалпы жұртшылықтың...

- Сіздің айтқаныңыз дұрыс, - деді Шарль. - Әрі қарай оқи беріңіз.

- Мен мақаланы аяғына дейін қайта оқып шығамын, - деді фармацевт. "Бовари мырза тікелей емделумен айналысатын көрнекті дәрігерлеріміздің бірі, міне жиырма бес жылдан бері қару - жарақ алаңына орналасқан, жесір әйел Лефрансуаның қожалығындағы "Алтын арыстан" Ипполит Тотен дегеннің қисайып кеткен табанына операция жасады. Тәжірибенің жаңалығы және науқасқа тілектестік білдіру халықтың топтанып жиналуына ден қойдырғаны сондай, мекемеге кіреберісте нағыз қыспақ болды. Операцияның өзі сиқырланған, көз байланған сияқты жасалды - дәрігерлік шеберліктің бағытбай келген сіңірді жеңіп шыққандығын жариялау үшін бар болғаны бірер тамшы қан шықты. Бір ғажабы науқас (біз мұны de visu [көзімен көргеннің сөзімен сендіреміз] (лат.)) ауруына әсте шағым жасаған жоқ. Әзірге оның жағдайы түк те қауіп төніп тұрмағандығына сендіреді. Жұрттың бәрі тез жазылып кететіні туралы айтуда, кім білсін, бәлкім мейірбан жігіттермен бірге вакхилик билерге қатысып, өзінің қайраттануымен және өзінің секіруімен, өзінің толық жазылып кеткендігін дәлелдегенін көріп қалармыз! Сонымен, біздің мейірімді ғалымдардың даңқы арта берсін! Адамзат баласының әсем және дені сау болуы үшін түн ұйқысын төрт бөлетін қажырлы еңбеккерлердің даңқы арта берсін! Даңқы арта берсін! Үш қайта даңқы арта берсін! Енді міне, соқырлардың көзі ашылып және ақсақтардың ширақ жүре бастайтынын сеніммен айтуға болады! Бір кездері фанатизм тек тыңдаушыларды ғана дәмелендірсе, ғалым бүгінде оны жұрттың бәріне сыйлап отыр! Біз оқырмандарымызды осынау тамаша емдеудің одан кейінгі нәтижесінің барысымен хабардар етіп тұрамыз".

Алайда, арада бес күн өткен соң Бовариге зәресі ұшқан Лефрансуа апай жүгіріп келді.

- Көмектесіңіздер! Ол өлгелі жатыр!.. - Ол айғайлады. - Тура не істерімді білмеймін!

Шарль "Алтын арыстанға" ұмтылды; іле-шала, оның қалпақсыз алаңнан

жүгіріп бара жатқанын көрген фармацевт дәріхананы тастай салып артынан жүгірді. Толкудан әмбе қызарып демін әрең алған Оме мырза оған трактир басқышында жолыққандардың бәрінен сұрай берген:

- Бізді әуестендірген стрефоподқа не болған?

Ал бұл кезде сіңірі қатты тартылып стрефопод болса бұралаңдап жатқан және оның аяғы байланған механикалық құрал, қатты күшпен соғылғаны сондай - қабырғаны опырып жіберуі мүмкін еді.

Емші аяқты орнынан қозғамас үшін аса сақтықпен, одан жәшікті түсірді - оның көзі қорқынышты көрініске түсті. Табаны түгел ісіп кетіпті. Терісінің тартылып кеткені сондай, байқасаң жарылып кетуге шақ қалыпты, әйгілі аспаптың айналасы қанталап кетіпті. Ипполит ауруының жанына батып жатқанын көптен бері айтып шағымданған, бірақ оған ешкім мән бермеген. Ендігі жерде Ипполиттің бұлай деуіне кейбір негіз бар екендігін теріске шығару мүмкін емес еді, сол себепті оның аяғы бірнеше сағат бос жатқан. Бірақ ісік сәл қайта бастаған бетте, екі ғалым да, аяқты қайтадан құралғыға таңатын кез келді деп ұйғарып және істі тезірек бітіру үшін оны мүмкін болғанша қаттырақ орап тастау керек деп шешкен. Ақыры Ипполит үш күннен артыққа шыдамай, аспапты тағы да босатуға тура келген және нәтижесі күткендегіден де зор болды. Көкшіл ісік тізесіне дейін жайылыпты және ісіктің кей жерлері жарылып, олардан қап-қара сұйық ірің тамшылап ағып тұр. Іс насырға шабуға айналды. Ипполит қайғыға батты, оның әйтеуір бір ермегі болуы үшін Лефрансуа апай оны асүймен іргелес залға жатқызған.

Алайда күнделікті сол жерде түстенетін салық инспекторы мұндай көршілікке қарсы бүлік шығарды. Содан кейін Ипполитті бильярд бөлмесіне көшірген.

Жүдеген, сакал-мұрты өсіп, көздері шүңірейіп кеткен ол қалың көрпенің астында, ұдайы ыңырсып жатады, тек анда-санда тершіген басы кір, шыбындар лаптап тастаған жастықта аунақшиды. Бовари ханым оның көңілін сұрап келіп тұратын. Ол оған булауға қажет таза шүберек әкеліп, оны жұбататын, жігерлендіретін. Дегенмен, оның алды келушілерден босамайтын, әсіресе базар күндері шаруалар осы жерге топтасып жиналатын, килерімен қаруланып, бильярд тастарын қуалайтын, шылым шегіп, ішіп, әндетіп, улап-шулап жататын.

- Халің қалай? - Науқастың арқасынан қағып олар сұрақ қоятын. - Сенің түрің онша емес қой! Жә, кінәлі өзіңсің. Саған сол-сол және дәл сол керек еді. Олар оған адамдардың өзге амалдармен емделгені жайлы бірқатар оқиғаларды әңгімелеп беріп және жұбату үшін сөздерін жалғастыратын:

- Сен тым секемшілсің! Ал кәне, тұр! Шонжарша шолжиып жатып алғанын қарасаңшы! Әй, монтаны! Сенен жаман иіс шығып тұр ғой, тегі!

Шын мәнінде гангрена жоғары өрлеп барады. Боваридің өзі осыдан сәл ауырып қала жаздаған. Ол сағат сайын, сәт сайын науқастың жағдайын біліп тұрды. Ипполит оған үрей толы көзімен қарап, өксіп жылап, міңгірлей сөйледі:

- Мен қашан жазыламын!.. Ой, мені құтқарыңыз!.. Мен неткен сорлы едім!

Бірақ емші әрдайым оған ем-домға кеңес беріп, қайтып кететін.

- Сен оны тыңдама, ұлым, - дейтін Лефрансуа апай. - Сенің олардан көрген қорлығың жеткілікті! Бүйте берсең сен аяғыңды баса да алмай қаларсың! Мә, тамақ жеп ал.

Ол оған біресе бір табақша ащы сорпа, біресе бір кесек қуырылған ет, біресе бір кесек май, ал кей кездері тіпті бір жұтым арақ ұсынатын, алайда науқас оны аузына тигізуге де батпаған.

Ипполиттің жағдайы нашарлап кеткені жайлы хабар аббат Бурнизьенге жетті және ол науқастың көңілін сұрай келді. Ол ең алдымен оған жанашырлық білдірді, алайда осы сәт Ипполит өзінің шеккен қайғы-қасіретін қуанышпен бастан кешіруге тиіс, өйткені құдайдың жазуы солай және тап қазір кейінге қалдырмай, аспанмен жарасқан жөн.

- Ал сен болсаң өз борышыңды өтеуге еріндің, - деді священник әкелік ақылмен. - Сен құдайдың ғибадатханасына сирек келетінсің. Сен қаншама жыл киелі құпияңмен бөліспедің? Сені жаныңды құтқару жайлы ойдан жұмысың, тіршіліктің күйбеңі көңіліңді бөлді. Ал қазір жаның туралы ойлайтын кез келді. Тек сен торықпа: мен көптеген күнәкарларды білетінмін және олардың бәрі де құдай алдында жауап беруге дайындала отырып (оған дейін саған әлі алыс, мен білемін, білемін) оны рақымшылдыққа шақырды және олардың рухани тазарып өлгендеріне күмәнім жоқ. Сенің де ізгі өнеге беретіңіз сенеміз! Қалай болғанда да, керек болған жағдайда саған таңертең және кешке "Богородице, дево, радуйся" мен "Отче наш. Иже еси на небесах" дұғаларын неге оқымасқа? Баста! Мен үшін! Маған осындай жақсылық жаса! Ол саған не тұрады?... Уәде беремісің?

Сорлы бейбақ уәде берді. Священник оған күнде барып тұратын. Ол трактиршімен көп шүлдірлесті, тапқыр сөздер айтты, Ипполит болса оның мән-мағынасын түсінген жоқ. Бірақ ыңғайлы жағдайдың реті келген сәтте, аббат өзінің өңін өзгертіп, Ипполитпен діни тақырыптарға әңгіме құрды.

Оның құлшынысы табысты болды: стрепопод көп ұзамай, егер жазылып кетсе, Боп -Секурге табынуға барып қайтатынына серт берді. Аббат Бурнизьен мұның еш бөгеті жоқ, отқа май құйғаннан бүлінбейді дегенді айтты. "Ал еш қауіп-кәтері жоқ".

Өзі айтқандай, "поптың қулығы" дәріханашының зығырданын қайнатты. Оның бәрі Ипполитке зиянды деп санайтын.

- Оған тыныштық беріңдерші! Оған тыныштық беріңдерші! Лефрансуа ханымға ол қайта-қайта айта беретін. - Өз мистицизмдеріңмен сендер тек қана оның көңіл-күйін бұзасыңдар!

Алайда, мейірімді әйел оны тыңдаған жоқ, - бұл жерде "басты бастаушы" оның өзі ғой! Қарсылық білдіру рухымен ол тіпті науқастың бас жағына зәмзәм су құйылған тостаған және самшиттің бұтағын іліп қойған.

Соған қарамастан дін де, хирургия сияқты дәрменсіз болып шықты, - қан қағындысының ырыққа көнбейтін процесі қарынға дейін көтерілген. Ипполитке дәрі-дәрмектің қандайын ішкізсе де, қаншама қайтара буласа да, етінің шіруі тоқтаусыз жүріп жатқанын, ешқандай да емнің қонбағандығын көрген Лефрансуа апай ақыр соңында Невшателдегі жергілікті білікті дәрігер Канивеге кісі жіберіп, шақыртуға болмас па екен деп Шарльдан сұраған кезде, оның келісімін білдіріп, басын изеуден басқа амалы қалмаған.

Талай табысқа жеткен, өзіне-өзі сенімді елудегі медицина докторы қымсынуды қажет деп таппады және тізесіне дейін шіріп кеткенін көргенде көңілі босаған ол, ызалана күлген. Ол содан кейін аяғын кесу керектігі жөнінде үзілді-кесілді шешімін айтты, фармацевтке барған және сол жерде сорлы жігітті осындай жағдайға жеткізген есектерді балағат сөздермен тілдеді. Оме мырзаны сюртугінің түймесін тартқылап тұрып, ол дәріхананы басына көтере айқайлады:

- Париждік жаңалықтар, міне, осы ғой! Міне, осы ғой, астаналық мырзалардың ойлап тапқандары! Бұл қитар көзді немесе хлороформді емдеу немесе қуықтағы тасты алып тастау сияқты болған ғой. Үкіметтің осынау оңбағандыққа баяғыда тыйым салуы керек еді. Олар дауласуларын қояр емес, арты не болатынын мүлде ойламай науқастарға дәрі-дәрмектерді тықпалай береді. Бізге әлбетте олармен теңесу қайда. Біз - ғалым емеспіз, сәнқой емеспіз, сөзуар емеспіз, біз - практиктерміз, емдеуші дәрігерлерміз. Дені сау адамға операция жасау біздің ойымызға кіріп те шықпасы шындық! Қисайған табанды түзету! Қисайған табанды түзету мүмкін бе екен? Бұл дегенің бүкірді емдеумен бірдей ғой.

Мұндай сөздер дәріханашыны қанағаттандырмаса да, ол өзінің сасып қалғандығын жағымпаздық күлкісімен бүркемеледі; істің мәнісі мынада, яғни Каниве мырзаның рецептері Ионвильге де келетін. Сол себепті онымен сыпайырақ болған жөн. Оның Бовариді қорғап, ара түспеуінің және жұмыс бабындағы маңыздырақ мәселелер үшін намысын да талақ етті, оның дәрігерге бірде-бір рет қарсы келмеуінің себебі осы еді.

Дәрігер Каниве жасауға тиіс аяқты кесіп тастау операциясы қала өміріндегі айтулы оқиға болды. Сол күні тұрғындар бәрі бір кісідей ерте

тұрған және халық қаптап кетсе де, Үлкен көшеде бейне дарға асар алдындағыдай, маса ызыңы естілмейтін тыныштық орнаған. Балқалшының айтқан әңгімесінің бәрі Ипполиттің сырқаты туралы - тын; барлық дүңгіршектерде сауда тоқтаған; әкімнің әйелі Тюваш ханым терезе алдынан кетер емес, оның қасынан өтетін хирургті өте көргісі келген.

Ол өзінің жекеменшік күймесімен, атын өзі айдап келген. Оң жақтағы серіппесі, ұзақ уақыт оның етжеңді денесінің салмағынан, ақырында босаңсып кеткендіктен, күйме әрдайым аздап бір бүйіріне қарай қисайып тұратын. Дәрігердің қасындағы жастықта қызыл сақтиянмен қапталған, үш бірдей жарқылдап, көзге түсіп тұрған құлпы бар жәшік жатыр.

Дәрігер "Алтын арыстанға" дауыл сияқты екпіндете шауып келді де, дәлізге кіре бере ащы даусымен атын доғаруды тапсырды, ал содан кейін сұлыны аз беріп қоймады ма екен деп көре кетуге атқораға кірген. Науқастарға келгенде ол ең алдымен өзінің аты мен өзінің күймесіне қамқорлық жасайтынын атап өту керек. Бұл жөнінде тіпті мынандай әңгіме де бар: "Каниве мырза - жаратылысы бөлек адам!" Бірақ оның осы мызғымас сабырлылығы үшін оны одан сайын қатты қадірлейтін. Жер бетінде тірі жан қалмай, ақырғы адамына дейін түгел қырылып қалса да, ол сонда да өзінің түкке тұрғысыз ғадетінен айнымас еді.

Оме келді.

- Мен сізге сенім артамын, - деді дәрігер. - Сіз даярсыз ба? Онда, кәне, іске кірісейік!

Алайда қызарып кеткен дәріханашы, өзінің тым әсершіл адам екенін және сол себепті мұндай операцияға қатыса алмайтынын мойындады.

- Жай көрермен болған кезде, түсінемісіз, онда ол сіздің қиялыңызға өте қатты әсер етеді, - деп түсіндірді ол. - Оның үстіне менің жүйкем де сондай...

- Жо, қойыңызшы! - Каниве оның сөзін бөлді. - Меніңше сіз керісінше қояншық ауруына бейім сияқтысыз. Айтқандай, ол мені таңдандырмайды. Сіздер, фармацевт мырзалар, асүйлеріңізде ұдайы тіміскіленіп жүресіздер және уақыт өте келе тіпті сіздердің дене қызуларыңыз да өзгеріп кетеді. Маған қарашы: мен таңғы сағат төртте тұрамын, қырынуға суық суды пайдаланамын (мен ешқашан тоңып - жаураған емеспін), күпәйке кимеймін, қандай жағдайда да суық тиіп көрген емес, асқазаным да дін аман! Бүгін былай, ертең солай ғұмыр кешемін, өмірге пәлсапалық көзқараспен қараймын, Алланың бұйыртқан дәмін талғамай жей беремін. Осы себептен де мен сіз сияқты нәуетек емеспін. Мен тәуекелге бел байлаған адаммын, мен үшін кімді сойсам да - шоқынған адамды ма немесе қуырылған жабайы құс па - бәрібір. Дағды - бұл керемет қасиет.

Ипполит көрпені тас бүркеніп, қорыққаннан терге малшынып жатқанда,

мына мырзалар, оған титтей де көңіл аудармастан, ұзын - сонар әңгімеге көшіп, дәріханашы хирургтің салқынқандылығын қолбасшының сабырлылығына теңеген. Бұл сияқты салыстыруға дәрігер Каниве мәз болған және ол медицина - аса ардақты мамандық екендігі жөніндегі ойын жалғастыра түсті. Әртүрлі нашар емшісімақтар дәрігерлік өнерді қанша қорласа да, ол оған бәрібір ізгі іс дегеннен басқаша қарауға болмайды деп санайтын. Ақырында науқас есіне түсіп, дәріханашы әкелген таңғыштарды - сол баяғы бірінші операцияға даярланған - қарап шықты, сырқаттың аяғын ұстап тұратын бір адамды көмекке беруді сұрады. Лестибудуаға кісі жіберілген, Каниве мырза екі жеңін түріп алып, бильярд бөлмесіне беттеді, ал фармацевт Артемиза мен трактиршінің қасында қалды. Ол екеуінің өңдері өздерінің белдемшелерінен де ағырақ және олар құлақтарын есікке тосып, тың тыңдауда.

Ал Бовари болса есігін тарс жауып алған. Ол төменде, залда, от жағылмаған пештің алдында басын салбыратып, қолдарын айқастырып, бір нүктеге қадала қарап отырған: "Қандай сәтсіздік!- деп ойлаған ол. - Қандай түңілу!" Ал ол сақтықтың барлық шараларын қолдайды емес пе. Бұл жерде тұра қашып құтыла алмайтын бірдеңе болды. Қалай болса олай болсын, егер Ипполит өліп қалса, оны өлтірген Шарль. Егер науқастар барған кезде сұрай қалса, ол қалай жауап бермекші? Жә, ал егер де бұл жерде, қалай болғанда да, оның тарапынан кеткен қандай да бір кемістік болса ше? Ол қанша іздеседе таппады. Ең керемет хирургтер де қателесті ғой. Нақ осы жағдайды жан баласы есіне алмасы анық! Керісінше, бәрі бұған саусағын шошайтып, өсекті өрттей қаулатар еді! Форжға жетеді! Невшательге жетеді! Руанға жетеді! Кез келген жерге! Әлгі әріптестері оны газет беттерінде шулатып жіберсе ше? Айтыс-тартыс басталып, жауап беруге тура келеді. Ипполиттің оны сотқа беруі ықтимал Оған абыройсыздық, қайыршылық, опат болу қаупі төніп тұр. Оның жорамалға толы көп ойлары қуғынға ұшыратқан қиялын, толқыннан толқынға лақтырылған бос бөшке сияқты бірде анда, бірде мында лағып кеткен.

Шарльдың қарсы алдына жайғасқан Эмма оның бетіне қарап отыр. Оның қорлануына Эмmanın тарапынан жанашырлық байқалмайды - өйткені оның өзі де қорланған: бұл адамның қолынан бірдеңе келеді деген ой оған қайдан оралып жүр? Ол оның түкке тұрмайтын адам екендігіне талай көз жеткізді емес пе!

Шарль бір бұрыштан екінші бұрышқа теңселіп жүре бастаған. Етіктері сықыр-сықыр етеді:

Отыршы, - деді Эмма. - Сен менің жүйкемді тоздырдың.

Ол отырды.

Ол туралы тағы да қалай ғана қателесті екен! (Ол соншама ақылды бола тұра). Жалпы, бұл кешірілмейтін ессіздік қой - өз өмірін қайта-қайта құрбандыққа шала бергені несі? Ол өзінің сән-салтанатты жақсы

көретіндігі, өзінің жан дүниесінің қаңырап қалғандығы, өзінің сәтсіз тұрмыс құрғандығы, өзінің отбасылық өмірінің көріксіздігі, қанаты қайырылған қарлығашша, өзінің балшыққа батқан армандары, өзінің неге ұмтылса соның бәріне не бола алатындығы және неден өзін тежегені туралы ойға батқан. Не үшін? Не үшін?

Аңдаусызда қаланың қызу тыныштығын жан түршігерлік айқай жарып өтті. Бовари өлген адамша бозарып кетті. Эмма кейіп қабағын түйді және тағы өз ойымен өзі болып кетті. Бәрі де түкті де түсінбейтін, түкті де сезбейтін осы үшін, осы бір мақұлық үшін, осы бір адам үшін! Ол шынын айтқанда жайбарақат, өзінің жақсы атына кір келтірумен қатар Эмманың да абыройын түсіргені оның ойына да кіріп шықса қане. Ал ол болса оны сүйуге тырысты, өзгеге көңілі кеткені, берілгені үшін көзінің тостағанын жасқа толтырып өкінген!

- Ал ол, бәлкім, вальтус болған шығар? — Кенет қалың ойдан арылған Бовари саңқ етті.

Шарльдың сұрағы Эмманың ойларына күміс ыдысқа қорғасын шар құлап түскендей әсер етті; Эмма осынау күтпеген соққыдан шошып кетті және Шарль онымен не айтқысы келгенін түсінуге зорлана ойланып, басын көтерді. Олар үнсіз ғана жанарлары түйіскенде, бір-бірін көріп отырғандарына таңданған, өйткені қазір олар іштей бір-бірінен алыстап кеткен. Шарль оған маскүнемнің бұлдыр көзімен қараған және нақ сол сәтте операция жасалып жатқан кісінің соңғы зарына жіті құлақ түрген. Осынау құбыла созылған дауыс, кенет ащы шырылға ауысып, сол кезде алыстау бір жақта мал сойып жатқандай сезілген, Эмма үзіп алған гүл сабағын айналдырып тұрып, осы қазір - қазір садақтан атылатын от жебелерге ұқсас өткір жанарын Шарльдың жүзінен тайдырар емес. Қазір Эмманы оның бүткіл болмысы жиіркендіріп тұр - оның бет-әлпеті де, костюмі де, оның тіл - аузы байланып, үнсіз қалғаны да, бүкіл болмысы, ақыр соңында оның жер бетін басып тірі жүргені де жиіркендірді. Ол өзінің бұрындары адамгершілікті болғанына өкінді, қазір бұл қылығы оған қылмыс сияқты болын көрінді және оның адалдығының соңғы қалдықтары өзімшілдіктің талқандап тастайтын соққысынан жойылуда. Өш алуға құмарланған ол опасыздықтың адалдық алдында салтанат құратынынан дәмеленген. Сүйіктісінің бейнесі оны сондай бір арынды күшпен өзіне тарта жөнелгенде, оның басы айналып кеткен. Оның жан-жүрегі қадірлеу сезіміне қайта оралып, оған жетуге жанталасты. Ал ол Шарльды ендігі жерде өзіне мүлде жат бірдеңе ретінде біржола құтылған сияқты көріп, өзі үшін оның тірі екендігі ұмытылған және бейне ол өлгелі жатқандай, бейне ол оның көз алдында о дүниеге аттанғалы жатқандай мәңгілікке зым-зия жоғалған.

Көшеден аяқтың дыбысы естілді. Шарль терезеден сыртқа көз салды. Терезе қақпағының тесігінен дәрігер Канивені көрді. Ол базардың күнгей жағынан, орамалымен маңдайын сүртіп өтіп бара жатыр. Артында келе

жатқан Оменің қолында үлкен қызыл жәшік бар. Екеуінің де беталысы дәріхана.

Мейірімділік пен торығу қызбаландырған Шарль әйеліне бұрылды.

- Мені құшағыңа алшы, менің мейірімдім! - деді ол.

- Маған тиіспеші! - деді қып-қызыл болып кеткен Эмма.

- Саған не болған? Саған не болған? - Сасып қалған ол мінгірледі. - Уайымдама!.. Тыныштал!.. Менің сені қалай сүйетінімді өзің де білесің ғой... Қасыма келші!

- Жетер! - Эмма жан дауысы шыға айқайлап, бөлмеден жүгіріп шығып, есікті қатты жапқаны сондай, қабырғада ілулі тұрған барометр ұшып түсіп, быт-шыты шықты.

Шарль креслоға құлай кетті; аң-таң болған, түкке түсінбеген жаны түршіккен ол себебін қайдағы бір жүйке ауруынан іздеп, жылады және ауыр да түсініп болмас дертті күні бұрын сезу жүрегін сыздатты.

Кешкілік Родольф баққа келгенде, сүйіктісі оны террасаның төменгі басқышында тосып отырған. Олар құшақтаса кетті және ыстық сүйістен олардың бір-біріне деген өкпелері жаңа түскен қардай, сол сәт еріп кетті.

XII

Олар бір-біріне қайта ғашық болды. Эмма оған күндіз жиі хат жазатын, сосын Жюстеннің терезесіне белгі беретін және ол қас қағымда белдемшесін шеше салып Ла - Южетке жүгіре жөнелетін. Родольф жетіп келетін; Эмма оған өзінің оны сағынғанын, күйеуінің сұмпайы екенін және өмірінің сұмдық жиіркенішті екенін айтса болғаны.

Бұл орайда мен не істей алмақпын? - Бір жолы Родольф қапалана дауысын көтере сөйлеген.

Аһ, сен тек қаласаң болды!.. Эмма шашын жайып жіберіп, оның аяғының алдында, және әлдеқайда меңіреулене көзін қадап отыр.

Нені қаламақпын? - Родольф сауал берді.

Эмма күрсінді.

Біз осы жерден кетіп қалсақ... әйтеуір бір жерге...

- Сенің есің дұрыс па! - Ол күле сөйледі. - Мүмкін емес қой!

Кейін Эмма бұл тақырыпқа қайта оралған; ол түсінбеген кейіп танытып, әңгіме ауаның басқа жаққа бұрды.

Ол махаббат сияқты қатардағы мәселені күрделендіруді мойындамайтын. Ал Эмmanın бәріне де дәлелі, өз байламы болатын, оның жақсы көруінің міндетті түрде қарымтасы болуын қилайтын.

Сөйтіп, күйеуін жек көруі оның Родольфқа деген ынтызарлығын күшейте түсті. Ол ашынасына шексіз берілген сайын, зайыбын соншалықты қатты жек көріп кетті. Шарль ешқашан - осынау балпиған бармақты және дөрекі мінезді, миғұла, Родольфпен жолыққаннан кейінгідей, онымен оңаша кездескеннен кейінгідей оған сұмпайы көрінген емес. Өзін ізгі жанды зайып ретінде көрсете жүріп, Родольфтың күн күйдірген маңдайына түскен қара бұйра шашы, оның қуатты және сонымен қатар сымбатты, тұлғасы осы бір мол тәжірибелі және соған қарамастан тартымды адам туралы ойласа болды, құштарлықтың өрті алаулай жөнелетін! Ол үшін Эмма тырнақтарын қырнаушының ұқыптылығымен егейтін, ол үшін өз терісінің күтіміне қажет кольдкремді де, мұрын орамалдарына қажет иісмайды да аяған жоқ. Ол қолдарына білезік, жүзік салып, мойнына маржандарды таға берді. Ол келер алдында екі үлкен көк түсті шыны вазаға раушан гүлдерін салып, үй ішін жиыстырып, сосын патша сарайындағы ханзаданы күткен қыз сияқты өзі сыланып-сипанатын. Ол күтушіні іш киімдер жууға мәжбүрлеген. Фелисите ұзақты күн асүйден аттап шықпайтын, онымен көп уақытын бірге өткізетін Жюстен, оның қалай жұмыс істеп жатқанына қарап отыратын. Ұзын тегістегіш тақтаға екі шынтағын тіреп тұрған ол, алдына жайып тастаған әйел туалетінің бұйымдарына қатты қызығып қараған: жолақ, жұқа мақта матадан тігілген юбкалар, бас орамалдар, жағалар, мықын жағы кең, етек жағы тарлау баулы шалбарлар.

- Ал мынау не үшін? - Креполин немесе ілгекті көрсетіп тұрып жас жігіт сұрақ қоятын.

- Ал сен, немене, алғаш рет көріп тұрмысың? - Фелисите күле сөйлеген.
- Шамасы, сенің қожайының Оме ханымның заттары тұп-тура осындай ғой деймін.

- Солай ма, тап осындай ғой! - Жюстен пікірін білдіріп, ойлана сөзін жалғастырды. -Немене, біздің бәйбіше сіздікімен қатар тұрып па еді.

Оның қасынан шықпай, өзін шыр айналып жүргені қызметшінің ашуын келтірген. Ол одан алты жас кіші еді және оны Гильомен Теодор мырзаның қызметшісі айналдыра бастаған.

- Менен әрі жүрші! - деді крахмал құйған құмыраны ауыстырып қойып жатып ол. - Одан да бадам түйіп келші. Ұдайы әйелдердің қасынан шықпайсың. Бұл оңбағанның иегіне түк шықпай жатып қағынуын көрмейсің бе!

- Жә, жә, ашуланбаңыз, мен қазір оның бәтеңкесін жарқыратып тазалап берейін.

Ол терезе жақтауынан Эмманың кездесуге барып жүргенде былғанған башмағын алып еді, оның қолына тиген соң батпақ шаңға айналып кетті және ол оның күн сәулесіне ілесіп, баяу көтеріліп бара жатқанына қарап тұр.

- Сен тегі оны сондай ұқыптылықпен тазалап жатырсың ғой! - деген аспазшы. Ол өзі оны тазалағанда олайша әуреленбейтін, өйткені бәйбіше бәтеңкенің көнергенін байқап, сол сәтінде оны бұған бере салатын.

Эмманың бір кездері жәшікте аяқ киімдері сыймай тұратын, бірақ бірте-бірте ол түгелге жуық қызметшісіне ауысқан және Шарль бұған бола әйеліне артық ауыз сөз айтқан емес.

Ол Эмма Ипполитке сыйлау қажет деген ағаш аяқ сатып алуға сөз айтпастан үш жүз франк төледі. Протез тоздан, серіппемен жалғастыра жасалған, - бұл қара шалбар, лакталған бәтеңке кигізілген, жасанды аяқ еді. Алайда Ипполит күнделікті мұндай сәнді аяқпен жүріп, ысырапқа жол беруді артық санап, Бовари ханымнан басқа, қарапайым аяқ киім әперуін өтінген. Емші әлбетте бұл заттың да ақысын төлеп берді.

Атшы ептеп - ептеп өзінің ісімен айналысуға кірісті. Ол сол баяғыша қалашық көшелерінің бірде мына, бірде ана жерлерінен көрініп қалып жүрді және Шарль тас жолды қатты дүрсілдеткен балдақтың дыбысын алыстан ести сала, жедел көшенің қарсы бетіне шығатын.

Барлық тапсырысты орындауды алыпсатар Лере мырза өз міндетіне алған, - бұл оның Эммамен жиі жүздесіп тұруына мүмкіндік берген. Ол Эммаға Париждегі жаңалықтарды жеткізіп, әйелдердің ғажайып бұйымдары туралы әңгімелеп беретін және айрықша елгезектік көрсетіп, ешқашан ақша талап етпейтін. Эмманы өзінің іске аспайтын тілектерінің орындалуына оңай жетудің жеңіл тәсілі қызықтырды. Мәселен, оның Родольфқа Руан дүкендерінің бірінен өзі көрген өте әдемі қамшыны сыйлағысы келген. Арада апта өткен соң Лере мырза қамшыны әкеліп, алдына қойды.

Ал келесі күні ол Эммаға екі жүз жетпіс франк және бірдеңе сантим есепшотын әкеліп берді. Эмма сасып қалды: жазу үстелінің үсті бос тұр, Лестибудуға қарыз болғалы жарты айдан асып кеткен, қызметшіге жарты жыл, одан басқа да қарыздар шаш етекпен болатын, Шарль болса Дерозере мырза әдетте онымен бірден тұтас бір жылдың есебін айырысатын Петров күнін тағатсыз тосып жүрген.

Эмманың алыпсатарды бірнеше рет қуып жіберуіне шамасы жеткен, алайда ақыр аяғында оның төзімі таусылды; оның өзіне несие берушілер қысым көрсетіп жүр екен, ақшасының бәрі айналымда екен, егер ол қалайда аз-кем болса да, қарызын қайтармаса, онда берген заттарын қайтарып алуына тура келеді.

- Әй, ала берші! - Эмма кесіп айтты.

- О не дегеніңіз? Ойнап айтам! - деді ол. - Тек қана қамшыны аяймын. Қолдан келер ештеңе жоқ, мен сіздің күйеуіңізден оны қайтарып беруін сұраймын.

- Жоқ, жоқ! - Эмма саңқ етті.

"Ә! Сен менің қолымдасың!" - деп ойлаған Лере.

Ол Эммадан осы сенімінің дұрыстығын толық түсініп, өзінің әдепкі әдетінше ысқыра әндетіп және сөзін күбірлей қайталап шықты:

- Өте жақсы! Көрерміз! Көрерміз!

Эмма тығырықтан шығудың жолын іздеп, әлі де болса зейін қоя ойланып отырған кезде аспазшы келіп, каминнің үстіне "Дерозере мырзадан" деген жазуы бар көк қағазға оралған түйіншек әкеліп қойды. Эмма орнынан атып тұрып, түйіншекті шешті. Оның ішінде он бес наполеондор бар екен. Демек, қарызды қайтаруға әбден болады! Басқышпен көтеріліп келе жатқан күйеуінің аяқ алысын естіді. - Эмма алтынды жазу үстелінің жәшігіне тастай салды да, кілтін суырып алды.

Үш күннен кейін Лере тағы келді.

- Менің сізге бір келісім ұсынғым келеді, - деді ол. - Егер қажетті соманы төлеуге қиналсаңыз, онда сіз...

- Алыңыз, - Эмма оның сөзін бөліп жіберді және он төрт наполеондорды оның алақанына салды.

Алыпсатар таң - тамаша қалған. Ол көңілі қалғанын сездірмеу үшін кешірім мен қызмет көрсету ұсынысын үйіп-төкті дейсің, бірақ Эмма оның бәрінен үзілді-кесілді бас тартты. Ол кеткен соң Эмма бірнеше секунд бойы оның артығын қайтарып берген, яғни әрқайсысы жүз су екі монетаны қалтасына қолын салып сипалаған. Ол ендігі жерде үнемдеп ұстауға және бәрін орнына келтіруге серт берді.

"Е! Иә, Шарль мұны есіне де алмайды!" - Ол ойланып-толғанып осындай шешімге келді.

Родольфтың сабы алтын жалатылған қамшыдан басқа алған сыйлығы *Amor nel car*²³ деген жазуы бар жүзік, мойын орамал және ең соңында тура виконттікінен аумайтын потсигар -виконт бір кездері подсигарын жолда түсіріп алып, оны Шарль тауып алып, ал Эмма ескерткіш болсын деп тығып қойған. Родольф Эммадан сыйлық алу өзін кемсітушілік деп санаған. Кейбіреулерін алудан бас тартқан, бірақ Эмма өз дегенінен қайтпаған, ақырында Эмманы озбыр және қайсар адам деген қорытындыға

келген ол оның айтқанына бағынған.

Кейін Эмманың ойына қайдағы бір кісі таңғаларлық қиялдар келген.

- Түн ортасы болғанда мені есіңе ал! - деп өтінген ол.

Егер ол алмағандығын мойындаса, оған жазғырулар бұршақтай жауып кететін; бұл әрдайым біркелкі аяқталатын:

- Сен мені сүйесің бе?

- Әлбетте, сүйемін! - деп жауап қайыратын ол.

- Жан-тәніңмен бе?

- Енді қалай болсын!

- Ал басқаларды сүйіп пе едің?

- Сен қалай ойлайсың, сені кездестіргенге дейін мені етегіне намаз оқып келді деп пе едің?

- Родольф күле сөйледі.

Эмма жылап жіберді, ал ол болса сендіруді қалжыңға араластырып жұбатуға тырысты.

- Иә, өйткені мен сені сүйемін ғой! - Ол тағы да сөзін жалғастырды. - Сүйетінім сондай, сенсіз ғұмыр кеше алмаймын, түсінесің бе? Кей кездері сені көргім келіп кететіні сондай - азаптан жүрегім жарылып кететіндей көрінетін. Ойлайсың: "Ол қайда екен? Бәлкім қазір ол басқа біреулермен сөйлесіп отырған шығар? Ол оған күлімсірей қарайды, ал ол оған жақындап келе жатыр..." Жоқ, жоқ, енді саған менен басқа ешкім ұнамайды, шын ғой? Менен де сұлу әйелдер бар, бірақ бірде-біреуі мен сияқты сүйе алмайды! Мен сенің құлыңмын, мен сенің басыбайлыңмын! Сен менің әміршімсің, сен менің табынатын тәңірімсің! Сен мейірімдісің! Сен ғажапсың! Сен ақылдысың! Сен күштісің!

Оның осы айтқандарының ішінде Родольф үшін ешбір жаңалығы жоқ еді - ол бұл сөздерді сан рет естіген! Эмманың өзге көңілдерінен еш айырмашылығы жоқ-тын. Әуелдегі әсемдік, құштарлықтың жалықтырып жіберетін біркелкілігі, оның әрдайым бірінен-бірі айнымайтын сол сыртқы нышаны, бірінен бірі айнымайтын сол тілі киім сияқты бірте-бірте солғын тарта бастаған. Сөз саптауларындағы ұқсастық осынау ерекше есті адамнан сезім иірімдерінің айырмашылығын көлегейлеген - тін. Ол мұндай сөздердің және осы себептен де Эмманың айтқандарының шын жүректен шыққандығына зорға сенетін: "Әдетте лепірме сөздер артында тым таяз іңкәрлік тұрады", - деген ойда болатын ол. -Бейнебір кей-кейде лепірме сөздер арқылы көңіл көншітіп, шер тарқатуға болмайтын сияқты! Өйткені

күні бүгінге дейін өзінің арман - аңсарын, ой - мақсатын, мұң-шерін жеткізіп беретін дәл сөздерді әлі ешкім тапқан жоқ, себебі адамзат баласының сөзі, жарылған қазан сияқты және біз өзіміздің сазымызбен жұлдыздардың көңілін семірткіміз келсе, онымыз иттің үргеніне ұқсап кететіні бар.

Алайда, тіпті құмарлық шайқаста да басын жоғалтпайтын, кім - кімнің де артықшылығын қалыптастыратын сыншыл ақылы бола тұра, Родольф бұл махаббат хикаясынан да өзі үшін алданарлық бірдеңе тапқан. Ол қазір Эммадан титтей де ұялмайтын болған. Ол оған ояр қылық көрсететін. Ол одан азған және көңгіш тіршілік иесін жасады. Есалаң құмарлығы оның алдында шаттануға ұласып, оның өзі үшін ләззаттың қайнар бұлағына, қызу шаттықтың қайнар бұлағына оның жан-жүрегі осынау масандыққа, тереңдей батып барады және мальвазий бөшкесіндегі тура герцог Кларенс²⁴ секілді, мальвазий құйылған бөшкенің нақ түбінде бір уыс боп бүрісіп жатыр.

Эмма махаббат мәселелері жөнінде әлдеқашан тәжірибе жинақтап алған және ол оны өзгертіп жіберген. Оның көзқарасы - батыл, сөзі еркін еді. Қазір ол бейне жорта "қаздарды ызаландырған" сияқты Родольфпен қыдырудан және темекі тартудан еш қысылмайтын. Ол бір сәтті күні "Қарлығаштан" сыртқа ер адамның жилетін жамылып шыққанда, жай күдікпен жүргендердің бәрінің де қандай бір болмасын күдіктері тарап, жергілікті әйелдерді қалай ызаландырса, бұл күйеуімен болған сойқан ұрыс-жанжалдан кейін ұлына қашып келген Бовари ананы да солай ашуландырды. Айтқандай, оған басқа да көптеген қылықтары жақпаған, біріншіден, Шарль оның романдар оқуына тыйым сал деген кеңесіне құлақ аспаған; сосын оған бұл үйдің тыныс-тіршілігі ұнамаған. Ол ескертпе жасаудан тартынған жоқ, бірақ бұл кейіс тудырып, ал бір жолы Фелиситеге бола келін мен ене арасында үлкен ұрыс-керіс болды.

Қараңғыдағы кеште ана - Бовари ханым дәлізден өтіп бара жатып, бір еркектің қасында тұрған Фелиситені көріп қалған; аяқтың дыбысын естіп қалған ол асүйден атып шыққан. Эмма бұған күлген де қойған, бірақ қадірлі бәйбіше ашуға булығып, қызметшілерінің адамгершілікті болуын қадағаламайтын тек қана өз адамгершіліктері төмен адамдар деп санаған.

- Сіз қайда тәрбиелендіңіз? - Келіні сұрақ қойды.

Оның осы сәттегі көзқарасы сондай бір қиқарлықты аңғартып тұрды да, ана - Бовари ханым Эммадан өзіне қатысты санаған соң, әңгімеге араласып тұрған жоқ па екендігін сұрағанды жөн көрді.

- Жоғал әрмен! - Келін айқай салып, орнынан атып тұрды.

- Эмма!.. Мама!.. - Оларды татуластырмақшы болып Шарль дауыс көтерді.

Алайда екі әйел де құтырынып, бөлмеден шыға жөнелді. Эмма аяғымен жер тепкілеп, сөзін қайталай берді:

- Ол өзін қалай ұстайды? Еркек сияқты.

Шарль анасына ұмтылды. Ол болса есінен танып қалыпты.

- Арсыз! Шошақай! Ал бәлкім, бұдан да жаман шығар! - деп енесі ысқырынды.

Ол егер келіні қазір қасына келіп, кешірім сұрамаса, онда ол табан астында қайтып кететінін тура айтты. Шарль әйеліне жүгіріп барды - ол тізелерін бүгіп тұрып ашуын қайтып алуын өтінді. Ақыр соңында Эмма келісті.

- Жаксы! Мен барамын!

Шын мәнісінде ол маркизаның қадір-қасиетін сақтап, енесіне қолын созды және былай деді:

- Кешіріңіз, ханым!

Бірақ та өз бөлмесіне келген соң, кереуетіне етпетінен құлай кетті және жастыққа басын тығып, балаша жылап жіберді.

Оның Родольфпен өзара келісімі бойынша, егер де бір тосын жағдай бола қалса, ол терезе пердесіне бір кішкене ақ қағаз жапсырып қояды: егер де бұл мезгілде Родольф Ионвильде болса, онда осы белгіден кейін табан астында шарбақ сыртына жетуге тиіс. Эмма белгі берді. Он бес минут күткен ол жабық базардың бұрышында тұрған Родольфты көзі шалып қалды. Ол терезені ашып, оны шақыруға оқтала берген, бірақ та ол сол сәт тайып тұрған. Эмма тағы да уайым-қайғыға батты. Ұзамай жолда келе жатқан аяқтың дыбысын естіп қалды. Әрине, бұл соның өзі. Ол басқышпен төмен түсіп, аулаға жүгіріп шықты. Ол сол жерде, тасада тұр екен. Эмма оның құшағына құлай кетті.

- Сен абайлауды ұмыттың. - Ол ескерту жасады.

- Еһ, егер сен білсең ғой! - Эмма саңқ етті.

Ол осы жерде оған бәрін айтып берді - асығыс, байланыссыз, бояуын қалыңдатып, ойынан қосып, оны түбегейлі шатастырып жіберген көптеген шегіністер жасап айтты.

- Болар енді, періштем! Есіңді жина! Тыныштал! Шыда!

- Мен тегі төрт жылдан бері төзіп келемін және азап шегіп келемін! Сен екеуіміздің сүйіспеншілігіміз сондай, мен оны ұялмай - ақ құдайдың

алдында да мойындар едім? Олар мені қажытты. Мен одан әріге шыдай алмаймын! Құтқар мені!

Ол Родольфқа жабыса түсті. Оның жылағаннан суланған жанары, суға көлеңкесі түскен дәл оттың жалынындай жайнап тұр; жиі дем алғаннан кеудесі жоғары-төмен көтеріліп -басылуда. Родольф оны ешқашан бұлайша ынтызарлықпен сүймеген. Есінен танып қалған ол сұрақ қойған:

- Не істеу керек? Сенің не ойлағаның бар?

- Мені бұл жерден алып кетші. - Ол дауысын көтере сөйледі.

- Мені алып кетші!.. Сенен жалбарына өтінемін!

Сөйтіп ол оның ерніне төне түсті, бейнебір сүйіспен бірге еріксіз келісімін қоса жұлып ала кеткісі келгендей.

- Бірақ та... — Родольф сөз бастады.

- Ол не?

- Ал қызыңды қайтесің?

Эмма жауабын кешіктірді.

- Өзіммен бірге ала кетуіме тура келеді! - Өз шешімін айтты.

"Қандай әйел!" - Оның артынан қарап тұрған Родольф осылай ойлады.

Ол баққа қарай жүгіре жөнелді. Оны шақырып жатқан еді. Келесі күндердің бәрінде Бовари - ана келінінің бойындағы өзгеріске таңырқаумен болды. Дәл аңғарған. Эмма кішіпейіл, жұмсақ мінез көрсетіп, төмендегені сондай, тіпті енесінен қиярды қалай маринадтау керектігін сұраған.

Бұл енесі мен күйеуінің назарын басқа жаққа аударып жіберу мақсатымен жасалды ма екен? Иә болмаса бұл өзінше ләззатшыл шыдамдылық па, жоқ әлде ол тастап кеткелі жатқан бейшара тіршілікті тереңнен сезінуге ауған ықылас па? Жоқ, ол бұл ойдан қашық, қайта керісінше болатын: ол басына қонғалы тұрған бақыттан ертерек дәмеленіп, оған жан-тәнімен беріліп кеткен. Ол Родольфпен тек осы туралы сөйлесетін. Ол басын оның иығына сүйеп, сыбырлады:

- Аһ, біз екеуміз пошта күймесіне қашан мінер екенбіз!.. Сен мұны көз алдына елестете аламысың? Ойпыр - ай, бұл шынымен жүзеге асар ма екен? Аттар бізді оқтай зымыратып ала жөнелгенде, мен мүмкін, біз бейне әуе шарымен көкке көтеріліп бара жатқандай, бейне біз бұлттарға жеткендей сезімге бөленетін сияқтымын. Білемісің, мен күн санап жүрмін... Ал сен ше?

Соңғы кездері Бовари ханым біртүрлі ерекше құлпырып кетті. Ол көркін суреттеуге тіл жетпейтін сұлу еді, оны қуаныш, жігерлілік, табыс нәрлендіретін және ол шын мәнінде, басқа бірдеңе емес, қызуқандылық пен тұрмыс жағдайы арасындағы үндестік болатын. Ынтықтық, күйініш, ләззат тәжірибесі, мәңгі жас арман - қиялдар - мұның бәрі гүлдерге тыңайтқыш, жаңбыр және күн сәулесі қандай қажет болса, сондай-ақ оның біртіндеп жан дүниесінің баюына қажет болатын.

Енді ол кенеттен өз болмысының жан-жақты ашылғандығын сезінді. Оның көздерінің қиығы ғашықтық көзқарас үшін жаратылған сияқты, дәл осы мезгілде оның қарашығы ғайып боп кетіпті, терең тыныс алудан нәзік танауы желкілдеп кетіпті, ал қара түстер көлеңкелеген еріндерінің езулері жоғары қарай көтеріліп кетіпті. Оның бұйралаған шаштарын тәжірибеде сыналған суретші желкесіне түйіп қойғандай. Ал құпия махаббат назы оның шашын тарқатып жайып жіберген кезде, ол қалай болса солай, толқындала төгілді. Эмманың дауысы жұмсарып, жүріс - тұрысы жеңілдеп кетті. Өңменіңнен өтетін, бірақ ұстатпайтын бірдеңе, тіпті оның көйлегінің қыртыстарынан да, оның аяқтарының буындарынан да таралатын. Ол Шарльға қосылғаннан кейінгі алғашқы күндердегі секілді сүйкімді және билеп әкететіндей көрінетін.

Ол үйіне кештетіп оралған кездері Эмманы оятуға батылы жетпейтін. Үйдің төбесінде түндік фарфор шамның сәлдесінен түскен жарық шеңбері дірілдеп тұр, ал көлеңкеде, кереуеттің аяқ жағындағы бесіктің үстінде ақ шатырдай алжапқыш қомпайып кетіпті. Шарль әйелі мен қызына қарады. Ол қызының жеңіл тыныстап жатқанын сезінгендей болды. Енді ол күн сайын емес, сағат сайын өсетін болады; жылдың әр мезгілі оның бойындағы әйтеуір бір өзгерісті байқатады. Шарль кешке қарай оның жүзі жайнап мектептен оралғанын, сия тамызып, үстіндегі көйлегін кірлетіп алғанын, қолына себет ұстап келе жатқанын көз алдына елестетті. Кейін оны пансионға оқуға беру керек болады - оның арзанға түспесі анық, қалай істесе екен? Шарль ойға батты. Ол күнде таңертең науқастарға бара жатқанда өзі бас-көз болу үшін жақын жерден бір шағын ферманы жалға алуды ойластырып жүрген. Одан түскен кірісті жинап, ақшаны жинақ кассасына салып қояды, содан кейін әйтеуір бір акция сатып алады, ал ол кездері оның емделушілері де көбейе түседі. Ол осыған айрықша үміттенетін: ол Берта үлгілі тәрбие алса деп, оның қабілеттері ашыла түссе деп, фортепьянода ойнауды үйренсе екен деп армандайтын. Жасы он беске толған кезде ол анасына тартқан асқан сұлу болады және жазда екеуі де кең жиекті қамыс қалпақ киіп шыққанда, оларды алыстан көргендер апалы-сіңлілер деп қабылдайды. Бертаның әке-шешесінің қасында, шамның жарығымен қолөнермен қалай шұғылданып отырғаны Шарльдың қиялында елестеген. Ол оған туфли тоқып береді, шаруашылықпен айналысады, үй ішін түгел өзінің сүйкімділігі мен жарқындығына толтырып жібереді. Ақырында, оның болашақ тағдырын ойластыру да қажет. Олар оған тұрмыс жағдайы жақсы біреу - міреуді тауып береді, ол екеуі бақытты - мәңгі бақи бірге болады.

Эмма жорта ұйықтап жатқансығаны болмаса, ояу болатын және қасында жатқан Шарль қалғып кеткен кезде, ол басқа нәрселерді армандап, сергек қалып танытқан.

Міне, төрт аттың оны көрмеген елге, ол да, Родольф та енді ешқашан келмейтін жаққа зымыратып әкетіп бара жатқанына апта болды. Олар кетіп бара жатыр, үнсіз құшақтасып кетіп бара жатыр. Биіктен олардың көздеріне кенеттен күмбезді, көпірлі, кемелі, лимон тоғайлы және ақ мәрмәр соборлы, ләйліктер өздеріне ұя салатын, шошақ төбелі мұнаралы ғажап қала кездесе кеткен. Олар кедір-бұдыр жолмен аяндап келеді және қызыл белбеу буынған әйелдер сатып алуға гүл ұсынуда. Қоңыраулар күмбірлеп, есектер бақырып, гитаралар сыңғырлап, субұрқақтар былдырлап және олардан жан-жаққа шашырап жатқан су тамшылары ақ мүсіндердің етегіне сатылап үйілген жеміс-жидектерді салқындатып жатыр. Ал кешкісін Родольф екеуі жағалаудағы жартастарды жағалай жайғасқан үйшіктердің терезелері алдына қоңырқай аулар кептіруге жайылып тасталған балықшылар селосына келеді. Олар осы жерде тұратын болады; және теңіз жағасына, шығанақтың ең түкпіріндегі, қасында пальма ағашы өсіп тұрған төбесі жайдақ, аласа үйге орналасады. Қайыққа отырып қыдырады, аспалы торда тербеледі және олар үшін жанарларын еліктіріп әкеткен жылы және тымық жұлдызды түндер сияқты жарық, жеңіл де еркін өмір басталады. Оның өзінің қиялына түсіріп алған шексіз болашақтың ештеңесі де көзіне окшау түсе қойған жоқ; рақаты біркелкі күндердің бәрі де толқындар сияқты, бір-бірінен аумайтын және осынау көгілдір, күн қыздырған, үйлесе үн шығарған шексіз жазықтық көкжиекте баяу жайқалып жатыр. Алайда нақ, осы кезде бесіктегі қызы жөтелді ме, иә болмаса Бовари айрықша қатты қорылдады ма, әйтеуір таң біліне бергенде, терезе әйнектері атар күннің шапағынан ағараңдаған және Жюстен дәріхана терезелерінің қақпағын ашып жатқанда ғана Эмманың көзі ілінген.

Бір жолы ол Лере мырзаны шақырып алып былай деген:

- Маған плащ керек, астары, үлкен жағасы бар плащ керек.

- Сіз саяхатқа шықпақсыз ба? - Оның хабардар болғысы келді.

- Жоқ, бірақ... Жалпы, мен сізге сенемін. Жақсы ма? Тек тезірек болса!

Ол иіліп ишара жасады.

- Маған тағы шамадан керек... - Ол сөзін жалғастырды. - Өте ауыр емес... ыңғайлы...

- Иә, иә, түсіндім. Шамамен тоқсан екі де елу ғой, - қазір осылай тігіп жүр.

- Және қап - төсек.

"Ұрсысып қалған болулары керек", - деп ойлаған Лере.

- Міне, - деді белбеуінен сағат алып жатып Бовари ханым. - Ақысына алыңыз.

Алайда көпес мұныңыз бекершілік деді: бір-бірін танымайтын адамдар емес, ол Эммаға қалайша сенбейді?.. Түкке тұрмайтын іс. Эмма, алайда, оны ең болмаса сағаттың бауын алуға көндірген. Лере оны қалтасына салып, сыртқа шығуға беттегенде Эмма оның артынан дауыстады:

- Оның бәрін өзіңізде қалдыра беріңіз. Ал плащты, - ол ойланып қалды, - плащты да әкелмей-ақ қойыңыз. Сіз тек тігін шеберінің мекен-жайын әкеп беріңіз және таяуда маған плащ керек болып қалуы мүмкін екендігін ескертіңіз.

Олар келесі айда қашып кететін болып келіскен. Эмма бейне зат сатып алмақшы болып Руанға барады. Родольф билет алатын, төлқұжаттарды реттейтін және оған Марселге дейін баратын күймеге тапсырыс беріп, Парижге хат жазатын болған; ал сосын олар Марселден күйме алып, ауысып отырмастан Генуэнің жолымен тіке тартатын. Ол өзінің жүгін ертерек Лерге жібереді, ол жерден оны бірден тура "Қарлығашқа" жеткізеді, осылай болғанда ешкімнің де күдіктенбесі хақ. Бұл жоспардың бірде - біреуіне Бертаның қатысы жоқ. Родольф ол туралы әңгіме қозғауға батпады; Эмма бәлкім, ол туралы тіпті ойланбаған да болар.

Істерін бітіру үшін Родольфқа әлі екі апта керек болатын. Сегіз күннен кейін ол жолға шығатын мерзімді тағы да екі апта кейінге қалдыра тұруды сұраған, одан кейін сырқаттанып, сосын бір жаққа кетіп қалған. Солайша тамыз өткен, ақыр аяғында, осындай шегерулерден кейін, ақырғы мерзім белгіленген - төртінші қыркүйектің дүйсенбісі.

Сенбі келіп, жолға шығар қарсаңы болған.

Кешке Родольф әдеттегіден ерте келді.

- Сіз даярмысыз! - Эмма сұрақ қойды.

- Әлбетте.

Олар гүлзарды айналып өтті және жарқабақ үстіндегі қабырғаның жиегіне келіп отырды.

- Сен қапаланасың ба? - деген Эмма.

- Жоқ, не үшін?

Ал ол осы сәтте оған біртүрлі ерекше елжірей қараған.

- Оның себебі сен кетіп бара жатырсың, өзіңе үйреншікті болып

кеткеннің бәрімен, өзіңнің бүкіл бұрынғы өмір-тіршілігіңнен айрылысасың ғой? - Эмма ежіктей тізбеледі. - Иә, иә, мен сені түсінемін... Ал мына менің артқа жалтақтайтындай, қимайтындай ештеңем жоқ! Сен мен үшін бәрісің! Мен де сен үшін бәрі боламын - мен саған отбасыңды, атамекеніңді жоқтатпаймын, қамқорың боламын, сені сүйетін боламын.

- Сен қандай сүйкімдісің! - Оны құшағына қысып тұрып Родольф саңқ етті.

- Рас па? - Ол күлімсірей сауал берген. - Сен мені сүйемісің? Ант-су іш!

- Мен сені сүйемін бе! Мен сені сүйемін бе! Мен сені шексіз қадір тұтамын, сүйіктім менің!

Көкжиектен шабындықтың ар жағынан дөңгеленген қоңыр қызыл ай көрінді. Ол тез көтерілді; әр жерде оны жыртқық қара пердедей теректердің бұтақтары жасырып тұр. Сонан соң, ол енді сүттей аппақ көз қарықтыратын түрге өзгеріп, елсіз көк күмбезін нұрға бөледі және өзінің жүзуін баяулатып, өзенге үлкен күміс кесегін тастап жіберді, ол іле-шала суда сансыз жұлдыздар боп жарқырап кетті. Осынау күміс сәуле, тұла бойы жарқылдаған қабыршықтарға толы, тап ақбас жылан сияқты толқындарға қосыла ирелеңдеп, түбіне шейін жетуде. Бұл сондай-ақ ерітілген алмастың тамшылары тамып жатқан алып шырағданға ұқсайтын. Төңіректі түгел тымық түн басқан. Ағаш жапырақтары көлеңкесінің жамылғысын орап алған. Жел соғып тұр және Эмма жартылай көзін жұмып, оның салқын самалын ынтыға жұтуда. Олардың әрқайсы өз ойларына беріліп кеткендері сондай, үн - түнсіз отыр. Жүректерін шарбақтың ар жағында шымырлап ағып жатқан суы мол және ағысы баяу өзен секілді, өткен шақтардағы нәзіктік баурап алған, бақта өсіп тұрған жасминнің хош иісі секілді зарықтырған және орнына қозғалмайтын мәжнүн талдардан шөпке түсетін болғанмен, олардың жадына одан да биігірек және одан да мұңды көлеңкелерін түсірген. Қайдағы бір түнгі аң аулауға шыққан кішкене аң жапырақтарды сыбдырлатады: кірпі немесе ақ тышқан, ал кенет құлаққа ұрған танадай тыныштықты үзіліп түскен шабдалы бұзатын.

- Не деген тамаша түн! - Родольф ойын айтып салды.

- Біздің мұндай түндеріміз алда әлі көп болады! - Эмма оның сөзіне қосыла кетті және өзімен-өзі сөйлескендей тілге келді:

- Иә, біздің жолымыздың жақсы болатыны анық... Алайда, менің жүрегім солай болса да неге сыздайды екен? Бұл не, белгісіздіктен қорыққаннан ба? Әлде үйреншікті тіршілікті тастап кетіп бара жатқандықтан ба?.. Иә болмаса... Жоқ, бақыттан басым айналған болар? Мен қандай жүрексізбін, шын ғой! Кешір мені!

- Сенің әлі де уақытың бар! - Родольф саңқ етті. - Ойлан! Ал әйтпесе кейін өкініш болып жүрмесін.

- Ешқашан! - Эмма қызулана үн қатты және оған жабыса түсті. - Менің басыма ешқандай жаманшылық түспеуі тиіс. Мен сенімен бірге екенмін, онда маған шөл дала да, шыңырау құз да, мұхит та қорқынышты емес. Мен екеуіміздің басымыз қосылғаннан кейінгі өмірді көз алдыма былайша елестетемін: күн өткен сайын, айқасқан құшағымыз жабыса, жақындаса түсері ақиқат! Бізді ештеңе абыржытпайды - қиындықтар да, үйдің қамы да! Біз өзіміз ғана боламыз. Тек қана өзіміз, ғұмыр бақи... кәне, маған бірдеңе деші, айтсаңшы!

Ол ара-тұра оған жауап қайтарып жатты, "Иә,.. иә..." Эмма оның шашын уқалады, оның екі бетінен ірі тамшыдай көз жасы домалап түсіп жатыр және ол қайдағы бір баланың даусымен айтқан сөзін қайталай берді:

- Родольф! Родольф! Ah, Родольф, сүйікті, қымбатты Родольф!

Түн ортасы болды.

- Түн ортасы! - деді Эмма. - Ертеңгі күн туды. Демек қалғаны тағы бір күн!

Ол орнынан тұрды, оның бұл қозғалысы олардың қашып шығуының белгісі сияқты болды. Эмма кенет қуанып кетті:

- Төлқұжаттар сенде ғой?

- Иә.

- Сен бірдеңені ұмытып кетпедің бе?

- Ештеңені де.

- Солай ғой.

- Әрине, солай!

- Сонымен, сен мені "Прованс" қонақ үйінде тосасың, Родольф!

Ол басын изеді.

- Жә, ертеңге дейін! - Бұл оны соңғы рет сүйіп тұрып Эмманың айтқаны. Ол содан кейін де оның артынан ұзақ қарап тұрды.

Родольф артына қараған жоқ. Эмма оның соңынан жүгіре жөнелді және бұтақтарды сырып, суға еңкейді.

- Ертеңге дейін! - деп дауыстады ол

Ол әлдеқашан өзеннің арғы бетіне өтіп кеткен және шалғынмен адымдай басып бара жатқан.

Бірнеше минуттан кейін Родольф тоқтады. Ол ақ көйлекті, баяу басқан Эмманың бейне елес тәрізді, түн қараңғылығына жасырынғанын көрген кезде, оның жүрегі аттай тулады және құлап қалмас үшін ағашқа сүйенді.

- Мен қандай ақымақпын! - деген ол балағат сөз айтты. - Жә, оқасы жоқ, ол оттай ыстық ойнасым болды ғой!

Осы кез Эмманың сұлу, сымбатты келбетін, бұл сүюдің барлық қуанышын көз алдына елестетті. Бұл әуелі оның көңілін жібітті, бірақ іле-шала шала бүлінді.

- Менің біржолата шетелге кетуім керек екен ғой! - Ол қолын сермелеп, дауыстай сөйледі. - Иә, тағы да кішкентай баламен, сондай бір масылмен!

Ол осылайша өзінің ақтық шешімін бекітіп алмақ болған.

- Ол және бос әуре әрі шығын... Жоқ, жоқ, өлсем де оған бармаспын. Бұдан артық ақымақтық болмас, сірә!

XIII

Родольф үйіне кірген бетте бір секундтың да зая жібермей, олжа ретінде қабырғада ілулі тұрған бұғы мүйізінің астында тұрған өзінің жазу үстеліне отырды. Ал оның қаламды қолына алғаны сол еді, ойдағы сөздердің бәрі басынан ұшып кетті және үстелге шынтағын сүйеген ол ойға батты. Эмма ол үшін әлдеқашан алыста қалған біреу сияқты еді; оның өз шешімінен кейін қас қағымда екеуінің арасын қиял жетпес қашықтық бөліп тастаған.

Ол туралы жадындағысын мүлдем жоғалтып алмас үшін Родольф кереуеттің бас жағында тұрған шкафтан кесіп, реймдік бискенттер салынған ескі қорапты алды, ол әдетте онда әйелдерден алған хаттарын тығып қоятын - одан дымқыл шаң мен солып қалған раушан гүлінің иісі шығып тұрған. Оның алғаш көзіне түскені - дақтары түгел оңып кеткен мұрын орамал еді. Бұл бір жолы серуендеп жүргенде мұрнынан қан аққанда сүртінген Эмманың орамалы еді. Бұл Родольфтың есінде қалмапты. Оның қасында Эмманың өте кішкентай суреті жатыр екен; оның төрт бұрышы түгел мүжіліп қалыпты. Оның киім киісінен Родольф кекіреюшілік барын аңдайтын, ал оның көзқарасында да - ол көзін төңкеріп қарайтын — оның пікірінше, аса аянышты хал аңғарылып тұратын. Суретке қарап отырып Родольф оның тірі бейнесін жадында жаңғыртқысы келген, бірақ Эмманың бұлжытпай салынған тірі бейнесі мен салынған суретінен оның бет-әлпеті бірте-бірте бір-біріне үйкеліп және жайылып бұлдырланып кеткен. Сосын ол оның хаттарын оқуға кірісті. Олардың бәрі елден кетуге қатысты және қызмет жазбасы сияқты қысқа, іскер және табандылыққа толы екен. Оның бастапқы кездері жазған ұзын - сонар хаттарын оқығысы келген. Олар қораптың ең түбінде сақтаулы жатқан және оны алу үшін ол қалғанының бәрін төңкерс салып, таудай боп үйілген қағаздар мен заттардың арасын қалай болса солай ақтарыстыра берген

кезде біресе бір шоқ гүл, біресе аспа, біресе қара маска, біресе түйреуіш, біресе шашы - қара, ақ та болып кеткен... Кейбір шаш талдары қораптың темірден жасалған жерлеріне оратылып және оны ашқан кезде үзіліп жатыр.

Естеліктер арасында қаңғырып жүріп ол хаттардың орфографиясы қандай болса сондай әртүрлі жазу мәнері мен сөз саптауларын зерттеген. Олардың арасында сүйкімдісі мен көңілдісі, күлкілісі мен мұңдысы бар болатын: біреулерінде сүюін сұраса, ал басқаларында ақша сұраған. Қандай болмасын бір сөз оның жадында келбетін, жүріс-тұрысын, дауыс ырғағын тірілтті; кейбір жағдайларда, алайда ол қанша зорланса да, ештеңесін есіне түсіре алмады.

Оның ойларының ойранын шығарған әйелдер біріне-бірі кедергі келтіріп, кішірейіп, сүйіспеншіліктің жалпы деңгейі олардың бейнелерін жойып жіберді. Араласып кеткен хаттардың бір бумасын қолына алып, Родольф біршама уақыт, бір қолынан екінші қолына салып, желігуге жол берді. Сосын бұл оны лақтырып, ұйқысын келтірген соң ол қорапты шкафқа қайта салды және өзіне-өзі тіл қатты:

- Мұның бәрі түк те емес!..

Ол шынында да осылай ойлаған; мектеп алаңын - оқушылар таптап тастағаны сияқты; сезім ләззаты оның жүрегін жаншып тастаған; онда көк шөп тіпті де болмаған, ал осы жағдай балалардікінен де асқан жеңілтектігімен ерекшеленеді және оған кереғар, тіпті қабырғаға есімдерін ойып жазғандарындай да ештеңе қалдырмады.

- Ал кәне, кірісейік! - деді ол өзіне және жаза бастады:

"Сабыр, Эмма, сабыр! Мен сіздің өміріңізге бақытсыздық сыйлағым келмейді..."

"Шынын айтқанда оның осылай екені және рас, - деп ойлады Родольф, - мен оның мүддесіне әрекет жасаймын, менің істегенім дұрыс".

"Сіз өз шешіміңізді мұқият ойладыңыз ба? Сіз көз алдыңызға келтіре аласыз ба, періштем менің, өзіммен бірге сізді қандай құзға еліктіріп әкете жаздағанымды? Уа, жоқ! Сіз сендіңіз және аңдамай жуық бақытты армандап алға жүре бердіңіз. Әй, біздің бәріміз де қандай бақытсызбыз? Біздің бәріміз қандай есалаңбыз!"

Родольф кідіріс жасады, - қандай да бір маңызды сылтау табу керек еді.

"Мен оған есімнен танып қалдым деп жазсам ба екен?.. Жоқ, жоқ! Иә, өйткені бұл ештеңені де өзгертпейді. Көп ұзамай бәрі қайта басталады. Ол сияқты әйелді болымсыз сөзбен иландыруға бола ма?"

Ойланып, ол тағы да қаламын қолына алды:

"Мен сізді ешқашан да ұмытпаймын, сеніңіз, менің сізге жан - тәніммен берілгендігім өзгеріссіз қала береді, бірақ ерте ме, кеш пе, біздің арамыздағы ыстық сезім (барша адамзат баласы сезімінің тағдыры осындай) бәрібір суыр еді! Оның орнына жан күйзелісі келер ме еді, оны кім білген? Мүмкін, сіздің өкінген түріңізді көрген кезде, менің азап шегуіме тура келер еді, және Сіздің мен үшін қайғы-қасірет тартқаныңызды сезінуім мені де опындырар еді! Эмма, сізге қандай ауырлық түсетіні туралы ой бір ғана мені өкінішке қалдырар еді! Мені ұмытыңыз! Мен Сізді неге ғана кездестірдім екен? Сіз неге сонша сұлусыз! Менің қылмысым не? Ой, құдайым-ай! Жоқ, жоқ, бәріне кінәлі тағдыр!"

"Бұл сөз әрдайым тиісінше әсер етеді", - деп ойлаған Родольф.

"Уа, аяқ басқан сайын кездесетін жеңілтек әйелдердің бірі болсаңыз, мен әлбетте таза қара басымның қамын ойласам бұғап барған да болар едім және онда менің әрекетім сіз үшін қауіпсіз болар еді. Бірақ Сіздің керемет қуанғаныңыз, Сіздің сүйкімділігіңіздің құпиясын құрайтын және сонымен бірге Сіздің зәбір көруіңіздің қайнар көзі болып табылады, біздің болашақ жағдайымыздың жаппай жалғандығын Сіздің түсінуіңізге, сиқыршыл кедергі келтірген де сол ғой! Мен де әуел баста ештеңе ойламаппын және нәтижесі қалай болатынын алдын ала болжай алмай, манциенилланың²⁵ панасында, қалтқысыз бақыт панасында демалып жүрген сияқтымын".

"Тағы, кім білген, мені сараңдықтан бас тартты деп ойлауы мүмкін... Әй, бәрібір! Мезгіл жетті!"

"Жұрт қатал, Эмма. Олар тоқтаусыз біздің қыр соңымызға түсер еді. Сіздің соның бәріне: дөрекі сұрақтарға да, өсек-аяңдарға да, суқаны сүймеушілікке де, ал тіпті мүмкін қорлауға да төзуіңізге тура келер еді. Сізге тіл тигізу! Ой!.. Ал мен болсам Сізді әлдеқашан ойша қол жетпес тұғырға қондырып қойғанмын! Сіздің жарқын бейнеңізді бейнебір бойтұмардай мен әрдайым есімде сақтаймын. Енді міне, сізге жасаған барша жауыздығым үшін, мен өзімді қуғынға душар етемін. Мен кетемін. Қайда? Білмеймін. Мен есімнен адастым. Сау болыңыз! Сәу жамандамаңыз. Сізден айырылып қалған мен бейбақты ұмытпағайсыз. Қызыңызды мен үшін дұға оқуға үйретіңіз".

Шырағданның жалыны тербеліп тұр. Родольф орнынан тұрып, терезені жапты да, қайтадан үстел басына отырды.

"Бәрі айтылған сияқты. Иә, міне тағы қоса түсу керек, әйтпесе ол маған шырмалып қалуы ықтимал..."

"Сау болыңыз" деген сөзден кейін ол леп белгісін және үш нүкте қойды - бұл одан салтанаттылықтың белгісін көрді.

"Ал қалай қол қойсам екен? - деп ол өз-өзіне сұрақ қойды. - "Сізге шын берілген"? Жоқ. "Сіздің досыңыз"?.. Иә, бұл енді дұрыс?

"Сіздің досыңыз".

Ол хатты қайталап оқып шықты және көңілі толды.

"Байғұс - ай! - Көңілі босаған ол осылай ойлады. - Ол мені тас жүрек деп шешер. Көз жасымды көлдетуім керек еді, бірақ сорыма қарай жылай алмаймын. Менің кінәм не?"

Родольф стаканға су құйып алды да, нән саусағын батырып қағазға тамшылатты - дәл сол сәтте солғын сия дағы пайда болды.

Ол хатқа немен мөр басуды ойлады және оған "Жүректегі махаббат" жүзігі қолына іліне кетті. "Бұл жерге онша келіспейді екен... Әй, ештеңе емес, жарай береді!"...

Сосын ол үш қайтара темекі тартты да, ұйқыға кетті.

Родольф келесі күні тұра сала (бұл сағат екі шамасы болатын - ол ұйықтап қалған) бір себет өрік теріп әкелуді тапсырды. Оның түбіне хатты салды, оны жүзім жапырақтарымен жапты және сол сәтінде өзінің қызметшісі Жирарға себетті ұқыптылықпен Бовари Ханымға апарып беруге өкім етті. Родольф онымен осындай тәсілмен жиі-жиі хат жазысып тұрған - жыл маусымына орай оған әсіресе жеміс, біресе жабайы құс етін жіберетін.

Егер ол мені сұрай қалса, онда мені бір жаққа кетіп қалды дерсің, - деп ескертті ол. -Себетті тура өз қолына тапсыр... Түсіндің бе? Әй, байқа!

Жирар жаңа жейдесін киіп, өрік салынған себетті орамалмен байлады және өзінің қатқыл теріден тігілген, тағалы етігімен әрең- әрең басып, жайбарақат Ионвильге кете барды.

Ол Боваридің асүйіне кірген кезде, Эмма мен Фелисите үстел үстінде төсек орынды рет-ретімен жинастырып жатыр екен.

- Мінеки, - деді тасушы, - бұл сізге менің қожайынымның беріп жібергені.

Эмmanın жүрегі дір ете қалды. Қалталарынан ұсақ тиындар іздестіріп жатып ол шаруаға сасқалақтай көз салды, ал ол болса Эммаға аң-таң болып қарады - ол мұндай сыйлықтың адамды несімен абыржытқанын түк те түсіне алмаған. Ақырында ол қайтып кетті. Фелисите асүйде қалып қойған. Эмма шыдай алмады ол өрікті апарып қоймақ болып, залға жүгіре жөнелген, жапырақтарды қопарыстырып, хатты тауып алып, оны ашты және оның дәл арт жағынан үрейлі өрт жалындап жанды, ол есін білмей өз бөлмесіне қарай жүгіре жөнелді.

Онда Шарль отырған - Эмма оны бірден көрді. Ол сөйлей бастады, бірақ Эмма оны құлағына да ілген жоқ - есі шығып, ақылынан адасып, демін ауыр алып, ол енді басқыш сатыларымен жүгіріп жоғарыға көтеріле жөнелді, ал оның қолында тап қаңылтыр табағы сияқты, зәресін алған осы бір парақ қағаз әлі де даңғырлап келеді. Үшінші қабатқа жеткенде ол үйдің төбесіне шығатын жабық есіктің алдына келіп тоқтай қалды.

Осы жерде ол есін жинап алды және хатты есіне түсірді; оны аяғына дейін оқып шығуы керек еді, бірақ оған оның батылы жетпеді. Қай жерде? Қалай? Оны көріп қалуы кәдік.

"Аһ, жоқ, мына жерде! - деп ойлады Эмма. - Бұл жерден мені ешкім таппасы анық".

Ол есікті итеріп ашып, ішіне енді.

Шиферден жасалған төбе жабындысы қызып кетіпті, шатыр ішінің қапырықтығы сондай, Эмmanın шеке тамырлары бірден солқылдай жөнелді де, тынысы тарылып, тұншығып қалды. Ол есігі жабық тұрған мансардқа әрең жетті де, ысырманы итеріп, есігін ашқан кезде оның жанарын ұялтып, көз қарықтыратын жарық сәуле лақ ете түсті.

Оның қарсы алдынан, шатырлардың ар жағынан, қай жаққа көз салсаң да, көсілген кең дала көрініп тұр. Төменде қыбыр еткен жан баласы жоқ алаң көзге шалынды; күн түскен кесектас жарқырап жатыр, желбағарлар айналмай тұр, бұрыштағы үйдің төменгі қабатынан шықырлаған дыбыс естіледі. Бұл токарь станогінде бірдеңені қырнап жатқан Бине.

Эмма мансард есігінің аузында қабырғаға сүйеніп тұрып және езуіне кекесін күлкі үйіріліп, хатты қайталай оқуға кірісті. Алайда, оны зер салып қараған сайын оның ойлары одан әрі шатаса түсті. Ол Родольфты көргендей, сөзін естігендей, құшақтағандай болды. Жүрегі кеудесін шойын тоқпақтай ұрғылап, бір қалыпты емес, жиі соқты. Ол төңірегіне көз салды және аяғының астындағы жердің жарылып кеткенін тілеген. Ол неге өмірмен есеп айырысып, қош айтыспайды. Оны ұстап қалатын немене? Не істеймін десе де ерікті ғой! Эмма алға жүріп, жолға көз салып, өзіне-өзі тіл қатты:

- Ал, кәне! Ал, кәне!

Төменнен таралған жарық аяқ астында оның жеңілдеп кеткен денесін күзға қарай тарта жөнелді. Оған жол селкілдеп кеткендей, үйлердің қабырғаларына өрмелеп шығып бара жатқандай, теңіз шайқалысы кезіндегі кеменің палубасы сияқты, еден қисайып бара жатқандай көрінді. Эмма шатырдың нақ шетінде, ауып кетуге аз - ақ қалып, шексіз жазықтықпен бетпе-бет келіп тұр. Оны көк аспан бүркеп алды, қаңырап бос қалған басы желдей шуылдауда. Эмmanın тек көнуі, берілуі керек еді. Ал токарь станогі әлі де шықырлауда - оны біреу ашулы дауыспен шақырып жатқан сияқты

болған.

- Әйелім! Әйелім! - Шарль айқай салды.

Эмма кейін шегінді.

- Сен қайдасың? Бері шық!

Өзінің өлім аузынан қалғаны есіне түскенде, Эмма есінен айырылып қала жаздады. Ол көзін тарс жұмып, еріксіз шошын кетті; біреу оның жеңінен тартты. Бұл Фелисите еді.

- Ханым, сізді байбатша күтіп отыр. Сорпа үстел үстінде.

Сөйтіп оның төмен түсуіне тура келген. Үстел басына отыруға мәжбүр болған.

Ол тамақ ішуге тырысқан, алайда бір кесек ет оның тамағына тығылып қалды. Ақыр соңында ол жамау жібін көргісі келген кісіше майлық орамалды жайып жіберген және шын мәнісінде жіпті санай бастаған. Аяқ астынан оның есіне хат түсті. Ойпыр - ай, оны жоғалтып алды ма екен? Табу керек! Алайда жүрегінің ауруы еңсесін басып, Эмма қандай сылтау айтып, үстел басынан тұрып кетудің амалын таба алмаған. Сосын оны үрей билеп алды ол Шарльдан қорықты: оның бәрін білетіні күмәнсіз. Шынында да біртүрлі ерекше мәнді сөз айтты:

- Біз енді Родольфты таяу күндері көре алмайтын шығармыз.

- Оны саған кім айтты? - Эмма сергіп, сауал берді.

- Маған кім айтты деймісің? - Оның қатқыл даусынан сәл абдырап қалған Шарль қайталап сұрады. - Жирардан - мен оны осы қазір "Франция" дәмханасының қасынан кездестірдім. Родольф әлдеқашан кетіп қалған, жоқ әлде кеткелі жатыр.

Эмма өксіді.

- Ал бұл сені неге таңдандырады? Ол көңілін көтеріп қайтуға жиі кетіп қалады және мен оны түсінемін. Дәулетті, басы бос адам, оған басқа не керек! "Ал біздің досымыз көңіл көтеруді біледі - ол біздің тентегіміз ғой! Лангулуа маған айтқан..." Осы кезде қызметші келді де, Шарль әдеп сақтап әңгімесін доғара қойды.

Фелисите этажерканың үстінде шашылып жатқан өріктерді жинап, себетке сала бастады, Шарль әйелінің қызарып кеткенін сезген жоқ, оны үстелге әкеліп қоюға әмір етіп, өріктің біреуін алып, аузына салды.

- Жақсы екен! - Ол айғайлап жіберді. - Алып, дәмін татып көрсеңші!

Ол себетті оған қарай жақындатып қойды. - Эмма ақырын ғана оны кері итерді.

- Сен тек қана иіскеші! Хош иісі қандай керемет! - деді себетті бетіне тақап қойып жатып Шарль.

- Менің тынысым тарылды! - Эмма атып тұрып, айқай салды. Қалай болғанда да оның өзін жеңуіне тура келді. Оқасы жоқ, оқасы жоқ! Бұл жүйке ғой! Отыр да тамағыңды іш!

Эмма болса Шарль оны сұрақтың.

Шарль тыныш отыр. Ол өріктің сүйегін алдымен алақанына түкіріп тастап, сосын барып табақшаға салуда.

Кенет алаңнан жеккен аты қатты желіп, көк күйме өтті. Эмма айқайлап жіберді де, етпетінен құлап түсті.

Родольф ұзақ ойланып-толғанып, Руанға барып қайтуға шешім қабылдаған. Бірақ Ла Юшеттен Бюшиге тек Ионвиль арқылы баруға болатын, басқа жол жоқ. Эмма Родольфтың күймесін ымырт қараңғылығын қақ жарған найзағай сияқты шамынан жазбай таныды.

Боваридің үйіндегі у-шуды естіп, фармацевт жүгіріп жетті. Үстіндегі ыдыс-аяқтарына қоса үстел төңкеріліп жатыр: тұздық сауыт, қуырдақ, пышақтар, тұз сауыт, май салған аяқ-табақ - осының бәрі еденде шашылып жатыр. Шарль көмекке шақырды, шошып кеткен Берта айғай салды. Фелисите қолы дірілдеп, ханымды шешіндіріп жатыр. Эмmanın бүкіл денесінің сіңірі тартылып, құрысып қалды.

- Мен қазір зертханамнан хош иісті сіркесу әкелемін, - деді дәріханашы.

Эммаға иіскеуге сіркесу беріп және ол көзін ашқан кезде Оме мырза дауысын көтере сөйлеп:

- Мен сенімді болатынмын. Бұдан өлген адам тіріліп кетеді.

- Бірдеңе айтшы! Бірдеңе айтшы! - Шарль жалбарынды. - Өзіңе-өзің келші! Бұл мен, сенің Шарльыңмін ғой, мен сені сондай сүйемін! Сен мені танымсың? Ал мынау сенің қызың! Кәне, оны бетінен сүйші! Қызы шешесіне қарай ұмтылып, нәзік қолдарымен мойыннан құшақтап алуға тырысты. Бірақ Эмма теріс бұрылып кетті де, дауысы бөлініп - үзіліп тілге келді:

- Жоқ, жоқ... Ешкімді де!

Сөйтіп тағы да есінен танды. Оны кереуетке апарып жатқызды.

Ол созыла түсіп, аузын ашып, қабақтары қосылып, қолдарын жазып, өлі-

тірісі белгісіз, балауыз қуыршақ сияқты, сарғайып жатыр. Оның көздерінен жас сорғалап және ақырындап жастыққа тамып жатыр.

Оның кереуетінің қасында Шарль мен дәріханашы тұр; Оме мырза, мұндай қайғылы жағдайда тиісті саналатын терең ойлы түрмен ләм демеді.

- Сабыр сақтаңыз! - Одан кейін Шарльды шынтағынан ұстап, сөзге келді. - Меніңше, қояншығы басылған сыңайлы.

- Иә, енді ол демалсын! - деген Эмманың ұйықтап жатқанын көрген Шарль. - Байғұс!.. Байғұс!.. Тағы да ауырып қалды-ау!..

Оме мұның қалай болғанын сұрады. Шарль қояншықтың ойламаған жерде, өрік жеп отырған кезде ұстағанын айтты.

- Ғажап!.. - деді дәріханашы. - Әйтсе де, бәлкім есінен тануына себеп болған өріктің өзі болуы да мүмкін! Белгілі бір иістің қатты әсері тиетін де кісілер бар. Бұл құбылысты патологиялық көзқараспен де және физиологиялық көзқараспен де қарастырған қызық болар еді. Поптар бұған баяғыдан бері көңіл аударып жүр олардың діни жоралар өткізген кезде хош иісті заттарды пайдалануы бекер емес. Олар осылайша шоқынып жатқандарды есеңгіретіп тастайды және есерлене желігуін қоздырады, еске сала кететін нәрсе бұған әйелдер қауымы өкілдерінің оңай беріліп кететіні бар - өйткені олар еркектердей емес, әлжуаз ғой. Кейбір әйелдердің күйдірілген мүйіздің иісінен, жаңа пісірілген нанның иісінен есінен танып қалатыны бізге белгілі.

- Оны оятып жібермеңдер! - Бовари сыбырлай сөйледі.

- Және бұл ауытқулық тек адамдардан ғана емес, біле білсеңіз, хайуанаттардан да байқалып жүр, - дәріханашы әңгімесін жалғастырды. - Сіз, әрине мысық тұқымдастардың күйтшілдігін қоздыратын, қарапайым тілмен айтқанда мысықша дегенді білесіз. Ал міне, сізге басқа бір мысал келтірейін, - оның ақиқат екендігіне басымды тігемін: менің ескі жолдасым Бридудің (қазір ол Руанның Мальпалю көшесінде тұрады) иті бар - міне сөйтіп оның мұрнына шақша тигізсеңіз болды, ол сол сәтінде тырысып қалады. Бриду осы тәжірибесін өзінің Буа - Гильомдағы жаппасында достарына жиі көрсетеді. Жай ғана түшкіртетін заттың төрт аяқтының ағзасын мұндай түршіктіруге қабілетті деп кім ойлаған? Айырықша қызық қой, солай емес пе?

- Солай, - Шарль тыңдамаса да жауап қайырды.

- Бұл - ақкөңіл де тоқмейіл кейіпте күліп, фармацевт тағы да сөйлей жөнелді, - бұл жүйкенің құбылысы әр алуан. Ал сіздің зайыбыңызға келсек, - мен оның қашаннан сезімталдығын көтеріңкі санайтындығын да мойындаймын. Мен сіздің орныңызда болсам, қымбатты досым, оған мақталып жүрген жаңа тәсілдің бірде-бірін қолданбас едім - олар ауруды

кұрта алмайды, ал қызуқандылыққа тиетін зияны шаш етектен. Жоқ, жоқ, пайдасыз дәрі-дәрмектер жойылсын! Дұрыс тәртіп - одан алатын ештеңе жоқ! Ауруды басатын, жеңілдететін, тыныштандыратын дәріні ғана көбірек берген жөн! Бәлкім оның қиялын қирату керек шығар, ал сіз қалай ойлайсыз?

- Немен! Қалай? - деп сұраған Бовари.

- Міне, әмбе мәселенің мәнісі де осында! Шындығында да күрделі мәселе! hat is the question ["Міне, мәселе қайда жатыр" (ағыл.) (Шекспир трагедиясындағы Гамлеттің сөзі)], газеттің соңғы санында осылай жазылған ғой.

Нақ осы сәтте Эмма оянды.

- Хат! Хат! - Ол айқай салды.

Шарль мен Оме мұны сандырақтап жатырға жатқызды. Түн ортасы ауа Эмма шынымен сандырақтай бастаған. Оның миы қабынғаны белгілі болды.

Шарль қырық үш күн бойы Эмmanın қасынан аттап шыққан жоқ. Ол өзі емдеп жүрген сырқаттарға қатынауды мүлде қойып, ұйқы - күлкіден айырылып, оның тамырын ұстап, қыша жағылған қағаз тартып, суық компресс қойып дамыл таппады. Ол Жюстенді мұз әкелуге Невшателге жұмсады; жолшыбай мұз еріп кете берді; Шарль Жюстенді қайыра жіберетін. Ол кеңесін сұрап, Каниве мырзаны шақыртты, Руаннан өз ұстазы, доктор Ларивьерді алдырды. Ол әбден күдерін үзген. Эмmanın хал-жайының ішінде ерекше шошытқаны күш-қуатының әлсіреуі. Ол жұмған аузын ашқан жоқ, саңырау сияқты түк естімейтін болған. Оның жаны қиналып жатпағандай: барлық тартқан тауқыметтен кейін оның жаны да, тәні де демалып жатқан тәрізді.

Сөйтіп міне, қазан айының ортасында, ол жастығына сүйеніп, төсегінде отыратын болды. Ол қайнатпа жаққан бір үзім нанды алғаш жегенде Шарль еңіреп жылап жіберген. Эмма әл жинай бастаған. Күндіз бірнеше сағат түрегеп отыратын, ал бір жолы денсаулық түзелуге бет алған шақта Шарль онымен бақта серуендеп жүруді байқап көрген. Сүрлеу жолға төселген құмның үстін үзілген жапырақтар түгел жауып тастаған. Эмма туфлиін тарпылдатып, бар салмағын Шарльға салып, баяу басып және күлімсірей жүріп келе жатты.

Осылайша олар бақтың түкпіріне дейін барған - одан әрі жарқабақ. Эмма басын әрең көтеріп, қолын маңдайына сүйеп, төңірекке шола қарады. Оған қиыр алыс көрініп тұрған, алайда осынау жазира жазықтан тек түтіндеп жатқан алауларды ғана көзі шалды - бұл жанып жатқан төбелердегі шөптер еді.

- Сен шаршап қаласың ғой, менің қарашығым,- деді Шарль.

Ол оны абайлап күркеге әрең кіргізді.

- Орындыққа отыр - бұл жер саған жайлы болады.

- Жоқ, жоқ! Онда отырғым келмейді, отырғым келмейді! - Басы салбырап кеткен Эмма айтқанын қайталай берді.

Оның басы айналды. Ал кешкісін Эмма тағы да төсегіне жатты. Алайда енді ғана, оның сырқатының қандай екені қиынға соқса да, анықтала бастады - нышаны аса әртүрлі болатын Эмmanın біресе жүрегі, біресе кеудесі, біресе қол-аяғы ауырды. Құсу басталды және Шарль мұны қатерлі ісіктің алғашқы белгісі деп есептеген.

Бәрінен соң бейшара Шарльдың қалтасы тақырланып қалған.

Біріншіден, Шарль дәрі-дәрмектер үшін Оме мырзамен қалай есеп айырысарын білген жоқ. Дәрігер ретінде, оның мүлде төлемеуге қақысы болса да, алайда осы қарызы тек есіне түскеннің өзінде қызарып кететін. Оның үстіне олардың үйінде басқару тізгіні аспазға көшкен және шаруашылық шығындары жан түршігерлік деңгейге жеткен; есеп айырысу қағаздары жан-жақтан жауып кетті; жабдықтаушылар күңкілдей бастаған; әсіресе Шарльдың мазасын кетірген Лере мырза. Эмmanın сырқаты нағыз асқындап тұрған кезінде, ол осы жағдайды пайдаланып, алашағын көбейту үшін, плащ, төсек-қап, біреудің орнына екі шамадан және басқа көп заттарды әкеп тастауға асыққан. Шарль мұның бірде-біреуінің керегі жоғын айтып қанша түсіндірмекші болса да, көпес бұл заттарға тапсырыс берілген және ол оны қайтарып алмайтынын арсыздықпен айтқан. Бовари ханымды мазалауға болмайды - бұл оған зиян. Бовари мырза не істерін өзі білсін, тек қана ол, Лере заттарды қайтып алып кетпейді және қажет жағдайда өзінің хақысын сотта дәлелдеп шығуға даяр. Шарль оның заттарын табан астында дүкенге апарып тастауды тапсырған. Фелисите ұмытып кетіпті. Шарльдың шаруасы бастан асып жатқан. Қысқасы, заттар солайша қала берген. Онан соң Лере мырза тағы бір әрекет жасап көрді және жалынып-жалбарынып, және қоқан-лоқы көрсетіп жүріп, ақырында Боваридің векселін жарты жыл мерзімге қағып алған. Шарль қолын қойғаны сол, оған Лере мырзадан мың франк қарыз алу жөнінде батыл ой түсті. Ол жасқаншақ пішінмен осынша соманы бір жыл мерзімге және кез келген өсім пайызымен оның қайдан алуына болатыны жөнінде алыпсатарға сұрақ қойды. Лере өзінің дүңгіршегіне жүгіріп барып, ақшаны алып келді және тағы да бір вексельді толтыртты, ол келісім бойынша Бовари келесі жылдың 1 қыркүйегінде бір мың жеті жүз төлеуге, бұл бірінші вексельде көрсетілген қаражатты қосқанда жүз сексен мың екі жүз елу франк болды. Сонымен, өсімі алты пайызға тең ақша беріп, барлық соманың төрттен бірін комиссия үшін алып және барлық соманың үштен бірінен кем емесін өз заттары үшін алуға тиіс болған Лере мырза бір жолда жүз отыз мың франк таза пайда алатынын есептен қойған. Ол және осымен істің бітпейтініне үміттенген. Бовари

қарызын мезгілінде төлей алмайды, сөйтіп вексельдерді - қайта толтыруға мәжбүр болады, курортта жатып, тәуір тамақ ішкендей, дәрігердің есебінен іштенген Лере мырзаның ақшалары бір сәтті күні сондай қомақты, сондай дөңгелек сан, мол сома болып қожайынына қайтады, оны қайда жұмсарын білмейтін болады.

Жалпы Лере мырзаның соңғы уақытта тасы өрге домалап тұр. Ол саудаласып жүріп невшателдік ауруханаға сидр жеткізіп тұратын болды, Гильомен мырзамен грюменилдік шымтезек шығаруды жетілдіру акциясын алуға уәде байласқан, ал ол өзі Аргейль мен Руанның арасына қатынап тұратын дилижанс жүргізуді армандайтын, ол, әрине, көп ұзамай "Алтын арыстанның" жүк арбасын ығыстырып тастауы сөзсіз: оның жүрісі жылдам, бағасы арзан, жүкті көп алады, сөйтіп таяу арада Ионвильдік сауданың бар тізгінін Лере мырза өз қолына алмақшы.

Келесі жылы осыншама қаражатты қайдан табарын білмей Шарль көп уақыт басын қатырған. Ол барлық мүмкін болатын тәсілдерді сана сарабынан өткізді - бірдеңені сату жөнінде әкесіне қолқа салмақ болған. Бірақ әкесінің түк те бермейтіні белгілі, ал сата қоятын да ештеңе жоқ, жағдайы шарасыз еді, содан ол жабырқаңқы ойлардан іргесін аулақ салды. Тұрмыстық мүдделілік оның Эммаға көңіл бөлуіне кедергі келтірді деп өзін кінәлаған, ал шынтуайтында оның бүкіл ой-ниеті әйелінде болуы керек еді, басқа бірдеңе туралы ойлау - оның бірдеңесін алып қойғанмен бірдей болатын.

Қыс қаңарына мініп тұрған. Бовари ханым күн санап сауығып келе жатыр. Ашық күндері оны креслоға отырғызып, алаңға қараған терезенің алдына әкелетін - бақ жаққа қараған терезе ашылмайтын болып перделенген, Бовари ханымның бақты есіне алғысы келмеген. Атты сатып жіберуді тапсырған, - бұрындары жақсы көргендеріне ол қазір теріс қарап кеткен. Оның ойлары тек өзін төңіректеуден аспады. Ол төсегінде жатып жеңіл тамақтанатын, қызметшісіне қоңырау соғатын, декокт - шөп дәрінің даярлығын сұрап, екеуара отырып әңгімелесетін. Базар жаппасында жатқан қар таңертеңнен кешке дейін бөлме ішіне жарығын түсіріп тұрады. Кейін аспанның түбі тесілгендей жаңбыр құйды да тұрды. Эмма күн сайын қала жаңалықтарына, өтіп жатқан оқиғалар мәнсіз болса да, оның үстіне әрдайым бірінен-бірі аумамайтын болса да, елеңдей құлақ түретін. Ең басты оқиға Ионвильге күн бата келген "Қарлығаштың" оралуы болды. Трактирші айқайлап, оған басқа дауыстар жауап қайырып, брезент жамылғының үстіндегі жолсандықтарды түсіріп алып жатқан Ипполиттің фонарының жарығы тастай қараңғы түндегі жұлдыздардай жарқырайды. Шарль үйге талтүсте келді де қайта кетті, сосын Эмма сорпа ішті, ал ымырт үйіріле, беске таман, мектептен қайтқан балалар ағаш шәркейлерін тыпырлатып, бірінен кейін бірі сызғыштарымен қақпа ысырмасын соғып кетуде.

Әдетте бұл мезгілде Эммаға аббат Бурнизьен соғып кететін. Ол денсаулығын сұрайтын, жаңалықтардан хабардар ететін, тынышын

қашырмайтын, сонымен қатар ол үшін мейлінше қызықты, емін-еркін әңгіме бастайтын және оның ойын байқатпай дінге аударатын. Сүт ананың көрудің өзі оның көңілін жайландыратын.

Сол күні, жағдайы ерекше нашарлап кеткенде, ол өлетін шығармын деп ойлаған және күнәдан арылуды қалаған. Ішкі сырын ашуға даярланып жатқан кезде, дәрі-дәрмек толы комоды таққа айналғанша, Фелисите еденге георгин гүлдерін шашып біткенше, Эмманы түсініксіз бір күш төмен тартып бара жатқан және оны барлық уайым-қайғыдан арылтқан сияқты, оны енді ештеңені қабылдамайтын және ештеңені сезбейтін сияқты сезім баурап алған. Арылған тән енді ештеңе туралы ойлаған жоқ - Эмма үшін басқа өмір басталғандай, Эммаға көкке көтеріліп бара жатқан жаны, ладанның түтіні ауаға қалай жайылса, нақ солайша, құдайдың сүйіспеншілігімен еріп бара жатқандай болып көрінген. Төсекке зәмзәм суы шашылды, священник дорбасынан аппақ шелпек алды, жәннаттағы рақаттан әлсіреген Эмма Христостың денесін қабылдап алу үшін ернін шүйірді. Оның төңірегінде, бұлт тәрізді, альков шымылдығы жайлы дөңгелене желбіреп тұр, комод үстінде жанып тұрған екі шырағдан өшпейтін тәждей болып көрінді. Эмманың басы жастыққа құлап түсті, әлдеқайдағы бір қиырдан серафимдер арфасының дауысы естіле бастағандай, оның үстінде көгілдір аспан жайыла түскендей, ал аспанда алтын тәждің үстінде, қолдарына алтын пальманың жасыл бұтақтарын ұстаған әулиелер қоршауындағы өзінің барлық даңқымен құдай - әке көрінді және оның ишаратымен от қанатты періштелер жерге түсіп келе жатқандай және қазір оның жанын құшақтарына қысып алып кететіндей.

Осынау ғажайып көрініс түсіне алмайтын өте әдемі әлдене сияқты оның жадында сақталып қалды. Ол сол кезде басынан кешірген және сол уақыттан бері онымен бірге жасасып келе жатқан сезім - бұрынғы ынтызарлығынан айрылған, бірақ оның есесіне өзінің бүкіл таңғажайып тереңдігін сақтаған сезімді өзінен табуға тырысқан. Өркөкіректік жасытқан оның жаны христиандық жуастықтан жұбаныш тапқан. Қауқарсыздығынан ләззат алған Эмма өзінің ынжықтығына ол арқылы оған береке кіретін кең дарбаза сияқты қараған еді. Демек, жер бетінде сөзбен айтып жеткізуге болмайтын рақаттың бары рас екен ғой және пенделік бақыт оның алдында әшейін тозаң ғана, бәрінен де қымбат махаббат бар, ол үзілмейтін, таусылмайтын, бұлжымайтын махаббат! Алдамшы үмітті әлпештеп, адамның жан дүниесі, кемеліне келген соң көкке ұшып кетіп, аспанмен астасып кетуге икемді екендігін көз алдына келтірген. Ол осыны армандады. Оның әулие болғысы келген. Ол өзіне таспиық сатып алып, ладан киіп жүретін болған; ол өз бөлмесінің төріне маржан қадалған құтқару кемесін іліп қойса және күнде кешкісін оған маңдайын тигізсе қандай жақсы болар еді деп ойлаған.

Священникті оның осындай ой тұжырымы қуантқан, бірақ ол Эмма өзінің шамадан тыс діншілдігімен күпірлікке ұшырап және тіпті есінен айырылып қала ма деп қауіптенген. Эмманың құдай жолына берілгендігі

белгілі шеңбер шегінен шығып кеткен және бұл енді оның құзыретіне жатпайтын, осы себепті ол рухани- адамгершілік мазмұндағы кітап саудагері Бувар мырзаға хат жазып, "бір аса парасатты, құрметті әйел жыныстының назарын аударуға лайық бірдеме" жіберуін сұрауды игілікті іс санаған. Кітап сатушы оның өтінішіне, оған негрлерге темір бұйымдар жеткізіп беруге тапсырыс берген сияқты, немқұрайлы қарағаны сондай, сол кездері көп сұранысқа ие, күнәдан арылтатын кітаптарды бірін қалдырмастан тізіп, буып-түйе берген. Ол сұрақ - жауап оқулықтарын, де Местра²⁶ мырзаныкі сипаттағы кекті памфлеттерді, майда тілді семинаристер мен иә болмаса оқу - білімге беріліп опынғандар ойдан шығара салған тым тәтті, романсынды, қызғылт мұқабалы бірдеңелерді жібере салған. Оның ішінде не жоқ дейсіз. Үздіксіз ойлануға арналған пән де, Ақсүйек адам Мария қыздың табанының астында да, әртүрлі ордендердің иегері де... мырзаның шығармасы да, Вольтердің қателіктері туралы жасөспірімдерге арналған кітап та бар.

Бовари ханымның бір нәрсеге басты назар аударуына әлі де болса шамасы жетпейтін - бұл үшін оның ақыл-ойы жетіспейтін болса да ол алдырған кітаптарға орынсыз асығыстықпен құмарта бас салды. Ал шіркеу шығармалардағы кім екендіктерінен өзі бейхабар біреулерге қаталдықпен орынсыз соқтығулары оны жалықтырып жіберді; ақырында, діни бағыттағы зиялы хикаяттардан олардың өмірді толық білмей жазылғандарын аңғарды; діни насихат кітаптарындағы кейбір ақиқаттардың талассыздығына оның көзін жеткізетіндігіне үміттенген; бірақ олар қайта кері әсерін тигізді: шынайы шындық Эмма үшін бірте-бірте өзінің әсерлілігін жоғалтып алды. Дегенмен, әзірге табандылық көрсеткен және кітап қолынан түсіп кеткен кезде, мұндай әдемі мұңды тек нағыз берік жарастыққа көңілі ауған католик әйел ғана сезінуге қабілетті көрінген.

Сол кезде Родольф туралы есінде қалғандары оның көңіл түкпіріне түсіп кеткен және қайдағы бір қабірде жатқан жер әміршісінің мүрдесінен де артығырақ айбынды және қозғалмайтын ол сол жерде тыныштық тапқан. Оның балзамдалған, махаббатынан бір хош иіс аңқиды және бірін қалдырмай сіңіре берді, Эмманы ғұмыр сүруге құлшындырған мейірімділікке толы сол бір күнәсіз ахуалды Эмма өзінің готикалық орындығының үстінде тізелерін бүгіп, өзі бір кездері күйеуінің көзіне шөп салған шақта жастық жалынмен ашынасына сыбырлап айтқан жылы сөздерін құдайға да арнады. Ол осылайша өз бойындағы сенімді нығайтып жатқандай көрінген, солай бола тұра дұға оқудан оның жаны жай таппады - әбден қылжырап орындығынан тұрған кезде ішкі дауысы оның әйтеуір бір аяусыз алданудың құрбандығы болғандығын айтып жатыр деген сылтаумен жұбатты. Өзінің діншілдік менмендігін өзі атақ-даңқтарын қызғанатын де Лавальердің суретіне қарап: сүйреткі қадаған кен етек көйлектерімен салтанатты көрінетін олар Христостың аяғына жығылып, көз жастарын көлдетіп, жан жараларын жазу үшін оқшауланған өткен замандардағы атақты бикелермен салыстыратын.

Эмма қайырымдылық жасауға беріліп кеткен. Кедейлерге көйлек тігіп беріп, босанған әйелдерге отын жіберетін. Шарль бір жолы үйіне келгенде асүйден үш алаяқты көрді - олар үстел басында салма ішіп отыр екен. Эмма науқастанып қалған кезде Шарль қызын сүт - анаға жіберген - Эмма қазір оны қайтарып алған. Ол қызын оқуға үйрете бастады және Бертаның көз жасы Эмmanın төзімін тоздырмайтын. Бұл өзін-өзі дегеніне көндірген момындық, бұл бәрін кешіру болатын. Ол не жөнінде сөйлессе де, оның сөзі тәптіштеп сұраудан тұратын. Ол Бертадан сұраған:

- Сенің асқазанын ауруын қойды ма, менің періштем?

Бовари ананың ендігі жерде ілінісіне кетуіне себеп жоқ-тын. Тек оған келінінің жетім балаларға арнап күпәйке тоқумен тым әуестеніп кетуі ұнамайтын, - одан да өзінің ескі-құсқыларын жамап-жасқағаны жақсы ғой. Бірақ күйеуімен арадағы кикілжің құрметті бикенің діңкесін құртқан және ол ұлының жым-жырт үйінде рақатқа батқан; ол нағыз құдайсыз күйеуінің Ұлы жұма күні колбаса жегенін көрмеу үшін құштарлықты да, Пасханы да осы жерде өткізді.

Өзінің турашылдығымен және барлық өзінің өркөкірек кейпімен Эмmanın жігерлендіретін сөздермен қолдап, онымен сөйлесетін тек қана қайын атасы емес - күн сайын дерлік ол әйтеуір біреумен кездесетін. Оған Ланглуа ханым, Карон ханым, Дюбрейль ханым, Тюваш ханым және күнделікті екі мен бестің арасында сүйкімді Оме ханым келіп тұратын. жұрттың бәрінің ішіндегі өзінің көршісі туралы өсек-аяңның біреуіне де сенбейтін Эммаға келіп тұратындардың қатарында Оменің балалары да бар. Оларды Жюстен бастап келетін. Ол балалармен бірге екінші қабатқа көтерілетін және қашан қайтып кеткенше тым-тырыс, бір орнынан қозғалмай табалдырықта тұра беретін. Кейде Бовари ханым оның көзінше, қысылып-қымтырылмай-ақ сыланып-сипануға кірісетін. Алдымен шашынан шаш тарағын суырып алатын және басын сілкілейтін. Оның қобыраған шашының шыр айналғанын және бүкіл бумасы тізесінен төмен түскенін бейбақ бала алғаш көргенде, ол үшін бұл айрықша көз көрмеген, өзінің асқан салтанаттылығымен үркіткен әлемге кездескендей болған.

Эмма, әрине, оның жан тербелісін, оның жасқана қараған көзқарасын байқаған жоқ. Ол осы жерде, өзінің қасында, қолдан тоқылған матадан тігілген жейденің ішінде, оның сұлулығының сәулелері үшін ашық тұрған, оның өмірінен адасып кеткен махаббаттың жас жүректі аттай тулап тұрғанын сезген де жоқ. Дегенмен, Эмmanın қазіргі кезде дүниеде болып жатқанның бәріне немқұрайды қарайтыны сондай, жұрттың бәрімен жылы сөйлесетін, ал нақ осы уақытта оның көзқарасы сондай бір суқаны сүймегендікті білдіретін, оның жан құбылыстары табан астында өзгеріп тұратын, оның өзімшілдігі қашан аяқталып, қайырымдылығы қашан басталатынын, кінәраты қашан бітіп, рақымшылдығы қашан басталатынын, әй, қайдам, кім - кімде түсіне қояр ма екен. Осылайша бір күні іңірде, қызметші ауладан кетіп қалу үшін сыпайы сылтау табуға босқа әуреленді,

Эмма оған ренжіді, ал сосын кенет тікесінен сұрақ қойды:

- Сен, қалай, оны сүйесің бе?

Қызарып кеткен Фелиситенің жауабын тоспай-ақ мұңдана тіл қатты:

- Кәне, қыдыра ғой!

Көктем шыға Эмма, күйеуімен ақылдаспастан, бүкіл бақты түгел қазып тастауды тапсырды. Күйеуі, солай бола тұрса да, оның әйтеуір бірдеңе жөнінде табандылық көрсеткеніне қуанған. Ал ол едәуір күшейіп алды және оның табандылық көрсетуі әрқашан жиі-жиі байқала бастады. Ең алдымен Эмма сауығып кеткенше, өзінің екі асыранды баласы және тура ақула сияқты, қомағай зейнеткерімен, оның асүйіне келулері жиілеп кеткен сүт - ана Роле апайдан құтылуына қолы жетті. Сонан соң ол Оме отбасының қатынауын қысқартып, бірте-бірте өзге қонақтардың да осы әдетін қойдырды және шіркеуге анда-санда баратын болып, сол арқылы дәріханашыдан толық қолдау тауып, ол дос ретінде бір жолы оған ескерткен:

- Сіз, тегі, аса көп шоқынып кетіп едіңіз!

Аббат Бурнизьен бұрынғыша, күнделікті катехизис сабағынан соң келіп жүр. Ол таза ауада, күркеде өзі солай атайтын "тоғайда" отырғанды жақсы көретін. Сол кезде Шарль де келіп жететін. Екеуі де аптаптан жапа шегетін; оларға тәтті сидра әкеліп берілетін және олар Бовари ханымның құлан-таза жазылып кетуі үшін ішетін.

Осы жерде, яғни төменде тура күркенің қарсы алдында Бине шаян аулап отырған. Бовари оны салқын шарап ішуге шақырды - ол шишалардың аузын ашуға сондай епті болатын.

- Шишаны еңкейтудің керегі жоқ, - өзіне-өзі риза көзқараспен жан-жағына шола қараған Бине сөзін жалғастыратын. - Әуелі сымды кесеміз, ал сосын абайлап, ақырындап -ақырындап тығынын суырып аламыз - мейрамханаларда сельстер шишалар осылай ашылады.

Бірақ тәжірибе кезінде сидр мезгіл-мезгіл бүкіл серіктестердің үстіне шашырап кететін, мұндай жағдайда священник көкіректен шыққан дауыспен күліп, әрдайым біркелкі әзіл айтатын:

- Оның сапалылығы бірден көзге түсіп тұр!

Аббат Бурнизьен шын мәнісінде ақкөңіл кісі болатын: бір жолы дәріханашы Шарльге әйелінің көңілін көтеруге, атақты тенор Лагарди гастрольге келіп жатқан руандық театрға апарып келуге кеңес бергенде, ол наразылық білдірудің еш ретін таппаған. Оның өте сабырлы қалып танытқанына абдырап қалған. Оме мырза бұған оның қалай қарайтыны

жөнінде тікелей сұрақ қойған; священник оған әдебиеттей емес, музыканың онша зияны жоқтығын айтып, жауап қайтарған.

Фармацевт шығармашылықты қолдауға көшті. Оның пайымдауларынша театр көрермендерді қызықтыратын нысанда құқықтанумен таныстырады және ырым -жырымнан арылуға жағдай жасайды.

- Castigat ridendo mores [Ол әдет-ғұрыпты күлкімен қамшылайды, (лат.)], Бурнизьен мырза! Мысалы, Вольтердің барлық трагедияларын алыңыз: олардың бәрі пәлсапалық ойларға толы - халық үшін бұл нағыз адамгершілік пен дипломатия мектебі.

- Мен бір кездері Париж баласы атты пьесаны көрдім, - Бине әңгімеге араласты. - Онда қарт генералдың қызықты бейнесі жасалған - нақ өмірдің өзінен ойып алынған! Осы генерал бір ғана жас шонжардың артынан сөз таратып, соңына түседі! Жас шонжар қызметші қызды алдап, жолдан тайдырады, ал ол артынан...

- Нашар фармацевтика бар сияқты, нашар әдебиеттің де бар екені даусыз. — Оме сөзін жалғады. - Бірақ өнердегі ең таңдаулылардың бәрін бірдей жоққа шығару, - бұл меніңше жосықсыздық; мұнда сол бір Галилей тек түрмеге қамалған ортағасырлық үрейлі замандарға тән, бір нәрсе бар.

- Мен жақсы шығармалар, жақсы жазушылар бар екендігін теріске шығармаймын, -священник қарсы пікір айтты. - Дегенмен, енді бір ғана ақсүйектер өнерінің ең керемет жиһаздары қойылған ғажап ғимаратты күнделікті әйелдер мен еркектердің бас қосатындары қалайша... Және де осынау таза пұтқа табынушылық маскарад, қызғылт түсті далап, жарқырыған шамшырақ, күмілжіген дауыс - ақыр соңында осының бәрі әдет-ғұрыптың әлсіреуіне әкеліп соғып, әдепсіз қылық, арам ойларға жетелейді. Басқаларды қайдам, ал шіркеу басшылары мұны осылай бағалаған. Ал осылай - қапияда құпиялық пішінге түскен священник сөзін жалғастырды, бұл оның сұқ саусағындағы бір шымшым темекіні уқалауға кедергі келтірген жоқ, - шіркеу бұл көріністі айыптаған екен, ендеше, оның бұлай істеуінің себебі болған ғой. Біздің борышымыз - оның әмірін орындау.

- Ал шіркеудің әртістерді неліктен аластап шығарғандығын білесіз бе? - деп сұраған дәріханашы, - себебі баяғы өткен замандарда олардың ойын-сауықтары шіркеулердікімен бәсекелес болған. Иә, иә! Бұрындары ойнайтын, бұрындары хорда мистерия деп аталатын тылсым ойын көрсетілетін; шын мәнінде бұл мистерия емес, мазмұны таяз комедия - фарсқа ұқсайтын, фарс болғанда да көп жағдайда әдепсіз болатын.

Священник жауап қайтарудың орнына қатты күрсінді, ал фармацевт әлі де қояр емес.

- Бұл Інжілдегі сияқты. Онда сондай бір... мен айтар едім... елең

еткізетін... жағдайдың жай-жапсары... сендіремін сізді!.. Онда әр нәрсе өз атымен аталады!

Осы кез Бурнизьен тыжырынып кетті, бірақ дәріханашы оның аузын аштырмады:

- Сіз бұл кітаптың жас қыздарға арналмағанын теріске шығара алмайсыз ғой. Ал, мысалы, мен болсам, масаттанбас едім. Егер де менің Аталиям...

- Шынын айтқанда Інжілді ұсынған біз емес, протестанттар! - төзімі таусылған аббат саңқ етті.

- Бәрібір емес пе? - Оме қарсылық білдірді. - Біздің білім мен мәдениет жоғары дамыған заманда, әлі де болса ақыл демалысының осындай түріне, бұл демалыс зиянсыз болса да, оның үстіне адамгершілік жөнінен де және тіпті физикалық мәселеде де пайдалы болса да қарсы шығатын адамдардың бар екендігі туралы оймен келісе алмаймын. Дұрыс емес пе, дәрігер?

- Иә, солай ғой, - емші біртүрлі екіұшты жауап қайырды; ол да Оме сияқты ойласа да, Бурнизьенді өкпелеткісі келмеді ме екен, жоқ әлде ол бұл туралы жалпы ешқашан ойланбады ма екен.

Әңгіме, тегінде, аяқталған болатын, бірақ фарамацевт шыдай алмады және қарсыласына соңғы соққысын берді:

- Мен көпшілік қауымның киімін киіп және бишілердің жатып алып қалай тебінгенін көруге барған священниктерді білетін едім.

- Жә, жетер енді! - Аббат ашуланды.

- Иә, мен білетінмін! - Оме қайталап айтты және сәл кідіріп тағы да айтты: Иә, мен -білетінмін!

- Несі бар, бұл олар жағынан кеткен күнә, - Бурнизьен сөзін қорытты: бұл, оның бәлкім, бәріне шыдап, қатаң шешім шығарғаны шығар.

- Олардың бойында сайтан алғырлар, бұдан да сорақы қылықтар бар ғой! - Дәріханашы дауысын көтере сөйледі.

- Мәртебелі тақсыр!..

Священник осы сот фармацевтке жеп жіберердей кектене қарағаны сондай, ол шошып кетті.

- Менің айтайын дегенім, - Оме мүлде үнін бәсеңдетіп, сөз әуенін өзгерте сөйледі, - дінге шын жүректен берілудің төзімділіктен басқа сенімді тәсіл жоқ екендігі еді.

- Ал, бұл енді ақиқат, бұл өзі ақиқат! - Ақкөңіл аббат келісе кетті және

қайтадан өз орнына жайғасты.

Бірақ ол үш минут та отырған жоқ. Ол кеткеннен кейін Оме мырза емшіге айтты:

- Мұның аты - қызу айқас! Қалай, мен оны қатты түйреп алдым емес пе?.. Бір сөзбен айтқанда, сіз менің кеңесіме құлақ асыңыз, Бовари ханымды спектакльге алып барыңыз, мына сайтан алғыр қарғаларды, өмірде ең болмаса бір рет ызаландырыңызшы! Егер де біреу-міреу менің орнымда қалса, мен де сіздермен бірге барып қайтар едім! Дегенмен, асығыңыз! Лагарди бір-ақ ойын көрсетеді. Оны Англияға шақырып қойған - оған ол жақта көп ақша береді. Жұрттың айтуынша ол сондай ашкөз көрінеді! Алтынды күректеп табады екен! Барған жерінің бәріне өзімен бірге үш ашынасы мен аспазын ала жүреді екен! Атақты әртістердің бәрі де шырағданды екі жағынан тұтататын көрінеді ғой. Олар жеңіл жүріспен ғұмыр кешеді екен - бұл олардың қиялдарын құлшындырса керек. Ал олар қайырымдылық үйінде қайтыс болады екен - жас кезінде қаралы күнге қажет қаражат жинау олардың ойына кіріп те шықпайды екен. Жә, асың дәмді болсын! Ертеңге дейін!

Спектакль туралы ой Шарльдың ойынан шықпай қойды. Ол бұл жөнінде табан астында әйелімен әңгімелескен, оның шаршататынын, машақаты көптігін, қымбаттығын сылтауратып айтып, Эмма әуелде бас тартқан. Шарль бұрынғыша көне кетпей, қасарысып тұрып алды, - ол театрдың оған пайдалы екендігіне сенімді болатын. Оның түсінігінше, Эмmanın бармайтындай салмақты себебі жоқ: анасы таяуда оларға үш жүз франк салып жіберген, ал бұл оның үш ұйықтаса ойына келмеген жағдай, кезектегі қарыздардың жиынтығы онша көп қаражат емес - тін, ал Лере мырзаға вексель бойынша төленетін мерзім әлі алыста болғандықтан, ол туралы ойланудың қажеті шамалы - тын. Эмма сыпайылық сақтап барғысы келмей отыр деп ойлаған Шарль, қадалып қоймай жүріп, діңкесін құртып, ақыры оны көндірген. Келесі күні сағат таңғы сегізде олар "Қарлығашпен" жолға шықты.

Дәріханашыны Ионвильде ұстап қалатын ештеңе де жоқ еді, бірақ ол орнын тастап кетпеуді өзінің борышы санаған; ерлі - зайыпты Боварилерді шығарып салып тұрып, ол терең күрсінген.

- Жә, сәт сапар, бақытты пенделер! - Оме айғайлап жіберді және Эмmanın көк жібек төрт қосетек көйлегіне назар аударып сөз қосты. - Сіз бүтін сондай тартымдысыз. Сіз Руанда айрықша көзге түсесіз!

Дилижанс Бовуазин алаңындағы "Қызыл крест" керуен сарайына келіп тоқтады. Шеткері қалалардың кез келгенінің сырт жағынан нақ осындай қонақ үйлерді көрер едіңіз. Осындай мықты көне трактирдің атқорасы кең, бөлмелері тар, сауда фирмасының өкілдері - коммивояжерлердің балшық шашыраған арбаларының астынан тауықтар сұлы теріп жүреді, шіри бастаған ағаш галереяда қысқы кештері аяздан бөренелер сатыр-сұтыр

жарылып жатады; мұнда әрқашан у-шу, қабырғаларда тағамдар иін тіресіп тұр, қара үстелдерге коньяк қатқан кофелер төгілген, дастархандар су-су - бәрін де төгілген арзанқол шараптың дағы бар, терезенің қалың әйнектерін қара шыбындар жаулап алған; бұл жердің көше жағында кофехана, ал шарбақтың ар жағында - бақша, бұл жерде ылғи да, қалаша киінген батырақтар сияқты, деревняның иісі аңқып тұрады.

Шарль түсе сала билет алуға жүгіре жөнелді. Ол литерлі ложаларды тарелкадан, партердің креслосын ложа креслосынан ұзақ айыра алмай, бәрін егжей-тегжейлі сұрап, түсіндірген кезде ештеңесін ұқпай, тексеруші мен директордан бастап, бәріне кіріп шықты, қонақүйге оралып, қайтадан кассаға кетті - осылайша ол театр мен қонақүйдің арасын әлденеше рет өлшеп шықты.

Бовари ханым өзіне қалпақ, бес саусақты қолғап, шоқ гүл - бутоньерка сатып алды. Бовари мырза басталуынан қалып қоюдан қорқып және салмасын тауысып ішпей, олар театрға келгенде оның әлі есігі де ашылмаған.

XV

Балюстрадалармен - әсем бағаналармен қақ ортасынан екіге бөлінген тобыр қабырғаларға қарай ығысып, қыспаққа түсті. Таяудағы көшелердің қиылыстарына ілінген өте үлкен жарнамаларда көз тартарлық қаріптермен жазылған сөздер бір-бірінен айнымайды: "Лючия де Ламермур ... Лагарди... Опера..." Күн ашық еді; күйдіріп тұрған; терден шаштар жабысып жатқан; ауада қол орамалдар желпілдеп, қызарып кеткен мандайларды сұртуде. Ара-тұра өзеннен соққан жылы жел қабақ есіктеріндегі тиктен тігілген шымылдықтардың шетін тербейді. Ал сәл әріректе тыныс алуың жеңілдей түсетін - ауаның мұздай лебі сергітіп жіберетін. Ол майдың, терінің және өсімдік майының иісі сіңген, бөшкелерді сыртқа домалатып шығарып жатқан үлкен қоңыр қоймалар жайғасқан Шарет көшесінің тынысы еді.

Эмма күлкілі жағдайда қалудан қорқып, өзен жағалауына қыдырыстап қайтуға бекінген: театрдың жабық есігін күзеткеннен гөрі бұл жақсы ғой. Шарль сақтық жасап билеттерді уысына қысып алды, әуелі қолдарын шалбарының қалтасына салып және кейін оны ұдайы қарнының үстінде ұстады.

Вестибюльге көтерілген кезде Эмmanın жүрегі аттай тулады. Тобыр басқа фойемен он жаққа ұмтылды, ал Эмма басқышпен бірінші ярустың ложасына көтерілді және бұл оның жүзіне еріксіз менменсіген күлкі үйірді. Оны, бала сияқты, кең, матамен тысталған есіктерге қолы тиіп кеткені де сүйсіндірген, ол театр тозаңын қомағайлана жұтты. Ақырында ол ложадағы өз орнына жайғасып, қысылып-қымтырылмай еңсесін тіктеп отырды.

Зал бірте-бірте тола бастады. Көрермендер қабынан винокльдерін алып жатыр. Нағыз театр құмарлар бірін-бірі алыстан танып, бас изесуде. Бұл

адамдар өнерге сауданың мазасыздығынан демалу деп қарайтын, дегенмен олар осы жерде де өз "жұмыстарын" естерінен шығармай, мақта, спирт, сыр жайлы әңгімелесуде. Қариялардың сиықсыз, көп қозғалмайтын бастары көрінеді, жүдеу жүзі мен сақал-шаштарының ағарғаны қарттарды көмескі қорғасын құйған күміс медальдарға ұқсатып тұр. Бовари ханымның партердің алдыңғы қатарларындағы сәнқойларға көзі түсті - олар қызғылт немесе бозғылт - жасыл галстуктерін жилеттерінің омырауындағы ойықтарынан сыртқа шығарып қойған және бес саусақ сары қолғап киген қолдарымен тұтқасына алтын жалатқан таяқтарына сүйеніп тұрған оларға үстіңгі жақтан қызыға қарап отыр.

Осы екі арада оркестрдің шырағданы жанды. Төбеден люстра түсіріліп, оның қырлы ілгегі жарқылдап, залда бірден көңілділік орнады. Сосын бір-бірлеп музыканттар келе бастады, сөйтіп жабайы құлақ жарған дыбыстар шыға бастады; контрабастар гуілдеп, скрипкалар қыңсылап, корнет – а - пистондар қырылдап, флейта мен флажолеталар шыңғырып жатыр. Енді міне, сахнада үш рет сатыр-сұтыр үні шықты да, литавралар дүрілдеп, трубалар дыбыс бере бастады, шымылдық жоғары көтеріліп, ал оның артынан ландшафт көрінді.

Сахнада тоғайдың шеті көрініс тапқан; сол жағында теректің бұтақтары өң беріп тұрған жылға ағып жатыр. Иықтарына жылы орамал жамылған шаруалар мен помещиктер қосылып аңшылар әнін шырқады. Сосын ортаға сушы шығып, екі қолын аспанға қарата жайып, зұлымдық рухын шақыра бастаған. Оған тағы біреу келіп қосылды да, сосын олар кетіп қалды, сол кезде аңшылар тағы да он айта бастады.

Эмма өзінің жастық шағындағы оқыған шығармаларына - Вольтер Скоттың патшалығына көшіп қонды. Оған арша тоғайының ар жағынан, тұманды жарып өтіп, сан қайтара жаңғырық қайталап тұрған шотланд волынкасының жылаған даусы естіліп тұр. Роман оқиғасы оның есінде жақсы сақталып қалған еді, бұл оның операны түсінуін жеңілдетті, сондықтан да ол оқиғаның дамуын қадағалап отыруға тырысты, бірақ дыбыс дауылы оның ойларының арасын үзіп жібере берді. Эммануэлы музыка сазы еліктіріп әкетті, оның бүкіл болмысы толқытып - тебіrentкен әуенге ілесе жөнеліп, ал ысқы тура оның жүйкесін ұрғылап жатқандай сезімге бөленген. Ол костюмдерге, декорацияға, қатысқан әртістердің келбетіне, біреулер қасынан өткен сайын дірілдеп тұрған суреттегі ағаштарға, барқыт береттерге, плащтарға, найзаларға, бейне таң әлемінің ауа толқынындағы сияқты үйлесімділік толқынында желбіреп тұрған қиялдан туғандардың бәріне, сүйсіне қарап, көзін тоқтата алмады. Енді міне авансценаға жас әйел шықты және жасыл желбегей жамылған жігіттің алдына әмиәнін тастай салды. Сосын ол жалғыз қалды және осы кез бұлақтың сыбдыры немесе құстың сайрауына ұқсас флейта ойнай жөнелді. Алдына қадала қараған Лючия соль - мажор каватинаны бастап кетті. Ол махаббаттың қатыгез екенін баяндап, құдайдан өзіне қанат сыйлауды сұрап ән салды. Эмма да, шынын айтқанда, жерді тастап, періштенің құшағына кіріп, көкке

ұшып кетуге ұмтылды емес пе? Кенет сахнаға Эдгар - Лагарди шыға келді.

Оның беті бозарған, бозарғанда да таңғаларлық. Ол оның бет - әлпетіне оңтүстік тұрғынына тән қызбалығына қоса, әйтеуір бірдеңесімен мәрмәрдің әсемдігін еске түсіріп, келісті сипат беріп тұр. Оның әлеуетті мүсініне қоңыр кеудешесі қона кеткен. Сол бүйірінде әшекейлі кішкентай қанжар салпылдап жүр. Лагарди қажыған кісіше көзін алартып, маржандай аппақ тістерін шықырлатты. Баяғы бір кездері, ол Биаррицкі жағажайында қайық жөндеумен шұғылданып жүргенде, бір күні кешке оның ән айтқанын тыңдаған поляк қызы оған ғашық болыпты деген әңгіме бар. Ол қыз барлық жиған-терген дүниесін түгел соның жолына жұмсапты. Ал ол болса басқа әйелдермен байланысып, оны тастап кетіпті, сөйтіп оның әйелдерге сүйкімділігімен атағы шығып, әртістік жолы сәтті жалғасыпты. Айлакер әртіс жарнамаға міндетті түрде қандайда бір өзінің сүйкімділігі және жүрегінің сезімталдығы туралы бояма сөз тауып жаздыратын. Тамаша дауыс, өз-өзіне деген мызғымас сенім, ақылы асып тұрмаса да, қызбалығы мөлдір сезімі жоқтығын жасырып тұратын шіренісі - міне, бойынан бір мезгілде шаштараздан да бірдеңе және тореадордан да бірдеңе бары байқалатын бірегей дүмше осынысымен дегеніне жететін.

Ол сахнаға шыққан бетте көрермендерді баурап алды. Ол Люцияны құшағында тұншықтырып, оның қасынан кетіп қалып, қайта оралып, торыққан адамның мінезін айнытпай салып көрсетті, ашу қысып долдану, терең нәзіктікке толы аянышты ыңқылға ауысып, оның ашылған тамағынан сазды сарын құйқылжи жөнелді, дауыс ырғағынан боздап жылау мен сүйіс естіледі. Эмма алдындағы тосқауылға асыла түсіп және ложаның барқыт тысына тырнақтарын батырып одан көз алмай қадала қарады. Оның жүрегін осынау жағымды наразылық толықсытып, дауылдың сарнауы да дауысын баса алмайтындай, суға батып бара жатқан кісінің жан айқайы сияқты, контрабастың сүйемелдеуімен ән құйқылжыған үстіне құйқылжи түсті. Оған бұл рақаттану сезімі таныс еді, бұл жан азабы - оның өзі енді болмаса одан о дүниеге аттанып кете жаздаған. Әнші әйелдің дауысы оның ойларының алыстан талып естілгеніндей болып көрінді, осынау баурап алатын қиялда оның өмірінің әйтеуір бір қыры бейнеленген. Ал шындығында, оны ешкім де бұлай құлай сүймеген. Соңғы кештегі айлы түнде олар бір-біріне: "Ертеңге дейін!", "Ертеңге дейін!" дегенде Родольф Эдгар сияқты көзіне жас алмаған.

Зал іші дүрілдеп кетті; сартылдап қол соғудан ғашықтардың өз молаларындағы гүлдер туралы, бір-біріне ант-су ішіп берген серттері туралы, айырылысу туралы, тағдырдың жазуы туралы, үміт туралы соңғы көріністі қайталап көрсетуге тура келген. Ең аяғында "Қош!" деген сөз айтылған кезде Эмма шыңғырып айқайлап жіберген және оның бұл өксіп - өксіп жылауы музыканың соңғы әуеніне қосылып кетті.

- Ана бір сенъор неге оның қыр соңына түсіп алды? - Бовари сұрақ қойды.

- Жоқ, олай емес, ол оның ғашығы ғой. - Эмма жауап қайырды.

- Алайда ол оның отбасынан кек алуға ант-су ішті ғой, ал жаңа келген анау болса: "Мен Люцияны сүйемін және ол да солай сияқты" деді ғой. Ол және ол әйелдің әкесімен қолтықтасып бірге кетті. Қалпағына әтештің қауырсынын қадаған әлгі ұсқынсыз - менің ойымша соның әкесі ғой.

Эмmanın түсіндірмесі көмектескен жоқ - речатативті дуэтте айтылатын Гильберттің өзінің мырзасы Эштонға қандай адам төзгісіз қастық ойлап жатқанын хабарлаған кезде, Шарль Люцияны адастыруға тиіс, неке сақинасын көрген және мұны Эдгардың сыйлығы деп ойлаған. Дегенмен ол шын мәнінде сахнада не болып жатқанын түсінбегенін, музыка оған сөздерді еш естіртпегенін анық мойындады.

- Саған бәрібір емес пе? - деді Эмма - Үндеме!

- Сен білесің ғой, мен саған бәрі түсінікті болғанын ұнататынымды, — оған еңкейе түсіп, Шарль сөз бастамақшы болған.

- Үндеме! Үндеме! - Эмма ашулана сыбырлады.

Люцияны қызметші әйелдер қолтықтап келе жатыр; оның шашына флёрдоранжаның бұтағы қадалыпты; оның беті үстіндегі ақ атлас көйлегінен де ағараңқы көрінген. Эмма өзінің үйлену тойы болған күнді есіне түсірді. Оның қиялына теңіздей тербелген егістік, олардың бәрі жиналып шіркеуге бара жатқандағы соқпақ жол оралған. Ол Люция сияқты неге қарсыласпады екен, неге жалбарынбады екен? Керісінше, ол қатты қуанған, ол алда тік жар тұрғанын білмеген... Уа, шіркін, сол кездері, оның ажары өзінің уыз жасындағы көркін жоғалтпаған кезінде, оның ерлі - байлылық өмірдің былғанышынан ада кезінде, кінәлі махаббаттан әлі түңілмеген кезінде, оған біреу өзінің ақ, адал жүрегін бергенде онда ізгілік, нәзіктік, тілек пен сезім парызы қосылып, бір жерге бірігер еді және мұндай бақыт биігінен ол ғұмыры құлап түспеген болар еді. Әйтсе де, бұл шаттық - жаралы жүрекке кейін одан да ауыр тиюі үшін ойлап табылған алдау. Өнер құштарлықты әсерлендіреді, бірақ олардың барлық күйкілігін бастан кешірген де сол: Эмма бұл жайлы ойламауға тырысты; өз басының қайғысын жаңғырту кезінде кейіпкерлер бейнесін көрсеткенде тек қана қиялдың жылы жүзін көргісі келген және сахна түкпірінен, барқыт шымылдықтың ар жағынан кара плащты еркек көрінгенде, ол тіпті мейірімділікпен іштей күлген.

Шалт қозғалыстан оның кең жиекті испан қалпағы еденге ұшып түсті. Оркестр мен әншілер табан астында секстетті бастап кетті. Ызаға булыққан Эдгардың сыңғырлаған дауысы басқаларын басып кетті. Эштонның баритон даусы Эдгарды өліммен қорқытты; Люция өзінің наразылығын білдіріп, ең жоғары дауыс ырғағымен шерін тарқатты, Артур өз партиясын үн ауысуының орташа дәрежесіне бағыттап орындады, священниктің бірінші басы, тура орган сияқты, шуылдап кетті және оның сөзін

әйелдердің әуезді дауысты әдемі хоры жалғастырып әкетті. Қатар түзіп тұра қалған әртістер жұлқына сөйлей жөнелген. Олардың аузынан бір мезгілде ашу-ыза, кек алуға құлшыныс, қызғаныш, үрей, біреудің қайғысын бөлісу мен таңырқау сөздері жамырай айтылып жатты. Қорланған ашына семсерін оңды-солды сермеп жүр. Үзік-үзік дем алудан оның кеудесіндегі шілтерлі жағасы жалп-жалп етеді; толарсақ тұсы кең қонышты жұмсақ етігінің алтын жалатқан өкшелігі сыңғырлаған ол кең адымдай басып сахнада жүр. Әншіге қарап отырып, Эмма оның жүрегінде махаббаттың сарқылмас бұлағы бар шығар, әйтпесе оның бойынан осыншама шапшып ақпас еді ғой деп ойлаған. Оны төмендетуге қанша тырысса да, бәрібір ол ойының быт-шыты шықты - оны поэтикалық бейне баурап алды. Эмма кейіпкердің бейнесін әртиске ауыстырды; ол оның өмірінің дулы-шулы, ғажап, салтанатты өмірін көз алдына келтіруге тырысты, орайы келіп, бір жағдай онымен жолықтыра қалғандай болса, өзінің тағдыры да осындай болар ма еді деген еріксіз ойға шомған. Онда оның басына түскен ауыртпалық пен абыройды бөлісіп, оның аяғының астына тастаған гүлдерді теріп, өз қолымен кестелеп оған костюм тігіп, астанадан астанаға ауысып, бүкіл еуропалық мемлекеттерге саяхаттар еді. Күнде кешкілік ол залдан алтын жалатылған тор арқылы бөлінген ложада жасырынып отырар еді және қыбыр етпей отырып, оның жан сырын тыңдар еді, ал жаны тек жалғыз өзіне ғана әнін арнар еді; ол сахнада ойнап жүріп, бұған қарар еді. Лагорди шынында да оған қарады - бұл қайдағы бір аздырма болды! Ол оған бас салуға даяр еді, оның осы бір мықты жігіттің, осы бір мақсатына жеткен махаббатының құшағына еніп, жасырынып қалғысы келген еді, оған айқайлап: "Мені алып кет! Мені алып қаш! Тезірек! Менің жанымның бар жылуы - сенікі, менің арманымның бәрі - сен туралы!" дегісі келген.

Шымылдық жабылды.

Газдың иісі адамның деміне қысылып, желпуіштер қапырықты тек күшейте түсті. Эмма фойеге шығып еді, бірақ онда ине шаншар жер жоқ екен, ол сосын жүрегі қысылып, аузымен дем алып, ложаға қайта оралды да, креслоға отыра кетті. Естен танып қала ма деп қорыққан Шарль оршад әкелуге буфетке жүгіре жөнелді.

Сәлден кейін ол көпшілікті итере - митере зорға өтіп, өз орнына жеткен. Оның екі қолында да стакан бар еді және жұрт оны ылғи шынтағының астынан итере берді; ол оршадты түгелге жуық қайдағы бір жағасыз көйлек киген руандық әйелдің иығына төгіп алған; ал ол арқасынан сұйық бірдеңе аға бастағанын сезіп, біреу өзін пышақтап жатқан кісіше ойбайға басты. Оның күйеуі тоқыма фабрикасының иесі, қотанаяқ аюға кезіккендей біреуді айыптап байбалам салды. Әйелі орамалымен өзінің қызыл - қошқыл түсті сәнді жібек көйлегін сүртіп жатыр, ал күйеуі болса сыйлық беру мен шығынды өтеу туралы бірдеңелерді айтып, көпке дейін мыңқылдап сөйлей берді. Ақыр аяғында Шарль әйтеуір әйелінің қасына кетті.

- Шынымды айтсам, сенің қасыңа жете алмайтын шығармын деп

ойлағанмын. Қаптаған халық!.. Қаптаған халық!.. - Ол ентігін басып, әрең тілге келді және Эммаға сұрақ қойды: -Көне, тапшы, ана жақта менің кімді кездестіргенімді! Леонды!

- Леонды деймісің?

- Иә, солай! Ол қазір сенімен сәлемдесуге келеді.

Шарль аузын жиып болмай жатып ложаға Ионвильдік нотариустың бұрынғы көмекшісі келіп жеткен.

Ол ақсүйек адамдардың о жарлығын көрсетіп Эммаға қолын созды. Бовари ханым жігерлі жігіттің ырқына лажсыздан көніп, ойланбастан өз қолын ұсынған. Сол бір көктемнің кешіндегі, терезе алдындағы, жаңбыр жасыл жапырақтарды шуылдатып тұрған кездегі қоштасудан кейін Эмманың онымен қатысы болмаған. Алайда, сыпайыгершілікті ойлап, қас қағымда өз бойындағы естеліктердің өрескелдігін сырып тастады да, үздік-создық сөйлесе бастады:

- Ал аман - есенсіз бе?.. Міне, күтпеген жерден! Қандай тағдыр айдап келді?

- Тынышталыңдар! - Партер жақтан біреу айғай салды: енді үшінші оқиға басталған.

- Сонымен сіз Руандасыз ба?

- Иә.

- Көп болды ма?

- Әне! Әне!

Жұрт бұларға қарап қалған екен. Олар үндемей қалды.

Әйтсе де Эмма енді музыка тыңдаған жоқ. Қонақтар хоры, Эштонның қызметшісімен сахнадағы көрінісі, үлкен ремажорлық дуэт - осының бәрі дәлме-дәл музыка аспаптарының үндері шықпай қалғандай, ал әншілер шымылдық артына кетіп қалғандай бәрі оған қайдағы бір қиырдан естіліп жатыр. Эмма фармацевтің үйінде карта ойнағандарын, сүт - анаға барып қайтқандарын, үйшікте отырып, дауыстап кітап оқығандарын, каминнің алдында отырған кездерін, сондай бір тыныш және сондай бір ұзаққа созылған, сондай бір қарапайым, сондай бір назды, алайда оның жадынан шығып кеткен, сол бір оқиғасы кемшін махаббаттарын есіне түсірді. Ол неге оралды екен? Ол қандай жағдайлардың тоғысуына байланысты мұның өміріне қайта жолықты екен? Ол калькаға иығын жабыстырып, арт жақта отыр. Ара-тұра жылы демі оның желке шаштарын желпіген кезде Эмма дір ете қалатын.

- Бұл сізге қызықты ма? - деп сұраған оның Эммаға еңкейе жақындағаны сондай, мұртының ұшы оның бетіне тиіп кетті.

- Уа, жоқ! Онша емес! - Немқұрайды үнмен жауап қайырды.

Леон театрдан шығып кетіп, бір жерге барып балмұздақ жейік деген ұсыныс айтты.

- Аз ғана шыдай тұрайық! - деді Бовари. - Ол шаштарын жайып жіберіпті. - Бәлкім, нағыз драма қазір басталатын шығар.

Алайда естен танғанша сүю көрінісі Эмманы қатты толқытқан жоқ, әнші әйелдің ойыны оған жасанды болып көрінген.

Шарль мұқият тыңдап отыр.

- Ол өте көп айқайлай береді ғой, - Эмма оған қарап осылай деген.

- Иә... солай болар... аздап артығырақ ойнап жіберген секілді... -деп Шарль келісе кетті; оған әншінің ойыны сөзсіз ұнаған, алайда ол әйелінің пікірімен санасып үйренген.

- Пәлі, мұнда сондай қапырық қой!.. - Леон күрсіне сөйледі.

- Иә, шынында да, кісі төзгісіз аптап!

- Сен қиналып тұрмысың? - деп сұраған Шарль.

- Тынысым тарылып бара жатыр. Кетейік!

Леон оның иығына ұзын шілтер шәліні мұқият жаба салды; үшеуі де жағалауға шығып, дәмхана алдындағы салқын самал соғып тұрған жерге жайғасты.

Әуелі әңгіме Эмманың ауырғаны жөнінде өрбіді, оның үстіне ол минут сайын Шарльдың сөзін бөле берген, - оны тыңдау Леон мырзаны жалықтырып жіберетініне сендірген. Ал Леон Париждегіге қарағанда Нормандияда нотариус арқылы мүлде басқа сипаттағы істер өтетіндігін және өзінің Руандағы үлкен нотариалдық кеңседе жұмыс істеп, іскерлігін ұштай түсу үшін екі жылға келгенін айтты. Сосын ол Берта жөнінде, Оменің отбасы жөнінде, Лефрансуа апай жөнінде сұрады. Күйеуі қасында отырғанда олардың бұдан басқа ештеңе айтулары мүмкін болмағандықтан, ұзамай әңгімелері таусылған.

Театрдан шыққан көрермендер жаяу жолмен олардың қастарынан өтіп жатыр; олардың кейбіреулері өздерінің мұрындарының астынан міңгірлеп, ал басқалары бар дауыстары -мен айғайлап "Періштем менің, Лючияны" айтып келеді. Леон көрініп қалу үшін музыка жайындағы әңгімеге көшті. Ол Тамбуриниді, Рубиниді, Персианиді, Гризиді тыңдапты; мақтаулы

Лагарди олармен салыстырғанда түкке тұрмайды.

- Ал қалай болса да, соңғы бөлімде жұрт оның сондай керемет екендігін айтып жүр, - ром қосылған шербетті сора отырып Шарль оның сөзін бөлді.
- Мен аяғын күтпей кетіп қалғанымға өкінемін. Маған ол ұнаған үстіне ұнай түсіп еді.

- Иә, сөйтіп таяу арада тағы бір ойын көрсетіледі ғой, - деп Леон ескертті.

Шарль бұған келіспеді, өйткені олар ертең қайтып кетпекші екен.

- Ал мүмкін сен менсіз қала тұрарсың, менің мысығым? - Ол Эммаға ықылас білдірді.

Осынау күтпеген мүмкіндіктің орайы келуі жас адамның тәсілін өзгертуіне мәжбүр еді және ол оның тылсым, о дүние жәннаты екендігін айтып, Лагардидің соңғы бөлімдегі ойынына таң-тамаша қалды. Сол сәт Шарль дегеніне көндіруге тырысты:

- Сен жексенбіде қайта ораласың. Қасарыспай қойшы енді! Егер оның саған аз да болса пайдасы тиетін болса, демек бас тартудың жөні жоқ.

Сол екі арада үстелдер босап қалған; оларға жақын маңда даяшы тұрған.
- Шарль ишараны түсінді де, әмиәніне қол сұқты. Леон оның қолынан ұстай алып, есеп айырысты және даяшыға шайлық пұлға үстелдің мәрмәр тақтасына әдейі қатты сылдыр еткізіп екі күміс тиын қалдырды.

- Сіздің біз үшін... шындығында маған ыңғайсыз... - деп Шарль міңгірледі.

Леон оны кішіпейілділік - тәкаппарлық қылық көрсете тоқтатып, қалпағын қолына алды.

- Сонымен, шешілді: ертең сағат алтыда жолығамыз ғой?

Шарль тағы да оның өзінің қала алмайтынын, ал Эмmanın қалуға толық мүмкіндігі барып айтып сендірді...

- Мәселенің мәнісі мынада, - деді ол әлдеқандай оғаш күлімсіреп, - мен әлі өзім де білмеймін...

- Иә, жарайды, сенің ойлануға әлі де уақытың бар, сосын көрерміз, кешкі ақылдан таңғы ақыл артығырақ, - Шарль төрелік айтты және оларды шығарып салуға ілескен Леонға қарата сөйледі: - Жә, сіз тағы да біздің жаққа келіп қалыпсыз, - бізге түстенуге келіп қалатыныңызға үміттімін.

Жас адам қуана-қуана келісті, оның үстіне бәрібір кеңсенің жұмысымен оның Ионвильге барып қайтуы керек - тін. Ол Бовари мырза және

ханыммен шіркеу сағаты тура он бір жарымды соққан кезде "Сент - Эрблан" пассажының қасында тұрып қоштасты.

ҮШІНШІ БӨЛІМ

I

Леон, құқықты оқи жүре "Лашыққа" жиі соғып тұратын және тіпті "өзін өте жақсы ұстайтын". Ол қыздар тарапынан үлкен құрметке ие еді. Күллі студенттердің ішіндегі ең сыпайысы саналатын ол шашын ұзын да, қысқа да емес оңтайлы алдыратын, үш айға арнап жіберген ақшаны, алғашқы күндері - ақ ішіп - жеп қоймайтын, профессорлармен жақсы қарым-қатынаста болатын. Ол өзінің жүрексіздігі мен сақтығына байланысты ысырапқорлыққа жол бермейтін.

Леон күндіз өзінің бөлмесінде немесе кешкілік Люксембург бағындағы жөке ағашының түбінде сабаққа даярланып отырған кездері есіне Эмма түсіп, ол ойға бататын және Заңдар жинағын қолынан түсіріп алатын. Бірақ та, оның ықыласы басқаларға ауып, оған деген сезімі аз-аздап суи бастаған, алайда мүлде өшіп те қалмаған. Леон әлі де болса үмітін үзбеген; түсініксіз түйсік - сезім бейне ертегі ағашының бұтағында тербеліп тұрған алтын алма сияқты арбап, өзіне тарта берген.

Эммамен үш жылғы айырылысудан кейін кездескенде оның құмарлығы қайта оянған. Ол бұл әйелмен тіл табысатын мезгіл жетті деп шешкен. Оның үстіне, ол араласып -құраласып жүрген көңілді орта оны жүгенсіздік жолына түсірді, енді қазір, шеткері жерге қайта оралған ол, лакталған бәтеңкемен астана көшелерінің асфальтын баспаған кісілердің бәріне де кекірейіп қарайтын. Әрине, шілтерлі киімді париждік бикелер алдында немесе кеуделері орденге толы, серуендейтін өз ат-көліктері бар атақты ғалымның салонына бас сұққанда кедей-кепшік нотариустың көмекшісі мектеп оқушысы сияқты үркер еді. Бірақ бұл жерде, руандық жағалауда, емшісымақтың әйелінен ол қысылып - қымтырылған жоқ, өзінің Эмману қызықтыратының күн ілгері біліп алған. Адамның менмендігі оны қоршаған ортаға байланысты: бесінші қабаттағыдай емес, бай әйелдің адамгершілікті қылығы, оның көрсетінің астарына салынған тастарды ұстап тұратыны сияқты, барлық несие билеттерімен қоршалып тасталғаны жөнінде антресолда басқаша айтылады.

Ерлі-зайыпты Боварилермен кешкілік қоштасқан Леон олардың ізімен жүрді. Олардың "Қызыл креске" тоқтағанын көріп қалған ол үйіне қайтып оралған және сосын түні бойы жоспар жасаған.

Келесі күні, сағат бес шамасында, бірдеңе тамағына көлденең тұрып қалғанын сезіп түрі қашып кеткен ол, қорқақтың батылдығына басып, жай емес, енді ештеңенің алдында да тоқтамайтын шешімге бел байлаған ол қонақүйдің ас үйіне кірді.

- Қожайын жоқ, - қызметші анықтама берді.

Леон мұны жақсылықтың белгісі деп шешкен. Ол басқышпен көтерілді. Оның келгені Эммануэли абыржытқан жоқ, керісінше олардың қайда тоқтағанын айтуға ұмытып кеткеніне кешірім өтінді.

- Ал мен аңғардым! - Леон дауысын көтере сөйледі.

- Қалайша?

Ол жорамалмен жүре бергенін, оны мұнда алып келген ішкі сезімі екендігін айтты. Эмма күлді. - Леон қисынсыз дәлел айтқанын түсініп, табан астында басқа бірін ойдан шығара қойды: таң атқалы оны іздеп қонақүйлерді аралап, табанынан таусылғанын айтты.

- Сонымен, сіз қалуға шешім қабылдадыңыз ғой? - деп сұраған ол.

- Иә, - деп жауап қайырды Эмма, - және бекерге. Атқарылатын шаруа бастан асып жатқан кезде, әрең жетпейтін рақатқа үйір болу жақсы емес қой...

- Ой, мен сізді түсінемін!...

- Жоқ, сіз мұны түсіне алмайсыз - сіз әйел емессіз!

Әйтсе де, еркектердің де өз уайым-қайғысы бар. Осылайша пәлсапа айтып, олар әңгімелерін жалғастырып кетті. Эмма жер басып жүрген пенделердің құштарлықтары ұсақтап кеткенін және адамның жүрегі мәңгілік жалғыздыққа душар екендігі туралы ұзақ әңгімеледі.

Өзін көрсетіп қалу үшін бе, жоқ болмаса, аңқаулықпен өзінің сүйікті уайымшыл кейіпкерлеріне ұқсағысы келді ме, жас жігіт істеп жүрген жұмысын жек көріп кеткендігін айтты. Құқықтануды суқаны сүймейтінін, оны өзге кәсіп қызықтыратынын, ал анасы хат жазған сайын ақыл үйретіп, ығыр қылғанын айтты. Олар өздерін не қинап жүргендерін ашып айтқан сайын және осы орныға түскен өзара сенім оларды желіктіргіш әсерге бөледі. Дегенмен, қалай болғанда да олар түбегейлі ашылуға тәуекел етпеді - олар нақты ой салуға бағыттайтын сөздерді тауып айтуға тырысты. Эмма басқа біреуді сүйгенін бәрібір айтқан жоқ; Леон оны ұмытып кеткенін мойындаған жоқ.

Балдан кейін маска киіп, кешкі ас ішкендері бәлкім қазір Леонның есінде жоқ шығар, ал Эмма әрине, бозала таңнан тұрып, өзінің ашынасының мекен-жайына шөптің үстімен жүгіріп баратынын ойына алған жоқ. Көшенің у-шуы оларға естілмеді десе де болғандай; бұл бөлмеде ол қуықтай тар болғандықтан да, олар өздерін біртүрлі оңаша отырғандай сезінді. Жолақ мақта матадан тігілген үй көйлегін киген Эмма ескі креслода шалқайып отыр, оның артындағы сары түсті тұсқағаз алтын фон тәрізді, айнадан қақ айрыла бөлінген шашының ақ жолағы бұйраланған, самай шашынан құлағының сырғалығы көрініп тұр.

- Аһ, кешіріңіз! — деді Эмма. - Сізді менің расында да ғұмыры бітпейтін арман - тілегім жалықтырып жіберген шығар!

- Олай емес, ол не дегеніңіз, о не дегеніңіз!

- Менің әрдайым не туралы армандайтынымды сіз білсеңіз ғой! - деді Эмма дауыстай сөйлеп, төбеге қарап отырған сүйкімді көздерінен кенет жас моншақтары жылт етті.

- Ал мен ше? Ой, мен қаншама азап шектім? Мен жиі-жиі үйден қашып кететінмін, өзен жағалауында босқа тентіреп жүретінмін, тобырдың у-шуына құлағымды бітеп тастауға тырысатынымын және сонда да бәрібір әзәзілдіктен құтыла алмадым. Бульварда Музаның суреті салынған итальяндық гравюраның эстамптарын сатып жүрген бір саудагерді көрдім. Туника киген, жайып жіберген шаштарына ботакөз гүлін қыстырған Муза айға қарап отыр. Қайдағы бір арынды күш соған қызықтырып, мені өзіне тартып әкетті. Мен сағаттар бойы тапжылмай осы гравюраның алдында тұратынымын. Муза сәл-пәл сізге ұқсайтын. - Леон дауысы дірілдеп сөзін жалғады.

Эмма езуіне еріксіз күлкі үйірілгенін сезген соң, теріс айналып кетті.

- Мен сізге жиі-жиі хат жазатынымын және оны табан астында жыртып тастайтынымын, -Леон әңгімесін қайта бастады.

Эмма үнсіз.

- Мен армандайтынымын, ал ойда жоқта сіз Парижге келіп қалсаңызшы! Мен көшелерден жиі-жиі сізді көріп қалатындай болып жүрдім. Мен шәлісінің етегі, вуалеткасының етегі сіздікіне ұқсайтын барлық фиакралардың соңынан жүгірдім...

Эмма шамасы, оның сөзін бөлмеуге ұйғарым жасаған сияқты. Қолдарын айқастырып, төмен қарап өзінің атлас туфлиінің бантигіне көз салып отырған, оның аяғының башайлары мезгіл - мезгіл қозғалады.

Ақыры Эмма күрсінді.

- Ал қалай болғанда да менің тағдырымнан аянышты ештеңе жоқ, менің өмірімнің ешкімге қажеті жоқ. Егер де біздің тартқан азабымыздан біреу-міреуге жеңілдік тиетін болса, онда біз, ең болмаса, басқаларға бола өзіміздің құрбан болғанымызға ойша жұбанар едік.

Леон ізгілікті, парызды және үн-түнсіз өз мүмкіндігін құрбандыққа шалуды көкке көтере мадақтады; сөйтсе ол да құрбан болуға тежелмейтін мұқтаждықты сезіп, бірақ оны қанағаттандыра алмай жүр екен.

- Менің мейірбике болғым келеді, - деді Эмма.

- Өкінішті! - Леон саңқ етті. - Ондай қасиетті кәсіп еркектердің маңдайына жазылмаған. Мен өзіме айналысуға лайық медицинадан басқа кәсіпті көре алмай тұрмын...

Эмма иығын сәл қозғап қойып, өзінің сырқаты жайлы әңгімеге көшті, ол өлім аузынан қалды ғой! Ажал оны қайғы-қасіреттен құтқарар еді. Леон өзінің де о дүние тыныштығын армандайтынын мойындауға асықты. Бір күні кешкісін, тіпті оған өсиет жазу сияқты ой түскен және ол осы өсиетінде бір кездері өзіне Эмма сыйлаған барқыт жиекті сол әдемі кілемшені көрге қоса көмуді өтінбекші болыпты. Екеуінің де өздерін сөз жүзінде қалай көрсетсе, солай болғысы келген, екеуі де алдарына мақсат қойған және сол мақсаттың жолына өздерінің өткен өмірлерін өзек еткен. Сөз - сым созатын станок қой, ол арқылы кез келген сезімді соза беруге болады.

Алайда кілемше жөніндегі әңгіме Эммаға ойдан құрастырылған сияқты көрінді.

- Не үшін? - деп сұраған ол.

- Не үшін деймісіз?

Леонның аузына сөз түспеді.

- Менің сізді сүйгенім үшін!

Ең қиын асудың алынғанына қуанған Леон оған көз қиығын салды.

Ол да жел кенет бұлттарды айдап кеткенде аспанның шайдай ашылатыны сияқты күй кешкен. Леонның бірінен бірі айнымайтын көгілдір көздері бүркеген мұнды ойлары тарап кеткендей, оның бақыттан жүзі жайнап кетті.

Ол жауап күтті.

- Мен бұл туралы бұрындары да сезетінмін. - Эмма ақыры айтты.

Осы жерде олар сол бір қайта оралмас уақыттың ұсақ-түйек оқиғаларын естеріне түсіріп, әңгімелеріне арқау еткен, оның күллі қуанышы мен қайғысы қосылып, ендігі жерде олар үшін аса маңызды бір ауыз сөзге тірелген. Ол гүл көмкерген күркені, Эмманың көйлегін, оның бөлмесінің, бүкіл үйінің көрінісін есіне алды.

- Ал біздің жақсы көретін кактустеріміз қандай күйде?

- Қыста үсіп кеткен.

- Олар туралы менің жиі ойлағанымды, әттең шіркін, сіз білсеңіз ғой! Мен оларды тура сол бір жазғы таңдағыдай, терезенің перделеріне күн

сәулесі түскен кездегідей және сіздің ақ білегіңіз гүлдердің арасынан көрінген кездегідей көзіме елестеткенмін.

- Сүйікті досым! - деді Эмма және оған қолын созды.

Леонның еріні оған жабыса кетті. Сосын ол терең күрсінді.

- Ол кезде сіздің болмысыңызда бір сиқырлы күш болатын және ол мені бірден билеп әкететін... - Леон әңгімесін жалғастырды. - Бір жолы мен сізге келгенде... Алайда, әрине, ол сіздің есіңізде жоқ.

- Олай емес, есімде, - Эмма қарсылық білдірді. - Кәне, жалғастыра беріңіз.

-Сіз төменде, ауыз үйде, басқыш үстінде, бір жаққа кетуге дайындалып тұрғансыз. Сіздің басыңызда көк гүл қадалған қалпақ болатын. Сіз маған шығарып салу жөнінде ұсыныс жасамадыңыз, ал мен болсам, өзіме өзім қарсы шығып, сіздің соңыңызға ілескенмін. Әр минут өткен сайын өзімнің жөнсіз қылық көрсеткенімді айдан анық түсіне бастағанмын. Шығарып саламын деп жабыса кетуім ыңғайсыз еді, ал мүлде кетіп қалғым да келмей, соңыңызда сүйретіліп келе жаттым. Сіз дүңгіршікке кірген кезде, мен көшеде қалып, терезеден сіздің бес саусақ қолғабыңызды қалай шешкеніңізге және ақша санағаныңызға қарап тұрдым. Міне, сосын сіз - Тюваш ханымның қоңырауын қақтыңыз, есік ашылып, сіздің артыңыздан үлкен де ауыр есік жабылды, ал мен жынды кісі сияқты оның алдында қақшиып тұрмын.

Бовари ханым оны тыңдай берді және өзінің қалай қартайып кеткеніне танданды; оған осынау жадта жаңғыртылған жағдайлар өткен өмірді ұзарта түсетіндей болып көрінген, қазір оның өз бойында оянған сезімдері тоқтаусыз толыса беретіндей сезілген.

- Әрине, рас!.. Рас! Рас!.. - Көзін жартылай жұмған Эмма мезгіл - мезгіл оны осылай қостап отырды.

Аттаған сайын пансион, шіркеу, немесе иесіз қалған оңаша үй кездесетін Бовуазин орамындағы барлық сағат тілдері сегізді көрсетіп тұр. Леон мен Эмма тым-тырыс отыр, ал олар бір-біріне қадалған көздерінен, бейне олардың қозғалмайтын қарашықтарынан тура қайдағы бір дыбыс шығып жатқандай, құлақтары шулай бастаған. Олар қол ұстасты және өткен-кеткен, келешек, естеліктер мен армандар - олар үшін осының бәрі бір жерге жиналып, тыныш таңданыс сезіміне тоғысты. Бөлменің қабырғаларын қараңғылық бүркесе де, түнекті жарып шыққан төрт гравюраның жарқын бояулары әлі де жарқырап тұр; оларда Нель мұнарасының көріністері бейнелеген, ал суреттердің астына испан және француз тілдерінде түсініктемелер жазылған. Терезеден шошақ төбелі шатырларының арасынан тастай қараңғы аспанның бір пұшпағы көрініп тұр.

Эмма орнынан тұрып, комод үстіндегі екі шырағданды жақты да, қайтадан өз орнына жайғасты.

- Сонымен... - Леон сұрақ қойды.

- Сонымен?... - Эмма да оның сөзін қайталады.

Ол үзілген әңгімені әлі де болса қайта жалғастыруды ойлап отырған, бірақ кенет Эмmanın өзі оған сауал берген:

- Осы уақытқа дейін маған осындай сезімді ешкімнің айтпағаны неліктен?

Жас жігіт сауалға орай болмысы бекзат адамның жан дүниесін түсінудің оңай еместігін алға тартты. Ол, әйтсе де, оған бір көргеннен ғашық болған және егер де тағдырдың жазуынан ертерек кездесіп және өзара ақыреттік жар болуға сөз байласса, қандай бақытты болулары мүмкін екендіктерін кейде ойына алғанда қаншама рет ашынғанын айтты.

- Мен де кей кездері осы жайлы ойлағанмын, - Эмма мойындаған.

- Не деген асыл арман! - Леон сыбыр етті және Эмmanın ұзын ақ белбеуінің көк шашақтарын абайлап біртіндеп сипалай бастаған және сөзін жалғастырды - Осының бәрін басынан бастауға бізге кім кедергі жасайды?..

- Жоқ, достым, - деді Эмма. - Мен болсам қартайдым, сіз болсаңыз әлі жассыз... Мені ұмытыңыз! Сізді әлі де сүйеді... Сіз де сүйетін боласыз.

- Алайда басқаша, сізді сүйгендей емес! - Леон бұл сөздердің аузынан қалай шығып кеткенін аңғармаған.

- Сіз әлі де бала екенсіз ғой! Жә, ақылға жүгінейік те! Менің қалауым осы!

Эмма олардың бір-бірін сүйуге болмайтынын, олардың арақатынасы бұрынғыша достықтың аясынан шықпауға тиістігін дәлелдеуге кірісті.

Эмма көңіліндегі адал сөзін айтып отыр ма? Мұны оның өзі де білмейтін - бойын билеп әкеткен қуаныш пен қорғанудың қажеттігі оның бүкіл болмысын билеп алған. Жас жігітке мейірлене қараған ол өзін именбей еркелетуге тырысып, оның дірілдеген қолын ақырын ғана босатты.

- Кешірерсіз! - деді кейін шегіншектеген Эмма.

Эмmanın көңіліне бұлдыр қорқыныш ұрланып кірді де, оның осы именшектігі сондағы құшағын ашып, өзіне тұра ұмтылған Родольфтың батылдығынан да қауіптірек екендігіне сендірген. Оған мына жарық дүниеде Леоннан асқан сұлу жоқтай көрінген. Одан ғажайып жан тазалығы

есіп тұрғандай. Оның ұзын да жіңішке кірпіктері жыпылықтап, минут сайын төмен түсе берді. Нәзік беттері алмадай қызарып кеткені Эммаға оған ернін тигізуді қалаған тілектің белгісіндей көрінген. Ақырында Эмма сағатқа қараған.

- Құдай-ау, кеш болып қалыпты ғой! - деп ол даусын көтере сөйледі.

- Сіз бен біз мылжыңдасып отырып қалыппыз ғой!

Ол тұспалды түсінді және қалпағын іздей бастады.

- Мен тіпті спектакльді де ұмытып кетіппін! Бейбақ Бовари мені әдейі қалдырып кетіп еді ғой! Мен Лормо және оның әйелімен бірге баруым керек еді - олар Үлкен көпір көшесінде тұрады.

Мүмкіндікті жіберіп алды, ертең ол қайтып кетеді.

- Шынында да солай ма? - Леон сауал тастады.

- Иә.

- Менің сізбен тағы да кездесуім керек, - деді ол. - Менің сізге айтатын әңгімем бар...

- Не айтпақсыз?

- Бір... маңызды, мәнді мәселе... Иә, солай, сіз кетпегейсіз, ол мүмкін емес! Егер сіз білсеңіз ғой... Менің сөзіме құлақ асыңызшы... Қалай ғана мені түсінбедіңіз? Қалай ғана сіз аңғармадыңыз?..

- Сіз сондай керемет сөздер айттыңыз! - деді Эмма.

- Дегенмен, сіз ойнап айтасыз - ау! Жетер, жетер! Аяңыз, сізбен қайта кездесуге рұқсат етіңіз... Тек қана бір рет... бір ғана... жалғыз рет!

- Жә, олай болса!.. - Эмма мүдіріп қалды және дер кезінде есін жиып, айқайлап жіберді. - Бірақ бұл жерде емес!

- Қайда болса да сіздің қалауыңыз білсін!

- Қаласаңыз...

Ойланды да, ол шапшаң сөйлеп кетті:

- Ертең, сағат он бірде, шіркеуде.

- Келемін! - деп ол оның қолынан ұстай алды, бірақ Эмма босатып алды.

Екеуі де түрегеп тұр, ол - Эмманың арт жағында; кенет Эмма төмен қарады. - Леон сол сәт еңкейіп, оның желкесіне жабысып, ұзақ сүйді.

- Иә, сіз есіңізден айырылдыңыз! Сіз есіңізден айырылдыңыз!

Үзік-үзік және сыңғырлай күліп, сөзін қайталай берді, сол екі арада Леон оны сүйістің астына қалдырды.

Ақыр соңында Леон оған иығының үстінен көз салған - ол оның көздерінен құптау күткен тәрізді. Алайда, оның жанары қол жетпейтін асқақтықтан тайған жоқ. Леон есікке қарай үш адым шегінді. Табалдырыққа барып тоқтады. Дауысы дірілдей сыбырлады:

- Ертеңге дейін!

Эмма бас изеп, құс сияқты, келесі бөлмеге зып ете қалды.

Кешкісін Эмма Леонға ұзынсонар хат жазды және кездесудің жолын кесті, олардың арасындағының бәрі бітті; өздерінің абыройы үшін олардың енді қайтып кездеспегендері жөн. Бірақ хаттың аузын желімдеген соң, Эмmanın оның мекен-жайын білмейтіні есіне түсті және бұл оны шарасыздыққа әкеп тіреді.

"Ол кездесуге келеді, сонда өз қолыммен тапсырамын", - деп шешті. Леон таңертең терезені ашып, балконға шықты және әндетіп жүріп туфлин жалтыратып тазалап алды. Ол ақ шалбар, жұқа шұлық, жасыл фрак киіп, бет орамалына қалған иісмайын түгел құйып алды, сосын шаштаразға барып, табиғи жарасым беру үшін сол жерде шашын қопсытты.

"Әлі тым ерте", - шаштаразда ілулі тұрған көкегі бар сағатқа қарап ол осындай ойға келді: ол тоғызды көрсетіп тұрған.

Ол ескі сән журналын оқыды, сыртқа шығып, темекі тартты, үш көшеден өткен соң, енді уақыт болды санап, жедел басып шіркеуге бет алды.

Жаздың тамылжыған таңы болатын. Зергер көрмелеріндегі күміс бұйымдардың сәулесі күнге шағылысып тұр. Шіркеуге қиыс түскен күн сәулесі сұр тастардың сынған жерлерін жүзіп өтуде; аспанда шошак мұнараны айналып қарлығаштар ұшып жүр; шулы алаңда жаяу жолдардың жиегіне: котовик пен торғай тарысы дымқыл өсімдіктерінің арасында бей-берекет өскен: раушан, жасмин, нарцисс және тубероза гүлдерінің иісі аңқиды; алаңның қақ ортасында субұрқақ сылдыр қағады; айналасы үйме-жүйме үйілген қауынмен қоршалған үлкен шатырдың астында жалаңбас әйелдер шегіргүл гүлшоғын қағазға орап жатыр.

Жас жігіт гүлшоғын алды. Бұл оның әйелге арнап тұңғыш рет гүл сатып алуы; ол шегіргүлді иіскеді және бұл гүлді сыйлауға оған апармайтындай, өзіне арнап алғандай еріксіз маңғаздана қалды.

Алайда, оны көріп қалуы мүмкін екендігі есіне түсіп, ол адымдай басып

шіркеуге тартты.

Сол жақтағы есік ашылғанда қарсы алдындағы ортада "Биші Мәриямның" астында бас киімінің төбесіне қауырсын үкі таққан, қылыш асынып, шоқпар ұстаған, кардинал аяқты маңғаз сый тасушы тәрізді тұла бойы жарқырап есікші тұр.

Ол Леонның алдынан шықты және шіркеу қызметшілерінің балаларға қарап сөйлеген кезде жүздерінде пайда болатын мүләйімси - еркелету жымыысымен оған сұрақ қойды:

- Сіз, мырза, шамасы, шеттен келген боларсыз? - Біздің храмның көрікті жерлерін аралап көргіңіз келе ме?

- Жоқ, - деп жауап қайырды Леон.

Ол ірге жақтарды аралап шықты. Сосын папертке шықты. Эмма көзіне түспеді. Содан кейін ол тор жағына көтерілді.

Зәмзәм су құйылған ыдыстардан шошақ күмбездің төменгі жағы мен түрлі-түсті шынылардың кесектері қоса нефтің көлеңкесі көрініп тұр. Әшекей бөлшектері тостағанның мәрмәр жиегіне шағылысып, содан кейін еден тақтайшаларына түрлі-түсті кілем болып төселуде. Ашық тұрған үш есіктен үш жалпақ жолақ жарық созыла түсіп тұр. Храмның түкпір жағынан шіркеудің қоймашысы ауық-ауық әрі-бері өтіп жүр. Асығыс болған кездердегі барша діндар адамдар сияқты, ол да шоқынатын тақтың қарсысына біртүрлі қырын қарап, тізесін бүгіп отыра кетті. Хрусталь люстралар тып-тыныш ілулі тұр. Кейде ірге жақтан, қайдағы бір қараңғы түкпірден күрсініс лебі естілді және оның ізінше түсіріліп жатқан ауа тартқыштың тарсылы биік күмбезді жаңғырықтырып жіберді.

Леон қабырғаның іргесінде маңғаздана басып қыдырыстап жүр. Өмір ешқашан оны тап бүгінгідей шаттыққа бөлеген емес. Өзіне сыртынан көздерін тігіп, шығарып салғандарға ұрлана қарап абыржулы, ажарлы, ол келіп кіреді, сосын ол оның алтын жиекті көзілдірігін, қосетек көйлегін, әдемі бәтеңкесін көреді, өзінің мейлінше әралуан, таза әйелдік көркімен, ол бұрын көрмеген ізгілікке жол беретін айтуға тіл жетпейтін әсемдігімен оның алдынан шыға келеді. Күллі шіркеу оның айналасына зәулім биік жеке бөлме - будуар болып жайғасады, оның өз махаббатына ғибадат етуі үшін шіркеу күмбездері иіледі; түрлі түсті шынылар бұрынғыдан да жарығырақ жарқырап кетеді және оның бетіне сәуле түсіреді, темір ыдыс - кадильницалер періште секілді хош иісті түтіннің арасынан шыға келуі үшін жанып тұрады.

Алайда ол әлі келген жоқ. Ол орындыққа отырды және себетке ұстаған балықшылардың суреті салынған витражға көз алмай қарап қалған. Ол оны ұзақ, қадала қарады, балықтардың қабыршықтарын, киімдеріндегі түймелерін санады, ал ойы Эмманы іздеп шарқ ұрды.

Есікші алысырақта тұр және ішінен өзінің қатысусыз шіркеуді тамашалап тұрғаны үшін мына жігітке ызасы келген. Оның пайымдауынша, Леонның ұстанымы теріс, оның мұнысын ұрлыққа теңесе де, қасиетті нәрсені қорлау десе де болғандай.

Енді міне, шаршы тақтада жібек сусылы, қалпақтың жиегі мен қара жамылғы көзге шалынды... Өзі! - Леон орнынан атып тұрып, қарсы жүгірді.

Эмманың беті бозарып кетіпті. Ол жедел жүріп келеді.

- Оқып шығыңыз! - деп Эмма оған бір парак қағазды ұсынды. - Ой жоқ, керегі жоқ!

Ол қолын тартып алып, құдайдың үйіне кірді және тізерлей отыра қалып, шоқына бастады.

Бұл жәдігөйлік көрініс әуелі жас жігіттің зығырданын қайнатты, содан соң Эмманың тура андалуздік маркиз сияқты, жолығысуға келіп, бар пейілімен шоқынуға беріліп кеткенін өзгеше сүйкімділік санады, ол бәлкім соншама созылып кетсе керек, Леон ұзамай жалығып кетті.

Эмма шоқынды, немесе шындығында шоқынуға тырысты; оған осы қазір бір ой келеді; сосын шешім қабылдаймын деп үміттенген. Жоғарыдан келетін көмекке сенген ол сый сақтайтын ыдыстың жалтырын көзімен бойына сіңіріп, үлкен вазаларда тұрып гүл жарған аппақ түнгі сұлулардың хош иісін сорып алған және храм тыныштығына құлақ түрген, бірақ бұл тыныштық тек оның жүрегіндегі үрейді өршіте түсті:

Ақырында Эмма орнынан тұрды және екеуі сыртқа беттеді, кенет есікші алдарынан шығып, сауал берді:

- Сіз, ханым, шынында шеттен келген шығарсыз? Біздің храмның көрікті жерлерін тамашалағыңыз келмей ме?

- Жоқ! жоқ! - Леон айқай салды.

- Не себепті? - Эмма қарсылық көрсетті.

Ол өзінің бүкіл босаң рақымшылығымен Мария қызға, мүсіндерге, қабір тақтасына, сәл сылтауға жармасты.

"Бәрін рет-ретімен" түсіндіруге ниеті ауған есікші оларды кіреберістегі басқышқа ертіп апарып, күрзісімен ешқандай да бір жазуы мен әшекейі жоқ қара тас тақта төселген үлкен шеңберді көрсетті.

- Ал мына тамаша амбуаздық қонырау шеңбері, - есікші шаттана сөйлей бастады. - Оның салмағы мың пұт тартатын. Бүкіл Еуропада оның теңдесі жоқ-тын. Оны жасаған шебердің қуанғаннан жүрегі жарылып кетіпті...

- Кеттік! - Леон оның сөзін бөліп жіберді.

Есікші ілгері жүрді. Құдай - ананың маңайына жақындай бергенде ол бәрін кеңінен қамтитын, қызықтауға шақыратын белгі берді және жеміс-жидек бағын мақтанышпен көрсетіп, село қожайыны сияқты тағы да түсіндіре бастады:

- Мына тұрпайы тақтаның астында Пьер де Брезенің, сеньор де ла Варен және де Брисактің даңқты маршал Пуатье және мың төрт жүз алпыс бесінші жылы он алтыншы шілдеде Монлери түбіндегі шайқаста қаза тапқан нормандық губернатор марқұмдардың мүрделері жатыр.

Леон ернін тістелеп, аяқтарын кезек басып тұр.

- Сіздердің сол жақтан көріп тұрғандарыңыз, аты артқы аяқтан тік тұрған сауытпен құрсауланған рыцарь - оның немересі. Луи де Брезе, сеньор де Бреваль мен де Моншове, граф де Молеврие, барон де Мони тақтадағы жазу айғақтап тұрғандай, мың бес жүз отыз бірінші жылы жиырма үшінші шілде - жексенбі күні қайтыс болған сарайдың камергері, орден кавалері және ол да нормандық губернатор. Жоғарыға көрге түсуге даяр тұрған адам да - сол. Өмірдің өшкенін бұдан асырып бейнелеуге бола ма, - сіздердің пікірлеріңіз қалай?

Бовари ханым лорнетін көзіне таяп қойды. Леон оған көз алмай қарады, осынау тоқтаусыз және шын мәнісінде бөстекі әңгіме оны есінен тандырып тастағаны сондай - ол бірдеңе айтуға да, қандай да бір қимыл жасауға да тырысқан жоқ.

- Оның қасында, — от алдырған мәшине сияқты гид сөзін жалғастыра берді, - тізерлеп жылап отырған әйел: бұл оның Зайыбы Диана де Пуатье, графиня де Брезе, мың төрт жүз тоқсан тоғызыншы жылы туып, мың бес жүз алпыс алтыншы жылы қайтыс болған герцогиня де Валентинуа. Сол жақта бөпесін ұстап тұрған қасиетті ана. Енді мына жаққа қараңыздар - мынау Амбуаздардың моласы. Екеуі де руандық архиепископтар және кардиналдар. Міне мынау Людовик Он екіншінің тұсында министр болған. Ол соборға көп қамқорлық жасаған адам. Кедейлерге отыз мың экю алтын ақша таратып беруді өсиетіне жазып қалдырған.

Бір сәт те ауыз жаппай сөйлеген есікші Леон мен Эмманы ризницаға итере - митере кіргізіп жіберді және іші толы балюстраларды ығыстырып жіберіп, баяғы бір замандарда, нашар мүсін болғандығы ықтимал дәу тасты көрсетті.

- Бір замандарда, - терең тыныс алған есікші сөзін жалғастырды, - бұл Англияның королі және Нормандияның герцогі Арыстан Жүрек Ричардтың зиратының басында тұрса керек. Мұны осындай күйге түсірген, мырза кальвинистер. Олар зұлымдықпен оны жерге, епископтың креслосының астына көміп тастаған. Қараңыздар, мына есік арқылы жоғары мәртебелі

дінбасы өз бөлмесіне өтеді. Енді Жеңімпаз Георгий жеңген айдаһар бейнеленген витражға көз салыңыздар.

Осы кезде Леон асығыс-үсігіс қалтасынан күміс тиын алды және Эмmanın қолынан ұстай алды.

Есікші сілейіп тұрып қалды - мезгілінен ерте жасалған мырзалықтың себебін ол түсінген жоқ: шеттен келген бұл кісінің әлі де көретіндері көп еді ғой. Сондықтан да ол оның артынан айқай салды.

- Мырза! Ал мұнараның төбесі ше! Төбесі ше!

- Болды, қызметіңізге рақмет. - Леон жауап берді.

- Бекер, мырза! Оның биіктігі төрт жүз қырық футқа тең, ол египеттік пирамидалардың ең үлкенінен бар болғаны тоғыз фут қана аласа. Ол тұтас құйылған, ол...

Леон зытып келеді. Соборда өткен екі сағаттың арасында тасқа айналып кеткен оның махаббаты, енді осынау жұқа пештің ұзыннан-ұзақ созылған торды кесіп, қысқартылған тұрбасы әдемі камин әдемі камин арқылы ұшып кетіп жатқан түтін тәрізді собордың үстінде көрініп тұрған тұрбасы делқұлы мысшының ерсі ермегі сияқты болып көрінген.

- Біз қайда бара жатырмыз? - Эмма сұрақ берді.

Леон жауап қайтарудың орнына жүрісін жеделдетті және Бовари ханым саусағын зәмзәм суға әлдеқашан малып алған кезде, олардың арт жағынан таяқтың баяу тырсылы үзіп кетіп тұрған қатты ырсыл естілді. Леон бұрылып артына қарады.

- Мырза!

- Тағы немене?

Есікші құлап қалмас үшін қарнына тіреп қойып, жиырма томға тақау кітап әкеле жатыр екен. Бұлар "Собор туралы еңбектер" екен.

- Есалаң! - Леон күңк ете қалды да, сыртқа жүгіріп шықты. Басқышта көше баласы тентектік жасап тұр екен.

- Маған арбакешті шақырып келші!

Бала Катр Ван көшесімен жебедей ұшты. Леон мен Эмма бірнеше минутқа көзбе-көз оңаша қалды және екеуі де ептеп ұялып тұрған.

- Аь, Леон!.. Мен, тегі, не істерімді білмеймін... Маған болмайды...

Ол қылымсыды. Сосын байсалды сөзге көшті:

- Түсінесіз бе, бұл өте қисынсыз нәрсе!

- Неге? - Леон қарсылық білдірді. - Парижде бәрі де осылай! Эмма үшін бұл нағыз салмақты дәлел еді.

Ал арбакеш көрінер емес. Леон ол тағы да шіркеуге кіріп кете ме деп қорықты. Ақыры арбакеш те келді.

- Ең болмаса солтүстік жақтағы есіктен шығыңыздаршы! - Оларға табалдырықта тұрған есікші айғай салды. - Өлгеннің тірілгенін, Қорқынышты сотты, жұмақты, Дәуіт патшаны және отқа өртенген Күнәкарларды көресіздер.

- Қайда барасыздар? - Атқосшы сауал берді.

- Қайда барсаңыз да еркіңіз! - Эммануэли арбаға отырғызып жатып Леон жауап қайырды.

Сөйтіп ауыр жүк арба жолға шықты.

Ол Үлкен көпір көшесімен жүріп отырып, Өнер алаңын, Наполеон жағалауын, Жаңа көпірді кесіп өтті және атқосшы Пьер Корнелдің мүсіні алдына келіп, атын тоқтатты.

- Кеттік! - Іштен айқайлаған дауыс естілді.

Ат жұлқына тартып және Лафайет көшесінің бұрышынан басталатын таудың етегін іле -міле вокзалға қарай шоқырақтап шаба жөнелді.

- Жоқ, тіке тарт! - деп айғайлады сол баяғы дауыс.

Қала қақпасынан шығысымен ат биік қарағаштар отырғызылған жолмен желе жорта жөнелді. Арбакеш маңдайын сүртіп, тері фуражкасын тізелерінің арасына қысып алды, өзен жаққа бұрылды да, көгалдың қасынан, жағалаумен атын айдап ала жөнелді.

Экипаж біраз уақыт тас төселіп, арқандай созылған жолмен өзен жағалай жүрді, ал содан кейін Уаселге жақын аралдардың ар жағын ұзақ айналды.

Әйтсе де кенет ат Катрмар, Сотвиль, Гранд - Шоссе арқылы Эльбеф көшесімен шаба жөнелді және үшінші рет Ботаникалық баққа келіп тоқтады.

- Қойшы, кәне кеттік! - Сол баяғы дауыс енді ызалана айғайлады.

Орнынан қайта қозғалған экипаж Сен - Север арқылы, Кюрандье жағалауы арқылы, Мель жағалауы арқылы тартып кетті де, тағы да көпірден, сосын Марсов алаңынан және қара куртка киген қариялар күнге

кыздырынып, қыдырып жүрген, көк жасыл тауда көсіліп жатқан аурухана бағының қасынан жүріп өтті. Сонан соң Буврёйль бульварымен көтеріліп, Кошуаз бульвары және Қалалық ылдига дейін күллі Мон - Рибудені аралап өте шықты.

Сосын арба кейін бұрылды және содан кейін ешқандай мақсатсыз және бағдарсыз, басы ауған жақпен әлі де ұзақ уақыт шарлады. Олар Сен - Поль және Лекюр орамдарынан, Гарган тауынан, Руж - Марға, Гайярбуа алаңынан, Маладрери көшесінен, Динандери көшесінен, қасиетті Роман, қасиетті Вивиан, қасиетті Маклу, қасиетті Никеза шіркеулерінің қасынан, кеденнің қасынан, төменгі ескі мұнараның қасынан, Труа - Пип пен Бас зираттың қасынан көрінген. Арбакеш ауық-ауық кабактарға өз отырғышынан күдер үзе көз тастайды. Ол тыным таппай жүре берудің қандай құмарлық екенін түсіне алмаған. Оның бірнеше мәрте тоқтағысы келген, алайда сол сәтінде айбарлы айқай естіді. Сол кезде ол өзінің ақ көбіктері шыққан қос мәстегін шықпыртуға қайта кірісетін және енді соққыдан сақтанған жоқ жол таңдаған жоқ, сөйтіп жүріп мезгіл - мезгіл бірдеңені басып кете берді; сары уайымға салынып, оның шөлдеп, шаршап, жабығып жылағысы келді.

Ал бөшкелер мен арбалардан ыбырсып кеткен жағалаудан, күллі көшелерден, жол қиылыстарынан қала тұрғындарының назары шет жерлерде бұрын болып көрмеген көрініске - тоқтаусыз айнала берген, пердесі жабылған, түк көрінбейтін табыт сияқты, толқынға тербелген кемеше, екі жағына шайқала берген күймеге ауған.

Тек бір жолы, қала сыртында, тал түсте, күміс жалатылған ескі фонарьды күн сәулесінің жарығы ерекше күйдірген кезде, сары кенеп перденің астынан сыртқа жалаңаш қол шықты және қағаздың ұсақ қиқымдарын шашып жіберді, оларды жел қағып алып, жан-жаққа ұшыра жөнелді де, сосын гүлденген беде алқабына ақ көбелек болып қона бастады.

Арба Бовуазин орамының бір тұйық көшесіне тоқтаған кезде сағат алты шамасы болатын; одан бетперде киген әйел шықты да, жан-жағына жалтақтамай, ілгері қарай кете барды.

II

Қонақүйге оралған Бовари ханым, алаңнан дилижансты көре алмай танданды. Ивер, оны елу үш минут күтіп, кетіп қалған.

Оның, шынында, асығатындай түгі де жоқ, алайда ол Шарльға бүгінгі күннің кешінде үйіне қайтуға уәде берген. Шарль оны тосып отыр, ол енді көпшілік әйелдер үшін опасыздығының жазасы және оның өтеуі де болатын ана бір бас ұратын жасықтықты сезінді.

Ол заттарын тез жинастырып, есептесті де, тура осы жерден - ауладан

кабриолет жалдап алды да, көшірді асықтырып, жігерлендіріп, уақыт қанша екенін, қанша жер жүретіндерін, сәт сайын сұрап, ақыр соңында Кенкампуаның шетінде "Қарлығашты" қуып жетті.

Бір бұрышына сүйеніп, көзін жұмып, мызғып кеткен ол дилижанс таудан түскен кезде көзін ашып алды; осы кезде ол ұстахана қасындағы сағаттың түбінде тұрған Фелиситені тіпті алыстан көрді. Ивер аттың басын ұстап тұр, ал аспаз өкшесін көтеріп, терезеден құпиясын сыбырлап айтты:

- Ханым, тура Оме мырзаға барыңыз. Өте маңызды іс.

Қалада, әдеттегіше, бәрі тып-тыныш еді. Жаяу жолдарда көбіктері қызарған шаралардан бу шығып жатыр: тосап қайнататын мезгіл еді, бүкіл Ионвиль одан бір жылдық қор жасап жатқан. Алайда дәріхана алдында ең үлкен шарасы бар мұржасыз темір пеш тұр екен; ол өзінің көлемі жөнінен басқалардың бәрінен асып түсетін - жеке адамдардың қисынсыз тілектеріне қоғамдық сұраныс үстем жасауға тиіс болатыны сияқты, дәріхана жанындағы зертханада тұрғындар үйіндегі асүйден үлкен болуға тиіс.

Эмма үйге кірді. Үлкен кресло аударылып тасталыпты, тіпті Руан шамшырағының өзі еденде, екі келсаптың ортасында шашылып жатыр. Эмма асүйдің есігін итеріп қалғанда, қарақат, құмшекер, шақпақ қант салған саз құтылардың арасынан, үстел үстіндегі таразылар мен отқа қойылған шаралардың арасынан кеңірдектеріне дейін жететін белдемше киген және қолдарына қасық ұстаған кішкентайынан үлкеніне дейінгі барлық Омелерді көрді. Басы салбырап Жюстен тұр, ал фармацевт оған айқайлап жатыр,

- Сені қоймаға жіберген кім?

- Не болды? Мәселе не туралы?

- Мәселе не туралы? - дәріханашы сөзін іліп әкетті. - Біз тосап қайнатып жатырмыз. Тосап бұрқылдап қайнап жатыр. Оның сұйығы өте көп болып кетіпті де, ол тасып - төгіліп қалатын болған соң мен тағы бір шара әкелуді тапсырдым. Сонда мынау жалқау, кер жалқау менің зертханамдағы шегеде ілулі тұрған қойманың кілтін алыпты!

Оме мырзаның айтып отырғаны дәріхана аспаптары мен дәрі- дәрмек үйіліп жатқан шатырдың астындағы тар бөлме. Ол онда жиі-жиі жалғыз өзі отыратын және сағаттар бойы зат белгі жапсыратын, шыны сауыттарды ауыстырып құятын, орап байлайтын. Сөйтіп ол бұл тар бөлмені қойма деп емес, нағыз бір ғибадатхана деп қарайтын, өйткені өз қолымен жасалған ірі және ұсақ домалақ дәрі, нәр, жараны байлайтын, жараға себетін дәрі - дәрмек пен жабдық сол жерден шығатын және оның атын алыс - жақын төңірекке түгел жайған. Өзінен басқа жан баласының ол ғибадатхананың табалдырығынан аттауға хақысы жоқ-тын. Оме мырзаның оны қастерлейтіні сондай, тіпті оның ішін өзі сыпыратын. Бір сөзбен айтқанда,

жұрттың бәріне есігі ашық дәріханада ол өзінің атаққұмарлығын алдандырса, ал қойма болса оған өзімшілдің алаңсыздығын бойына жинап, өзінің көңілі сүйген жұмысына кірісетін баспана қызметін атқаратын. Жюстеннің бұл ұшқалақ әрекетін құлақ естіп, көз көрмеген оспадарлық деп бағалауы осы себептен. Ол қарақаттан да гөрі қызарып, әлі айқайлауда:

- Иә, қойманікін! Қышқылдар мен улы сілтілердің кілтін! Басы артық шараға бас салған. Қақпағы бар шара. Енді мен, бәлкім, оны ғұмыр бойы пайдаланбайтын шығармын! Біздің өнеріміздің нәзіктігі сондай, бұл жерде әрбір ұсақ-түйектің де мәні бар! Сайтан алғыр-ау, осындай заттарды түсіну керек қой, тегі, шын мәнінде фармацевтиканың қажеттілігіне арналған затты үй шаруасының қажеттігіне пайдалануға болмайды ғой. Бұл бәрібір семіртілген тауықты қандауыр пышақпен сойғанмен бірдей, бұл бәрібір, егер де судья...

- Жә, тынышталшы! - деді Оме ханым.

Аталиа оны сюртугінің етегінен тартып:

- Әке! Әке!

- Аһ, сайтан! Мені қалдырып кетіндерші, қалдырып кетіндерші! дәріханашы басылар емес. - Сенің одан да, шынын айтайын, дүкенші болғаның жақсы еді ғой! Несі бар, бәрін шетінен қирата бер! Сындыр! Ұр! Сүліктерді босатып жібер! Жалғызтікенді өртеп жібер! Шыны сауыттарға қияр маринадта! Жара таңғыштарды жырт!..

- Сіз маған... - Эмма сөз бастай берген.

- Қазір!.. Сен неге тәуекел еткенінді білесің бе?.. Сен сол бұрыштағы үшінші сөреден ештеңе байқамадың ба? Айт, жауап бер, бірдеңе деп ақиқатын айт!

- Біл.... Білмеймін, - жасөспірім былдырлады.

- Аһ, сен білмейді екенсің ғой! Ал мен білемін! Сен сары балауыз құйылған көк шыны құтыны, мен өз қолыммен "қауіпті" деп жазып қойған ақ ұнтақ салған құтыны көрдің! Оның ішінде не барын сен білемісің? Күшәла! Ал оған сенің қолың тиіп кетті! Сен оның қасында тұрған шараны алдың!

- Күшәла! Қасында тұрған? - Оме ханым қолын соғып, айқайлап жіберді.

-Ә, сен біздің бәрімізді улауың мүмкін еді ғой!

Сол кезде, барлық балалар іштері қатты ауырып кеткенін сезген сияқты қосыла бақыра бастады.

- Әлде науқасты улау керек пе?- Дәріханашы сөзін жалғастырды. - Сен,

немене, менің сотқа тартылуымды тіледің бе? Мені эшафотқа алып кетсін дедің бе? Өзімнің мол тәжірибелігіме қарамастан, заттарды сақтауда қандай құнтты екенім әлде саған беймәлім бе? Менің мойнымда қандай жауапкершіліктің барын ойлағанның өзінде менің үрейім ұшады! Үкімет бізге қысым көрсетеді, біздегі қисынсыз заңнама - біздің басымызға үнемі төніп тұратын да сол дамокл семсері!

Эмма өзін неге шақыртқанын да сұрамады, ал фармацевт толқудан дем ала алмай қалса да бәрібір бақыра берді:

- Біздің қайырымдылығымызды сен қалай өтейсің? Сен менің нағыз әкелік қамқорлығыма, міне қалай ризашылық білдіріп жүрсің? Егер де мен болмасам, сенің күнің не болар еді? Сен өзіңнің тіршілігіңді көз алдыңа елестетіп көрдің бе? Кім асырап, тәрбиелеп, киіндіріп жүрген, уақыт өте келе сенің қоғамнан сыйлы орын алуыңа бәрін жасап жүрген кім екенін білесің бе? Бірақ ол үшін қан сорпаң шыққанша, былайша айтқанда мұрныңнан шаншылып еңбектенуің қажет. *Fabricando fit faber age quod agis* [Шеберді шыңдайтын еңбек, қалай жасау керек (лат).] болса, дәл солай жаса.

Ол ызаланғаннан латынша сөйлеуге көшті. Егер ол білетін болса, онда қытайша да, және гренландша да сөйлеп кетер еді. Ол өзінің ойындағы жан сырын түбіне дейін жасырмай айтатын жағдайда болатын - осы сияқты мұхиттың дауыл кезінде балдырларды да, өзінің түпсіз тұңғығындағы құмын да жақын жағалауға лақтырып тастайтыны белгілі.

- Мен сені тәрбиелеуге алғаныма қатты өкінемін! - Фармацевт өршелене түсті. - Күл-қоқыстың, кедейліктің ортасында өстің - сол жерде мақсатсыз өмір сүре беруің керек еді. Сенен бақташыдан басқа ешкім шықпасы шындық. Сен зат белгінің өзін жөндеп жапсыра алмайсың! Ал менің арқамда әзірге - мәзір күн кешіп жатырсың, үріп ішіп, шайқап төгіп жүрсің?

Эмма ақырында Оме ханымға бұрылып:

- Сіздер мені шақырдыңыздар ма?..

- Әй, құдай-ай! - Қапалы кейіптегі мейірімді әйел оның сөзін бөлді. - Тіпті, сізге қалай айтарымды да білмей тұрмын... Қырсық шалғанда!

Ол сөзін аяқтаған жоқ. Дәріханашы әлі де болса найзағайдай шартылдап, зәрін шашып ашулануда:

- Тазала! Жу! Апарып таста! Ал кәне, тездетсеңші!

Осы сөздерді айтып, ол Жюстенді сарт еткізіп салып қалғаны сондай, оның қалтасындағы кітабы түсіп қалды.

Бала еңкейді. Фармацевт оның алдын орап, кітапты жерден көтеріп қарады да, көзін бақырайтып, аузын ашты.

- Ерлі-зайыптылар... махаббаты! - Ол әдейі даусын соза оқыды.

- Жақсы! Өте жақсы! Ғажап! Суреттері де қоса берілген! Жоқ, бұл нағыз шектен шыққандық!

Оме ханым қасына жақындады.

- Жанасушы болма!

Балалардың суреттерді көргісі келіп кеткен.

- Көздеріңді жоғалтыңдар! - Әкелері өктем дауыспен айтты.

Фармацевт біршама уақыт ашық кітапты қолына ұстап, демін ауыр алып, бет әлпеті түгел қызарып кетіп, көзін ойнақшытып ерсілі-қарсылы сенделіп жүрді. Сосын өз шәкіртіне бетпе-бет келіп және қолын айқастырып:

- Демек, мұның үстіне сен бұзылған болып шықтың ғой, бейшара бозбала? Байқа, сен сенімсіз жолда жүрсің? Ал сен, мына сұмпайы кітаптың менің балаларымның қолына түсіп, жарамсыз қылық ұшқынын түсіруі, Аталияның пәк жанын былғауы, Наполеонды аздыруы, ол кішкентай бала емес қой, осы жөнінде ойладың ба?.. Сен маған кепілдік бере аласың ба?..

- Тыңдаңызшы, Оме мырза. - Эмма жалына бастады, - сіздің маған бірдеңе айтқыңыз келді ғой...

- Өте дұрыс, ханым... Сіздің қайын атаңыз қайтыс болды!

Шын мәнісінде, аптаның үшінші күні Бовари қария орындықтан тұра бере, миына қан құйылып кетіп, кенеттен қайтыс болған. Эмmanın көңілшек болмысына қамқор болуға шамадан тыс тырысқан Шарль Оме мырзаға осынау суық хабарды мүмкін болғанша абайлап жеткізуді тапсырған.

Фармацевт әрбір сөзін алдын ала ойланып, жинақтап, қырнап, ырғақтап алған, сөйтіп құнттылық, сыпайылық, біртіндеп өту, сөз қолданысының көркемдігі жөнінен оның сөздері, шын мәнінде нағыз өнер туындысы болып шықты, алайда соңғы сәттерде ашу оның бүкіл шешендігін шашып тастады.

Эмма жағдайдың жай-жапсарына көңіл аударған жоқ, ол кетіп қалды да, ал фармацевт Жюстенді қайта әшкерелеуге кірісті. Ол әйтсе де біртіндеп сабасына түсіп, тақиясымен желпініп, енді әкелік жанашырлықпен ақыл айтуға көшті:

- Мен бұл кітап барлық жағынан зиянды дей алмаймын. Оны жазған дәрігер. Оның еңбегінде бірқатар ғылыми қағидалар бар және оны еркектің білгенінің артықтығы жоқ. Алайда, әр нәрсе өз уақытында, әр нәрсе өз уақытында! Нағыз еркек болып ержетесің, мінезің қалыптасады - содан кейін не істесең де еркің!

Шарль Эмманы тосып отырған. Есікті қаққан сәтте ол құшағын жайып, оған қарсы жүгіріп, жылап-сықтап жүріп, сөйлей бастады:

- Аһ, менің қымбаттым!..

Оны сүймек болып ептеп еңкейе берді. Алайда оның ернінің тиіп кеткені Эммаға басқа адамның сүйістерін есіне түсіріп, содан соң оның тұла бойы түгел дір ете қалып, жүзін алақанымен жаба қойды.

Әйткенмен де ол есін жиып, жауап қайырды:

- Иә, мен білемін, мен білемін...

Шарль оған шешесінен келген хатты көрсетті, онда ешбір мәймөңкесіз болған жағдайды хабарлапты. Ол тек күйеуінің өлер алдында шоқынбағанына өкінішін білдіріпті: ол Дудвиледе, көшеде, кофехананың табалдырығында, өзінің бірге оқыған жолдастары -отставкадағы офицерлермен көңіл көтергеннен кейін қайтыс болыпты.

Эмма хатты Шарльға қайтарды. Түстік кезінде ол сыпайылық сақтап, тамаққа тәбеті шаппаған кісі бола қалды. Шарль оны айтқанына көндіре бастады - содан кейін ол еш қысылып - қымтырылмай тамақ жеуге кірісті, ал Шарль қайғы басқан кейіпте оның қарсы алдында қимылсыз отыр.

Ол ауық-ауық басын көтеріп, Эммаға ұзақ және қайғылы көз тастады.

- Оны ең болмаса бір көрсем ғой, шіркін! - Шарль күрсіне тіл қатты.

Эмма тым-тырыс отыр. Ақырында, бірдеңе айту керектігін түсінген ол сұрақ қойды:

- Сенің әкеңнің жасы қаншада еді?

- Елу сегізде.

- Ә!

Осымен әңгіме бітті.

Шарль ширек сағаттан кейін сөзге келді.

- Байғұс анам - ай! Енді оның күні не болмақ?

Эмма иығын қиқаң еткізді.

Шарль оның үнсіздігін оған ауыр тиіп отыр деп түсінді, оның алдамшы қайғысына көңілі босап, ескі жарасының аузын ашпауын ойлап, өзін күштеп, ол да үнсіз отыр. Ақыр соңында ол өзін қолға алып, сұрақ қойды:

- Саған кешегі кеш ұнады ма?

- Иә.

Дастарқан жиналса да Шарль да, Эмма да орындарынан тұрған жоқ. Ол күйеуіне көз айырмай қарады, осы бір біркелкі көрініс оның жүрегінен оған деген аяушылықтың соңғы сарқынын аластады. Шарль оған ажарсыз, әлсіз, түкке керексіз, қысқасын айтқанда -толық мүсәпір адам болып көрінді. Одан қайда қашып құтылмақшы? Кеш осыншалық ұзаққа созылар ма? Тура апиын ішкен кісіше Эмманың жүріс-тұрысын бірдеңе тырп еткізбей қойды.

Ауызүйден балдақтың тықылы естілді. Бұл бикенің заттарын әкелген Ипполит болатын. Оны еденге жинап қояр алдында, ол өзінің ағаш аяғымен аса қиналып ширек шеңбер жасап шықты.

"Ал ол бәрін де ұмытыпты!" - Бақытсыз мүгедектің жирен шашынан маңдайына ірі тер тамшылары төгіліп жатқанын көргенде Эмма күйеуі туралы осылай ойлады.

Бовари ұсақ-түйек тиын іздеп, әмиәнін ақтарып отыр. Ол шамасы мына адам ажарының өзі оны соншалық қорлайтынын, оның түзелмейтін қабілетсіздігінің бейнесін жазғырудан тұратындығына есеп бермеген болар.

- Қандай әдемі гүлшоғы! - деді каминде тұрған Леонның шегіргүлін көзі шалған емші.

- Иә, - Эмма немқұрайлы үн қатты. - Мен оны бүгін бір... бір қайыршыдан сатып алғанмын.

Шарль гүлшоғын қолына алып, шегіргүлді ақырындап иіскей бастады, оған жанасуы оның жылаудан қызарып кеткен көздерін шарадай ашты. Эмма табан астында гүлшоғын қолынан жұлып алып, суға салып қойды.

Келесі күні ханым Бовари - ана келді. Ол ұлы екеуі ұзақ көрісіп, ағыл-тегіл көз жастарын төкті. Эмма үй шаруасын сылтауратып, шығып кетті.

Тағы бір күннен кейін қаралы күнмен айналысуға тура келді. Екі әйелде жұмыс қобдишаларын алып, өзен жағасындағы үйшікке келіп жайғасты.

Шарль әкесін ойына алды және оған қайғырғанына өзі де қайран қалды, бұрындары оған онша жаны жақын еместей көрінетін. Ханым Бовари - ана өзінің күйеуі туралы ойлады. Ол енді өзінің ерлі-зайыпты өмірінің тіпті ауыр күндерін де қуана-қуана қайтарып алар -ақ еді. Баяғыдан бері еті

үйреніп кеткендеріне ойланбай қынжылу бәрін жақсартып жіберді. Оның қолындағы ине дәйім жалтылдып, ал ауық-ауық кемпірдің жүзін жас жуып, мұрынының ұшына іліне берді. Эмма тек осыдан екі тәулік бұрын ғана Леон екеуі жарық дүниенің бәрінен оңашаланып, зор сүйіспеншілікпен бір-біріне көздері тоймай қарап отырған. Ол өткен күннің болмашысына дейін егжей-тегжейлі есіне түсіруге тырысты. Алайда оған енесі мен күйеуінің отырғаны кедергі келтірді. Оның ешнәрсені естігісі де, ештеңені көргісі де келмеген; ол өз сезімінің бүтіндігін бұзудан қорықты, дегенмен оған қарамастан оның сезімі өзінен-өзі сыртқы әсердің қысымымен біртіндеп сөйле бастаған-тын.

Эмма көйлектің астарын сөгіп жатты да, оның маңайы қиыққа толып кетті. Кемпір бас алмастан қайшысын сақылдатып жатыр, ал қазір халат орнына жүретін, жіптен тоқылған туфли және көне қызыл қоңыр түсті сюртук киген Шарль қолдарын қалталарына салып және ол да жұмған аузын ашпай, тырс етпей отыр. Ақ алжапқыш байлап алған Берта жолға төсеп тасталған құмды күрегімен тырмалап жүр.

Кенет қақпа ашылып, алыпсатар Лере мырза кіріп келді.

Ол "қайғылы жағдайға байланысты" өз қызметін ұсынуға келіпті. Эмма өзіне ештеңенің де қажеттілігі жоқ сияқты жауап берді. Алайда көпеске бұл сөз ешқандай әсер етпеді.

-Кешіріңіз, кең пейілмен! - деді ол Шарльға, - бірақ менің сізбен оңаша сөйлесуім керек. -Және дауысын бәсеңдетіп сөзін жалғастырды: - Ана бір іс жөнінде... Есіңізде ме?

Шарльдың құлағына дейін қызарып кетті.

- Аһ, иә!.. Дұрыс, дұрыс! - Ол міңгірледі және абыржыған кейіппен әйеліне бұрылып қарады: Ал сен ше... сен істей аласың ба, қымбаттым?..

Эмма, шамасы оның не сұрап тұрғанын түсінген сыңайлы. Ол шапшаң орнынан тұрды, ал Шарль анасына айтты:

- Бұл түк те емес. Қайдағы бір күнделікті тұрмыстың ұсақ - түйегі.

Сөгіс естуден қауіптенген ол шешесінен вексель жөніндегі бүкіл оқиғаны жасырып қалды.

Эмма мен Лере мырза екеуі оңаша қалған бетте, ерекше амал күтпей-ақ оны мұрагерлікке ие болуымен құттықтады, ал содан соң әңгімені басқа тақырыпқа бұрды: жеміс ағаштары туралы, егін туралы, өзінің денсаулығы туралы, ал оның денсаулығы «жақсы да емес, жаман да емес, орташа» болатын. Оның денсаулығы неліктен жақсы болсын! Оның азабы көп, ол туралы ащы тілділер қанша дабырласа да, бәрібір ол біріне-бірін әрең жалғастырып жүр.

Эмма оның сөзін бөлген жоқ. Ол осы екі күннің ішінде адамдарды көрмей іші пысқан!

- Ал сіз, тіпті жазылып кетіпсіз ғой! - деп Лере сөзін жалғады. - Сол кезде сіз үшін күйеуіңіз қаншама ішқұса болды. Мен өз көзіммен көрдім. Ол сондай сүйкімді адам. Ол екеуіміздің арамызда ыңғайсыз жағдайлар болса да!

Эмма атап айтқанда оның қандай екендігін сұрады; Шарль оның сатып алған заттарын білгенде қалай таң-тамаша қалғанын оған айтпағанын ескерте кеткен жөн.

- Ә, сіз білесіз ғой! - Лере саңқ етті. - Бәрі сіздің қыңырлығыңыздың, шамадандарыңыздың әлегі.

Қалпағын көзіне түсіріп, қолдарын артына қайырып, күлімдеп және ысқырып, ол оның бетіне міз бақпай қарады. Оның басы қатты, ол шынымен бір нәрсеге күдіктене ме?

- Ақыр соңында ол екеуіміз түсіністік, - ол қайтадан сөз бастады. - Мен қазір де оған достық көңілмен келісім ұсынуға келдім.

Оның айтпағы вексельді қайта жазу; одан арғысы Бовари мырзаның өз ырқында. Оның өзінің алаңдамағаны жөн, онсыз да басы қатып жүр.

- Ол бұл шаруаны басқа біреуге жүктесе жөн болар еді мысалы ең болмаса сізге. Ол тек қана сенімхат жазып берсе болды, ал біз сіз екеуіміз істі тындырамыз ғой...

Эмма дымды түсінген жоқ. Лере тым-тырыс қалды. Сосын ол саудасы туралы әңгімеге көшті де, кенеттен Эмmanın одан міндетті түрде бірдеңе алуы керектігін білдірді. Ол оған он екі метр көйлектік қара барез матасын жібермекші.

- Сіздің жақсы болғаныңыз үй ішіне де жақсы. Ал сізге сапарға шыққанда киетін көйлек керек. Мен оны бір көргеннен-ақ түсіндім. Менің көзім көреген.

Матаны ол жіберген жоқ, өзі әкеліп берді. Бірсыпыра уақыт өткен соң, дұрыс өлшеп беруге қайта келді. Ол содан соң әртүрлі сылтаумен кіріп-шығуды жиілетті және әр кезде сыпайылық, кішіпейілділік, Оме айтатындай жағымпаздық көрсетіп, Эммаға сенімхат туралы бірер ауыз сөз айтып, сыбырлай салу орайынан айырылып қалмауға тырысты. Ол вексель туралы ләм-мим деген жоқ. Эмма да оны есіне алмады. Ол сырқатынан айыға бастаған кезде, Шарль оған бұл туралы шет жағалап айтқан, бірақ Эмmanın ол кезде қамықтыратын ойлар еңсеріп алғандықтан, Шарльдың ишарасы қас-қағымда оның басынан ұшып кеткен. Ол жалпы әзірге ақша жайында әңгіме қозғауды артық көрді. Енесі бұған таңданған болатын және

мұндай өзгерісті Эмманың ауырған кездері пайда болған діншіл көңіл күйіне жатқызған.

Алайда, енесі кеткен бойда Эмма Бовариді өзінің іскерлігімен тандандырды. Ол оған бірде мәліметтерді анықтауды, бірде кепіл төлемді тексеруді, ашық саудада өз қожалығын сатудың иә болмаса айтпай-ақ өзіне қарыз алудың қайсысы пайдалы екенін бағамдауды ұсынды. Ол орынды және орынсыз арнайы қалыптасқан сөздерді қолданып, ақша араласқан іске айрықша ұқыпты болу керек, бәрін алдын ала болжау керек, болашақ туралы ойлау керек жайында көпірме сөздер айтты, мұрагерлік құқығын алуға байланысты бір қиыншылық екінші қиыншылыққа жалғасты, сөйтіп ақыр соңында ол Шарльға "өндіріс қарыздарын, вексельдерді беру және біреуге тапсыруға, кез келген соманы төлеуге және тағы басқаларға қожайындық ету мен басқару жөніндегі" сенімхат үлгісін көрсетті. Лере мырзаның сабағы Эмманың пайдасына шықты.

Шарль аңғырттықпен бұл қағаздарды оған кім бергенін сұрады.

- Гильомен, — деп Эмма жауап қайырды және беті бүлк етпестен сөзін жалғастырды. - Мен оған сенбеймін. Жалпы нотариустарды жұрт мақтамайды. Ақылдасу жөн болар еді... Бірақ біз тек қана таныспыз. Жоқ, ешкіммен де!

- Леон болмаса... - Шарль ойланып барып айтты.

Оған жазуға болар еді, бірақ бұл өте күрделі іс. Эмма Руанға өзі барып қайтатынын айтты. Шарль ризашылығын білдірді, бірақ келіскен жоқ. Эмма өз айтқанынан қайтпады. Өзара әдептілік сақтағанымен, Эмма ашуының қалжың еместігін түрінен байқатты.

- Қойшы, өтінемін, мен бәрібір барамын! - деп міңгірледі ол.

Келесі күні-ақ Эмма "Қарлығаштың" қызметіне сүйеніп, Леонмен ақылдасуға Руанға кетті. Ол он да үш күн болды.

III

Бұл қуанышқа, рақатқа, кереметке толы күндер - нағыз бал айы болатын.

Эмма мен Леон "Булонь" қонақүйінде, жағалауда тұрып жатты, терезе қақпағы жабық, есік жабық, еденде гүл, таңертеңгілік мұз салған шырын...

Кешке таман олар жабық қайық алатын да, кешкі тамақтарын аралға барып ішетін.

Бұл доктарда кеме корпустарын жөндеушілердің балғалары солқылдап жатқан мезгіл еді. Ағаштардың арасында қарамай түтіні будақтап жатыр, ал су бетінде флорентиялық қаланың табағына ұқсас батқан күннің алқызыл шапағына шағылысып әркелкі шайқалған аумақты май дақтары жүзіп жүр.

Қайық жағаға тақап байланған баркастың ұзын да көлбеу шынжыр арқандарын жанай өтіп, ағыс ыңғайымен жүзіп барады.

Қаланың у-шуы, оның ішінен арбалардың сықырын, дауыстарды, палубадағы иттердің үргенін айыруға болатын, бірте-бірте алыстап бара жатты. Эмма қалпағының бауын шеше бастады да, қайық көп ұзамай аралға келіп тұмсық тіреді.

Мейрамхана есіктерінде су қарайтып жіберген балықшылар ауы кептіруге ілінген. Эмма мен Леон төменгі қабаттың бір бөлмесіне жайғасып, қуырылған картоп, қаймақ, шиеге тапсырыс берген. Сосын көгалға аунап, теректің түбінде тұрып сүйісті. Бұл жерде олар екі Робинзон сияқты мәңгі ғұмыр сүретіндей, екеуіне сондай жақсы болатын, бүкіл әлемде бұл аралдан артық жер бар дегенді олар көз алдарына елестете алмайтын. Олар ағаштарды, көгілдір аспанды, шөптерді, толқындардың қалай шылпылдайтынын және желдің жапырақтарды қалай сыбдырлататынын көргендері бірінші рет емес, бірақ та олар бұрындары мұны байқамаған; бұған дейін олар үшін табиғаттың бар-жоғы білінбейтін; дұрысында оның көркемдігін олар өз тілектері орындалған соң ғана бағалай бастаған.

Іңір қараңғылығы түсе олар қалаға қайтты. Қайық арал маңында ұзақ жүзіп жүрді. Ымырт жамылған, олар түкпірде, тым-тырыс отыр. Төрт қырлы ескектің темір тұтқасы тыныштықты сезінуді күшейтіп, метрономның жүрісі сияқты, бірқалыпты тықылдауда, ал арт жақтағы қозғалмайтын меңгерік астында дамылсыз су сылдырлай ағуда.

Бір жолы ай көрінді. Эмма мен Леон жағдайға орай оның мұңды поэтикалық шұғыла екендігін, жедел қабыл сәтті бірер ауыз сөз тауып айтуға асықты. Эмма, тіпті әнге басты:

Есінде ме, түн жамылып жүзген кез...

Оның әлсіз, әйтсе де жағымды даусы толқын шуылына сіңіп жатыр. Оның тамылжыған үні, тура қанаттарын сабалаған құстар сияқты, Леонның қасынан жанай өтіп, жел оны жыраққа алып кетті.

Ашық терезеден түскен ай нұрына бөленген Эмма қалқаға сүйеніп, Леонға қарама-қарсы отыр. Етегі желпуішше жиырылып - керілген қара көйлегі оның бойын талдырмаш және сұңғақ етіп көрсетіп тұр. Басын шалқайтып, қолдарын айқастырып, көзін көкке тікті. Кей-кейде жағалаудағы қызыл шілік көлеңкелері оны түгел тасалап алады да, ал сонан соң қайтадан ай сәулесі төгіліп, ол дәл елес сияқты, түнектен шыға келді.

Леон қайықтың түбінен, Эмmanın жанынан, нарттай жібек лента тауып алды.

Қайықшы оны ұзақ анықтап қарап ақырында былай деді:

- Таяу күндері серіктесіп серуенге шыққандарды қыдыртқанмын.

- Бәлкім солардың біреуінен түсіп қалған шығар. Өңкей бір тентектер бас қосқан екен, -мырзалары да, ханымдары да тәтті тоқаштарымен, шампандарымен, музыкаларымен келіпті - содан ойын-күлкі басталсын дерсің! Әсіресе араларындағы сұңғақ бойлы, ажарлы, қиық мұртты біреуі - сондай қалжыңбас екен! Олардың бәрі оған: "Бізге бірдеңе айтып берші, айтып берші!" деп жабысты. Әлде Адольф па, әлде Додольф па...

Эмма селк ете қалды.

- Сен тоңып қалған жоқсың ба? - Леон қасына жақындай түсіп сауал берді.

- Алаңдамай-ақ қой! Түн салқын - бәлкім соның әсері болар.

- Шамасы, ол талайды көрген, әйел затын құр жібермейтін жігіт болса керек, - біреудің әңгімесін бұзып жіберуді әдепсіздік деп ойлаған кәрі моряк ақырын ғана сөз қосты.

Сосын ол алақанына түкіріп, тағы да ескекті қолына алды.

Қалай болғанда да айырылысар сәт туды! Оларға қоштасу оңайға соққан жоқ. Леон Роле апайдың атына хат жазып тұратын болып уәделесті. Эмма оған қос конферт жөнінде кеңсе берген және сонымен бірге бір істі біліп істеуді көрсеткен, содан Леон оның сүйіспеншілік мәселелеріндегі айлакерлігіне таң-тамаша қалған.

- Сенің айтуыңша онда бәрі дұрыс қой, ә? - Оны соңғы рет сүйіп алған соң сұрақ қойған.

- Иә, әлбетте!

"Бұл сенімхат оған неге қажет болды екен?" Леон аздан кейін, көшеде жалғыз өзі кетіп бара жатып ойға қалған.

IV

Леон аз уақыт ішінде жолдастарының алдында өзінің артықшылығын сездіріп, айрықша мінез көрсете бастаған; ол олардың ортасында болудан қашқақтап, жұмысын да бетімен жіберген.

Ол Эмманың хатын күтіп, оны оқып және қайталап оқып жүрген. Оның бейнесін ынтызарлық пен еске алудың бар күш - қуатымен көз алдына елестететін, айырылысу оны көрсем деген құмарлығын басқан жоқ - керісінше үдете түсті, міне, бір жолы сенбі күні таңертең ол кеңседен қашып кетті.

Тауға көтерілгенде - алқапты, шіркеу мұнарасын және оның төбесіндегі

желбағардың қаңылтыр жалаушасын көргенде, ол өз бойынан туған деревнясына оралғанда миллионердің басынан кешіруі ықтимал, көңілі жай тапқан, атаққұмарлық ойы орындалған және өзімшілдік көңілі босаған сапырылысқан сезімдерді сезінді.

Ол оның үйін айналып шықты. Асүйде от жанып тұр. Ол перденің ар жағынан оның көлеңкесі көрінбес пе екен? - деп сағаттар бойы бақылаған. Бірақ көлеңкесі көзге түспей-ақ қойғаны.

Лефрансуа апай оны көргенде ағылай-уылей бастады; оның "тағы да бойы өскенін және арықтағанын" айтты; Артемиза сол екі арада оның "оңалып және күнге күйіп кеткенін" байқапты.

Ескі әдеті бойынша ол кішкене залда, бірақ бұл жолы салық инспекторынсыз, жалғыз отырып тамақтанды; Бине мырзаның "Қарлығашты" "тосуға мүмкіндігі болмай" қазір ол тамағын толық бір сағат ерте, яғни тура сағат бесте ішетін болған, соған қарамастан "көне кебістің кешігіп жатқанын" айтып, бәрібір әрдайым бұрқылдай беретін.

Ақыр соңында Леон батылданып, дәрігердің үйіне келіп, есігін қақты. Өз бөлмесінде отырған Бовари ханым ширек сағаттан кейін шықты. Бовари мырза, шамасы оны көргеніне өте қуанған сияқты, бірақ та сол күні кешке, не келесі күні ол үйінен ешқайда шыққан жоқ.

Леон Эммамен тек ымырт түсе, бақтың ар жағында серуендеп жүргенде, ол басқа біреумен кездесіп жүретін жерде, оңаша жолықты! Олар күн күркіреп, найзағай жарқылдап тұрғанда қолшатыр астында тұрып сөйлесті:

Айырылысу олардың жандарын сондай ауыртты.

- Бұдан да өлгенім артық! - Эмма уайым-қайғы жеп және еңіреп жылап тұрып айтты. - Сау бол!.. Сау бол!.. Біз енді қашан жолығар екенбіз...

Айырылып екі жаққа кете беріп, олардың құшақтары қайта айқасты. Эмма осы кезде ең болмаса аптасына бір рет кездесіп тұрудың әйтеуір бір тәсілін табуға, еш кедергісіз кездесудің тұрақты сылтауын ойлап табуға оған уәде берді. Эмма оның орындалатынына түк күдіктенген жоқ. Ол жалпы келешегіне сергек қарады. Жақын арада оның қалтасына ақша түсуге тиіс-тін.

Осыны ойына алған ол өз бөлмесіне Лере мырза айтқандай, "су тегінге түскен" жиегі жалпақ көмкермелі екі сары перде алған. Ол кілем алуды армандайтын - Лере мырза оның "соншалықты қымбат еместігін" айтты және өзіне тән сыпайыгершілікпен оны тауып беруге кіріскен. Ендігі жерде ол оны жиырма қайыра шақыртатын, ол болса бір ауыз сөзге келместен, ол үшін барлық шаруасын тастай салып, жетіп келетін. Тағы бір жұмбақ жағдай бар еді: Роле апай күн сайын таңертеңгі асын Бовари ханыммен бірге отырып ішетін болған, ал кей-кейде жайдан-жай оған соғып кететін.

Нақ сол кездері, яғни қыстың басында, Эмма музыкамен әуестене бастады. Бір күні кешкісін оның ойының Шарль тыңдады; ол бір ойнағанын төрт қайыра қайта бастаған және әр жолы әр жерін ойында қалдырып кете берді, ал Шарль оның айырмашылығын аңғармай айқай салды:

- Бәлі, жарайсың!.. Ғажап!.. Неменеге тоқтап қалдың? Ойна! Ойна!

- Жоқ, мен өте нашар ойнаймын! Саусақтарым илікпейді.

Ол келесі күні бірдеңе ойнап беруді өтінді.

- Егер ол сенің көңіліңді көтеретін болса, онда құп болады!

Шарль оның біршама қарайып қалғанын мойындауға мәжбүр болды. Эмма есебінен жаңылды, пернелерді шатыстырып басты, сосын кенет ойынын аяқтамай бітіре салды.

- Жоқ, жөндем ештеңе де шығатын емес! Мен сабақ алсам ғой... - Эмма ернін тістеледі. - Айына жиырма франк - өте қымбат! - деді ол.

- Иә, қымбаттау екені рас... - Шарль босқа ыржаңдай сөйледі.

- Ал сонда да болса, меніңше, арзандауын да табуға болатын сияқты. Кейбір қатардағы музыканттардың ішінде атақтылардан кем түспейтіндері де кездесіп қалады.

- Табуға тырыссайшы! - Эмма үн қатты.

Келесі күні үйге келген соң, Шарль оған қулана қарады және ақыры шыдай алмады.

- Сенің осы қыңырлығын - ай! - деп дауыстады ол. - Мен бүгін Барфешерде болдым. Иә, сен не деп ойлайсың? Льежар ханым айтты, оның үш қызы да - олар Қайырымдылық монастырында оқиды екен - музыка сабағына елу су төлейді екен, оның үстіне ұстаздары керемет кісі көрінеді.

Эмма иығын қиқаң еткізді де қойды және содан қайтып музыка ойнауды мүлде қойып кетті.

Алайда, күйсандықтың қасынан өтіп бара жатып, егер Бовари үйде болса, әрдайым күрсініп:

- Менің бейшара күйсандығым! - дейтін.

Эмма қонақтар отырғанда өзінің музыканы амалсыз тастап кеткендігі жөнінде әңгіме бастайтын. Оған жұрт жанашырлық білдіретін. Қандай өкінішті! Ал оның дарыны қандай керемет! Бұл жайында Боваримен сөйлесетін, бәрі де оны ұялтатын, әсіресе - фармацевт.

- Бұл сіздің кемшілігіңіз! Туа біткен қабілетті жетілдіру қажет. Ал оның үстіне, қымбатты достым, егер сіз зайыбыңызды музыкамен айналысуға көндірсеңіз, сол арқылы сіз өзіңіздің қызыңызға музыкалық білім беруден үнемдейсіз! Менің өз басымның ойынша, балаларын аналары өздері оқытулары керек. Бұл Руссоның мақсаты; ол әлі күнге өте батыл шешім сияқты, бірақ мен оның әйтеуір бір түптің-түбінде сәбиін ана сүтін емізіп өсіруі мен шешекке қарсы егу қалай жеңіп шықса, солай сенемін.

Бұдан кейін Шарль музыка мәселесіне қайта оралды. Эмма ең дұрысы - одан айырылу -жанына сондай жақын болып кеткен, соның арқасында асықпай өзін-өзі өлтірумен, денесінің қайсыбір бөлшегін жансыздандырумен бірдей болса да, фортепьяноны сатып жіберу екендігін күйінішпен айтқан.

- Сен енді ауық-ауық сабақ алып тұрсай - ол жағын құдай біледі, әйтсе де бізді сонша жұтата қоймас, - деді Шарль.

- Тұрақты сабақ алса ғана мән шығады, - ол қарсы пікір білдірді.

Сөйтіп, ақыр соңында ол күйеуінен аптасына бір рет қалаға барып, ойнасымен жолығып қайтуға рұқсат алды. Арада ай өткен соң-ақ үлкен жетістіктерге жеткендігі жөнінде айтыла бастады.

V

Сабақ бейсенбі күндері өтетін. Шарльды оятып жіберсе оның тым ерте жиналып жатқанына ренішін білдіруі мүмкін екендігінен қорқып, ол дымын шығармай тұрып киінетін. Содан соң бөлмені аралап, терезеден алаңға кез салатын. Базардың жаппасын ұстап тұрған қадалардың арасына таң шапағының сұрғылт сәулесі түсіп тұр; дәріхана терезелерінің жабық қақпаларынан жарнама жазуларының ірі қаріптері бұлдырап көрінеді.

Сағат сегіздің тура ширегі болғанда Эмма "Алтын арыстанға" баратын және есінеп жүріп Артемиза оған есік ашатын. Ханымға бола ол пештің ыстығы басылмаған күлін шығаратын. Сосын Бовари ханым асүйде жалғыз қалатын. Мезгіл-мезгіл аулаға шығып келетін. Ивер аттарын асықпай жегіп жатыр және сонымен бірге Лефренсуа апайдың сөздеріне құлақ асуда, ал ол болса басындағы түнгі желбегейін шешпестен, терезеден басын сыртқа шығарып, көшірге түрлі-түрлі тапсырмалар беріп жатыр және оның егжей - тегжейлі түсіндіріп жатқанын басқа кім болса да шатастырып алар еді. Эмма тас төселген аулада аяқ киімінің ағаш табанын тарсылдатып ерсілі-қарсылы қыдырыстап жүр.

Ақыр соңында Ивер сорпасын ішіп, жамылғысын киіп, мүштігін тұтатып және шыбыртқысын қолына қыстырып, сабырлы қалпын сақтап отырғышына жайғасты.

Аттар желе жортып келеді. "Қарлығаш" мильдің алғашқы үш ширегінде

әлсін-әлі тоқтай берді - делбеші жол жиегінде иә болмаса есіктерінің алдында тосып тұрған жолаушыларды мінгізіп алды. Орынға алдын ала тапсырыс беріп қойғандар өздерін тоса тұруға мәжбүрлеген. Қайсы біреулерін оятып алудың өзі қиынға түсті. Ивер шақырған, айқайлаған, боқтанған, сосын отырғышынан түсіп, бар күшін салып қақпаны ұрғылаған. Жел дилижанстың сынған терезелерінен гулеп тұр.

Енді міне, төрт қатар орындығы толған соң дилижанс тоқтаусыз зырлап келеді, алма ағаштары бірінен кейін бірі артта қалып жатыр. Сары су толып тұрған қос жыраның ортасынан созыла түскен жол бірте-бірте тарыла түсуде.

Эмма жолды бес саусағындай білетін, өрістен кейін бағана, сосын қарағаш, қырман және жол шеберінің үйі болатынын білетін. Өзіне сюрприз жасау үшін ол, тіпті мезгіл-мезгіл көзін жұмып алатын, бірақ та ол қашықтықты сезінуден қателескен емес.

Ақыр соңында, кірпіш үйлер жақындап, доңғалақ астындағы жол даңғырлай бастады. "Қарлығаш" бақтың арасымен зырлап келеді, қоршау саңылауларынан мүсіндер, айналар, қырқылған тас бұталары, әткеншектер қараңдайды. Кенет бүкіл қала көз алдына келіп тұра қалған.

Төбелерден кертпештеп түсіп, әлі де бозала таңның қараңғылығын жамылған қала көпірлерінің ар жағында қанатын кеңге жайып және бей-берекет көсіліп жатыр. Осы қазір қала сыртындағы қараңғылық жазықтықтың көкжиегіне дейін көтеріліп, қиырдағы ағарған аспанның көрінер-көрінбес жиегіне тиіп тұр. Осы жерден, биіктеу, бүкіл ландшафт суреттегідей қозғалмайтын сияқты. Бір бұрышта зәкірге қойылған кемелер иін тіресіп тұр, көкжасыл төбелердің етегінде өзен ирелендейді, сопақтау аралдар суда қатып қалған үлкен қара балықтар сияқты болып көрінеді. Фабрика тұрбалары жиектері жұлма-жұлма өте үлкен, қоңыр шашақтарды шығарып тастауда. Болат күй заводтары у-шу даңғаза көтеріп, тұманнан сейілген шіркеу мұнараларынан соғылған қоңыраулардан көңілділік лебі еседі. Бульварлардың жапырақтан жүрдай ағаштары үйлердің арасында ақшыл көк бұталар сияқты қарауытады; жаңбыр шайған шатырлар үйлердің аласа не биіктігіне байланысты бір жерде жарқырап, бір жерде көмескі жалтырайды. Жел ауық-ауық бұлттарды Әулие Катерина төбесіне қарай айдап, олар ауа толқындарымен құлама жарға соғылып, үнсіз бөлшектеніп жатыр.

Осынау сұрқай үйлерге көзі түскенде Эмmanın басы айналып, жүрегі кеудесіне сыймай кетті; соғысын алыстан аңғарып келе жатқан Эмма осынау жүз жиырма мың өмірдің әрбірінің айрықша құмарлық әлемін көруі және осы құмарлықтың бәрі оны өзінің демімен жандырып жіберетіндей көрінген. Оның махаббаты еркіндікті сезінген сайын гүлдене түсіп, күңгірт гүлмен толықты. Эмmanın оны барлық жерде: алаңда, бульварларда, көшелерде ашып айтып жүр. Ол осынау көне норманд қаласына тура бір ұшы - қиыры жоқ астанаға, тура бір Вавилонға келгендей сезінетін. Ол

колымен рамадан ұстап, терезеден басын шығарып, желмен тыныстады. Үш ат шауып келеді, тұяқтарының астында батпақтан сорайып тұрған тастар шықырлап, дилижанс шайқалып, Ивер руандық байшыкештер Буа - Гиьомда түнеп, отбасының көліктерімен маңғаздана таудан түсіп, алда келе жатқан делбешілерге алыстан айқайлап келеді.

Қала қақпасы алдында "Қарлығаш" аялдама жасады. Эмма ағаш табандарын шешіп, қолғабын ауыстырды, шәлісін жөндеп байлап, тағы да жиырма қадам жүрген соң "Қарлығаштан" түсіп қалды.

Сол екі арада қала ояна бастады. Тақия киген приказчиктер витриналарды сүртіп, жолайрығында белдеріне себет байлап алған сатушылар өз заттарын мақтап ащы дауыстарымен айқайлап жатыр.

Қара бетпердесін түсіріп жіберіп, аяғының астына қарап, үй іргелеріне тақаса келе жатқан Эмма бақыттан басы айналып күлімсіреді.

Біреу-міреу танып қоя ма деп қорыққан ол әдетте тура жолмен жүрмейтін. Ол қараңғы көше қиылыстарына ұмтылатын, Насьональ көшесі аяқталып, субұрқаққа жеткен кезде оның бүкіл денесін тер жауып кетті. Бұл театр орамы, кабактар мен жеңіл мінезді қыздардың орамы еді. Эмmanın жанынан тиелген декорацияны селкілдетіп арбалар өтетін. Белдемше байлаған аула сыпырушылар көкпеңбек ағаш отырғызылған жаяу жолдарға құм шашып жүр. Арақ, темекі, устрица иісі аңқиды.

Эмма бұрыштан айнала бергенде, қалпағының сыртынан шығып тұрған бұйра шашынан Леонды жазбай таныған.

Жас жігіт тоқтамастан жүріп бара жатыр. Ол оның соңынан еріп қонақүйге барды: ол басқышпен көтеріліп, есікті ашып, ішке енді... Бұл неткен ыстық құшақ еді!

Ыстық сүйістерден кейін, сөз тиегі ағытылды. Екеуі бір-біріне өткен аптаның азаптарын, өз жүректерінің күні бұрын сезгендерін, хатқа байланысты алаңдағандарын айтысты. Біраздан соң оның бәрі ұмытылып, олар енді құмарлықтары қозып және бірін-бірі еркелетуге шақырып, күлкіге батып, бір-біріне қадала қараған.

Кереует үлкен қызыл ағаштан, қайық түрінде жасалған екен. Төбеден төмен түскенде қызыл матадан тігілген шымылдық арқалығының кеңейтілген етегі доғаша иілген. Ұяла қимылдап жалаңаш қолымен төсін жауып және бетін алақанына тосқан Эмmanın мойылдай қара шашы мен қарақошқыл аясындағы аппақ денесінің сұлулығына ештеңе де тең келмейтін.

Жылы бөлме, аяғының дыбысын білдірмейтін кілем, қабырғаға ілінген ойнақы суреттер, жайлы жарық - осындай жайлылықта құмарлық өзін еркін сезінді. Перде ілінген жебе пішінді таяқ, оған кигізілген мыс

шығыршықтар және пештің торындағы домалақ жез бүршіктер үйге күн сәулесі түскен бетте жарқылдап кететін. Камин үстіндегі шырағданның арасында екі алқызыл ұлутас жатыр. Оны құлағыңа тосар болсаң, теңіздің шуы естіледі.

Жарқылы ептеп күңгірттеніп кеткеніне қарамастан олар осы бір көзге ыстық және көңілді бөлмені сондай жақсы көретін. Бұл жерде ештеңенің өзгермейтініне, сол қалпында сақталатынына олардың көздері әбден жеткен, егер Эмма шаш түйреуішін ұмытып, сағаттың астында қалдырып кетсе, ол келесі бейсенбіге дейін сол жерінде жататын. Олар ертеңгі тамақтарын камин алдында оюлап безендірілген шағын үстелде ішетін. Эмма ет кесіп жатып, Леонға еркелеп, кесек - кесегін оның табақшасына салатын. Ал жұқа бокалға құйылған шампан көбіктеніп, ернеуінен асып, оның самсаған сақиналы саусақтарына төгілген кезде Эмма сыңғырлаған, сезімтал күлкіге дес беретін. Олардың бір-біріне бауыр басқандары сондай, бұл мәңгі жас жұбайларша ғұмыр кешіп, жарық дүниемен қоштасқанша мекендейтін өз үйлері сияқты болып кеткен. Олар: "біздің бөлме, біздің кілем, біздің кресло" дейтін Эмма тіпті: "менің үйде киетін туфлиім" дегенді жиі айтатын. Оның еркелігінің бір белгісі - Леонның сыйлығы - ақкудың мамығынан әдіптеліп, қызыл атластан тігілген үйге киетін туфли еді. Ол Леонның тізесіне отырған кезде, аяғы еденге тимей, салбырап және сірі жоқ әдемі туфли жалаң бармақтарына ғана ілініп тұр.

Леонның әйел әсерлілігінің түсінуі қиын сүйкімділігіне рақаттануы алғаш рет. Сөзінің нақышты бағыттары, сылана сәнденудің жарасымы, ұйқыдағы көгершіннің кейпі - ол үшін мұның бәрі жаңа. Оған Эмма жаратылысының жарқындығы да, оның көйлегінің шілтермен әдіптелуі де ұнайтын. Осының бәрімен қатар Эмма "үлгілі ортадан шыққан әйел", оның үстіне тұрмысқа шыққан бике еді! Бір сөзбен айтқанда тамаша ашына болатын!

Эмmanın көңіл күйінің аумалы - төкпелілігі - бірде терең ойға шомған, бірде ақжарқын, бірде сөзшең, бірде тұйық, бірде қатынаспайтын, бірде елікпе - осылайша оның бойында тілек құйынын тұрғызып, сезік пен естелікті оятатын. Ол үшін Эмма кім еді? Барлық романдардағы әйел бейнесі, барша драмалардың кейіпкерлері, күллі өлең жинақтарындағы жұмбақ еді. Оның ойынша Эмmanın кәріптастан құйылған иығы шомылған күннің иығын еске түсіреді, оның белі камалдардағы шонжар әйелдердікіндей ұзын болатын. Сондай-ақ ол тағы да ақсұр барселондыққа ұқсайтын, бірақ ол ең алдымен періште еді.

Ол Эммаға көз қиығын салған кезде оның жаны оған қарай құрақ ұша ұмтылғандай. Оның басының айналасына толқын боп төгілгендей, аппақ төсіне құйылып жатқандай болып көрінетін.

Ол еденге отыра қалып, оның тізелеріне шынтақтарымен сүйеніп, күлімсіреп маңдайын тосты.

Эмма оған қарай еңкейіп, таңғалғаннан үні үзік-үзік естіліп, сыбырлады:

- Қозғалма! Үндеме! Маған қара! Сенің көздерің еркелей қарайды! Сенімен бірге болу маған сондай рақат!

Ол Леонды "бала" деді:

- Бала, сен мені сүйесің бе?

Жауабын естіген жоқ - ерні оныкіне жабысып қалған.

Сағаттағы кішкене қола купидон алтын жалатылған гүл шоғының астына қылымси қолын тосып тұр. Эмма мен Леон оған жиі күлетін. Бірақ қоштасар сәтте бәрі де қапас көрініске айналып кететін.

Қол-аяқтары байланып қалғандай кейіпте бір-біріне қарсы тұрған олар қайталап айта берді:

- Бейсенбіге дейін!.. Бейсенбіге дейін!..

Сосын ол кенеттен қос қолымен Леонның басынан ұстай алып, қас-қағым сәт оның маңдайына ернін жабыстырды да, "Сау бол!" деп айқай салып, басқышқа жүгіре шықты.

Ол Театр көшесіне шығып, шашын қалпына келтіріп, сәндетіп алу үшін шаштаразға бет алды. Іңір қараңғылығы түскен. Шаштаразда газ жағып жатқан.

Эмма актерлерді ойын-сауық көрсетуге шақырған қоңырау сылдырын естіді. Жүздері жүдеу еркектер мен көнетоз көйлек киген әйелдер көшенің қарсы бетіндегі терезенің алдынан өтіп, сахна шымылдығының артынан кіріп кетуде.

Париктер мен далап салған банкілердің ортасында темір пеш гулеп жатқан аласа және қуықтай бөлменің іші тымырсық. Ыстық қысқыштар мен Эмmanın шашын қайта қалпына келтіріп жатқан майлы қолдардың иісі есеңгіретіп, халат қымтанып алған ол көп ұзамай қалғи бастады. Шашын бұйралап жатқан кезде шебер оған бал маскарадқа билет алуға қайта-қайта өтініш жасай берген еді.

Ал содан кейін ол қайтуға бет алды! Ол қайтарда да сол келген көшелерімен жүріп, "Қызыл крестке" дейін барды, тағы да таңертең дилижанс орындығының астына тығып кеткен ағаш табанын байлап алды, асығыс жолаушылардың арасынан өтіп, өз орнына жайғасты. Таудың төбесіне көтерілер алдында бәрі де жерге түскен. Дилижанста ол жалғыз қалған. Әр қиылыстан өткен сайын ретсіз орналасқан ғимараттардың үстінде нұр сәулесі бұлт жинаған көше фонарлары жарығының аумағы ұлғая түсуде. Эмма көпшікке тізерлеп отырды, оның жанары осы жарықтан ештеңені де көрмей қалды. Ол еңіреп жылап, Леонды шақырып, сыбырлап

назды сөздер айтып, оған жолдаған сүйістерін жел айдап әкетті.

Тауда ерсілі-қарсылы жүріп жатқан дилижанстар арасында имек таяқты қайыршы кетіп барады. Оның алба-жұлба киімі денесін әзер жауып тұр, төбесі тесік, шарадай дөңгелек қалпағы көзіне түсіп кетіпті. Ол қалпағын қолына алған кезде қабағының орнында қанды ойдым үңірейіп тұрғанын көресің. Тірі еті қып - қызыл жапырақ - жапырақ болып ілініп тұр; қарашығынан мұрнына дейін аққан сұйық жасыл қабық түзуде; қара танауы діріл қағады. Ол біреумен сөйлесе қалса басын кекжитіп, себепсіз күлетін, ал оның үздіксіз қозғалып тұратын көк сүйелі маңдайынан төмен түсіп, ашық жарасына жанасуда.

Экипаж соңынан жүгірген қайыршы әндетіп келеді:

Жаздың ыстық күнінде де қыз бала,

Нақ сүйерін армандайды қызғана...

Ал әрі қарай бұл он құстың сайрауы, күннің сәулесі мен жасыл жапырақтар туралы толғайтын.

Қайыршы бір сәт кейде бет-жүзі ашық қалпында кенет Эмманың көзіне түсе қалған. Ол айқайлап жіберіп, дилижанстың түкпіріне тығыла түсті. Ивер соқырды келемеждеп келеді. Ол оған жәрмеңкеде ойын-сауық көрсетуге кеңес берді немесе күлкіге қарық болып, оның сүйіктісі қалай ғұмыр кешіп жатқанын сұраған.

Барынша зырлап келе жатқан дилижанстың терезесінен соқырдың қалпағы жиі көріне берді; қайыршы бос қолымен жиналмалы басқыштан ұстап алған; доңғалақтардың астынан оған кесек-кесек балшық шашырауда. Әуелде жаңа туған сәбидікіндей сол әлсіз естілсе де, бірте-бірте оның ащы дауысы шыға бастады. Түн қараңғылығында ол қайдағы бір түсініксіз, ашынған созылмалы, сараланбаған зар жылау болып естілді. Осынау ағаштар шуылының, қоңырау сыңғырының және бос қорап салдырының арасынан Эмманың құлағына алыстан талып жеткендей, жан-жүректі тебіrentкен әуенде ұшы-қиырсыз жалғыздық сияқты бірдеңе бар еді.

Ол әуен, терең жарға соғылған құйын сияқты, оның көкірегіне құйылып, Эмманы уайым-қайғының шексіз жазықтығына ала жөнелген. Алайда осы кезде дилижанстың бір жағына ауып бара жатқанын көрген Ивер соқырды бірнеше мәрте шыбыртқысымен шықпыртқан. Шыбыртқының ұшындағы түйін оның жарасына тиіп, қайыршы шыңғырып батпаққа құлап бара жатты.

Содан соң "Қарлығаштың" жолаушылары ептеп - ептеп: біреулері - ауыздарын ашып, біреулері - бастары кеуделеріне түсіп, біреулері - көршісінің иығына сүйеніп, енді біреулері белдіктен ұстап ұйқыға кіріскен,

осыған қарамастан бәрі де дилижанспен бірге ырғала тербеліп келеді, ал фонарьдың жылт - жылт еткен жарығы түпкі аттың сауырымен жылжи отырып, қоңыр түсті коленқор шымылдық арқылы дилижанстың ішіне өтті және ұйқыдағылардың бүлк етпейтін беттеріне қып-қызыл сәуле түсірді. Өлердей қамыққан Эмма, тоңғаннан дірілдеп-қалшылдай бастады; аяқтары тастай қатып қалған; көңілін саңылаусыз түнек басқан.

Үйінде отырған Шарль оны тағатсыз тосты - бейсенбі күндері "Қарлығаш" үнемі кешігіп келетін. Әйтеуір міне, "бике" үйге жетті - ау! Эмма қызының бетінен селсоқ сүйді. Тамақ әлі әзір емес екен - оқасы жоқ! Эмма аспазға ренжімеді. Бұл күні күтушіге бәрі кешірімді болатын.

Эмmanın бозарған жүзін байқаған күйеуі оның денсаулығын сұрады.

- Жақсы, - Эмма жауап қайырды.

- Ал ендеше қазір сенің түсің неге қашып тұр?

- Әй, түк те емес, түк те емес!

Кей кездері ол үйіне оралған бетте бірден өз бөлмесіне кіріп кететін. Ол жерде оны Жюстен күтіп тұратын - ол аяғының ұшымен басып жүріп, қатаң тәртіпке үйретілген үй қызметшісінен де артық жағымпаздық көрсетіп, шырша, балауыз, кітап әкеліп берді, іш көйлегін орнына қойып, төсек салды.

Сосын Жюстеннің қақшиып бір орнында тұрғанын - қолдарының қамшы сияқты салбырап кеткенін, ал оны тура қайдағы бір кенеттен келген ой сансыз көп жіппен шырмап алғандай көздері бақырайып кеткенін көргенде Эмма әдетте былай дейтін:

- Иә, жақсы, ал енді кете бер.

Эмма келесі күні өзін өте нашар сезінді, ал күн артынан күн өткен сайын оның тартқан азабы жанын шыдатпауға айналды; ол басынан кешірген жан ләззатын қайта көруге ынтықты, еске алу арқылы алаулаған құштарлық жалыны тек жеті күннен кейін, Леонның еркелетуімен өшпес өртке айналған болатын. Ал оның сүйіспеншілігі таңдану мен құрмет көрсету арқылы айқындалды. Леонның махаббатынан, байыпты терең махаббатынан Эмма құмарын басты және енді алдын ала оны жоғалтып алудан қорқып, қандайда болмасын әйел мейірімділігінің қабілеті жететін барлық айла-әдісті қолданып бақты.

Эмма оған мұнды дауыспен жайлап жиі айтатын:

- Жоқ, сен мені тастап кетесің!.. Сен үйленесің!.. Сен де басқалардың істегенін істейсің.

- Басқалар дегенің кім? - Ол сұрақ қойды.

- Өй, жалпы еркектерді айтамын!..

Осы сөздерді айтқан ол Леонға қажыған көзқараспен қарап, оны әрі итерді.

- Бәрін де алдамшысыңдар!

Бір жолы бұл дүниедегінің бәрі түкке тұрғысыздығы туралы пәлсапалық әңгіме үстінде, оның қызғанышын тудыру үшін бе, иә болмаса жан сырын ақтарудың оңтайлы сәтін қанағаттандыру үшін бе, ол бір кездері, онымен таныспай тұрып, бір адамды жақсы көргенін... "бірақ тап сені сүйгендей емес" дегенді қоса айтуға асыққан ол "онымен жақын қатынаста болмағанына" қызының денсаулығы атынан қарғанды.

Леон оған сенді, алайда бәрібір оның қандай кәсіппен айналысқандығын сұрастыра бастаған.

- Ол кеме капитаны болатын, достым.

Ол осы бір ауыз сөзбен одан әрі қойылар сұрақты тоқтатқысы келді ме және сондай-ақ, бейнебір оның сүйкімділігі жауынгер және құрметке үйренген адамға әсер еткендігін, өзін Леонның алдында көтере түскісі келді ме?

Міне, жас жігіт өз жағдайының барынша мәз еместігін осыдан кейін түсінген! Ол эполеттері, крестері, шендері барларға қызғана қарайтын болды. Эмmanın ысырапшылдығы, осының бәрі оған ұнайтындығына дәлел болғандай.

Сол кезде Эмма өзінің көптеген қисынсыз тілектері туралы ештеңе айтпаған; мысалы, Руанға барып тұру үшін көк күймесі, ағылшын аты және ботфортының қонышы қайрылған атқосшысы болғанын армандайтын. Оған бұл ойды айтқан Жюстен еді, ол өзін малайлыққа алуды айтып жалынған. Осының бәрінің жоқтығы оның шіркеуге бара жатқандағы қуанышын шектемесе де, оның есесіне, әрине, қайтқан кездегі қайғысын күшейте түсетін.

Олар Париж туралы әңгімелескен кезде, Эмма жиі-жиі сыбырлайтын:

- Аһ, сен екеумізге онда қандай керемет болар еді!

- Ал біз, немене, бұл жерде бақытты емеспіз бе? - Жас жігіт оның шашын сипалап отырып, жай ғана қарсылық білдірген.

- Әрине, бақыттымыз! - деген ол. - Менің айтқаным ақымақтың сөзі ғой. Мені сүйші.

Ол күйеуіне өте-мөте елгезектік мінез көрсететін, оған арнайы пісте кремін даярлап, түстен кейін вальс ойнап беретін. Ол өзін тірі жүрген

пенделердің ішіндегі ең бақыттысы санайтын, бір күні кешкісін ол сұрақ қойғанға дейін Эмма жайбарақат жүрген.

- Сен мадмуазель Лампрерден сабақ алып жүрсің ғой?

- Иә.

- Ал мына қызықты қара. - Шарль сөзін жалғастырды, - мен онымен Льежар ханымның үйінде жаңа ғана жолықтым. Сен туралы сөйлесіп едім, ал ол сені білмейтін болып шықты.

Бұл деген ашық күнде найзағайдың жарқылдауы сияқты болды. Соған қарамастан Эмма аспай-саспай орынды жауап қайырды:

- Ол әшейін менің аты-жөнімді ұмытып қалған ғой!

- Ал Руанда музыкадан сабақ беретін бірнеше Лампрер болуы да мүмкін ғой? - Емші өзінің болжамын айтты.

- Әбден мүмкін, - Эмма келісе кетті де, артынша сөз қосты. - Менде оның қолхаттары бар ғой. Мен қазір оны саған көрсетейін.

Ол өзінің үстеліне жетіп барып, жәшіктерін түгел ақтарыстырып шықты, барлық қағаздарды бір жерге үйіп тастап, ақыр соңында сасып қалғаны сондай, Шарль оның қайдағы бір түкке тұрғысыз қолхатқа бола ренжімеуін өтінді.

- Жок, мен оны табамын! - Ол қайталап айта берді.

Дәл солай: келесі жұма күні Шарль, оның күллі киімдері үйіліп жататын қараңғы үйшікте, етігін киіп жатып, табанының астынан бір парақ қағаз тауып алған, оны етігінен суырып алып, оқи бастаған:

"Үш айлық сабақ және әртүрлі сатып алынған заттар үшін алпыс бес франк алдым:

Музыка пәнінің мұғалімі Фелиси Лампрер".

- Бұл неткен былық! Бұл менің етігіме қалай келіп түсуі мүмкін?

- Бәлкім, қолхат есеп-қисап салынған ескі папкіден — сөренің шет жағында жатқан папкіден түсіп қалған болар, - деді Эмма.

Сол күннен бастап оның бүкіл ғұмыры ойдан шығарылған сылтауларға ұласып кетті, сөйтіп ол өзінің махаббатын жамылғымен жапқандай болды.

Жалған сөйлеу ол үшін қажеттілікке, желіге әуестенушілікке, рақатқа айналып кетті: егер ол кеше оң жағынан жүрдім деп сендірсе онда шын мәнінде оң емес, сол жағымен жүргені.

Бір күні таңертең, ол Руанға әдеттегідей жеңіл киініп кеткен, ал артынша күтпеген жерден қар жауған. Терезеден сыртқа көз салғанда Шарль аббат Бурнизьенді көріп қалды - ол Тюваштың экипажымен руан бағытында кетіп бара жатыр екен. Шарль сыртқа жүгіріп шығып, священниктен "Қызыл крестен" әйелін тауып алып, жылы орамалын "бере салуды өтінді. Керуен сарайға соққан священник барған бетте Ионвильдік дәрігердің әйелін қайдан табуға болатынын сұрастырған. Қожайын әйел Бовари ханымның бұл қонақүйге сирек тоқтайтынын айтты. Кешке қарай, Эммамен дилижанста кездесіп қалған Бурнизьен оған қандай қиын жағдайға тап болғанын айтып берген, алайда, шамасы бұл жағдайға ерекше мән бермеген сыңайлы, өйткені ол бірден өзінің діни уағыз айтуымен аты шыққан, оны тыңдауға әйелдердің бірі қалмай баратын собор священнигін мақтауға көшті.

Сонымен, Бурнизьен қазбалап ештеңе сұраған жоқ, бірақ та жұрттың бәрі ол сияқты әдепті емес қой. Осы себептен де ол онымен баспалдақта кездескен, құрметті елдестері енді одан еш күдіктенбес үшін бұдан былай тек "Қызыл крестке" түскенім жөн деп шешті.

Алайда, күндердің бір күні, Леонмен қолтықтасып "Булоннан" шыққан

кезде, Эмма Лере мырзаға кездесіп қалды. Бұл кездесу оны қатты қорқытты, ол оның өсектің өртің шығарып, әңгіме тарататынына сенімді еді. Бірақ Лере мырза ақылды екен.

Ол оған үш күннен кейін келіп, есікті жауып, сөз бастады:

- Маған ақша керек.

Эмма қалтасында көк тиын жоқтығын айтты. Сол сәтте Лере сұрамшақтыққа салынып, өзі көрсеткен қызметтерін тізбелей жөнелді.

Оның наразы болуының негізі де бар еді. Шарль берген екі вексельдің Эмма әзірге біреуін ғана төлеген. Ал екіншісіне келсе, көпес Эмmanın өтінішін қабыл алып, оны жаңа екеуімен ауыстыруға келісіп, ол екеуі де қайта көшірілген және олардың төлемі ұзақ мерзімде - кейінге шегерілген. Сосын Лере мырза қалтасынан төленбеген қарыздың құжатын алған, онда төмендегідей заттар тіркеліпті: перделер, креслоларды қаптайтын маталар, көйлектік маталар, сәнденуге арналған бұйымдар - бәрін қосқанда шамамен екі мыңдай франк.

Эмма төмен қарап тұр.

- Жарайды, қалтаңызда қажетті қаражат жоқ дейік, ал бірақ имениеңіз бар ғой, - Лере есіне салды.

Оның айтып тұрғаны болмашы кіріс түсіріп тұрған Омаляға таяу Барневилдегі ескі лашық. Бір замандарда ол үй-жай, қора - қопсысы бар шағын шаруашылықтың бір бөлшегі еді, бірақ Бовари - әке оны сатып жіберген. Лере мырзаға тіпті ол жердің көлемі неше метр екендігі және көршілерінің аты-жөндеріне шейін мәлім болатын.

- Мен сіздің орныңызда болсам сол жердің түйінін шешкен болар едім, - Лере мырза ескертпе жасады. - Қарыздарыңызды өтеген соң да сіздің қалтаңызда қаражат қалады.

Эмма ол үйді сатып алатын адам таба қоюдың қиындығын айтты. Лере мырза бұл істі өз мойнына алды. Сол сот Бовари ханым оны сату құқығын қалай алуға болатынын сұраған.

- Ойпырымай, сізде сенімхат жоқ па еді? - Лере сұрақ берген.

Эмма өзін самал жел желпігендей сезінді.

- Маған есеп-қисап құжатын тастап кетіңіз, - деді Эмма.

-О, не дегеніңіз! Қажеті не? - деген Лере.

Ол бір аптадан кейін тағы келді және ұзақ іздестіріп жүріп Ланглуа деген біреудің соңына түскеніне, оның көптен бері сол жерге көз тігіп

жүргенін, бірақ әзірге бағасы жайлы ештеңе дегенін айтып мақтанған.

- Әйтсе де, мен ақшаның соңына түскен емеспін! - Эмма дауысын көтере сөйледі.

Лере, алайда, күте тұру, әуелі ол жігітті байқап көру жөнінде кеңес берді. Оның ойынша, ол жаққа өзі барып қайтқаны жөн, бірақ Эмmanın жолға шығуға мүмкіндігі жоқтығын ескеріп, онда өзі барып, Ланглуамен келіссөз жүргізіп қайтуға уәдесін берді. Барып қайтып, сатып алушының төрт мың франк беретінін жеткізді.

Эмmanın жүзі гүл-гүл жайнап кетті.

- Бағасы, шынын айтқанда, жақсы-ақ, - деген Лере.

Ол жарты сомасын қолма-қол алды. Эмма есеп-қисап құжаты жайлы әңгіме қозғай бастағанда, алыпсатар оның сөзін бөлді:

- Менің сізден соншалық көп соманы қағып әкетуім, шынымды айтайын, ыңғайсыз - ақ!

Осы сөздер айтылған кезде Эмmanın ассигнацияға көзі түсті және осынау екі мың франктің қаншама жолығуға жол ашатынын еріксіз есіне алды.

-О, не дегеніңіз! О не дегеніңіз! - Ол асығыс тіл қатты.

- Есеп-қисаппен не істегіңіз келсе, соны істеуге болатынына сізді сендіремін! - Ақ көңілдене күлген Лере сөзін жалғастырды.

- Шаруашылық шығындары дегеннің қандай екені маған белгілі.

Саусақтарының екі арасынан ұзын екі парақ қағазды шығарып беріп жатып, ол Эммаға тесіле қарады. Сосын әмиәнінен алып, үстел үстіне әрқайсысы төрт мың франк сомаға тең төрт вексельді жайып қойды.

- Қолыңызды қойыңыз, ал ақша өзіңізде қала берсін, - деді ол.

Эмmanın ашулы дауысы шықты.

- Бірақ та мен сізден қалғанын алмадым емес пе, - Лере мырза бетпақтана жауап берді.

- Бұл менің тарапымнан көрсетілген құрмет емес пе, сіз қалай ойлайсыз?

Ол қолына қаламсабын алып, есеп-қисап астына былайша жазды:

"Бовари ханымнан төрт мың франк алынды".

- Мен сіздің неден қысылып тұрғаныңызды түсінбедім. Жарты жылдан

кейін лашығыңызға тиісті ақшаны түгел аласыз, ал мен соңғы вексельге жарты жылдан артығырақ мерзім белгіледім.

Осы бір күрделі есеп-қисап Бовари ханымды жаңылыстырып жіберді. Оны айнала еденге алтын төгіліп жатқан сияқты, оның құлағы сыңғырлай жөнелген. Ақыр соңында Лере оған Руанда жақын танысы банкир Венсар есімді біреу бар екенін, нақты борышын өтегеннен кейін ол қалған қаражатты Бовари ханымға қайтарып беретінін түсіндірді.

Алайда, екі мың франктің орнына ол мың сегіз жүзін ғана әкелді, оның досы Венсар екі жүз франкті "заңды түрде" комиссия және есеп-қисаптың ақысына ұстап қалыпты.

- Өзіңіз де түсінесіз ғой... сауда - ол сондай іс... күтпеген жағдай болып қалуы ықтимал. Айы - күнін, тілеуің болғыр, ай - күнін көрсету қажет!

Эмманың алдынан кез- келген тілегін жүзеге асырудың даңғыл жолы ашылды. Айтқандай, оның мың экюді сақтап қоюға ақылы жеткен, осы ақшамен ол алғашқы үш вексельдің құнын мезгілінде төлеген, бірақ төртіншісін төлеу кездейсоқта Шарльдың басына түскен, бұл дәл бейсенбі күні болатын, бәрінен бейхабар Шарль болса әйелінің келуі мен оған бәрін түсіндіріп айтып беретін сәтін сабыр сақтап тосты.

Иә, шынында да, бұл вексель туралы оған ештеңе айтпаған, ондағы ойы оны үй ішінің ұсақ-түйек шаруасына араластырғысы келмеген. Эмма оның тізесіне отырып, еркелеп, шүйіркелесті, қарызға алуға мәжбүр болған, қажетті заттарды ұзақ тізбелеп айтты.

- Егер менің алған заттарымды түгел санай бастасаң, онда олардың онша қымбатқа түспегені анық.

Шарль қайғы-мұңға батып, ақырында сол баяғы Лере барған, алыпсатар егер де дәрігер мырза оған екі вексель берсе, оның ішінде біреуінің бағасы жеті жүз франк теңге болса, қайтарым мерзімі үш ай болса, бәрін орнына келтіруге уәде берді. Қиын жағдайдан құтылу жолын іздеген Шарль анасына торығып хат жазды. Ханым Бовари - ана ұзақ ойланып жатпастан өзі келді. Эмманың оны көндірудің реті келді ме деген сұрағына Шарль:

- Иә, бірақ ол оған есеп-қисап құжаттарын көрсетуді талап етіп отыр,- деп жауап қайырды.

Келесі күні Эмма бозала таңнан тұрып, Лере мырзаға жеткен және одан басқа есеп-қисап құжатын - бір мыңнан аспайтын көлемде көрсетіп жазып беруін сұрады. Төрт мыңның есебін көрсету оның үштен екісін төленгенін мойындаумен бірдей еді, олай болса - бұл үйдің сатылғанын ашып айту деген сөз, ал алыпсатар болса бұл келісімді өте құпия жағдайда сақтағаны сондай, ол туралы ұзақ мезгіл ешкім естіп-білмеген.

Барлық заттарға өте төмен баға қойылғанымен ханым Бовари - ана шығын шамадан тыс көп деп тапты.

- Шынымен кілем алмаса болмайтын ба еді? Креслоның жапқыштарын ауыстыру не үшін қажет болды? Менің кезімде бір ғана кресло қажет болатын - жасамыс адамдарға ғана. Асып кеткенде, менің шешем осылай істейтін, ал ол кісі, сіздерді сендіруге тәуекелім жетеді, парасатты әйел болатын. Байлармен теңесуге тырысу бәрібір бекершілік! Босқа шаша берсеңдер, сендерге қанша ақша болса да жетпесі ақиқат! Мен, сендер сияқты өзімді еркелетуге ұялар едім, ал мен болсам кемпірмін, маған күтім керек... Сендерге тек қана жасану керек, тек қана көзбояумен айналысу керек. Бұл не деген сөз, астарлық жібекке екі франк төлеу... он... тіпті сегіз су тұратын тамаша жаконет тұрғанда...

- Жетер, ханым, жетер!.. Эмма козеткада жайғасып отырған, ол өзін-өзі әрең ұстады.

Бірақ та енесі оны сөгуін тоқтатқан жоқ; Шарль мен Эмма өздерінің ақырғы күндерін құдайханада өткізетіндері туралы болжам айтты. Айтқандай, Шарльдың өзі кінәлі. Оның сенімхаттың көзін құртамын деп уәде бергеніне де шүкір.

- Қайтып құртпақсың?

- Ол маған ант-су ішіп, уәде берді, - деді қадірменді ханым.

Эмма терезені ашып Шарльды шақырды. Ол бейбақтың шешесіне бұл уәдені беруіне мәжбүрлегенін мойындауына тура келді.

Эмма жедел шығып кетті де, ізінше қайта оралды, паңданған пішінмен енесіне бір бет қалың қағазды ұсынды.

- Сізге рақмет, - деді де кемпір сенімхатты отқа тастай салды.

Эмма ащы, қатты, тежеусіз күлкіге ерік берді, оның жүйке ұстамасы басталған.

- Әй, құдай-ай! - Шарль айқайлап жіберді. - Сенікі де дұрыс емес. Сен неге онымен жанжалдастың?

Бірақ та Шарль ғұмырында бірінші рет бүлік шығарды және әйелін қорғауға жанын салып, қызу кіріскені сондай, анасы іле - шала кетіп қалуға белін бекем буған. Келесі күні ол шынында да алды-артына қарамай жөнелген; ұлы оны табалдырықта тұрып жібермеуге тырысқан сәтте, ол айтты:

- Жоқ, жоқ! Сен оны менен де артық сүйесің, солай болуы керек те, бұл әдеттегі жағдай. Бұл жерде ештеңе де істей алмайсың! Тірі жүрсек - көрерміз... Сау бол!.. Енді мен, сен айтқандай, онымен жанжалдаспаймын.

Шарль бәрібір Эмmanın өзін кінәлі сезінуі, ал ол болса сенбегені үшін оған өкпелі екенін жасыруды ойына да алған жоқ. Эмmanın атына жаңа сенімхат жаздыруға, оның келісімін алмас бұрын, Шарльдың оны ұзақ жалынып көндіруіне тура келген; осы мақсатпен ол тіпті Гильомен мырзаға Эммамен бірге барған.

- Мен сізді түсінемін, - деген нотариус. - Ғылымға бүтіндей берілген адамды күнделікті тіршіліктің күйбеңі алаңдатпауға тиіс.

Осы монтаны сөзді Шарль қабыл алды - көрер көзге ғана мақтаулы қайдағы бір маңызды іс оның әлсіз жағын жасырды.

Эмма келесі бейсенбіде Леонмен бірге олардың қонақүйдегі бөлмесіне келгенде нені ғана бүлдірмеді! Күлді, жылады, он салды, биледі, шербет алдырды, темекі тартып көрді, Леон ол қанша еркетотай болса да, оның есесіне таңырқататын, теңдессіз екенін білген.

Қазір оның жан дүниесінде не болып жатқанын, оның ләззаттың әр сәтін ашқарақтана пайдалануына не нәрсе мәжбүрлегенін ол сезген жоқ. Ол ашушаң, жымысқы, ләззатқұмар болып алды. Ол онымен қалада басын паңдана кекірейтіп жүрді және өзінің абыройы төгіледі деп қорықпайтынын айтты. Оны тек Родольфпен кездейсоқ кездесіп қалам ба деген ой ғана шошытатын. Олар енді қайтып кездеспейтін болып айырылысса да, Эмма оның өзіне билігі әлі де басым екендігін сезінеді.

Бір күні кешке Эмма үйіне келмей қалды. Шарль мүлде ақылынан адасты, ал кішкентай Берта анасыңсыз, ұйқысы келсе де, жатқысы келмей, тоқтаусыз жұбанбай боздап жылады. Жюстен алда-жалда келіп қала ма деген оймен ханымды қарсы алуға шықты. Оме мырза дәріханасын тастап кетті.

Сағат тілі он бірді соққанда, Шарль шыдай алмай, атын жегіп, күймесіне отырды да, атына қамшы салды - сөйтіп түнгі сағат екіде "Қызыл крестке" келіп жетті. Эмма онда жоқ болып шықты. Шарльға ой түсті, оны кездейсоқ Леон көрмеді ме екен? Бірақ оның үйін қайдан таппақ? Бақытына орай Шарль оның бастығының мекен-жайын есіне түсіріп, соның үйіне қарай жүгіре жөнелді.

Таң біліне бастаған. Шарль сыртындағы тақтайшаға үңіліп қараған соң, есікті қақты. Іш жақтан біреу гүр ете қалып, оған Леонның қайда тұратынын айтты және түн ішінде мейірбан адамдардың мазасын алатын ұятсыздарды жер-жебіріне жетіп балағаттады.

Леон тұратын үйде қоңырау да, тоқпақ та, швейцар да жоқ екен. Шарль күші жеткенше терезенің қақпағын тарсылдатты. Қасынан полицей өтті. Шарль қорқып, тезірек кетуге асықты.

"Мен есімнен айырылдым, - ол өзімен-өзі сөйлесті. - Бәлкім ол

Лормоның үйінен тамақтанып, сонда қонып қалған шығар".

Алайда сол сот Лормо отбасының Руаннан көшіп кеткені есіне түсті.

"Демек, ол Дюбрейль ханымды бағып-қағып жатқан болар... Ой, қап! Дюбрейль ханым осыдан он ай бұрын қайтыс болған!.. Эмма енді қайда болды екен?"

Сол кезде кенет есіне түсті. Ол дәмханадан мекен-жай күнтізбені сұрап алып, мадмуазель Лампрерді тез арада тауып, оның Ренельде Марокинье көшесіндегі нөмірі 74 үйде тұратынын анықтады.

Бірақ осы көшеге жеткен кезде ол әлі де алыста келе жатқан Эмманы көрді - ол оған қарсы келе жатыр. Шарль оны құшақтаған да жоқ - ол оған айқайлап дүрсе қоя берді:

- Сен неге кеше үйге келмедің?

- Науқастанып қалдым.

- Немен науқастанып қалдың?.. Қайда?.. Қалай?..

- Лампрердікінде, - қолымен маңдайын сипап тұрып жауап қатты.

- Өзім де солай ойлаған едім. Сол үйге бара жатқанмын.

- Оның бекер болған, - деді Эмма. — Ол қазір ғана кетіп қалды. Келесі жолы, сенен өтінерім, алаңдама. Менің кішкене кешіккеніме бола, егер сенің есің шығып кеткенін білсем, онда мен де күйіп - пісетінімді білемісің?

Ол сөйтіп өзінің еркін жүріп-тұруына оңай қол жеткізді. Ол және бұл еркіндікті асыра пайдаланды. Леонды сағынып кеткен кездері ол кез келген сылтаумен Руанға кетіп қалатын, ал себебі ол күні Леон оны күтпегендіктен, Эмма бірден оның кеңсесіне баратын.

Алғашқы кездері бұл ол үшін керемет қуаныш болатын, бірақ ұзамай бастығына оның тәртібінің ұнамай жүргендігін Эммаға айтып мойындады.

- Ал сен оған көңіл аударма! - деді Эмма.

Ол сосын әңгіме ауанын өзгертті.

Эмма оның өзіне қара костюм тіктіруін және сақал қоюын қалады. - Осылай болса оның Людовик Он үшіншіге ұқсас болатынын айтты. Ол оның үйіне барған және бөлмесін онша емес деп тапқан. Леон қызарып кетті. Эмма оны байқамады және оған өзінің үйіндегідей перде сатып алуға кеңес берді. Ол оған мұны қалтасы көтермейтінін айтты.

- Сен сондай сараңсың - ау! - деді ол күліп.

Леон әрқашан оған, ол жоқ кезде, қалай тіршілік кешкені туралы баяндап отыруға тиіс болатын. Оның өлең жазып, оны өзіне арнауын, оның "махаббат туралы өлеңдер" шығарып және өзін дәріптеуін талап етті. Алайда, ол, тіпті бірде-бір ұйқас таба алмай, ақыр соңында күпсектен бір сонет көшіріп алды.

Оны жетелеген намыс емес, Эмманың көңілін табу тілегі еді. Ол онымен ешқашан таласпайтын, ол оның талғамына бейімделетін, дұрысы Эмма Леонның емес, Леон Эмманың ашынасы болатын. Ол небір жылы сөздерді білетін және ебін тауып сүйетіні сондай, оның өкпесі аузына тығылатын. Осынау жасырын әдепсіздіктің Эмманың бойына қалай кіріп кеткендігі - соншалықты терең кіріп кеткендігі белгісіз, одан тәндік ештеңе де сезілмейтін сияқты.

VI

Леон Ионвильге Эммамен жолығуға келгенде көбінесе түстікті фармацевтің үйінен ішетін, және бірде көргенділік көрсетіп оны өзіне шақырды.

- Ризашылықпен, - деген Оме мырза. - Менің сергитін кезім әлдеқашан келген, ал әйтпесе бұл жерде мен таза қожырап кеттім. Театрға, мейрамханаға барамыз, көңіл көтеріміз!

- Оның қалай, досым менің! - Оме ханым наздана сыбырлады - ол әйтеуір бір күтпеген қауіптен қорыққан.

- Ал сен дәріхана иісімен ұдайы тыныстау менің денсаулығымға зиян емес деп ойлайсың ба? Әйелдердің бәрі осындай, әуелі ғылымнан қызғанады, ал сосын ең бір бейкүнә көңіл көтеруге қарсы шығады. Оқасы жоқ, оқасы жоқ! Сене беруіңізге болады, қалай да болса мен Руанға сап ете түсемін, кәріліктің алды, жігіттіктің соңы деп қалтаны қағармыз.

Баяғы кездері дәріханашы мұндай сөздерді ешқашан аузына алған емес, ал қазір ол қуана-қуана париждік ойнақы кейіпке түскен, себебі бұл ол үшін ең жоғары салтанаттылықтың белгісі болатын. Өзінің көршісі Бовари ханым сияқты ол Леоннан астаналық әдет-ғұрып туралы және тіпті тұрғындарды таңдандыра өзінің әңгімесін жаргон сөздермен, мына секілді: тобыр, кесір, сумақай, сұрқиялық, Бред - стриттің орнына Бред - гасриттің және кетудің орнына айдады деп әдемілейтін.

Эмма енді міне, бейсенбі күндерінің бірінде "Алтын арыстандағы" асүйде жолға лайық киінген, яғни бұрын ешқашан жұрт көзіне түспеген көне плащ, бір қолында шамаданы, екіншісінде өз дәріханасының жылытқысы бар Оме мырзамен кездесіп қалып, таң-тамаша қалды. Ол өзінің қалаға кетуіне орай жұртты босқа дүрліктірмеуді ойлап, жасырын

кетіп бара жатқан.

Жол бойы ол өз-өзімен пікірлесті - шамасы оны таяуда өзінің жастық шағы өткен жерлерді көретіндігі жөніндегі ойлар толғандырған болар. Дилижанс тоқтап үлгермей жатып, Оме мырза басқыштан секіріп түсіп, Леонды іздеп тартып кетті. Ол қанша бас тартса да, фармацевт оны үлкен дәмхана "Нормандияға" алып келді және онда қалпағымен маңғаздана басып кірді, өйткені ол қоғамдық жерлерде қалпағын шешу тек алыс аймақ адамдарына ғана тән деп есептейтін.

Эмма Леонды қонақүйде үш ширек сағат күтті. Ақыр соңында шыдай алмады - кеңсесіне жүгіріп барып, қайтып оралды және әртүрлі жорамал жасап, ол оны өзіне суып кетті деген оймен қиналып, ал өзін мінезсіздігі үшін мінеп, терезе әйнегіне маңдайын тіреп, жарты күн бойы жабысып тұрды.

Күндізгі сағат екіде Леон мен Оме мырза үстел басында бір - біріне карама-қарсы отырған. Үлкен зал босай бастады: пальма пішіндес түтіндік аппақ төбеге алтын жалатылған жапырақтар шашып тастады; шыны қалқаның ар жағындағы дәмдестеріне жақын тұрған субұрқақтың сыздықтаған ағысы күн сәулесімен жарқылдап, мәрмәр бассейнде бүлк-бүлк етуде, қояншөптің арасында ұйқылы-ояу өкпе шиырмақ ұзыннан-ұзақ созылып, дәл қасында жатқан бөденеге құйрықтары жанасып, ұйқы басқан үш теңіз шаяны жатыр, олардың бірсыпырасы қатарласып шет жағында ілулі тұр.

Оме рақаттанып отыр. Оны ішімдіктен гөрі сән-салтанат көбірек масайратты, алайда номард та оған өз әсерін тигізді, ром қосылған омлет берген кезде ол әйелдер туралы ұятсыз әңгімелер бастады. Ол бәрінен де көбірек әйелдің "сәнділігін" бағалайтын. Ол сыпайы сәнденуді, жақсы жиһазбен жабдықталған бөлмелерді ұнататын, ал сырт келбетіне келгенде ол "құрттайларды" артығырақ бағалайтын.

Леон мезгіл-мезгіл үміті үзіле, қабырға сағатына көз жүгіртіп қояды. Ал фармацевт болса әлі де ішіп-жеп, сөйлеп отыр.

- Сіздің бәлкім, Руанда ешкіміңіз жоқ шығар, - ойламаған жерден әңгіме бастаған ол. - Алайда, сіздің іздегеніңіз жаныңызда жүр ғой.

Леон қызарып кетті.

- Қойшы, қойшы, мүләйімсіменіңші! Сіз теріске шығармайсыз ғой, Монвилде...

Жас жігіт бірдеңе деп міңгірледі.

- Сіз Бовари ханымның қасында басқа біреумен жігітшілік құрып жүрмеген шығарсыз?..

- Иә, ондай кім бар?

- Қызметші әйел ше?

Оменікі қалжың емес; Леонның намысы сақтықтың басымы болатын және ол шарасыздан қарсылық білдірді: оған тек қана қараторылар ұнайтын.

- Мен сізбен келісемін, - деді фармацевт. - Олар аса қызуқанды болады.

Ол еңкейіп Леонның құлағына әйелдердің бойындағы қызуқандылық белгілерін санап шықты. Ол тіпті бұған этнографияны да қыстырды: неміс әйелдері долы, француз әйелдері бұзылған, итальян әйелдері құштар.

- Ал негр әйелдері ше? - Одан сұхбаттасы сұраған.

- Бұл талғамның жұмысы, - деп Оме жауап берді. - Жігітім! Екі жарты кісілік тамақ!

- Кеттік! - деді шыдамы таусылған Леон.

- Yes [Иә (ағыл.)].

Ол кетер алдында ұмытпай қожайынды шақыртып және оған жанға жағымды сөздер айтты.

- Омеден құтылу үшін жас жігіт өзінің тығыз шаруасы бар екенін айтты.

- Несі бар, мен сізді шығарып саламын! - Оме өзі тіленді.

Ол жолай өзінің әйелі, балалары, олардың болашағы, өзінің дәріханасы жайлы, бұрындары оның аянышты халде өлмешінің күнін көргенін және оны қалай жарқыратып жібергенін әңгімеледі.

"Булонь" қонакүйіне жете бере, Леон тосыннан дәріханашыны қалдырып кетіп, басқышпен жүгіре жөнелді және қатты толғанып тұрған өзінің сүйіктісін жолықтырды.

Фармацевтін атын атағанда ол өзін-өзі ұстай алмай қалды. Бірақ Леон салмақты дәлелдің бәрінен кейін бірін келтірді: оның не кінәсі бар? Немене, ол Оме мырзаны білмейтін бе еді? Ол оның ортасын артық көрді деп ойлағаны қалай? Эмма одан теріс айнала берді; ақыры ол оның бетін өзіне қаратты, тізерлеп отыра қалып, оның белінен құшақтады, ынтықтық пен өкінішті білдіретін құмарпаздық кейіпте қалшиды да қалды.

Эмма қозғалмай тұр; оның баданадай көзі оттай жайнап, оған үрейлене байыппен қарады. Бірақ та оның жүзін жасы жуып, көзін бұлдыратып, қызғылт қабағы дірілдеп, ол қолын жұлып алуды тоқтатып және Леон оған енді еріндерін тигізе бергенде, кенеттен қызметші есікті қағып, оны әлдебір

мырза сұрап тұрғанын хабарлады.

- Сен тез келесің бе? - деп сұраған Эмма.

- Әрине.

- Дәл қашан?

- Иә, қазір.

- Мен алдадым, - деді Леонға фармацевт. - Маған бұл сапар сіздің көңіліңізден шықпаған сияқты көрінді, сол себепті мен сізді құтқарып қалғым келді. Бридке барып, бір-бір стақан Гарюс элексирін ішейік.

Леон оның кеңсесіне баруы керектігін айтып ант-су ішті. Сол кез дәріханашы ұсақ-түйекпен айналысуды, сәт ісін келеке етті.

- Сендер өздеріңнің Куяцийлер мен Бартололарыңды жер - жебіріне жетіп қуып шығыңдар! Сіздер неден қорқасыздар! Түкірдім! Бридке барайық! Ол сізге итін көрсетеді. Бұл өте қызық!

Леон көнбеді.

- Онда мен де кеңсеңе барамын, - фармацевт өз ойын білдірді. - Сіздің қолыңыз босағанша, мен газет оқып, Заңдар жинағын қарай тұрамын.

Эмmanın ашуынан, фармацевтін мылжыңдауынан шаршаған және бәлкім таңғы астың тоқтығы маужыратқан Леон қорғалақтай берді, ал Оме мырза оны дегеніне көндірген тәрізді.

- Бридке кеттік! Ол осыдан екі аттам жерде, Мальпалю көшесінде тұрады.

Өзінің көңілшектігінің, ақылсыздығының, азғырушының бізді нағыз әдепсіз қылыққа итермелейтін сол бір сезімді анықтауға көнбейтін сөзіне еріп, Леон өзін Бридке алып баруға көнді. Олар оны ауласынан тапты - ол сельтер суын даярлаушы машинаның ауыр дөңгелегін ырсылдап айналдырып жатқан үш жігітке қарап тұр. Оме оларға кеңес бере бастап, сосын Бридпен құшақтасты, сосын үшеуі де эликсир ішті. Леонның жиырма рет кеткісі келген, бірақ Оме оны қолынан ұстай алып, былай деді:

- Қазір, қазір! Мен де кетемін. Сіз екеуіміз Руан шамшырағына соғамыз, журналшылармен жолығамыз. Мен сізді Томасенмен таныстырамын.

Ақырында Леон әйтеуір одан құтылып, қонақүйге қарай жүгірді: Эмма ол жерде болмай шықты.

Ашу кернеген ол жаңа ғана Ионвильге кетіп қалған. Енді ол Леонды жек көріп кетті. Оның жолығуға келмегенін Эмма өзін қорлау деп қабылдады

және онымен айырылысудың әртүрлі жаңа себептерін іздей бастады: ол қатардағы ғана, мінезсіз әйел сияқты жігерсіз, ерлік жасауға қабілетсіз, оның үстіне тағы да сараң және қорқақ адам.

Біршама көңілі жайланғаннан кейін ол өзінің оған әділетсіз болғандығын түсінді. Біз сүйген адамымызды қаралаған кезде, бұл белгілі дәрежеде бізді одан алыстатады. Пұтқа қол тигізуге болмайды - жалатылған алтыны алақаныңа жабысып қалады.

Осы күннен бастап Эмма мен Леон бөгде нәрселерге жиі көңіл аудара бастады. Эмма өз хаттарында гүлдер жайлы, өлеңдер жайлы, ай мен жұлдыздар жайлы, сырттан қолдау күтетін осынау әлсірей бастаған ынтықтықтың қарапайым тіректерінің барлығы жайлы пайымдады. Ол әр жаңа жолығысудан қайдағы бір таңғаларлық жағдайды күтті, ал осы себептен әсерлі қуанышқа бөленуді бастан кешіру бұйырмағанын ол әрдайым өзіне-өзі мойындатты. Алайда түңілуді тез арада үміт алмастырды. Эмма тағы да Леонға тым көбірек жақындап, бұрынғыға қарағанда тым көбірек, тым тойымсызданып қайтып келді. Ол өзінің үстінен көйлегін сыпырып тастап, корсеттің жіңішке бауларын жұлып алды, ал баулар жорғалаған жыландай оның бөксесін айнала ысқырынды. Ол жалаңаяқ, аяғының ұшымен басып тағы да табалдырыққа келіп, есіктің жабық екендігіне көзі жеткеннен кейін, қас-қағымда тыр жалаңаш шешініп тастады, кенеттен бозарып кетіп, үн-түнсіз, күлмей, Леонның кеудесіне жабыса кетті және оның тұла бойы ұзақ діріл қақты.

Суық тер тамшылары жапқан маңдайында, осы бір жыбырлаған еріндерінде, осы бір селсоқ қарашығында, оның қолдарының жабысуында жалған бірдеңе, түсініксіз және түнеріңкі бірдеңе болғандай, Леонға бұл кенеттен олардың арасынан бірдеңе жер бауырлап жылжып бара жатқандай және оларды айырып - бөліп жіберетіндей болып көрінді.

Леон оған сұрақ қоюға бата алмады, бірақ та ол оны өмірдің барлық азабы мен барлық ләззатын басынан кешірген тәжірибелі әйел деп санады. Леонды бір кездері тамсандырған нәрсе енді қазір оны ішінара қорқыта бастаған. Сонымен қатар, Леонның жеке басын үсті-үстіне билеп-төстей бастады, ал бұл оның ішкі қарсылығын тудырды. Леон өзін Эмmanın жеңіп жүргенін кешіре алмады. Ол тіпті оны жек көріп кетуге тырысты, бірақ ащы ішімдіктерді көргенде шыдай алмайтын маскүнемдей, оның туфлиінің сықырын естігенде, өзіне-өзі билік жүргізе алмай қалды.

Шындығында, ол бұрынғыша таңдаулы тағамдардан бастап және сәнді киіну мен қажыған көзқарасына дейін оған әртүрлі ілтипат белгісін көрсете берген. Ионвильден кеудесіне тығып раушан гүлдерін әкелетін және сосын Леонды оған бөлеп тастайтын, оның денсаулығын қадағалап, оны жақсы әдеттерге үйретті, оның көңілін өзіне берік байлап қою үшін, жоғарыдан келетін көмекке үміттеніп, оның мойнына құдай - ананың бейнесін тағып қойған. Қамқор ана секілді ол оның жолдастары туралы сұрастырды.

- Олармен кездеспе, - деді ол, - ешқайда барма, тек біздің бақытымыз туралы ғана ойла, мені сүй!

Оның әрбір басқан ізін білгісі келген ол оның қыр соңынан қалмай еріп, бақылап жүретін тыңшы жалдап алуды да ойлаған. Қонақүйдің маңында жалба-жұлба біреу келген кісілерге әрдайым жармаса кететін - ол әрине бас тартпас еді... Бірақ бұған оның тәкаппарлығы қарсы шыққан.

"Құдай көріп тұр ғой, алдай берсін! Оның маған қажеттілігі де шамалы!"

Бір жолы Леон екеуі әдеттегіден ертерек қоштасқан, Эмма бульварда жалғыз келе жатқанда алдынан оның монастырының қабырғалары ағараңдап көрінді. Ол шегіршіннің түбіндегі орындыққа келіп жайғасты. Сол кездері ол қандай тыныш ғұмыр кешіп еді. Ол ертеректе оқыған кітаптары арқылы көз алдына келтіруге тырысқан, сол бір сөзбен айтып жеткізуге болмайтын махаббатты қазір қалай аңсап жүр десеңізші!

Күйеуге шыққан алғашқы айлары, салт ат мініп орманда сейілдеу, қосылып вальс билеген виконт, Лагарди - бәрі оның көз алдынан өтті... Кенеттен Леон да пайда бола кеткен, бірақ ол да өзгелер сияқты алыстан көрінген.

"Жоқ, мен оны сүйемін!" - деген ол өз-өзіне.

- Иә, несі бар, бәрібір емес пе! Ол бақытсыз, бұрын да ешқашан бақытты болған емес. Өмірінің өзі армандағандай өтіп жатқандығын сезінуі неліктен, ол сүйеніш етуге тырысқанның бәрі неліктен қас - қағымда күл боп ұшып кетуде?.. Егер де жер бетінде құдіретті және сымбатты бекзат болмыс, албырт және сонымен қатар өте сезімтал, тәні періште және жүрегі ақын баяу әуендерді көкке көтеретін сыңғыр шекті лира болса, онда неге олар кездесе алмай жүр? Ой, жоқ бұл мүмкін емес! Тіпті, оны іздеудің де қажеті жоқ -жарық дүниенің бәрі жалған! Әр күлкінің артында - зеріккеннен есінеу, әр қуаныштың артында - қайғы, ләззаттың артында - жалығу жасырынып тұр, тіпті ең бір ыстық сүйістерден кейін де одан ары рақаттана еркелеудің шөлі басылмай қалатыны бар.

Кенет ауада механикалық қырыл естілді - бұл төрт рет соғылған монастырьдың қоңырауы. Бар болғаны сағат төрт! Ал оған мына орындыққа отырғанынан бері талай уақыт өткен сияқты көрінген. Алайда бір қас-қағым сәтте тура тар жерге де қаптаған халайық жиналатыны сияқты, өзіне қисапсыз құмарлықты қабылдап алуы мүмкін. Эммануэлі оның құмарлығы түгелдей тартып әкетті, ақша туралы эрцгерцогиня қалай ойласа, ол да солай ойлайтын болған.

Алайда бір күні оған қайдағы бір қасқа, қызыл шырайлы, сүйкімсіз адам жолығып, өзінің Руаннан, Венсар мырзадан келгенін айтты. Өзінің етек-жеңі кең көк сюртугінің бүйір қалтасын түйреген түйреуішті босатып алып, оны жеңіне сұға салды да, Эммаға әлдебір қағазды сыпайы ұсынды.

Бұл Эмма берген жеті жүз франк векселі еді - Лере өзі берген сертінің бәрін бұзып, оны өндіріп алмақшы болыпты.

Эмма алыпсатарды шақырып келуге қызметші әйелді жіберді. Бірақ Лере қолы бос еместігін айтып келмеген.

Бейтаныстың түнеріңкі ақшыл қастарының астына жасырынған әуесқой көздері бүкіл бөлмені шарлап шықты.

- Венсар мырзаға не айтып барайын? - Ол аңқау адамның сұрағын қойды.

- Иә, солай... - Эмма сөз бастай берді, - оған қазір менің беретін ақшам жоқ екенін айта бар... Келесі аптада... Тоса тұрсын... Иә, иә, келесі аптада.

Елші үн-түнсіз кетіп қалды.

Оған қарамастан келесі күні сағат он екіде Эмма соттан наразылық алды. Бірнеше жеріне үлкен қаріптермен бөлектеп "Бюши қаласының сот приставы Аран мырза" деп жазылған гербі бар қағазды көргеннен үрейі ұшып кеткені сондай, ол асып-сасып алыпсатарға жүгірді.

Лере мырза өзінің дүкенінде пакеттер байлап жатыр екен.

- Абыройдан айырмасын! - деді ол. - Сізге қызмет етуге әзірмін.

Алайда ол бәрібір өзінің бастаған ісін аяғына дейін жеткізді, оған жасы он үштер шамасындағы бүкір қыз көмектесті - ол оның әрі приказчигі, әрі аспазы болатын.

Сосын ағаш кебісімен басқыштың сатыларын тарсылдата басып, Эммануэлі екінші қабатқа ертіп апарып, оны өзінің шағын кабинетіне кіргізді, онда шыршадан жасалған үлкен жазу үстелінде көлденең жатқан ілме құлпы бар, қырлы темірмен бастырылған кеңсе кітаптары үйіліп жатыр. Сиса перденің ар жағындағы қабырғада көлемі аса үлкен отқа жанбайтын шкаф көрінеді, онда, шындығына келгенде, ассигнация мен вексельден басқа ірірек заттар сақталатын болуы кәдік. Шын мәнісінде, Лере мырза қарызды кепілдікке беретін және ол Бовари ханымның алтын алқасы мен өзінің мекемесін сатып және Кенкампуадан бакалея дүңгіршегін сатып алуға мәжбүр болған, сатып алушыларға босатуға тура келген балауыздардан да сарғылтым, ұзаққа созылған жіңішке аурудан өлгелі жатқан аңқау Телье ағайдың сырғасын дәл осы шкафқа салып қойған.

Лере үлкен қамыс креслоға отырды.

- Не айтпақсыз, - деп сұраған ол.

- Міне, қызығына қараңыз.

Эмма оған қағазды көрсетті.

- Бұл жерде мен не істей аламын?

Эмма оның вексельдеріне наразылық білдірмеуге шын жүректен уәде бергенін есіне салды, бірақ ол оған, тіпті дауласқан жоқ.

- Мен басқаша істей алмадым - менің өзім қаражатқа қатты мұқтаж болып қалдым.

- Енді не болады? - деп сұраған Эмма.

- Бәрі өз ретімен жүреді - әуелі сот, сосын үй мүлкін тізімге алу... Сонымен бәрі құриды!

Эмма оны қойып қалғысы келіп, өзін әрең тоқтатты. Алайда, ол қалай болғанда да дауысын барынша жұмсартып, бір амалын тауып, Венсарды жуасытуға болмас па екен деп сұрады.

- Иә, саған! Венсарды жұмсарту тегі мүмкін бе! Сіз оны білмейсіз ғой - ол жұлып жейтін жолбарыстың нақ өзі.

Ал шынын айтқанда, Эмmanın бар үміті Лере мырзада ғой!

- Тыңдаңызшы! Күні бүгінге дейін мен сізге мейлінше мейірімділік көрсетіп келген сияқтымын.

Осы сөздерді айтты да, ол өзінің жазу дәптерлерінің бетін ашты.

- Міне, көріңізші!

Беттеріне саусақтарын жылжытып іздей бастады.

- Қазір... қазір... Үшінші тамыз - екі жүз франк... Он жетінші шілдеде - елу... Жиырма бесінші наурызда - қырық алты... Сәуірде...

Осы жерге келгенде арандап қалудан қорыққан тәрізді мүдіріп қалды.

- Бұл болса, Бовари мырза берген вексельдерді, біреуі - жеті жүз франк, ал екіншісі - үш жүз, қоса есептемегендегі қарыздарыңыз! Ал сіз алған ұсақ-түйек қарыздар мен оның өсімдерінің есебінен мен баяғыда жаңылып қалғанмын - бұл жерде не болатынына кімнің көзі жетеді. Жоқ, мен көнгіш құлыңызбын!

Эмма жылап, тіпті сөз арасында оны бір рет "сүйікті Лере мырза" деп қалған. Алайда ол бәрін де сол бір "қаскөй Венсарға" аудары берді. Оның үстіне ол көк тиынсыз қалыпты, оған қарыздарын ешкім де қайтармайды екен, ал ол болса басқаларға - сауын сиыр: ол -байғұс дүкенші, оның қарыз беретін жағдайы жоқ.

Эмма үнсіз қалды; Лере мырза қаламсабын тістелеп отыр; ақырында оның үндемей қалғанына мазасызданған ол қайтадан сөйлей бастады:

- Айтқандай, егер таяу күндері түсім түссе... онда мен мүмкін...

- Менің Барневиль үшін алашағымның қалғаны қолыма тиген жағдайда... - деді Эмма.

- Ол не?

Ланглуаның әлі күнге есеп айырыспағанын білген соң, Лере қатты таңғалғандай өңі өзгеріп кетті.

- Сіз бен біз тіл табысып келісе аламыз деймісіз?.. - Ол көлгірси сөйлеп, сұрақ қойды.

- Ой, бұл тек қана сізге байланысты!

Лере мырза көзін жұмып, ойланып, бірнеше сан жазды, ал сонан соң машақатынан құтыла алмайтынын, бұл істің жауапты екендігін және ол "өзінің үстінен соңғы жейдесін шешіп беріп жатқанын" айтып, Эмману сендіре бастады, Эммаға әрқайсысы екі жүз елу тұратын төрт вексель жаздырды және де олардың бәрі де араларына ай салып, бірінен кейін бірі өтелуге тиіс болатын.

- Тек қана мен Венсарды көндіре алсам екен! Жә, түсіндірме берудің керегі не, істелген іс істелді, мен сөзімді жерге тастамаймын, тұрысым осы тұрыс!

Ол сонан соң немқұрайлы ғана оған кейбір жаңа түскен заттарды көрсете бастады, алайда оның көзқарасынша олардың бірде-бірі Бовари ханымның көңілін аударған жоқ.

- Ойлап қараңыз: міне, мына матаның метрі жеті су ғана, оның үстіне оңбайтындығына кепілдігі бар! Таласып - тармасып алып жатыр. Өзіңіз білесіз, мен оларға оның сыры неде екенін айтып жатпаймын ғой!

Ол өзінің басқа сатып алушыларды алдап жүргенін ашық мойындау арқылы, оған мінсіз адал екендігіне біржолата сендіргісі келген.

Содан кейін оның гипюрге көз салуын өтінген - бұл матаның үш метрін ол аукционнан сатып алған.

- Ғажап! - Ол таң-тамаша қалды, - қазір оны креслоны қаптауға көп алып жатыр! Сәнді бұйым!

Осы жерде ол сиқыршынікі сияқты епті қолымен гипюрді көк қағазға орады және Эмману қолына ұстатты.

- Ал қанша тұрады!..

- Есептесе жатармыз! - Лере оның сөзін бөліп, одан теріс айналып кетті.

Сол күні кешкісін Эмма мұраның ендігі қалғанының бәрін тез арада салып жіберуін айтып, Бовариге шешесіне зорлап хат жаздырған. Енесі онда енді ештеңе де қалмағанын айтып, жауап қайтарды: мал-мүлікті жою аяқталды, енді Барневелді есептемегенде, олардың еншісіне жылдық кірістің алты жүз ливрі тиесілі, оны ол мезгілінде, ұқыпты жіберіп тұруды міндетіне алыпты.

Сол кезде Бовари ханым емделушілердің кейбіреулеріне есеп айырысу құжаттарын жібере бастаған және ұзамай әсері бар құрал екендігіне көзі жетіп, оны кеңінен қолдана бастаған. Хаттың соңында ол міндетті түрде мына сөздерді қоса жазатын: "Бұл жөнінде күйеуіме айтпаңыздар - оның намысқой екенін өздеріңіз білесіздер ғой... Мазалағанымыз үшін кешірім өтінемін... қызметтеріңізге әрқашан әзір..." Наразылық білдірген бірнеше хат келген; Эмма оны өзі ұстап алған.

Ақшаны тірнектеп жинауға кіріскен ол, ескі қолғаптарын, кәне қалпақтарын, темір-терсектерді сата бастады; ол жанталаса саудаласты - оның бойында еркектің қаны ойнап шыға келген.

Ол аздық етті, ол Руаннан әртүрлі нәрселер сатып алуды ойлап тапты - ондағы есебі оларды Лере мырзаға, бәлкім басқа да сатушыларға қайта сатармын деп ойлаған. Эмма түйеқұстың қауырсынын, қытай фарфорларын, қобдишаларын іріктеп алған. Ол Фелиситеден, Лефрансуа ханымнан, "Қызыл крест" қонақүйінен, кімнен болса содан қарыз алды. Ақыр соңында Барневилге тиісті ақшаның қалғанын алып, екі вексельдің құнын төлеген, бірақ нақ сол кезде тағы біреуінің - мың жарым франктің өтеу мерзімі келіп қалған. Ол тағы да қарызға белшесінен батты - міне солайша шексіз жалғаса берген!

Рас, мезгіл-мезгіл Эмма есеп-қисаптың барысын бақылауға алуға тырысты. Алайда сол сот алдынан қорқынышыты жайлар ашылып, оның тұла бойы мұздап кеткен. Ол қайта-қайта есеп - қисап жүргізіп, әп-сәтте шатасып тастай салған және содан қайтып оны ойына алмаған.

Қазіргі кезде оның үйін жабырқаңқылық басқан. Ол үйден жабдықтаушылар ұдайы ашуланып шығатын. Камин пештің сәкілерінде Эмманың қол орамалдары шашылып жатыр. Оме ханымның әбден зәресін ұшырған кішкентай Бертаның тесік шұлықпен жүргені. Шарль именшектеңіп қана әйеліне ескертпе жасауға тырысқанда, бұл оның кінәлі еместігін айтып қатал жауап қайырған.

Бұл сияқты долданудың себебі не еді? Шарль оны баяғы жүйке ауруымен түсіндіретін. Аурудың көрінісін мінез-құлық қасиеті деп қабылдағаны үшін өзін жазғыратын, өзімшілдігі үшін өзін кінәлайтын, оны

еркелеткісі келетін, бірақ та ол сол жерде өзін тоқтататын:

"Жоқ, жоқ, оны ығыр қылудың керегі жоқ!"

Сөйтіп ол оған жақындамаған.

Түстік астан кейін ол бақта жалғыз сейілдейтін. Кейде Бертаны тізесіне отырғызып, медициналық журналды ашып, оған қаріптерді көрсететін. Бірақ оқуға дағдыланбаған қыз бала әкесіне бадырайған мұңды көздерімен қарап және жылай бастады. Әкесі оны қолынан келгенше жұбататын; сусепкішпен су әкеліп және жолға жылға жүргізген, бозқарағанның бұтағын сындырып алып, оны өсіп тұрған ағаш сияқты колумбаға шанышқан, сөйтсе де бұл бақтың жалпы көрінісін бұзған жоқ - өйткені ол өте күтімсіз болатын: өйткені олар көптен бері бағбан Лестибудуаға ақы төлемейтін. Сосын Берта тоңып, анасының қайда екенін сұраған:

- Бала бағушыны шақыр, - деген Шарль. - Балам, сен білесің ғой: анаң мазасын алғанды жек көреді.

Осыдан екі жыл бұрынғы, Эмма ауырып жүрген кездегідей, біржолата қоңыр күз келіп, жапырақтар түсе бастады. Осының бәрі қашан аяқталар екен?.. - Қолдарын артына салып, Шарль бақты аралап жүр.

Бовари ханым өзінің бөлмесінде отыр. Оған кіруге ешкімнің батылы жетпеді. Шала-шарпы киінген, әлсіреген, ол ұзақты күнді осында өткізетін, тек мезгіл-мезгіл Руанға барғанда алжирліктен сатып алған шылым шегетін шырақты тұтатуға әмір беретін. Түнде күйеуі қасында жатпас және ұйықтамас үшін, өзінің қыңырлығына басып, оны жеткізген жері сол, ол үшінші қабатқа көшіп алған, ал өзі таң атқанша жын - ойнақты суреттеумен, түйіні қан төгілумен аяқталатын арзанқол романдар оқитын. Кей кездері ол үрейленетін, ол жан даусы шығып шыңғыратын; жүгіріп Шарль жететін.

- Кет! - деген ол.

Ал Эмманың жан жүрегі айрықша күшті от-жалынға тыйым салынған махаббат өртіне оранған кезде, оның тынысы тарылып, дем ала алмай қалатын және тынышсызданған, құштарлық құшағына енген, ол терезені ашып, суық ауаны рақаттана ішіне жұтты, жел оның қалың шашының ұйпа-тұйпасын шығарды; ал ол болса жұлдыздарға көз жүгіртіп, романдарда көрсетілген махаббатты аңсады. Ол ол туралы, Леон туралы ойға берілді. Мұндай минуттарда ол онымен шөлін қандыратын бір жолығысуға бәрін беруге әзір болатын.

Ол жолығысулар Эмма үшін мереке болатын. Оның ол жолығысуларды мейлінше сән-салтанатты өткізгісі келетін. Егер Леон барлық шығынды өтей алмаса, ол онда ақшаны онды-солды шашатын, бұл және әр кездескен сайын қайталанатын. Ол оған басқа, қарапайымдау қонақүйде оларға

жаман болмайтынын дәлелдеуге қанша тырысса да, Эмма өз айтқанынан қайтпады.

Эмма бірде редиюлінен жарты дюжина қасық алды (бұл үйлену тойында әкесі Руо берген сыйлық еді) және Леонға тап қазір Эмmanın атынан ломбардқа өткізуді сұрады. Леон бұл тапсырманы бірақ та лажсыздан орындаған. Ол өзінің абыройын түсіруден қорыққан.

Ақылға салып ойласқан соң ол ашынасының өзін-өзі біртүрлі түсініксіз ұстай бастағанын және шын мәнінде одан ажырасып кетсе жаман болмас еді дейтінін сезіп, осындай қорытындыға келген.

Оның бәрін былай қойғанда, әлдебіреу оның шешесіне, кім екенін айтпай хат жазыпты, онда Леонның күйеуі бар бір әйелмен шатасып, өзінің өмірін бекерге өткізіп жүргенін есіне салыпты. Қадірменді ханым барша отбасының мәңгі қарақшысы қайдағы бір қараниетті тірі жанның, ғашықтық иірімдерінде жасырынып жүрген теңіз зайыбы сиренаның бұлдыр бейнесін көз алдына елестетіп, ұлының бастығы Дюбокажға жедел хат жолдаған, Дюбокаж болса тырысып баққан. Ол Леонды өз кабинетінде бір сағатқа жуық ұстап, оның көзін ашып, құлама жар - құздан сақтандырды. Бұл сияқты байланыстар мансабына кедергі келтіруі мүмкін екендігін ескертті. Ол Леоннан өзі үшін болмаса да, ең болмаса ол үшін, Дюбокаж үшін бәрін тоқтатуды - ара байланысты үзуді сұраған.

Ақыр соңында Леон бұдан былай Эммамен кездеспеуге уәде берді. Одан кейін, сөзінде тұрмайтындығы үшін өзін ұдайы жазғырып, осы әйелге бола әлі де қаншама әңгімелер мен жағымсыз жағдайлар туатындығын ойлады, ал таңертеңгілік пештің отына жылынып отырған қызметтестері оған қалжыңдайтын. Оның үстіне Леонды аға іс жүргізуші қызметіне жоғарылатуға уәде берілген - байсалды болатын кезі келген. Ол флейта ойнаудан, көтеріңкі сезімнен, армандаудан әлдеқашан бас тартқан. Бүлікшіл жастық шағында, ең болмаса бір күн, ең болмаса бір сәт өзін терең сезімге, ересен ерлікке қабілетті санамаған ешбір мешанин болмағаны айдан анық. Ең бір қарапайым азғынның да қиялына бір кездері сұлтанның әйелі түсетіні сияқты, кез келген нотариустың жүрегінде ақынның сүйегі жерленген.

Леон қазіргі кезде, Эмма кенет оның кеудесіне басын сүйеп, көз жасын төгіп, мауқын басқанда жалығып кететін. Музыканы белгілі мөлшерде ғана тыңдай алатын адамдар бар - сол сияқты Леонның жүрегі де құштарлық дауысын естімейтін керең болып, оның өзгешеліктерін аңғармайтын.

Леон мен Эмmanın бірін-бірі танып білгендері сондай, ие болу қуанышын жүз есеге өсіретін сол бір таңғаларлық әсерін енді екеуі де сезінбейтін болған. Ол одан әбден жалыққан, ол Эммадан шаршаған. Эмmanın некелік өмірінде қыр соңына түскен пасықтық тыйым салынған махаббатына да кіріп кеткен.

Осының бәрінен қалай құтылуға болады? Эмма осынау күйкі бақыттың мейлінше кемсітетінін анық сезінетін, соған да қарамастан ол дағдының күшімен бе, өзінің әдепсіздігінің күшімен бе, содан айырылмай қалған. Ол күн өткен сайын оған өршелене жабысып, және қайдағы бір таңғаларлық рақат туралы сағынышпен өзін рақат тәріздінің бәріне уландырған. Егер де ол саналы түрде оны алдағаннан үміті ақталмаса оған Леон кінәлі деп есептеген. Ол тіпті апат болса екен және оның арты айырылысуға әкеліп соқса екен деп тілеген - өзі үзуге оның ерік күші жетпеген.

Бұл оның бұрынғыдай Леонға махаббат хаттарын жазуына кедергі келтірген жоқ: өзінің сүйіктісіне хат жазу әйелдің міндеті екендігіне ол сенімді болатын.

Алайда ол жазу үстеліне отырған кезде оның оқыған кітаптарынан алған ең бір жарқын әсерлерінен, ең бір тамылжыта баяндалған суреттеулерден бейнеленген бір елес, басқа адам елестейтін. Бірте-бірте ол сондай шын сияқты және сондай кішіпейіл болып кетті, қалайда оны тірілей көз алдына елестете алмаса да, ол таңғалғаннан дір ете қалды: құдай сияқты, өзінің алуан түрлі қасиеттілігінен ол көзге көрінбеген. Ол балкондарынан төмен қарай жібек баспалдақтар түсіп тұрған аспан патшалығында, ай жарығы жайнатып жіберген хош иісті гүлдердің ортасында ғұмыр сүреді екен. Ол өте жақын маңда жүргендей: қазір ол келеді және аймаалаған бетте ол толық оның еркіне беріліп кетеді. Ол кенет қалпақтай ұшып түсті: осынау нәтижесіз қызулық оны ең бір тоқтаусыз азғындықтан да бетер титықтатты.

Оның тәні мен жанының қалжырағандығын сезінуі басылмады. Ол сотқа шақыру қағазын, әртүрлі ресми қағаздар алды; бірақ оларға көз жүгіртіп қана қараған. Оның мүлде өлгісі немесе мүлде оянбай ұйықтай бергісі келген.

Үлкен оразаның ортасындағы бір күні ол Ионвильге қайтпай, кешкісін маскарадқа барған. Ол барқыт панталон, қызыл шұлық, бұрымы бар парик және шекесіне түсірілген қалпақ киген. Ол трамбонның құтырған гүрсілімен түні бойы биледі; еркектер асты - үстіне түсіп, көңілін табуға тырысты; таң бозында ол театрдан бірнеше масканың - "жүкшілердің", "моряктардың", Леонның достарының тобына ілесе шықты, - олар оны тамақтануға шақырған.

Жақын маңдағы дәмханалардан бос орын табылмаған. Олар ақыр соңында жағалаудан азып-тозған мейрамханаға кезіккен; қожасы оларды бесінші қабаттағы шағын жеке бөлмеге әкеліп отырғызған.

Еркектер бір бұрышта тұрып сыбырласуда, шамасы алдағы шығынның есебін шығарып жатса керек. Бұл ортада бір жазғыш, екі емші және бір приказчик бар-тын. Несін айтасың, ол жақсы ортаға тап болған. Ал әйелдер ше! Эмма олардың бәрінің де ең бір төменқол әйелдер екенін дауыстарынан - ақ аңдаған. Ол үрейленіп, олардан алысырақ барып, төмен қарап отырды.

Бәрі жаппай тамақ ішуге кірісті. Эмма дым татқан жоқ. Маңдайы өртеніп, шекелері шаншып, денелері қалтырап-дірілдеп кетті. Оған басы бал залына айналып кеткендей және оның едені көптеген билеушілер аяғының бірқалыпты тепкілеуінен тербеліп тұрғандай болып көрінген. Сосын ол пунштың иісі мен сигардың түтінінен есеңгіреп қалды. Ол есінен танып қалды; оны терезенің алдына апарып отырғызды.

Таң бозарып атып келеді. Эулие Катерина төбесінің үстіндегі сұр аспанда қарақошқыл дақтың аумағы кеңейіп, жайылып барады. Суықтан тоңып, көгеріп кеткен изен жел тербеп, дірілдеп тұр. Көпірлердің үстінен өтіп жатқан жан баласы жоқ. Фонарьлар сөне бастапты.

Сол екі арада Эмма оянып кетіп, қазір ана жақта, Ионвильде, бала бағушының бөлмесінде ұйықтап жатқан Бертаны есіне алды. Сол сәтте оның қасынан ұзын темір табақтарын тиеген арба өтті; металдың құлақ тұндыратын шықырлауынан үйлердің қабырғалары болар-болмас дірілдеп тұр.

Эмма кенет орнынан атып тұрып, басқа бөлмеге барып қайта киінді. Леонға үйіне қайтатын мезгіл болғанын айтып және ақыр соңында "Булонь" қонақүйінде жалғыз қалды. Ол бәрінен де, тіпті өзінен де жиреніп кетті. Оның құс болып әйтеуір бір алыс жаққа, ластанбаған жазираға ұшып кеткісі және жаны мен тәнін тазартқысы келген.

Ол көшеге шығып, Кошуаз бульвары мен алаңынан өткен соң сыртқы көшеге шығып кеткен, онда үйлерден гөрі бақтар көп екен. Ол аяғын жедел басып келеді, таза ауа оны тыныштандырды, түні бойы көз алдына елестеген келбеттер, маскалар, билер, люстралар, кешкі ас, қыз-қырқындар - бірте-бірте осының бәрі жел айдап кеткен тұманның үлпегі сияқты жоғалып кетті. "Қызыл крестке" жеткен соң ол үшінші қабаттағы Нельск мұнарасының суреті ілулі тұрған өзінің бөлмесіне көтерілді де кереуетке құлай кетті. Күндізгі сағат төртте оны Ивер келіп оятқан.

Үйіне келген соң Фелисите оған қабырға сағатының артына тығылып тұрған бір парақ сұр қағазды көрсетті. Эмма оқып шықты:

"Сот қаулысының көшірмесі..."

Тағы қайдағы сот? Ол оның алдында басқа қағаздың келгенінен бейхабар еді, сондықтан да мына сөздер оны есінен тандырды:

"Корольдың, заң мен әділ соттың атынан Бовари ханым..."

Ол бірнеше жолдарын тастап кетті.

"...Жиырма төрт сағатта..."

Жиырма төрт сағатта не болыпты?

"...Сегіз мың франкті толығымен төлейтін болсын".

Одан әрі:

"Олай болмаған жағдайда заң талаптарына сай оның барлық жылжитын және жылжымайтын мүлкіне иеліктен айырылады".

Не істеу керек?.. Жиырма төрт сағаттан кейін! Демек - күні ертең! Ол Лере оны жай әшейін қорқытып отыр деп шешкен. Ол оның барлық іс-әрекетінің шешімін тапқандай, оның еркіне жіберуінің мақсатын түсінгендей болған. Соманың қомақтылығы бір жағынан оның көңілін жайландырған.

Ал сол екі арада сатып алып және ақысын төлемей, қарыз алып қайтарып және вексельдерді қайта толтырып, әрбір мерзімін ұзартқан сайын сомасы өсе түсіп, Эмма Лере мырзаға қомақты қаржы жинап берген, ол қазір оған түрлі қулық-сұмдық әрекеттерін жүзеге асыруға аса қажет еді.

Эмма оған ештеңе де болмағандай кейіппен келді.

-Сіз не болғанын білесіз бе? Бұл, әрине, қалжың шығар?

- Жоқ.

- Сонда қалай?

Ол баяу қозғалып, барлық тұрқымен оған бұрылды да, қолын кеудесіне қойып былай деді:

- Сүйікті ханым, сіз шынымен сіздің сүйкімді көздеріңіз үшін ғасыр аяқталғанша сізге жабдықтаушы және банкир қызметін атқарады деп ойладыңыз ба? Менің орныма өзіңізді қойып көріңіз: менің әйтеуір бір өзіме тиесілі ақшамды қайтарып алуым керек емес пе?

Эмма сомасына қарсылық білдіруге тырысты.

- Ештеңе істей алмайсың! Сот бекітіп берді! Қаулысы қолда! Ол туралы сізге ресми түрде хабарланды. Иә, сосын ол тегі мен емес, Венсар ғой.

- Ал сіз қолұшын бермес пе екенсіз...

- Мен ештеңе де істей алмаймын.

Сөйтіп Эмма жалбарына сандырақтады: ол түкті де білмейтін, мұның бәрі оның төбесіне жай түскендей...

- Ал сонда кінәлі кім? - жүзіне күлкі үйірілген алыпсатар Эммаға жақындай түсіп сұрақ қойды. - Мен не істерімді білмей қиналып жүрсем, ал сіз болсаңыз ойын-күлкімен күн өткізесіз.

- Ақыл айтпай-ақ қойсаңыз қайтеді?

- Ақыл айту әрқашан пайдалы, — ол қарсы пікір айтты.

Эмма оның аяғына бас ұрды, жалынды, тіпті өзінің сұлу, сүйріктей аппақ саусақтарын оның тізесіне тигізді.

- Жоқ, енді өтінерім, бұлтақтамаңызшы. Сіз, немене, мені азғырып, ақ жолдан тайдырғыңыз келе ме?

- Оңбаған! - Эмма айқай салды.

- Еье, сіздің өзгере салуыңыз өте жылдам екен ғой! - Лере күле сөйледі.

- Мен сіздің бет пердеңізді ашамын. Мен күйеуіме айтамын...

- Ал менің сіздің күйеуіңізге көрсететін заттарым бар!

Осы сөздерді айтты да, Лере отқа күймейтін жәшігінен Венсар оның вексельдері бойынша борыштарын есепке алған кезде, Эмmanın өзіне берген мың сегіз жүз франкті алғандығын растайтын қолхатты алып шықты.

- Сіз, немене, бейбақ күйеуіңіз сіздің кәззәптік жасағаныңызды түсінбейді деп ойлайсыз ба? - деп сұраған ол.

Эмmanın тура төбесіне жай түскендей болды. Ал Лере терезеден үстелге дейін және кері кезіп жүріп, айтқанын шегелей түсті:

- Мен міндетті түрде оған көрсетемін... Мен міндетті түрде оған көрсетемін...

Сосын ол Эмmanın қасына жақын келіп, кенеттен жылмақ сөзге көшті:

- Әрине, бұл жақсы емес, мен түсінемін. Алайда, бұдан ешкім де өлген жоқ және сіздің менің ақшамды қайтаруыңыздың басқа жолы жоқ...

- Мен оны қайдан аламын?... - Эмма уайым-қайғыға бата сөйледі.

- Ой, қойыңызшы! Сіздің достарыңыз бар ғой!

Осыны айтқан кезде, ол оған қадала және сондай үрейлі көз салғанда, Эмма шошып кетті.

- Сізге уәде беремін, мен қол қоямын... - Ол былдырлай сөйледі.

- Сіздің қол қойғандарыңызды енді желкемнің шұқыры көрсін!

- Мен тағы да бірдемелерді сатамын...

- Қойыңызшы! Сіздің түгіңіз де қалған жоқ! - Иығын қиқаң еткізіп, алыпсатар оның сөзін бөлді және дүкенге шығатын терезеден айқай салды.
- Аннетта! Маған он төртінші нөмірлі мақтаның үш кесіндісін әкеп берші.

Қызметші келіп кірді. Эмма бәрін де түсінді және тек қана істі тоқтату үшін қанша сома керектігін сұрады.

- Кешіктіңіз!

- Ал егер де мен сізге бірнеше мың франк, жалпы соманың ширегін, үштен бірін, түгелге жуығын әкеліп берсем ше?

- Жоқ, жоқ, пайдасы жоқ!

Ол Эмманы сақтықпен басқышқа қарай итермеледі.

- Лере мырза, сізден жалбарына сұраймын, ең болмаса бірнеше күнге мұрсат беріңізші!

Ол өкіріп жылады.

- Жә, міне тағы! Көз жасын көлдету!

- Мен сондай қажыдым!

- Маған бәрібір! - деген есікті жауып жатып Лере мырза.

VII

Келесі күні, оған қасында екі куәгері бар сот приставы Аран мырза мал-мүліктерін тізімдеуге келгенде ол өзін батырларша ұстады.

Олар Боваридің кабинетінен бастаған, алайда френологиялық басты тізімге қоспады, өйткені оны "медициналық құрал - жабдыққа" жатқызған. Есесіне асүйдегі табак, құмыра, орындықтар, шамдалдарды, ал жатын үйдегі этажеркада тұрған ұсақ - түйек әшекейлерді тізімге алды. Эмманың көйлектерін, іш киімдерін, сәнденетін бөлмесін қарап шықты. Эмманың тура өлікті сойып жатқандай, күллі құпиясымен қоса бүкіл өмір-тіршілігі осынау үш еркекке көрініске қойылды.

Қара фрагін берік түймелеген, ақ галстук таққан, балақ бауын қатты тартқан панталон киген Аран мырза мезгіл-мезгіл Эммаға бұрылып қарап:

- Рұқсат етіңіз, ханым! Рұқсат етіңіз!

Минут сайын оның таңданған даусы естіліп жатыр:

- Қандай жақсы бұйым!.. Қандай керемет!

Сосын Аран мырза сол қолында ұстап отырған мүйіз сиясауытқа

қаламұшын малып, тағы да жазуға кірісті.

Тұрғын үйді бітірген соң шатырға көтерілді.

Онда Эмманың пюпитрі тұрған, онда Родольфтың хаттары сақтаулы жатқан. Пюпитрді де ашуға тура келген.

- Аһ, мұнда жатқан қатынас қағаздары екен! - Сыпайы жымия қалған Аран мырза. - Ал енді қалай болғанда да жәшікте басқа ештеңе жоқ екендігіне көз жеткізуге рұқсат етіңіз.

Ол ішінен алтын шығатын сияқты, конверттерді ақырындап еңкейте төңкеріп қарай бастаған. Мына майлы қол қызарған, тершіген, тура шырышты ұлу сияқты саусақтардың, бір кездері жүрегі дүрсілдей оқыған беттерге тигенін көрген кезде Эмма өзін әрең-әрең тоқтатты.

Ақырында олар қайтып кетті. Фелисите келді. Эмма оны Бовариді жолдан ұстап қалып, назарын басқа нәрсеге аударып жіберуді тапсырды. Тізімделген бұйымдардың қарауылшысын ол жерден ешқайда аяғын аттап баспасына сөзін алып, шатырға шығарып жіберген.

Кешкісін Эммаға Шарль бір нәрсеге алаңдап отырған сияқты көрінген. Ол оған мазасыздана көз тіккен және оның бетінің әр әжімінен өзіне арналған айыптау үкімін оқыған. Ол көзін қытай экраны тұрған каминге, көлемді перделерге, креслоларға, оның өмірін, ажарын келтірген осы заттардың бәріне көзі түскен кезде оның өзегін өкініш, дәлірек айтқанда терең аяушылық сезім өртесе де, одан оның жаны жайбарақат таппақ түгіл, керісінше, азабын арттыра түскен. Шарль аяғын торға тіреп, жайбарақат каминдегі көмірді аударыстырып отыр.

Күзетші, шамасы қуықтай жерде отырып, жалығып кетсе керек, бір нәрсені ұрып жіберді.

- Анда біреу жүр ме? - Шарль сұрақ қойды.

- Жоқ! — Эмма жауап қатты. - Шатырдың терезесін жабуды ұмытып кетіппіз, сол себепті рамасын жел тарсылдатып тұр.

Келесі күні, жексенбіде, Эмма Руанға барып, өзіне таныс банкирлердің бәріне кіріп шықты. Бірақ та олар қала сыртында немесе бір жаққа кетіп қалыпты. Ол орнынан табылған азғана адамдардың бәрінен өзінің қазір қатты қысылып тұрғанын, кейін қайтаратынын айтып ақша сұрады. Біреулері оған күле қараған. Бәрі де беруден бас тартқан.

Ол сағат екіде Леонға жүгіріп жетіп, есігін қақты. Оны кіргізбей қойды. Ақырында оның өзі келді.

- Сен неге келдің?

- Саған ұнамай ма?

- Жоқ... Әйтсе де...

Ол үй иесінің пәтершілерге " әйелдердің келгенін" жаратпайтынын айтты.

- Менің сенімен сөйлесуім керек, - деді Эмма.

Ол оның алдына шығып есік ашқысы келген, алайда Эмма оны тоқтатты.

- Жоқ, жоқ! Біздікіне барайық!

Сөйтіп олар "Булонь" қонақүйіндегі өз нөмірлеріне барды. Эмма ішке енісімен бірден су ішті. Оның беті бозарып кеткен.

- Леон, маған қолұшын берші, - ол оған тіл қатты.

Эмма оның қолын қатты қысып, жұлқылай жөнелді.

- Тыңдашы, маған сегіз мың франк қажет!

- Сен есіңнен айырылдың ба?

- Әзірге аманмын!

Ол оған тізімдеу туралы, өзінің қалай бақытсыздыққа ұшырағаны туралы әңгімелеп берді. Шарльдың ештеңеден күдігі жоқ, енесі оны жек көреді, әкесінің көмектесе қоятындай жағдайы жоқ. Алайда Леонның іздестіруі, сөйтіп қалай болғанда да сұраған сомасын тауып беруі керек...

- Алайда менің қолымнан не келеді...

- Сен еркек емес, собалақсың! - Ол айқай салды.

Оның бұл сөзге қайтарған жауабы нағыз ақымақтықтың өзі болатын:

- Сен асыра сілтеп тұрсың. Сенің шалыңның аузын бәлкім бір мың экюмен де жабуға болатын шығар.

Леонның қайтсе де бір әрекет жасауына мүмкіндігі бар сияқты еді. Үш мың франк таба алмайды дегенге ол өлсе де сенбейді. Оның үстіне Леон қарызды өзі үшін емес, Эмма үшін алады ғой.

- Кәне, бар! Әрекет жасап көр! Бұл қажеттілік! Жүгірі!.. Қолыңнан келгеннің бәрін істе! Қолыңнан келгеннің бәрін істе! Мен сені сондай жақсы көретін боламын!

Ол кетіп қалды да, бір сағаттан кейін қайтып оралып, салтанатты түрде

хабарлады:

- Мен үш кісіге жолықтым... Түк шықпады.

Олар каминнің екі жағында үн-түнсіз, тырп етпей бір-біріне қарама-қарсы отыр. Эмма иығын қиқандатып, шыдай алмай туфлиінің өкшесін тықылдатуда. Кенет ол Эмmanın сыбырлай сөйлегенін естіп қалды:

- Мен сенің орнында болсам, әрине, табар едім.

- Қайдан табыла қойсын!

- Өзіңнің кеңсеңнен!

Ол Леонға қарады.

Оның жанары ерсі ержүректікпен жанып, құмарпаз қабақтары жігерлендіре жұмылып тұр, сол себепті жас жігіт өзінің бұл әйелдің үндемей-ақ үйіріп әкеткен, оны қылмысқа итермелеген ерік күшіне қарсы тұруға шарасыздығын сезінген. Түсінікті нәрсені пысықтап түсіндірмейінше болмайтынын сезген ол қорқып кетті де, өзінің мандайын ұрып қалып, саңқ етті:

- Айтқандай, бүгін түнде Морель қайтып оралуға тиіс! Оның менің бетімді қайтармасынан үміттімін. (Морель бай коммерсанттың баласы, Леонның досы еді). Мен саған ертең ақша әкеліп беремін, - деп сөзін жалғады.

Эмма, шамасы, онша қуанбаған сыңайлы. Ол, мүмкін, оның айтқанының жалғандығын сезіп, күдіктенген болар? Леон қызарып кетті:

- Егер де сағат үшке дейін келмесе, онда мені күтпе, қымбаттым, - ол ескертпе жасады. - Ал енді айыпқа бұйырма, менің кетуім керек. Сау бол!

Ол оның қолын қысты, бірақ өз қолын қысқанды сезінген жоқ. Эмма жан дүниесінің қаңырап бос қалғандығынан басқа ештеңені де сезуден қалған.

Сағат тілі төртті соққанда, ол әдепкі дағдысымен орнынан атып тұрды. - Ионвильге қайту керек болатын.

Табиғат тамылжып тұр. Ашық аспанда күннің көзі жарқырап, жаймашуақ және самал ескен наурыз айының бір күні болатын. Жексенбі күннің құрметіне сәндене киініп, серуендеп жүргендер көрінген. Эмма шіркеу алаңына жетті. Дұға оқу жаңа ғана аяқталып, жұрт тарап жатыр екен. Көпшілік шіркеудің үш есігінен шығып, үш аралықты көпірден өзен сияқты ағылып өтіп жатыр, ал негізгі кіреберісте қозғалмайтын шың сияқты еңселі есікші көрінеді.

Осы сәт Эмма көңілі үміт пен күдікке толы күнді, осы күмбездің ішіне қалай кіргенін есіне түсірді, ал сол бір сәтте оның махаббаты алып храмнан да терең болатын. Өзінің қандай көңіл күйде келе жатқанын нашар сезінсе де, аяқтарын шалыс басып, ал бетперде астындағы жанарынан жас төгіліп келе жатса да, бәрібір жүрісін жалғастыра берді.

- Сақтан! — Айқара ашылған қақпадан өктем дауыс шықты.

Ол тоқтап, тізгінін ұстап отырған бұлғын тонды бір джентльмен күйме тертесінде билеп бара жатқан баран атты өткізіп жіберді.

Ол кім болды екен? Эмма оны бір жерден көрген сияқты... Ат ала жөнелді де, тез алыстай берді.

Әрине, ол виконт қой! Эмма бұрылып қарап еді - көшеде қыбыр еткен жан жоқ екен. Ұнжырғасы түскен, қалжыраған Эмма құлап қалмас үшін үйдің қабырғасына сүйенді.

Содан кейін ол бәлкім, қателескен шығармын деп ойлаған. Жалпы ол әлдеқашан ештеңеге түсінбейтін халде еді. Оның өзінің де және оның айналасының да бәрі сенімсіз болатын. Ол өзін өліп бара жатқандай сезінді, тік жардан құлап бара жатқандай сезінді. Ол қолына жұбайына арнап алған жарты дюжина сәлде тәрізді бәлішті ораған орамал ұстап "Қызыл крестің" ауласында, "Қарлығашқа" дәріхана заттары салынған үлкен жәшікті қалай тиеп жатқанын бақылап тұрған қадірлі Омені көргенде тіпті қуанып кетті.

Бұл өзі пішіні сәлде сияқты ораза кезінде және міндетті түрде тұздалған май жағып жейтін, кесек қатқан нан болатын. Оны Оме ханым өте жақсы көретін. Бұл бәлкім, ол крест жорықтары кезінде пайда болған ортағасырлық аспаздардан сақталып қалған жалғыз үлгісі болар: мұндай нанды, мүмкін, алып нормандтар тоя жеген шығар, шырақтың сарала сәулесімен үстел үстінде шарап құйған құмыралар мен өте үлкен сан еттерінің арасында оларға жеу үшін сарациннің бастары қойылған сияқты көрінетін. Дәріханашының әйелі, тістерінің нашарлығына қарамастан, қатқан нанды батырдың табандылығымен мүжіп жейтін, сол себепті Оме мырза Руанға барған сайын әрдайым оны Масақр көшесіндегі ең тәуір нан дүкенінен сатып алатын.

- Қандай жанға жайлы кездесу! - деген Эммань "Қарлығашқа" отырғызып жатып ол.

Сосын нан ораған орамалын жүк торының белбеуіне байлап қойып, қалпағын шешті, қолын айқастырып, наполеонша ойлы пішінде отыр. Алайда, таудың бөктерінен әдеттегідей соқыр көрінген кезде ол дауыстай сөйледі:

-Биліктің осы уақытқа дейін осынау ұятқа қалдыратын кәсіпке қалай

төзіп жүргеніне түк түсінбеймін! Мұндай сормандайларды көпшілік ортадан аластап, еңбектенуге үйрету қажет. Шынын айтқанда, прогресс тасбақаша ілбіп қана ілгері басуда. Біз тағылықтан онша ұзай қойған жоқпыз!

Соқыр қалпағын тосты және ол перденің шетінде тұсқағаздың қалып қойған бір жапырағы сияқты селкілдеп келеді.

- Мысқылдың кесірі! - деді фармацевт.

Ол бұл сорлыны жақсы білетін, алайда оны алғаш көрген кісі сияқты қуланып отыр, сөйтіп арнайы сөздерді қарша боратты: көздің мөлдір қабығы, шелі, габитус, фациес, сосын әкелік жанашырлық танытып, онымен сөйлесе бастады:

- Осынау жиіркенішті дертпен көптен бері ауырамысың, достым менің? Кабактарды аралап, табаныңды тоздырағанша, сен одан да белгілі тәртіпті сақтасаң жөн болар еді ғой.

Ол оған таза шарап, таза сыра, жақсы қуырдақ жеу жөнінде кеңес берді. Соқыр болса өзінің әнін соза шырқауда. Жалпы ол жартылай жарымес сияқты көрінген. Ақыр соңында Оме мырза әмиәнін ашты.

- Міне, саған бір су, сен маған екі лиар қайырып бер. Менің кеңесімді ұмытып кетуші болма - оның саған керегі болады.

Ивер бұл жөніндегі күдігін айтудан ұялған жоқ. Алайда дәріханашы соқырды өзі даярлаған қабынуға қарсы маймен емдеуге кірісетінін хабарлап, оған өзінің мекен-жайын жазып берді:

- Оме мырза, базардың қасында, мені бәрі біледі.

- Ал енді мырзалардың мазасын алғаның үшін бізге бір комедия көрсет, - деді Ивер.

Соқыр жүресінен отыра қалып, басын кегжитті, тілін шығарды да, іріңдеп, ісіп кеткен көздерін ойнақшытты, екі қолымен ішін уқалады және аш ит сияқты ұли бастады. Жиіркенгенін сезінген Эмма оған иығынан асыра бес франктік теңге лақтырып жіберді. Оның қалтасындағы бар байлығы осы болатын. Ол осы мезгіл, оны жұмсаудың бұдан орайлы жолы жоқтығын ойлаған.

Дилижанс ілгері жүріп кетті, әйтсе де кенет терезеден басын шығарды да, айқай салды:

- Ұннан жасалғанды да, сүттен жасалғанды да аузыңа алма! Жүн іш киім киетін бол және зақымданған жерлерін аршаның түтінімен ыста!

Эмmanın көз алдынан көлбеңдеп өтіп жатқан таныс көріністер оның

көңілін қапалы ойлардан басқа жаққа аударып әкетті. Ол бүкіл денесінің зіл батпан ауырлап, шаршап кеткенін сезінді, ол үйіне біртүрлі мұқалған, әлсіреген, ұйқылы-ояу халде оралды.

"Не болса да кезінде көерміз!" - деп шешті ол

- Ал кейін не боларын кім білген? Әрдайым ойламаған жерден бірдеңе болуы ықтимал ғой. Мысалы, Лере кенеттен қайтыс болса ше.

Оны таңғы тоғызда алаңдағы айқай-шу оятып жіберді. Базарда, көлемі үлкен хабарландыру ілулі тұрған бағананың маңына көпшілік жиналыпты, тумбаның үстінде тұрған Жюстен хабарландыруды жұлмалап жыртып жатыр. Нақ сол сәтте село қарауылы оның жағасына жармасты. Оме мырза дәріханадан сыртқа шықты. Жиналған жұрттың ортасында тұрған Лефрансуа апай, шамасы, бірдеңе жайлы түсіндіріп жатқандай.

- Ханым! ханым! - үйге жүгіре кірген Фелисите айқайлай сөйледі. - Міне, бұзақылық!

Осы сөздерді айтты да, мазасы кашқан бейшара қыз дірілдеп - қалшылдап Эммаға қазір ғана есіктен жұлып алған бір парак сары қағазды ұсынды. Эмма көз қиығын салғаннан-ақ бәрін түсінді: бұл оның дүние-мүлкін сату туралы хабарландыру еді.

Ханым мен қызметші бір-біріне қарады. Олардың бір-бірінен жасыратын сыры жоқ еді. Фелисите күрсінді.

- Мен сіздің орныңызда болсам, ханым, Гильоменге барар едім.

- Сен солай ойлаймысың?

Бұл сұрақ арқылы оның айтқысы келгені:

"Қызметшің арқылы саған бәрі белгілі. Әлде қожайын әйтеуір бір мен туралы айтты ма екен?"

- Иә, иә, соған барыңыз, ең дұрысы сол.

Бовари ханым қара көйлегін және шыны моншақтан тізілген, шашақпен әшекейленген қалпағын киді. Ол жұрттың көзіне түсіп қалмауды ойлап (алаңда әлі де болса халық топтанып тұрған), үй-үйдің арасымен, өзен жағалауымен жүрді.

Нотариустың қақпасына жүгіріп жеткенде ол демін әрең басты. Күн бұлтты, қар жауып тұрған.

Қоңырауға қызыл жилет киген Теодор шықты; ол Эммануэлі өзінің жақсы танысы сияқты, тым еркінсіп қарсы алды және бірден асүйге алып барды.

Бүкіл қуысты толтырып тұрған кактустың астында, қыш тақташамен қапталған пеште гуілдеп от жанып жатыр; емен тектес түсті тұсқағаз жапсырылған қабырғаларда қара ағаш рамаларға салынған Штейбеннің "Эсмеральда" мен Шопеннің "Потифардың әйелі" суреттері ілулі тұр. Жайылған дастарқан, екі күміс жылытқыш, хрусталь есік тұтқасы, паркет, жиһаздар - бәрі де мінсіз ағылшындық тазалықпен жалтылдап тұр. Терезе бұрыштарына әдемілік үшін түрлі түсті әйнектер қойылыпты.

"Менің де асүйім осындай болса ғой", - деп ойлады Эмма.

Нотариус келді; ол сол қолына пальма жапырақтарымен кестеленген халат ұстап, ал екінші қолымен қоңыр барқыт малақайын біресе жоғары көтеріп, біресе тағы да сол жағына қарай желкесіне жете бере тарқатылып кеткен үш тұтам ақ шашы оның бақыр басын жауып тұрған жаққа қарай қылымен қисайта киіп алыпты.

Эммаға креслоға отыруды ұсынып, Гильомен именбеушілігі үшін кешірім өтінді де, таңғы тамағын ішуге отырды.

- Менің сізге айтар бір өтінішім бар... - Эмма сөзін осылай бастады.

- Ол қандай өтініш, ханым? Құлағым сізде.

Ол мәселенің мәнісін түсіндіре бастады.

Гильомен мырза мұның бәрін онымен бірге шу көтерілген кезде істі тындырған алыпсатардан естіп алған: нотариустан салынған затқа берілетін несиені реттеуді сұраған кезде Лере мырза оған шын көңілімен ақша берген.

Сөйтіп осы бір ұзаққа созылған оқиғаны ол Эмmanın өзінен де анығырақ білетін: оның әртүрлі адамдар банкіге өткізген, мерзімі ұзартылған, қайта-қайта көшіріп жазылған, әуелде көлемі шағын вексельдерін, күндердің бір күнінде көпес барлық наразылықты жинап алып, өзінің жақын адамына сотқа беруді тапсырған, бірақ тек өз атынан, өйткені өз елдестері арасында жалмауыз деген атқа қалуды өзіне тиімсіз деп санаған.

Эмма өз әңгімесінің ара-арасында Леренің атына кінә арта сөйлеген, нотариус оған мезгіл-мезгіл ештеңені де білдірмейтін сөздермен жауап қайырып отырды. Алтын баумен жалғанған, екі гауһар түйреуішпен түйрелген көкшіл галстугі оның иегін тіреп тұр, ол котлет жеп, шай ішіп отыр, мүләйім және екіұшты, таңданарлық күлкімен күле берді. Сосын кенеттен келушінің аяғына су өтіп кеткеніне көңіл бөлді:

- Пешке жақынырақ отырыңыз... Ал аяғыңызды көтеріңкіреп... Кафельдерге таянқырап.

Эмма оны лаптап тастаудан қорықты.

Сұлулықты ештеңе де бүлдіре алмайды, - нотариус сыпайы сөйледі.

Эмма оның көңілін босатуға тырысты және бірте-бірте өзіне - өзі жаны ашығандығын ұғынып, онымен өзінің тұрмысының тапшылығы туралы, үй ішіндегі кикілжіңдер туралы, өзінің қажеттеліктері туралы әңгімелесе бастады. Ол оның бәрін түсінді, әрине, осындай кербез әйел болғасын! Ол шайнандауын қоймай, өзінің барлық тұрқымен оған бұрылған кезде, жылы пешке тіреп қойған және бүрісіп кеткен табанынан бу шығып жатқан Эмmanın бәтеңкесіне тізесі тиіп кетті.

Әйтсе де Эмма одан мың экю сұраған сәтте, ол ернін қымқырып, бұрынырақ оның дүние-мүлкін басқаруға уәкілдік бермегені бекер болғанын айтып, әйел үшін пайда табудың көптеген жарамды әдістері бар ғой деді. Ешқандай тәуекелге бел байламай-ақ грюменилдік шымтезек өңдеуден, гаврлық жер телімдерінен табыс табуға болатын еді. Ол оның мүмкін болатын кірістері туралы таңғаларлық цифрларды айтқан, бұл оның ашу-ызасын келтірді.

- Сіз неге ғана маған келмедіңіз? - Ол сұрақ қойды.

- Өзім де білмеймін, - ол жауап қайырды.

- Дегенмен, не себептен?.. Сіз шынымен менен қорықтыңыз ба? Демек, тағдырға сіз емес, мен өкпелеуге тиістімін! Сізбен екеуміз шала таныспыз! Ал соған қарамастан мен сізге жан - тәніммен берілген кісімін. Енді сіздің бұған күмәнданбайтыныңызға сенімдімін. Ол оның қолын ұстап, өліп-өшіп қадала сүйді, сосын тізесіне қойып және Эмmanın саусақтарын мәпелей сипалап, жер-көкке сыйғызбай мақтап, назды ниет білдірді.

Оның сылдырап аққан өзендей бірқалыпты даусы көзілдірігінің шағылысуы арқылы оның жанарының оты қалай жарқылдап тұрғанын көруге болатын, ал саусақтары Эмmanın жеңіне қарай жоғарылай берді. Эмма өзінің бетінен оның үзік-үзік тыныс алғанын сезінді. Ол Эммаға жексұрын боп көрінді.

- Қайырымды, тақсыр, мен күтіп тұрмын! - деді орнынан секіріп тұрған ол.

- Нені күтесің? - Нотариус сұрақ қойды; қазір оның түсі қашып, өлген адамдай бозарып кеткен.

- Ақша.

- Дегенімен...

Азғыру аз болған жоқ.

- Ал жақсы!.. - деді Гильомен мырза.

Халатына көңіл бөлместен ол Эммаға қарай тізесімен еңбектей жөнелді.

- Қалыңызшы, жалбарына өтінемін! Мен сізді сүйемін!

Ол Эмманың аш белінен құшақтай алды.

Эмманың басына қан толып кетті. Ол оған жиіркене қарады және орнынан секіріп тұрды.

- Сіздің мұныңыз ұят емес пе, мәртебелі тақсыр! - Ол айқай салды. - Менің мүшкіл халімді пайдаланғыңыз келгені қалай... Мені құртып жіберуге болар, бірақ та мені сатып ала алмайсыз!

Солай деді де бөлмеден жүгіріп шықты.

Гильомен мырза өзінің керемет кілем туфрлиіне меңіреулене көз тікті - бұл сүйген жүректің сыйы еді. Оған қарай отырып, оның бірте-бірте жаны жай тапты. Ал оның сыртында, мұндай хикаялы оқиға оны тым алысқа апарып, тұйыққа тіреуі мүмкін екендігін ойлады.

"Оңбаған! Көргенсіз! Не деген опасыздық! - жол жиегіне өскен көктеректердің аясында күйіп-пісіп келе жатқан Эмма сыбырлай сөйледі. Қорланған ар-ұят сезімі мұнды санасына ұласып, оның ең соңғы үміті үзілді.

Хақ - тағаланың өзі оның ізіне түскендігі ойына оралған және бұл ой оны мақтаныш сезіміне бөледі - ол өзі туралы ешқашан мұндай жоғары пікірде болған емес және ешқашан бұлайша адамдарды жек көрген емес. Оның көзіне қан толып, есі кете ашуланды. Оның барлық еркектерді ұрып жыққысы, олардың бетіне түкіргісі, жығып салып тепкілегісі келген. Ол жүзі қуарып, қалшылдап - дірілдеп, долдана ызаланып, елсіз қиырға, көзінен жасы сорғалап қайдағы бір кекті рақат табуды басынан кешірген қалпы алға қарай жедел жүріп барады.

Ол өзінің үйін көргенде кенеттен әлсіреп бара жатқанын сезінді. Аяғы бастырмай қалды, ал оның жүрмеуіне болмайтын - ол қайда барып пана таппақшы?

Фелисите оны есік алдында тосып тұрған.

- Ал не боды?

- Орындалған жоқ! - деді Эмма.

Олар он бес минут бойы оған көмек қолын ұсына алады-ау деген барлық Ионвильдіктерді естеріне түсірді. Фелисите біреудің атын атаса болды, Эмма табан астында қарсылық білдірді.

- Ол не дегенің? Олар келісуші ме еді?

- Ал қазір байбатша келеді!

- Білемін... Мені қалдырып кет.

Эмма барлығын байқап көрді. Шығар жол түгел жабылған. Шарль келгенде, ол оған бар шындықты жасырмай, ақиқатын айтады:

- Бұл жерден кете бер. Сен аяғыңның астындағы кілем енді біздікі емес. Сенің үйіндегі заттардың бірі де, бір тал түйреуіш те сенікі емес, амал не, осылай болды, сені қайыршылық күйге ұшыратқан менмін, сен сорлы адамсың!

Осы сәт Шарль еңіреп жылап жібереді, жылап шер тарқатқан соң, ашынудың алғашқы қарқыны басылған соң, ол оны кешіреді.

- Иә, - ол тісін шықырлата сыбырлады, - ол мені кешіреді, ал мен болсам Шарльға өзімнің кезіккенімді, миллион төлесе де кешірмес едім... Ешқашан! Ешқашан!

Шарльдың адамгершілік артықшылығы туралы ой оның зықысын шығарды. Қалай болғанда да, ол мойындаса да, мойындамаса да бәрібір - қазір біраздан соң иә ертең, әйтсе де ол басқа түскен ауыртпашылық туралы біледі. Демек, қиын әңгімеден қашып құтылмасы белгілі, Эмма оның мейірімділігінің барлық ауыртпалығын өзіне қабылдап алуының қажет болуы ақиқат. Лереге тағы бір барып қайтса қайтар еді? Алайда онда қандай мән бар? Әкесіне хат жазса ше? Кешікті. Бәлкім, ол нотариуске берілмегеніне енді қазір өкініп отырған шығар, бірақ нақ осы кезде кенеттен аттың дүбірі естілді. Бұл келген Шарль, ол әне қақпаны ашып жатыр, оның жүзі ку шүберектей. Эмма басқышпен жебелей атылып төменге түсті де, алаңнан жүгіріп өтті. Шіркеудің алдына тоқтаған Лестибудуадан келген әкімнің әйелі оның салық инспекторына қалай кіргенін көрді.

Тюваш ханым жаңалықтармен бөліспекші болып Карон ханымға жүгірді. Екі әйел шатырға шығып, сырыққа ілінген іш киімдердің тасасына тығылып, Биненің үйінде не болып жатқанын түгел көріп отыруға ыңғайлана жайғасты.

Өз мансардында жалғыз отырған ол бейнелеп айтуға келмейтін және ешкімге қажеті жоқ, жарты айдан, шардан бірінен кейін бірі орналасқан, ал бәрі қосылғанда дәлме-дәл ескерткіш сияқты тұп-тура ғимарат болып құрастырған қайдағы бір сүйектен жасалған бұйымның көшірмесін ағаштан жонып жасап отыр. Салық инспекторының соңғы бөлшегін қырнауы ғана, яғни оның мақсаты орындалуға таяп қалған! Жартылай түнек басқан шеберханада жонғыштан жүйрік аттың тұяғынан атқылаған ұшқын бұрқағына ұқсас ақ шаңдақ ұшып жатыр. Доңғалақтар айналып,

шықырлауда. Станок үстіне еңкейе түскен Бине танауы делдиіп және күлімсіреп тұр; шамасы, ол толық қанағаттанғандық сезіміне, тек қарадүрсін кәсіппен айналысқанда ғана болуы мүмкін, жеңіл-желпі қиындықтарымен қуантатын және қол жеткенге көңіл көншітуге мәжбүр ететін, өйткені одан әріге ұмтылудың енді қажеті жоқ қанағаттанғандық сезіміне бөленді.

-Ө! Міне, қара! - деді Тюваш ханым.

Станоктың шықырлағаны сондай, Эмманың сөзін түк естіртпеді.

Ақырында, екі бике де "франк" деген сөзді естіп қалғандай болды.

- Эмма одан қазір салық алмауды өтініп отыр, - Тюваш ханым сыбыр етті.

- Бұл желеу! - Карон ханым ескертпе жасады. Оларға Эмманың шеберхана ішінде қалай жүргені, қабырғада ілулі тұрған сулық қыстыратын шығыршықты, шамдалдарды, шарбаққа арналып жасалған шарларды қарағаны және Биненің бет әлпетінен өзіне-өзі мәз болып, иегін сипалағаны көрініп тұрған.

- Мүмкін ол оған бірдеңеге тапсырма бергелі тұрған шығар? - Тюваш ханым өзінің болжамын айтты.

- Иә, ол ештеңе де сатпайды! - Көршісі қарсылық білдірді.

Салық инспекторы шамасы тыңдап отырған сыңайлы, бірақ көзін қанша бадырайтса да, ештеңені түсіне алмай-ақ қойды. Эмма оған наздана, жалынышты түрде назар аударып, сөзін жалғастыра берген. Сосын ол оған жақындай түсті, оның кеудесі жоғары көтерілді; екеуі де тілсіз қалды.

- Ол шынымен оған қылымсып тұр ма? - Тюваш ханым сұрақ қойды.

Биненің құлағына дейін қызарып кетті. Эмма оның қолын алды.

- Мұның не екенін бір Алла біледі!

Эмманың сөз жоқ, оған қандай да бір пасық ұсыныс айтып тұрғаны анық, өйткені салық инспекторы - ал ол болса жасқаншақтар қатарына жатпайтын: ол Баутцен мен Лютценнің түбінде отан үшін шайқасқа қатысқан және тіпті "крест алуға ұсынылған" - кенет тура жылан көргендей, Эммадан жалт бұрылды және айқай салды:

- Мархабатты, тақсыр ханым! Сіз өзі ақылыңыздан адасқан жоқсыз ба?..

- Мұндай әйелдерді шықпыртып сабау керек! - деді Тюваш ханым.

- Иә, ол өзі қайда? - Карон ханым сұраған.

Ал Эмма із-түзі жоқ, зым-зия болды. Біршама уақыт өткен соң олар оны қайтадан көрді: Эмма Үлкен көшемен жүгіріп барады, ал сосын қыратқа бара жатқан сияқты оң жаққа бұрылды, бұл сөйтіп оларды түбегейлі жаңылыстырды.

- Роле апай, мен тұншығып барамын! – Сүт - ананың үйіне кірген беттегі Эмманың айтқан сөзі. - Менің бәтеңкемнің бауын шешіп жіберіңізші.

Эмма кереуетке құлай кетті. Еңіреп жылап жатыр. Роле апай үстіне юбкасын жауып, кереуеттің қасында тұр. Бірақ Бовари ханым бірде-бір сұрағына жауап қайырған жоқ, сүт -ана қайтадан жіп иіру машинасына барып отырды.

- Түү! Қойыңызшы! - Мұны Биненің станогі деп ойлаған Эмма сыбырлай тіл қатты.

"Бұған не болды екен? – Сүт - ана ойға қалды. - Ол маған неге келді екен?"

Эмманы мұнда айдап әкелген үрей - оның үйінде отыра беруіне дәрмені жетпеген.

Шалқасынан жатқан ол көз алдына қадала, зер сала қараған және заттарға әйтеуір бір ойсыз көңіл аудара тесіле қараса да, бәрібір оларды анық ажырата алмаған. Ол қабырғадағы жарықтан, түтіндеп жатқан екі шаладан және оның төбесіндегі арқалықтың тесігіне кіріп-шығып, ерсілі-қарсылы жүгіріп жүрген ұзынша өрмекшіден көз алмай қарап жатыр. Ақырында оның ойын жинақтап, тәртіпке салуға шамасы жетті. Ол есіне түсірді... Бір жолы ол Леонмен келе жатқан... О, одан бері қаншама уақыт өтті!.. Өзенді күн сәулесі жарқыратып, ломонос гүлінің иісі бұрқырап мұрын жарып тұрған. Екпінді тасқын сияқты естелік оны ала жөнеліп, ол кешегі күнді есіне түсірді.

- Сағат неше болды? - деп сұраған ол.

Роле апай аулаға шығып, қолын аспанның жарқырап тұрған тұсына созып жіберді және асықпай үйге қайта кірді.

- Үшке таяп қалды! - деп хабарлаған ол.

- Рақмет! Рақмет!

Қазір Леон келеді. Иә, келетін шығар! Ол ақша тапты. Бірақ ол оның мұнда екенін қайдан білсін, ең дұрысы бірден үйіне баратын болар, Эмма

сүт - ананы соған барып келуді тапсырды.

- Тек тезірек!

- Бара жатырмын, бара жатырмын, сүйікті бике!

Эмма енді әуел баста оны неге ойына алмағанын түсіне алмады. Кеше ол сөз берген, оның жолда қалдырмасы анық. Ол Лереге қалай баратыны және үстелінің үстіне үш несие билетін қалай тастай салатынын көз алдына елестетті. Содан кейін бірдеңе айтып Бовариге түсіндіруі қажет. Алайда, қандай себеп ойлап табуға болар екен?

Қалай болғанмен де сүт-ана келмей жатыр. Үйшікте сағат жоқ, Эмма болса уақыт ол үшін ғана ұзарып бара жатыр деп өзін-өзі жұбатты. Ол бақты аралап, қыдырып қайтуға шешім қабылдады, аяңдай басып шарбақтың қасынан өтті, ал содан кейін сүт - ана қайтарда басқа жолмен жүрген шығар деген үмітпен жедел қайта оралды. Ақырында, күте - күте құр сүлдері қалған, құжынаған күмәннан арылмаққа арпалысып, бұл жерде тұтас бір ғасыр не бір күн бе қашанға дейін сарылып күтетінін білмей, ол бір бұрышқа отырды да, көзін жұмып, құлағын тарс бітеп алды. Қақпа шықырлады. Ол орнынан атып тұрды. Сүт - анаға сұрақ беріп үлгерген жоқ, ол ойланбастан айтып салды:

- Сізге ешкім де келмепті!

- Қалайша?

- Жан баласы, жан баласы келмепті! Байбатша болса жылап отыр. Сізді шақырып жатыр. Сізді іздестіруде.

Эмма ешқандай жауап қайырған жоқ. Оның тынысы тарылып, дем алуы қиындап кетті, ол айналасына селсоқ қарап отыр. Сүт - ана оның бет-әлпетінің өзгеріп кеткенін көріп, еріксіз кейін шегінді: оған Бовари ханым ақылынан адасқандай болып көрінді. Кенет Эмма айқайлап жіберді де, өзінің маңдайын қойып қалды: түн түнегінде жарқ ете қалған найзағай сияқты, оның ойына сақ етіп Родольф түсті. Ол сондай мейірімді, сондай сыпайы, сондай қайырымды болатын! Ол тіпті жалтақтай бастаса да, Эмма бәрібір оны осындай көмек көрсетуге мәжбүрлейді: Родольфтың жүрегіндегі махаббатты қайта тірілту үшін бір қараса жетіп жатыр. Сөйтіп осыдан аз ғана уақыт бұрын ғана оның зығырданың қайнатқан, жанын түршіктірген іске, өзіне есеп бермей-ақ, енді өзі бара жатқанын, бұл қадамның ол үшін қандай абыройсыздық екендігін ойламастан ол Ла Юшетке тартып кетті.

VIII

"Оған не айтсам екен? Неден бастасам екен? - Жолшыбай ол осындай ойға қалған. Бұл жерде оған: әр бұта, әр ағаш, бекіш өскен бел, алыстан

көрінген үй-жай, бәрі таныс. Ол өз бойынан бастапқы нәзіктікті қайта сезінді, оның қаңырап бос қалған сорлы жүрегі сүйіспеншілік сезіміне толды. Оның бетін жылы жел желпіді, қар еріп, және әлі де бұр жарып үлгермеген шөпке тамшылап жиналып жатыр.

Ол, бұрынғы кездегідей, баққа қақпа арқылы, одан екі қатар аумақты жөке ағашымен айналдыра қоршалған аулаға кірді. Олардың салалы бұтақтары ысқыра тербетіліп тұр. Қорадағы иттер жапа-тармағай үре жөнелді. Олар қанша өршелене үрсе де, есік алдына ешкім шыққан жоқ.

Эмма кең, бұрылмасыз ағаш басқыш таянышымен жоғары көтерілді, жоғарыда тақтатас едені кір-кір дәліз бар: дәл монастырьдағыдай немесе қонақүйдегідей ұзыннан - ұзын қатарласа жайғасқан бөлмелердің бәрінің есігі солға ашылатын. Родольфтың бөлмесі ең түкпірінде, сол жағында еді. Эмма есіктің тұтқасын ұстай бергенде, ол кенеттен әл-дәрменінен айырылды. Ол Родольфты орнынан таба алмайтындай болып қорыққан, сонымен қатар бұл жалғыз үміті, құтылудың соңғы зәкірі болса да, оның үйде болмағанын да қалаған секілді. Ол өзінің бойын тіктеп, күшін жинап алды да, бұл қажет болғандықтан санасын сергектік ширатып, ішке енді.

Ол аяқтарын тордың үстіне қойып, трубка тартып каминнің алдында отырған.

- Ah, бұл сізсіз бе! - орындықтан атып тұрған ол солай деді.

- Иә, бұл менмін!.. Родольф, менің сізбен кеңескім келеді. - Бірақ сөздері көмейіне тығылып қалды.

- Ал сіз өзгермепсіз, сол баяғы көркем қалпыңыз!

- Сонымен, егер сіз оны менсізбесеңіз, онда менің сүйкімділігімнің соншалықты тартымды болмағаны ғой, - ол мұндана сөйледі.

Родольф неліктен онымен арадағы қатынастың үзілгендігін түсіндіре бастағанда, кісі сенетіндей еш уәж таба алмай, бұлыңғыр бұлтаққа салған.

Эммануэли Родольфтың айтқан сөзі емес, оның дауысы мен бүкіл бет бейнесі баурап алған. Ол оның сөзіне сенгендей мүләйімсіді, олардың айырылысуларының себебі бір құпия сыр екеніне, оған үшінші адамның арнамысы мен тіпті өмірі тәуелді болғанына ол шын мәнісінде сенуі де мүмкін еді.

- Мен бәрібір қатты азап шектім, - деді оған мұңды көзімен қараған Эмма.

- Өмір осындай! - Родольф пәлсапашы кейпіне ене сөйледі.

- Қалай болғанда да, өмір сізге біз айырылысқан кезден бастап күле қараған болар? - Эмма сұрақ қойды.

- Күлген де жоқ, түнерген де жоқ...

- Бәлкім, айрылыспағанымыз бізге жақсы болатын ба еді?..

- Иә, ықтимал!

- Сен солай ойлайсың ба! - Ол оған жақындай түсіп, күрсіне сөйледі. - О, Родольф! Егер сен білсең ғой!.. Мен сені сондай сүйіп едім!

Тек осы кезде ғана оның қолын алуға бекінді, бірер сәтке олардың саусақтары - баяғыда, алғаш рет көрмеде жолыққан кездегідей бірігіп кетті. Ал Эмма оның құшағына тығыла түсіп, сөйлей берді:

- Мен сенсіз қалай өмір сүргенмін! Бақыттан бас тартуға бола ма! Мен дүниенің бәрінен күдер үздім! Шыдамайтын шығармын деп ойлағанмын! Мен оның бәрін саған кейін айта жатармын. Ал сенің... сенің мені көргің келген жоқ па!..

Шын мәнісінде, осы үш жылдың ішінде, ер адамға тән қылықпен, қорыққаннан, ол бар ынтасымен қашқақтап, оған жолықпауға тырысқан.

- Сен басқаларды сүйдің, мойында! - Эмма басын шайқап және тура сүйкімді мысық сияқты, оған еркелей сөйледі - Ой, иә, оларды мен түсінемін! Мен оларды кешіремін. Сенің оларды да, нақ мені алдап-арбағаның сияқты, еліктірген шығарсың. Сен - нағыз еркексің! Сен тек сүюге жаралған жансың. Бірақ біз бәрін қайтадан бастаймыз, жақсы ма? Біз тағы да бір-бірімізді сүйеміз! Қарашы... мен күліп отырмын, мен бақыттымын... Кәне, айтсаңшы!

Оның көзінде жас мөлтілдеп тұр: найзағайдан кейін көк гүлдің тостағаншасында жаңбыр тамшылары тап осылай мөлтілдеп тұрады, - осы сәт Эмманың көркіне қызыға көз тастамау мүмкін емес еді.

Ол Эмманы өзінің тізесіне отырғызды және қолының сырт жағымен ымырттағы батып бара жатқан күннің соңғы сәулесі алтын жебедей сырғып өтіп жатқан, майдалап таралған шашын абайлап сипалауда. Ол басын төмен түсіріп отыр. Родольф оның қабағына ептеп қана ернін тигізді.

- Сен жылап отырмысың? - деп қалды ол. - Неге?

Эмма еңіреп қоя берді. Родольф мұны жүрек түкпіріне жиналып қалған сезімнің бұрқанысы деп ойлаған. Ол тынышталған кезде, Родольф мұны ұялшақтығының соңғы ұстамасы деп қабылдаған.

- Ой, мені кешірші! - Ол даусын көтере сөйледі. - Сен - менің жалғызымсың. Мен ақымақ және қатыгез болыппын! Мен сені сүйемін және әрдайым сүйетін боламын!.. Айтшы маған, саған не болған?

- Жә, міне осылай... Мен қайыршылық күйге түсіп қалдым, Родольф.

Маған қарызға үш мың франк бере тұр! - Бірақ... бірақ... - ақырындап орнынан тұра берген ол енді байыпты қалыпқа түсіп, сөз бастаған.

- Түсінемісің, — ол тез-тез сөйлей жөнелді, - күйеуім өзінің бүкіл ақшасын нотариусқа жайғастырған, ал ол қашып кетті. Біз қарызға белшемізден баттық, емделушілер ақша төлемейтін болды. Айтқандай, тәркілеу әлі біткен жоқ, ақшамыз болады. Әзірге үш мың жетпей тұр, біздің дүние-мүлкімізді тізімдеді, бүгін тізімдеді, осы қазір ғана иә мен, достық қолыңды ұсынатынына сеніп, саған келіп тұрмын.

"Аһ, неге келгені белгілі болды!" - Қас-қағымда сұрланып кеткен Родольфқа осындай ой түсті.

Ал ол мүлде жайбарақат айтты:

- Менде ондай ақша жоқ, бике.

Ол шынын айтты. Қолында болса, жалпы мұндай мырзалық жасау соншалықты жағымды болмаса да, ол, әрине, берер еді: Махаббаттың жолында кездесетін қырсықтың ішіндегі нағыз көңіл суытатыны, нағыз зияндысы — бұл ақша сұрау.

Біршама уақыт Эмма оған көзін алмай қарады.

- Сенде мұнша ақша жоқ па?

Ол әлденеше рет қайталады:

- Сенде мұнша ақша жоқ па!.. Маған тағы да осы соңғы қорлықтың не керегі бар еді! Сен мені ешқашан сүймегенсің! Сенің де басқалардан артып тұрғаның шамалы.

Ол өзін әшкерелеп, ол өзін бұзды.

Родольф оның сөзін бөліп, өзінің де "қиын жағдайда" жүргенін дәлелдеуге кіріскен.

- Мен сені аяймын! - деді Эмма. - Иә, қатты аяймын!..

Оның көзіне қалқанда жарқырап тұрған ойма белгілі карабинт түсті.

- Бірақ кедей адам мылтықтың дүмін күміспен аптамайтын болар! Маржанмен безендірілген сағат сатып ала қоймас! - Булевтің сағатын көрсетіп, ол сөзін жалғастыра берді. - Сабы алтынмен апталған қамшыны қайдан алсын. Сағаттың шынжырына әшекей тағушы ма еді? Ой, мұнда бәрі бар! Тіпті қолсандық та! Сен өзіңді күтесің, рақат ғұмыр кешіп жатырсың, сенің әсем жасаулы үйің, фермаң, тоғайың, аңға шығатын иттерің бар, сен Парижге барып тұрасың... Әй, ең болмаса мынаны қара! - Каминнің үстінде жатқан запонканы қолына алған Эмма даусын көтерді.

- Бұл жердегі кез келген болмашы нәрсені ақшаға айналдыруға болады!.. Жоқ, маған олардың қажеті жоқ! Өзіңде қала берсін!

Осы кез оның запонканы бар күшін сала лақтырғаны сондай, қабырғаға соғылған сәтте оның алтын шынжыры үзіліп кетті.

- Ал мен болсам, сенің бір ғана күлкің үшін, бір ғана көз қырынды салғаның үшін, сенен тек рахмет деген жалғыз ауыз сөз есту үшін ғана мен саған бәрін берер едім, мен бәрін түгел сатар едім, мен сен үшін жұмыс істер едім, қайыр садақа сұрап кетер едім. Ал сен болсаң әлі де маған қайғы-қасіретті аз тарттырған тәрізді креслода жайбарақат шалқайып отырсың! Білемісің, егер сен болмағанда мен әлі де болса бақытты болар едім! Сенен кім сұрапты! Иә, болмаса, сен бір нәрсеге бәс тігіп ерегестің бе? Әйтсе де сен мені сүйгенсің, оны маған айтқан өзіңсің... Осы жаңа ғана... Ой, одан да сен мені үйіңнен қуып шықсаң ғой! Сенін өліп-өшіп сүйгеніңнен менің қолым әлі суи қойған жоқ. Осы жерде, мына кілемнің үстінде, сен менің аяғыма жығылып, мәңгі махаббатың екенін айтып, ант-су ішкенсің. Сөйтіп, сен мені сендіргенсің. Сен тура екі жыл бойы мені тәтті, сыйқырлы түске батырғансың!.. Біздің саяхат жасау жөніндегі жоспарымызды ұмытқан шығарсың? Әй, сенің сондағы хатың, сенің сондағы хатың! Қасіреттен менің жүрегім қалай ғана жарылып кетпеді екен!.. Ал қазір, мен оған келгенімде - дәулетті, бақытты, еркін кісіге келгенімде - маған алғаш кездескен адам көрсететін көмекті сұрап жалынғанымда, мен оған жалбарынғанымда және оған өзімнің махаббатымды сыйға қайыра әкелгенімде, бұл оған үш мың франкке түсетін болғандықтан, ол менің өтінішімді қабыл алмай отыр!

- Менің ондай ақшам жоқ! - Ұстамды долылығын қалқанмен қорғаған тәрізді Родольф аса сабырлылықпен жауап қайырды.

Эмма сыртқа шықты. Қабырғалар теңселіп, үйдің төбесі еңсесін басты. Сосын ол жел ұшырған қураған жапырақтар үйіндісіне сүрініп-қабынып ұзыннан-ұзақ сая жолмен жүгірді. Міне, сол жыра, міне, сол қақпа. Эмма қақпаны асығыс аша бергенде, ысырма тиіп кетіп, тырнағын сындырып алды. Ол тағы да жүз қадамдай жүрді де, мүлде тынысы тарылып, тұншығып қалып, құлап қала жаздады да амалсыздан тоқтады. Оның артына бұрылып қарағысы келді, сөйтіп ол бей-жай тұрған үйге, баққа, саябаққа, үш аула және қасбет терезелеріне тағы көз тастады.

Оның тұла бойы тура тастай қатып қалды; ол тірі екендігін тек дауысы алыс төңірекке жайылған қатты ойнап тұрған музыкадай болып естілген жүрегінің соғысынан ғана сезді. Оның аяғының астындағы жер тура су секілді тербеліп тұр, бороздалар өршелене тасыған алып қоңыр толқындар болып көрінді. Оның басындағы барлық әсерлер, барлық ойлар тап орасан зор отшашудың жалыны секілді бірден жарқ ете түсті. Ол өзінің әкесін, Леренің кабинетін, "Булонь" қонақүйіндегі бөлмесін, басқа жерлерді көрді. Ол өзінің есінен айырылып бара жатқанын сезді; ол қорқып кетті, содан ол өзін-өзі билемекке тырысты, бірақ бұл ішінара ғана жүзеге асты: оның

қорқынышты жағдайының себебі - ақша - оның жадынан шығып кетті. Ол өзінің махаббатынан қайғы-қасірет тартты, ол туралы бір ғана еске алуынан жаны тәнінен ажырап кетті - өліп бара жатқан адамның жаны қан аққан жара арқылы өтетінін осылай сезеді.

Ымырт жабылып, қарғалар айнала қалықтап ұшып жүр.

Кенеттен оған ауада жарқылдап, оққа ұқсас отты шарлар ұшып жүргендей; сосын олар қабысып айналып, айналып ағаштардың бұтағын майыстырған қар үстіне құлап түсіп, сөнгендей болып елестеді. Олардың бәрінен Родольфтың бет-бейнесі көрінді. Олар көбейген үстіне көбейе түсті, олар Эмманың айналасына оралып, оны жарып өткен. Сосын бәрі зым-зия жоғалып кетті. Ол тұман арасынан жылт-жылт етіп көрінген қаланың алыстағы оттарын көрді.

Осы жерде шыңырау сияқты өмір шындығы ашылды. Оның тыныс алуы тым ауырлап кетті. Сосын, күш-қуатын жиған сәтте, ол тіпті көңілденіп кетті, таудан жүгіріп түсіп, өзенді кешіп өтіп, жалғыз аяқ жолға, бульварға, базарға соқпай, дәріхана қасынан бір-ақ шықты.

Ол жерде жан баласы жоқ екен. Эмманың оған кіргісі келген, бірақ қоңырау соғылса, біреу-міреу алдынан шығуы ықтимал. Демін ішіне тартып, қабырғаларға сүйеніп, ол асүйдің есігіне жетті - асүйдегі пештің үстінде шырағдан жанып тұр. Жейде киген Жюстен асханаға тамақ алып бара жатыр.

"Ә, олар түскі астарын ішіп жатыр екен. Тоса тұруым керек". Жюстен қайтып оралды. Эмма терезені қақты. Ол оған қарсы шықты.

- Кілт! Жоғарғы жақтың... әлгі...

- Сіз не айтып тұрсыз?

Жюстен оның бетінің бозарып кеткеніне қайран қалды - ол қараңғы түннің аясында ақтаңдақ болып көрінген. Оған қазір ол елес секілді ерекше сұлу, сәулетті болып көрінген. Оның не істегісі келіп тұрғанын ол білген жоқ, бірақ та бір сұмдықты іші сезген.

Ал Эмма оған ойланбастан ақырын, жағымды, сиқырлы даусымен жауап қайырды:

- Маған қажет! Кілтті берші!

Жұқа тақтай қоршаудың ар жағындағы асүйден шанышқылардың тырсылы естіліп тұр.

Ол егеуқұйрықтардың ұйқы бермейтінін және оған зәрлі зат қажеттігін айтты.

- Қожайыннан сұраған жөн болар!

- Жоқ, жоқ, оларға бармай-ақ қой! - Эмма сергіп кетті және осы сәт сабырлылықпен сөзін жалғастырды: - Қажеті жоқ! Мен оған кейін өзім айтамын. Маған жарық түсірші!

Ол дәлізге шықты. Дәлізден есік зертханаға шығатын. Қабырғада: "қойманікі" деген жазуы бар жерде кілт ілулі тұр.

- Жюстен! - дәріханашы кейіс білдіре айқай салды.

- Кеттік!

Жюстен Эмманың соңынан ерді.

Кілт құлыптың саңылауына бірден түсті, жақсы сақталған жадына сенген Эмма бірден үшінші сөреге келіп, көк құтыға бас салды, тығынын суырып алып, ішіне қолын сұғып жіберді де, бір уыс ақ ұнтақты алып шығып, сол жерде жей бастады.

- Сіз не істеп жатырсыз? - Қасына жүгіре жеткен Жюстеннің жан дауысы шықты.

- Үндеме! Аналардың келіп қалулары мүмкін...

Оның есі шығып кетті, ол көмекке шақырғысы келген.

- Ешкімге тіс жарып айтушы болма, өйткені бәріне қожайынның жауап беруіне тура келеді!

Сөйтіп міндеттің орындалғанына көңілі жайланғандай кейіпте, кенет тыныштала қалған Эмма кете барды.

Оның дүние - мүлкінің тізімделгені жөнінде хабар есінен тандырған Шарль үйіне жедел жеткен кезде, Эмма жаңа ғана шығып кеткен екен. Ол айқайлады, жылады, есінен танды, ал Эмма болса әлі оралған жоқ. Оның қайда болуы мүмкін? Ол Фелиситені Омеге, Тювашқа, Лереге, "Алтын арыстанға", барлық жерге жіберді. Жан ауруы басылысымен, сол сәтінде бұрынғы жағдайынан, дүние - мүлкінен айырылғаны, қызының болашағына балта шабылғаны оның ойына оралды. Не үшін? Толық түсініксіздік. Ол кешкі алтыға дейін тосты. Ақырында, Эмма Руанға кетті деп ойлаған, бұдан әрі орнында отыра алмасын сезінген ол, үлкен жолға шығып, жарты милдей жол жүріп, ешкім жолықпаған соң, тағы да біраз аялдады да, үйіне қайтты.

Ол үйге әлдеқашан келіпті.

- Бұл қалай болды?... Неліктен? Түсіндірі!..

Эмма өзінің үстеліне отырып, хат жазып, аяғына күні мен сағатын жазып, ақырындап конвертті жапсырды.

- Мұны сен ертең ашып оқисың. - Ол көтеріңкі сөйледі. - Ал әзірге, тілеуіңді берсін, маған бірде-бір сұрақ қойма... Бірде-бір!

- Дегенмен...

- Мені жалғыз қалдыршы!

Осы сөздерді айтты да, ол төсегіне созыла сұлай кетті.

Оны аузын қуырған дәм оятып жіберді. Ол Шарльды көрді, сосын көзін қайта жұмды.

Ол өзін әуестікпен бақылап, ауырған жерінің қашан жанға бата бастайтын сәтін жіберіп алмауға тырысты. Жоқ, әзірге ештеңе білінер емес. Ол сағаттың сыртылын, пештегі оттың шыртылын және кереуетінің қасында тұрған Шарльдың дем алысын естіп жатыр.

"Ой, соншалықты қорқынышты емес! - деп ойлаған ол. Мен қазір қалғып кетемін, сосын бәрі де бітеді".

Ол су ішті де, бетін қабырғаға бұрды.

Сия татыған жексұрын дәм әлі де кетпеген.

- Су ішкім келеді!.. Аһ, сондай сусап жатырмын! - Оның демін әрең алып жатып айтқаны.

- Саған не болды? - Шарль оған стаканмен су беріп жатып сұраған.

- Ештеңе емес!.. Терезені ашшы... Менің тынысым тарылып барады.

Нақ осы кезде оның жүрегі айнып, құсқысы келді - ойламаған жерден келгені сондай, ол жастығының астындағы қол орамалын әрең алып үлгерді.

- Алып кет! Лақтырып жібер. - Ол бастырмалата сөйледі.

Шарль сұрақ қоя бастаған - ол жауап қайырған жоқ. Сәл қозғалса болды, тағы да құсу бастала ма деп қорыққан ол қыбыр етпей жатыр. Сол мезгілде - ақ сүйектен өтетін ызғар аяғынан жүрегіне қарай жылжып бара жатқанын сезген.

- Иә! Басталды! - деп сыбырлады ол.

- Сен не дедің?

Эмма қиналып жатыр; ол басын баяу шайқап, тура тілінде өте ауыр

бірдеңе жатқандай, ашылған аузын жаппай қойды. Сағат сегізде оны тағы да құсық қысты.

Шарль фарфор легеннің қабырғасына қайдағы бір ақ түйіршіктер жабысып қалғанына назар аударған.

- Ғажап! Түсініксіз! - деп ол бірнеше рет қайталады.

Бірақ ол дауыстай сөйледі:

- Жоқ, сен қателесесің!

Сол кезде ол ептеп сипаған сияқты, оның ішіне қолын тигізді. Ол жанұшыра айқай салды. Шарль зәресі ұшып, кейін шегініп кетті.

Сосын ол әуелі естілер-естілмес қана ыңырсиді бастады. Оның иығы селкілдеп, ал өңі, сіңірі тартылған саусақтары қысып алған ақжаймадан бетер ағарып кетті. Оның тамыры білінер-білінбес дерлік соғып тұр.

Эмманың көгеріп, тер тамшылары жуып кеткен бетіне қараған кезде, ол қорғасын тозаңымен қаптап қойғандай болып көрінді. Оның тісі - тісіне тимей сақылдап, ұлғайған қарашығы заттарды анық айыра алмай жатқан болуы керек, барлық сұрақтарға ол басын изеп жауап берді; айтқандай, бірнеше рет күлуге де шамасы жетті. Сол кезде оның айқайлауы үдей түсті. Кенеттен оның кеудесінен қатты ыңқыл естілді. Осыдан кейін ол жағдайының жақсы екенін, қазір орнынан тұратынын мәлімдеді. Алайда, осы кез оның сіңірі тартылып қалды.

- Әй, құдайым-ай, жаным қиналды - ау! - деп айқайлады ол. Шарль оның алдына тізерлеп отыра кетті.

- Айтшы, сен не іштің? Маған айтшы, құдай үшін!

Ол оған сондай бір мейірлене, сүйсіне қараған, ондай көзқарасты Шарльдың көзінен бұрын-соңды көрген емес.

- Әлгі, анда... анда... - Даусы булығып шықты.

Ол жазу үстеліне жүгіріп барып, хатты ашып, дауыстап оқи бастады:

"Ешкімді кінәламауды сұраймын..." - Тоқтап, көзін сүртті, сосын қайталап оқыды.

- Не нәрсе!... Көмекке келіңдер! Мында!

Ол бір сөзді үздіксіз қайталап айта берді: "Уланыпты!" "Уланыпты!". Фелисите фармацевтке жүгірді - оның аузынан да еріксіз осы сөз шығып кетті, "Алтын арыстанда" оны Лефрансуа ханым естіп қалды. - Оянған тұрғындар сол кезде ести сала көршілеріне жүгірді, - қала түні бойы

ұйықтаған жоқ.

Қарап жүріп сүрініп-қабынып, күбірлеп, сасқалақтаған Шарль бөлмені ерсілі-қарсылы кезіп жүр. Ол жиһазға соқтығып, өзінің шашын жұлып жүр - дәріханашының бірінші рет мұндай жан түршіктіретін көріністің куәгері болуына тура келген.

Шарль сосын өзінің кабинетіне кіріп, Каниве мырза мен дәрігер Ларивьерге хат жазуға кірісті. Алайда оның ойы оңға бөлініп - бір жазғанын кемінде он бес мәрте қайта көшіріп жазды. Ипполит Невшателге кетті, ал Жюстен Боваридің атын Руанның жолында болдыртып, өліп қалған соң Буа - Гильом тауында тастап кетті.

Шарль медицина анықтамалығын ақтарыстырып отырғанымен, ештеңені де көрген жоқ: әріптер бұлдырап, анықтап оқи алмады.

- Уайымдамаңыз! - деді Оме мырза. – Оған тек қана у қайтаратын күшті қандай да бірдеңе беру қажет. Ол немен уланды екен?

Шарль хатты көрсетті - күшәламен.

- Олай болса анализ жасау керек, - деп Оме қорытынды жасады.

Ол кез келген уланған жағдайда анализ жасау ұсынылатынын білетін. Шарль ойланбастан қостай кетті:

- Жасаңыз, жасаңыз! Оны құтқарыңыз...

Ол тағы оның қасына келіп, кілемге тізерлеп отыра қалды, сосын басын керееутке сүйеп, еңіреп жылап жіберді.

- Жылама! - деді Эмма. - Ұзамай мен сені қинамайтын боламын.

- Неге? Сені бұған итермелеген не?

- Осылай істегенім дұрыс, достым, - ол қарсылық білдірді.

- Әлде сен менімен бақытты болмадың ба? Менің кінәм не? Мен қолымнан келгеннің бәрін істедім!

- Иә... шын... сен мейірімдісің!

Эмма ақырындап оның шашынан сипады. Бұл еркелету оған одан сайын ауыр тиді. Ол бір ғана оны жоғалтамын деген қисапсыз ойдан - оның оған ерекше мейірімі түскен кезде жоғалтатыны бүкіл ішкі жан дүниесінің күйзеліске түсіргенін сезінді; ол ештеңе ойлап таба алмады, не істеу керектігін білмеді, бір нәрсе істеуге батылы жетпеді, шешуші шара қабылдау қажеттігі оны қатты абдырауға душар етті.

Ал Эмма болса бұл мезгілде оны соншама шаршатқан барлық алдау-арбаудың, барлық ішмерездіктің, барлық таусылмайтын құмарлықтың бітетін уақыты келгенін ойлады. Қазіргі жағдайда ол енді ешкімді де жек көрген жоқ, оның ойларын ымырт орап алды, жер бетіндегі барлық дыбыстардың ішінен ол, тура тына бастаған соңғы аккордтар сияқты, тек өзінің сорлы жүрегінің үзік - үзік, баяу, түсініксіз шағымын ғана айыра алды.

- Маған қызымды алып келіндерші, - деді шынтағына сүйеніп, басын көтерген ол.

- Сенің енді еш жерің ауырмай ма? - Шарль сұрақ қойды.

- Жоқ, жоқ!

Күтуші әлі ұйқысырап, қабағын шытып, үстіндегі ұзын түнгі көйлегінің етегінен жалаң аяғы шығып тұрған қызды алып келді. Берта ыбырсып кеткен бөлмеге таңдана көз жүгіртіп, үстел үстінде жанып тұрған шырағандардың жарығы шағылысып, көздерін жұмды. Мұның бәрі, бәлкім, оған оны да шам жанып тұрған кезде, бозала таңнан оятып, анасының төсегіне әкелетіні, ал ол бірдеңе сыйлайтын жаңа жылды немесе ауыз бекітудің орта кезін есіне түсірген болар.

- Ойыншықтарым қайда, мама? - Берта сұрақ қойды.

Бәрі де үнсіз.

- Мен өзімнің кебісімді көре алмай тұрмын!

Фелисите Бертаны кереуеттің қасына әкелді, ал оның көзі камин жақта.

- Оны сүт - ана алып кетті ме? - Қыз бала сұрай берді.

"Сүт - ана" деген сөз оның барлық опасыздығын, оның барлық тартқан тауқыметін Бовари ханымның есіне түсірді, оның тамағына одан да уыттырақ у жұтқандай болып, жүрегі айнып локсиды да, ол теріс айналып жатты. Берта енді кереуетте отыр.

- Сенің көзің қандай үлкен, мама! Сенің бетің сондай бозарып кеткен! Сенің тұла бойыңды тер басып кетіпті!

Анасы оған қарады.

- Мен қорқамын! - деп қызы кейін шегінді.

Эмма оның қолынан ұстап, сүйіп алғысы келген. Берта меселін қайтарды.

- Жетер! Алып кетіндер! - Қуысқа тығылып жылап отырған Шарль айқай

салды. Біршама уақыт уланудың ешбір белгісі білінген жоқ. Эмма тыныштала бастаған. Оның әрбір сөзі, ешқандай мәні болмаса да, оның әрбір жеңілірек тыныс алысы Шарльды үміттендіре түсті. Каниве келгенде, ол жылап жүріп, оның мойнынан құшақтай алды.

- Аһ, бұл сізбісіз! Сізге алғысымды білдіремін! Сіз қандай қайырымды, ізгі жансыз! Оның жағдайы қазір жақсарып қалды. Сіз оны қазір өзіңіз көресіз...

Алайда, әріптесінің пікірі басқаша болып шықты, өйткені оның өз сөзімен айтқанда, ол жауырынға қарап бал ашуды жаратпайтын, олай болса, асқазанын ойдағыдай тазарту үшін Эммаға құстыратын дәрі беруді тапсырды.

Эмма қан құса бастады. Еріндері жіптей созылып кетті. Аяқ - қолдары тырысып қалды, тұлабойын қоңыр дақтар қаптап кетті, тамыры қатты тартылған жіптің дірілін, міне - міне үзіліп кеткелі тұрған шектің дірілін еске түсірді.

Аз ғана уақыттан кейін Эмма жан даусы шыға шыңғыра бастады. Ол уды қарғады, оны балағаттады, сосын оның тезірек әсер етуін тіледі, одан да бетер азапты арпалысқа түспей, жансызданып, сіресіп қалған қолдарымен Шарльдың оған ішуге бергендерінің бәрін итеріп тастай берді. Орамалын ерніне басқан ол көз жасына тұншығып сырқаттың төсегінің қасында тұр, оның бүкіл тұла бойы, басынан аяғына дейін екі етегі жасқа толып еңірегеннен теңселіп кетті. Фелисите ерсілі-қарсылы жүгіріп жүр. Оме жерге қаққан қазықтай қақшиып және демін ауыр алып тұр, ал Каниве мырза сенімін жоғалтпаған, әйткенмен оның да жүрек түкпірінде алаң бар.

- Жын соққыр!.. - Асқазаны тазаланды ғой, ал енді себебі анықталып жойылса...

- Түсінікті, онда оның нәтижесі де жойылуға тиіс қой, - деп Оме сөз қосты.

- Апыр - ай, оның жанын сақтап қалыңыздаршы! - Бовари айқайлай сөйледі.

Каниве, "бәлкім, бұл аман алып қалатын аурудың қатты асқынуы шығар" деген болжамын негіздегісі келген дәріханашыны тыңдағысы келмей, оған териак бергелі жатқан, бірақ нақ сол сәтте терезе сыртында шыбыртқының сыртылы естіліп, бүкіл терезе әйнектері дірілдей жөнелді, сөйтіп жабық базардың сырт жағынан үстерін тер басып, қансорпасы шыққан үш ат жеккен пошта күймесі шыға келді. Келген дәрігер Ларивьер екен.

Егер де Боваридің үйіне құдайтағаланың өзі келе қалса да, бәрібір ол тап мынандай қатты әсерге бөлемес еді. Шарль қолын сілтеп, Каниве тұрған орнында сілейіп тұр, ал Оме доктор келместен әлдеқашан бұрын тақиясын

шешіп қойған.

Ларивьер ұлы Бишаның, өз өнерлерін жақсы көретін және шабытты көрегендіктерімен көзге түскен, әлдеқашан жарық дүниемен қош айтысқан дәрігер - пәлсапашылар хирургиялық мектебінің өкілі болатын. Ларивьер ашуланған кезде бүкіл аурухана аяғының ұшымен жүретін; шәкірттері оны құдайдай көретін, қызметке кіріскен бетте олар бірден бәрін де оған еліктеуден бастайтын... Руан аймағындағы дәрігерлердің оған еліктегені сондай, тіпті нақ соныкі сияқты меринос жағалы, астары сырылған пальто, нақ соныкі сияқты кең етекте, жеңі ағытылған қара фрак киетін және де Ларивьердің қолғап киіп көрмеген, кез келген уақытта адамды қинаған азаптың тереңіне батып кетуге әрқашан әзір торсиған, өте әдемі қолдары әрдайым көрініп тұратын. Ол шен-шөкпенді, крестерді, академияларды жек көретін, жомарттығы және кішіпейілділігімен аты шыққан, кедейлер үшін нағыз жанашыр әке болды, рақымшылыққа сенбейтін, ал өзі қадам басқан сайын қайырымдылық көрсететін, егерде оның шамадан тыс көрегендігі болмаса, сол үшін де жұрттың бәрі одан өрттен бекер қорқатын ол, әрине, әулие деп танылар еді. Оның көзқарасы найзадан да өткір болатын, жұрттың бәрі өлердей қорқатын, ол бірден тура жүрегіне қадалатын; Ларивьер тұспалдау мен көптірме сөздерден тазартып, өтірікті сылып тастайтын. Үлкен таланты себепкер болған, жақсы тұрмыс халі мен қырық жылдық мінсіз қызметінің арқасында әкпейіл ұлылыққа бөленген ол осылай ғұмыр кешіп жатқан.

Есіктен енген бетте, аузы ашылып, шалқасынан жатқан Эмманың өңінің жансыздығына көңіл аударып, қабағын түйді. Сосын Канивені тыңдаған кісінің қалпын танытып және саусағымен мұрнын уқалап тұрып бір сөзін әлденеше рет қайталады:

- Жақсы, жақсы!

Алайда, солай дей тұра, жайлап иығын көтерді. Бовари оған көз алмай қарап тұр. Олардың көздері түйісіп қалды да, қайғы - қасіретті көп көрген Ларивьердің жанарынан аққан, күтпеген көз жасы жағасына тамып кетті.

Ол Канивені келесі бөлмеге алып кетті, Шарль соңдарынан ерді.

- Жағдайы өте нашар ғой деймін? Ал егер қыша жағылған қағаз тартса қайтер еді? Не істеу керектігін мен білмеймін. Оңтайлы жолын айтыңызшы. Сіз қаншама адамды өлім аузынан алып қалдыңыз ғой!

Шарль оны қос қолымен құшақтай алып, тіпті асыла жаздап тұрып, оған сасқалақтай, жалбарына қарады.

- Қайраттаныңыз, қымбаттым! Бұл жерде қолдан келер шара жоқ.

Осы сөздерді айтты да, дәрігер Ларивьер теріс қарап кетті.

- Сіз қайтып кетемісіз?

- Мен қазір келемін.

Эмманың ұзаққа бармайтынына еш шүбәланбаған Канивемен бірге, делбешіге тапсырма беруді сылтауратып, ол сыртқа шықты.

Алаңда оларды фармацевт қуып жетті. Атақты адамдардың қыр соңынан қалмай, мейлінше жабыса кетпеуге - оның өзінің де шамасы жетпейтін. Ол Ларивьер мырзаға өзінің үйіне кіріп, мәртебесін өсіріп, түстік ішу жөнінде құрметпен өтініш білдірді.

Ерлі-зайыпты Омелер табан астында, кешіктірмей көгершін әкелуге "Алтын арыстанға" кісі жіберіп, дүкеннен түгін қалдырмай котлет пісіретін ет, Тюваштың - сақтаулы тұрған қаймағын түгел, Лестибудуаның үйіндегі барлық жұмыртқасын сатып алды. Дәріханашы дастарқан мәзірін жасауға өзі де көмектесті, ал Оме ханым, өзінің кофтасының бауын түртпектеп тұрып сөйледі:

- Сіз бізді соге жамандамаңыз, мырза! Қарсаңда хабарлап қоймаса, біздің алыс түкпірде, қалашықта...

- Рюмка! - Оме күңкілдеді.

- Қалада біз ең болмаса әрдайым фарш қосқан құстың аяғын даярлауға мүмкіндігіміз бар еді.

- Аузыңды жапшы!.. Дастарқанға келіңіз, дәрігер!

Тамақ жеуге кіріскен кезде, дәріханашы сәтсіз оқиғаның кейбір қырларын айтып беруді орынды санаған:

- Әуелі тамағы кеуіп қалғандығы сезілді, сосын асқазанының айналасында жан шыдатпайтын дерт басталды, құсты, есінен таңды.

- Ал ол қалай уланған?

- Білмедім, дәрігер. Оның күшәла қышқылын қайдан алғанына ақылым жетпей отыр.

Осы сәтте қолында бір үйме табақшасы бар Жюстен кіріп келген және ол удың атын естіп, қалшылдап - дірілдеп кетті.

- Саған не болды? - Фармацевт сұрақ қойды.

Жауап берудің орнына бозбала қолындағысын түгел жерге түсіріп алды.

- Оңбаған! - Оме айғай салды. - Ашық ауыз! Боссың! Есек! Алайда тез есін жиып ала қойды.

- Дәрігер, мен әуелі анализ жасағым келді, primo [ең алдымен (лат.)], сақтықпен түтікке... кіргіздім.

- Одан да сіздің саусағыңызды тамағына тыққаныңыз дұрыс болар еді...

Оның әріптесі үн-түнсіз отыр; Ларивьер екеуі оңаша қалғанда оны құстыратын дәрі бергені үшін бірталай қатты сөздер айтып сөкті, енді өкше қисайып кеткен кездегі оқиға тұсындағы өзіне-өзі сенімді және сөзшең құрметті Каниве, өзін сыпайы ұстап, әңгімеге араласқан жоқ, тек қана қоштай күліп отыр.

Оме өзінің қонақжай мырзалығына мәз болып, Бовари туралы, мұнды ойлардан тек қана өзімшілдік сезіміне беріліп, өз өмірін көз алдына келтіріп, ол санасыздықпен көтеріңкі көңіл күйіне көшті. Хирургтің ортада отырғаны оны шабыттандырды. Ол біліктілігін білдіріп, ала гүлін, анчар, манценилла, жыланның уы сияқты әралуан арнайы атауларды төпелетіп айта берді.

- Дәрігер, менің тіпті адамдардың өте қатты қуырылған кәдімгі колбасадан да уланып, жай оғы тигендей құлап түскендері туралы да оқығаным бар. Мен мұны фармацевтикадағы біздің данышпандарымыздың бірі, біздің ұстаздарымыздың бірі әйгілі Каде де Гасикур жазған ғажап мақаладан оқып білдім.

Оме ханым спирт шам әкелді - күйеуі кофені осы жерде, үстел үстінде қайнатуды талап етті; ол аз болғандай: дәнді өзі қуырып, өзі үгітіп, өзі араластырды.

- Sacchamm сізге дәрігер! - деген ол оған қант ұсынып жатып.

Сосын өзінің барлық балаларын шақыртты - оны олардың дене бітімдері туралы хирургтің не айтатыны қызықтырған.

Ларивьер мырза кетуге жинала бастаған, сол кезде Оме ханым одан күйеуіне қатысты кеңес сұраған. Ашулану оған зиян, ал оның ашуланғанда ақылынан адасып кететіні бар.

- Ол есінен айрылатындай ештеңе де жоқ!

Мәнісін андамай қалған күлдіргі сөзіне езу тарта күлімсіреген дәрігер есікті ашты. Дәріханаға жұрт жиналып қалған екен. Хирург әйелінің өкпесі қабынуынан қорыққан, өйткені каминге түкіруі дағдыға айналдырған, Тюваш мырзадан; сосын кей кездері ашқарақтанып, таза тойымсыз болып кететін Бине мырзадан; бүйіріне шаншу қадалған Карон ханымнан; басы айнала қиналып жүрген Лереден, сарпы бар Лестибудуадан; кекірігі азған Лефрансуа ханымнан әрең дегенде құтылды. Ақырында, үш ат жеккен күйме құйындата шауып кетті, сосын бәрі бір ауыздан дәрігер ерсі қылық көрсетті деген тұжырымға тоқталған.

Осы кезде Ионвильдіктердің назарын аббат Бурнизьен өзіне аударды — ол тыныш қана ыдысын көтеріп, базар аралап келе жатқан.

Өз түсінігіне өте берік Оме священниктерді жемтік көрсе үстіне үймелейтін қара қарғаға теңеді. Ол дін адамдарына жайбарақат қарай алмайтын: мұның мәнісі, сутанды көрсе кебін түсетін, ал кебіннен қорқатын себебі ол негізінен сутанды жек көретін.

Алайда, өзінің "борышым" дейтіндерінің бәрін бұлжытпай орындайтын ол Ларивьер мырзаның мұнда барып қайтуды тапсырған Канивемен бірге Бовариге келді. Фармацевт оларға сабақ болатын, ғибрат алатын, олардың жадына мәңгілік жазылып қалатын ауыр жағдайларға бойларын үйрету үшін, ұлдарын өзімен бірге ала кеткісі келіп еді, бірақ оған шешелері үзілді-кесілді қарсы шықты.

Эмма өлім үстінде жатқан бөлмеде жабыңқы салтанаттылықтың белгісі байқалып тұр. Ақ дастарқан жайылған жұмыс үстелінде, қол-аяғын керіп шегеленген Иса пайғамбардың үлкен суретінің түбінде жанып тұрған шырағданның екі бүйірінде мақта қағаз бумалары салынған екі күміс ыдыс тұр. Басы салбырап кеудесіне түсіп кеткен Эмма көз алдына адырая ашылған жансыз жанарын тігіп жатыр, ал оның құр сұлдері қалған қолдары көрпенің үстін сипалауда - тура өздеріне алдын ала кебіндерін жауып жатқандай, барлық өлім - халінде жатқандар жасайтын жағымсыз, дәрменсіз қимыл-әрекет! Мүсін сияқты боп-боз, көздері жанып жатқан шоқтай қызарып кеткен Шарль енді жылағанды қойып, Эммаға қарсы қарап, кереуетінің бас жағында тұр, ал тізерлеп отырған священник мұрнының астынан сыбырлап дұға оқып отыр.

Эмма жайлап басын бұрған және ақшыл көк эпиграхилге көзі түскенде қатты қуанып кетті: күтпеген жайланудан ол бәлкім өзінің алғашқы жұмбақ ұмтылысының жоғалтып алған тәттілігін қайта тауып алды ма, әйтеуір бұл ол үшін мәңгілік шаттықтың бейнесі болды.

Священник орнынан тұрып, Иса пайғамбардың суретін қолына алды. Эмма су ішкісі келген кісіше басын көтеріп, мойнын созды да, құдай - адамның денесіне ернін тигізіп, жабыса түсті және әлдеқашан сөніп қалған махаббаттың соңғы алауымен оған өзінің сүйістерінің ең бір оттай ыстық сәтін арнады. Осыдан кейін священник *Misereatur* ["Иә, кешіре гөр" (лат.)] және *Indulgentiam* ["Арылу" (лат.)] дұғаларын оқып, оң қолының сұқ саусағын миро майына малып алды да, майлауға кірісті: әуелі - жуырда ғана жер бетіндегі барлық сұлулыққа сұқтана қарайтын оның көзін, сосын - самал жел мен махаббаттың хош иісін құмарлана жұтатын танауын; сосын - жалған сөз, намысы қорланғандығы зар жылау және ләззат ыңқылы шығатын аузын; сосын - нәзік сылап - сипалаудан рақат алатын қолын және ақырында, өзінің көксеген тілегін қандырғысы келгенде зымырай жөнелетін және енді ешқашан жер баспайтын табанын майлады.

Священник саусақтарын сүртті, мақта қағаздың майланған бір бумасын

отқа тастады, тағы да өлгелі жатқан Эмманың қасына отырып, енді ол өзі көрген азаптары емес, Иса пайғамбардың басынан кешкен азаптарын ойлауға және өзіне құдайдың шапағатын жүктеуге тиіс еді.

Батасын беріп болған соң, оның қолына жанып тұрған шырағданды - оны күтіп тұрған о дүние жәннатының нышанын ұстатуға тырысты, алайда әлсіреген Эмманың оны ұстауға дәрмені жетпеді және аббат болмағанда, шырағдан еденге құлап түсер еді.

Осы екі арада Эмманың бетіне ептеп қан жүгірді, сөйтіп ойы құпияшылдық сауықтырып жіберген тәрізді әлпеті алаңсыз тыныштық кейпіне түсті.

Діни қызметкер бұған жедекабыл Шарльдың назарын аударуды ұмытқан жоқ. Алла тағала кейбір жағдайларда, егер оған оны құтқару қажет болса, онда адамның өмірін ұзарту қолында екенін есіне салды. Шарль бір жолы оның мүлдем өлім аузында жатып, шоқынғанын есіне алды.

"Бәлкім, аттанып кетуіне әлі ертерек шығар" - деп ойлады ол.

Шын мәнісінде Эмма тура ұйқыдан жаңа оянған кісіше, бөлмені ақырын айнала қарап шықты, сосын оған айна беруін толық анық естірте айтты, қашан көзінен екі тамшы жас ыршып кеткенше ұзақ қарады. Сол кезде ол демін ішіне тартты және жастыққа сұлап түсті.

Сол сәттен бастап ол тұншыға бастады. Тілі салақтап сыртқа шығып кетті, көздері маңдайына шығып кетті де, сөніп бара жатқан шамның абажуры сияқты солғын тартты; тәнінен жаны бөлініп ұшып кеткелі жатқан сияқты, жиіленген дем алысынан оның екі бүйірі қатты солқылдап жатыр, ал егер де бұлай болмаса, ендігі Эмма өліп қалды деп ойлауға болатын. Фелисите Иса пайғамбар суретінің алдына тізерлеп отыра кетті; фармацевт - ол да ептеп аяғын бүккен болды; Каниве мырза елемейтін көзқараспен терезеге қарап тұр. Бурнизьен төсектің шетіне еңкейіп, тағы да дұға оқи бастады; оның ұзын сүт - анасының етегі жер сызады. Тізесін бүгіп, кереуеттің екінші жағында тұрған Шарль Эммаға қарай ұмтылды. Қопарыла құлаған ғимараттың гүрсіліне үн қатқан секілді оның әрбір жүрек соғысынан кейін селк ете түсіп, ол оның қолдарын қысып отыр. Эмма қатты қырылдаған сайын священник те оған ілесе дұғасын жеделдетіп оқи бастады. Кей кездері дұға сөздері Боваридің жыламсырауына қосылып, ал кей кездері жерлеудің шерлі зыңылындай гүілдеген латын дыбыс тіркестерінің солғын гүріліне сіңіп кетуде.

Кенеттен жаяужолда ағаш шәркейдің дүрсілі, таяқтың тықылы естіліп, қарлығыңқы дауыс әндете жөнелді:

Жаздың аптап күндерінде қыз бала,

Сүйіктісін армандады қызғана.

Шаштары тарқатылған Эмма, шарасынан шығып кеткен жанарын бір нүктеге қадап алып, жандандырылған өлік секілді басын көтерді.

Орақшыға жетер емес,

Келсін байлық тегін қайдан.

Қыз еңкейсе бекер емес,

Масақ терді егінжайдан.

- Мынау соқыр ғой! - Эмма айқай салды және кенеттен үрейлі, есалаң, ызалы күлкіден ішек-сілесі қатты - оның көз алдына мәңгі түнектен шыға келген қарақшы сияқты, қайыршының сиықсыз келбеті елестеп кетті.

Қыз етегін көтерді де жел ескен,

Көрген кезде танып қалды ел естен.

Сіңірі тартылған Эмма жастыққа құлай кетті. Жұрттың бәрі оны қаумалап қоршап алды. Ол дүниеден озды.

IX

Біреу қайтыс болған кезде жаппай естен айырылу басталады - ғайыптан баса-көктеп келген өлімнің сырын түсінуің, оған өзінді зорлап сендіруің сондай қиын. Алайда Эмmanın қыбыр етпей қалғанына көзі жеткен сәт Шарль оған тұра ұмтылып, айқайлай сөйледі:

-Қош! Қош!

Оме мен Каниве оны бөлмеден алып шықты.

- Тынышталыңыз!

- Жақсы, - деп ол жұлқына бастады. - Мен ақылды боламын, мен өзіме ештеңе істемеймін! Тек мені жіберіңдерші! Менің оның қасында болғым келеді. Ол менің әйелім ғой!

Ол жылап тұр.

- Жылап алыңыз, - фармацевт рұқсат берді, - бұл табиғаттың талабы, бойыңыз жеңілдеп қалады!

Сәби бала сияқты Шарль өзін төмендегі асүйге әкетуге көнді; осыдан кейін ұзамай Оме мырза үйіне қайтты.

Оған алаңда соқыр жабыса кетті: ол ісікке қарсы жағатын май бар дегенге сеніп Ионвильге келген, енді ол әр кездескен кісіден дәріханашының қайда тұратынын сұрап жүрген.

- Иә, қалайша! Менің сенімен әуреленуге уақытым бар ма екен! Ал кәне, жарайды, кешірек келерсің. - Оме мырза осылай деді де, дәріханаға жүгіріп кірді.

Оның екі хат жазуы, Бовариді тыныштандыратын микстура даярлауы, өзін-өзі өлтіргенін жасыру үшін бірдеңе ойлап табуы, сол өтірікті қосып Шамшыраққа мақала жазуы және болған оқиғаның бір хабарын жеткізер деп одан күтіп жүрген елдестеріне естіртуі керек. Тек Ионвильдіктер бірі қалмастан Бовари ханымның ванилді крем даярлап жатып, күшәләні қантпен шатастырып алғандығы туралы оның әңгімесін тыңдасымен, Оме тағы да Шарльға жүгірді.

Ол терезе алдындағы креслода (Каниве мырза жаңа ғана кетіп қалған) меңірейіп еденге қарап отыр.

- Қоштасу рәсімінің уақытын сіздің өзіңіз хабарлағаныңыз жөн, - деді фармацевт.

- Ол немене? Қайдағы рәсім? - Шарль қайталап сұрап және зәресі ұша былдырлады: -Жоқ, жоқ, тәңір жарылқасын, керегі жоқ! Ол менімен бірге болуы керек.

Оме ыңғайсыздықты білдірмей жіберу үшін этажеркадан графинді алды да, қазтамаққа су құя бастады.

- Сізге қатты ризамын! Сіз сондай мейірімдісіз... - деп Шарль бастай жөнеліп, бірақ та фармацевтің осы қылығы тудырған естелік ағынынан ол сөзін кілт тоқтатты.

Оның көңілін қазіргі сәттегі ойларынан болу үшін Оме бағбаншылық туралы, өсімдіктердің ылғалды қажетсінетіндігі туралы әңгімеге көшкенді жөн санаған. Шарль келіскендігін білдіріп басын изеген.

- Ал енді ұзамай тағы да күн жылынады.

- Иә, иә! - Шарль қостай кетті.

Одан әрі не айтарын білмеген дәріханашы терезе перделерін ептеп ысырып қойды.

- Әнекей, Тюваш келе жатыр.

- Тюваш келе жатыр, - Шарль жаңғырық сияқты оның сөзін қайталады.

Оме жерлеу туралы оның есіне салуға батпады. Оны сөзіне көндірген священник.

Шарль өзінің кабинетінің есігін жауып алды, мауқы басылғанша егіл-тегіл жылады, сосын қолына қаламсабын алып былай деп жазды:

"Мен оны неке көйлегімен, ақ туфлиімен, гүлтәжімен жерлеуді қалаймын. Оның шашын иығына жайып жіберіңдер. Табыты үшеу болуға тиіс: біреуі - еменнен, екіншісі - қызыл ағаштан, үшіншісі - темірден. Мен басқа ештеңе жайлы сөйлеспеймін. Менің барлық ауыртпалықты жеңуге күш-қуатым жетеді. Үстіне мол жасыл барқыт матасын жабыңдар. Өтінемін, осылай істеңіздер".

Боваридің қайран қалатын романтикалық құлығы оны қоршап тұрғандарды таң-тамаша қалдырды. Фармацевт қарсылық білдіруді ұмытқан жоқ:

- Меніңше, барқыт жабу артық сияқты. Иә, оның бағасы да...

- Сіздің шаруаңыз не? - Бовари айғай салды. - Мені қалдырыңыздаршы! Оны сіздер емес, сүйетін мен! Кетіңіздер.

Священник оны қолтықтап алып, бақ жаққа алып кетті. Ол жерде мына жарық дүниенің өткінші екендігі туралы әңгімеге көшті. Құдай тағала құдіретті және қайырымды; біз оның еркіне тек күңкілсіз көніп қана қоймай, сондай-ақ оған алғыс айтуға тиіспіз.

Шарль құдайға тіл тигізе жөнелді.

- Сіздің тәңіріңізді жек көремін!

Бұл сөз сіздің бойыңыздағы теріс рухтың әсері, - деді күрсіне сөйлеген священник.

Бовари алысқа кетіп қалған. Ол тістерін шықырлатып, аққуша аспанға көз тігіп, шарбақ пен жеміс ағаштарының арасымен жедел жүріп бара жатыр, бірақ айналасында жалғыз жапырақ та қыбырлаған жоқ.

Жаңбыр сіркіреп тұр. Шарльдың қақпасы ашық тұрған, ол тоңазы бастаған соң үйіне келді де, асүйге кіріп отырды.

Алаңда, сағат алтыда бірдеңе даңғырлады: бұл келген "Қарлығаш" еді. Әйнекке маңдайын тіреп сыртқа көз салған Шарль күймеден жолаушылардың бірінен соң бірі қалай түсіп жатқандарына қарап тұр. Фелисите оған төр үйге төсек салып берді. Ол жатты да, ұйқыға кетті.

Оме мырза пәлсапашы болса да, өлгендерге құрметпен қарайтын. Шарль байғұсқа өкпелемей, өзімен бірге үш кітап пен есептеп шығаруға арналған қағаз салынған папкасын алып, түнді өліктің қасында өткізу үшін оның үйіне келгендегі себебі осы болатын.

Ол жерде аббат Бурнизыен де отыр екен. Кереует ортаға шығарылып, бас жағына екі шырағдан жағып қойылды.

Жым-жырттық дәріханашының көңілін жабырқатты, сосын ол

"бақытсыз жас әйел" өлімінің аяныштылығын айтуға асықты.

Священник оған қарсылық білдіріп, біздің қолымыздан келетіні тек ол үшін дұға оқу деген.

- Бірақ шының айтқанда екеуінің бірін ғана, - Оме көтеріле сөйледі, - ол не шіркеу айтатындай "таупикты рухпен" тыныштанды, ол мұндай жағдайда біздің дұғамыздың оған түкке де қажеті жоқ, ол не тәубеге келмей қайтыс болды (мүмкін мен нағыз діндардың терминін пайдаланып отырған шығармын) ал ондай жағдайда...

Аббат оның сөзін бөліп, бәрібір дұға оқу қажеттілік екенін айтып күңк етті.

- Ал егер де бізге не қажеттігін құдайдың өзі білетін болса, онда дұға оқудың керегі не? -Дәріханашы қарсы пікір білдірді.

- Дұға оқудың керегі не деген сөзің қалай? - Дін қызметшісі саңқ етті. - Сіз немене, әлде христиан емессіз бе?

- Ғафу етіңіз! - деді Оме. - Мен христиан діні алдында басымды иемін. Ең алдымен ол құлдарға азаттық әперді, ол жиһанға жаңа мораль берді.

- Иә, менің айтпағым ол емес! Барлық мәтінде...

- Ой, сендердің сол мәтіндеріңді қойшы! Тарихты оқыңдар! Оларды қолдан жасаған сұрқиялар ғой.

Бовари кірді де, кереуетке таяп келіп, ақырындап жамылғыны жұлып алды.

Эмманың басы он иығына қарап жатыр. Бетінің төменгі жағында сәл ашылған езуі қара жарық боп үңірейіп тұр. Сұқ саусақтары алақандарына бүрілген, кірпіктеріне бейне ақ шаң сеуіп қойғандай, ал көздерін өрмектің жіңішке жібіне ұқсас бұлдыр қабыршықтар жапқан. Кеудесі мен тізесінің арасындағы көрпе салбырап, ол тізесінен өкшесіне дейін көтеріліп тұр. Шарльға Эмманы қайдағы бір аса салмақты нәрсе, қайдағы бір шамадан тыс жүк басып тастағандай болып көрінді.

Шіркеу сағаты екіні соқты. Тау бөктеріндегі түнекте өзен шуылдап ағып жатыр. Бурнизьен мезгіл-мезгіл қатты сіңбіріп, ал Оменің қаламы қағаз бетін сықырлатуда.

- Тыңдаңыз, достым, өз бөлмеңізге барыңыз, - деді Шарльға ол. - Бұл көрініске сіз төзе алмассыз.

Шарль кеткен бойда фармацевт пен священниктің айтыс оты қайтадан қыза түсті.

- Вольтерді оқыңыз! - Біреуі сөзін қайталап айта берді. - Гольбахты оқыңыз! "Энциклопедияны" оқыңыз!

- Португалдық еврейлердің хатын оқыңыз! - Екіншісі де өз сөзінен қайтар емес.- Бұрынғы сот шенеунігі Николдың "Христиандық негіздерін" оқыңыз!

Екеуін де ашу-ыза кернеп, қызарып кеткен, жарыса сөйлеп, бірін-бірі тыңдар емес. Бурнизьенді "мұндай дәрекілік" зығырданын қайнатса; Омені "мұндай топастық" таңдандырды. Тағы бір минуттан кейін - олар түс шайысып та қалар еді, бірақ осы кез тағы да Бовари келіп қалған. Оны мұнда қайдағы бір сиқырлы күш тарта берді, ол басқышпен көтеріле берді.

Маркұмды анық көру үшін ол қарама-қарсы тұрды және терең қиялға берілгендігі сондай, тіпті осы сәтте қайғыны да сезінбеген.

Ол каталепсия, магнетизм туралы әңгімелерді есіне түсірді және оған егер өзінің бүкіл жан-тәнімен қаласаң, онда өлікті тірілтіп алу мүмкін болып көрінген. Бір жолы ол тіпті оның үстіне еңкейіп сыбырлай сөйледі: "Эмма! Эмма!". Бірақ та оның қатты тыныс алуынан тек үстел үстіндегі шырағдан оттары шайқала бастады.

Таңсәріде Боваридің шешесі келді. Шарль оны құшақтап, тағы да еңіреп жылады. Анасы, фармацевт сияқты, жерлеу рәсімінің өте қымбатқа түсетіндігіне көңіл аударуға тырысты. Бұл Шарльды қатты кейітті, кемпір ісінен нәтиже шықпайтынын тез сезіп, тіпті табан астында қалаға барып, керек заттың бәрін сатып әкелуге өзі тіленді.

Шарль кешке дейін үйінде жалғыз қалған; Бертаны Оме ханымның үйіне алып кеткен; Фелисите Лефрансуа апай екеуі жоғарыда отыр.

Шарль кешкісін көңіл айта келгендерді қабылдады. Ол орнынан тұрып, үн-түнсіз қолын алған соң, келген кісі камин айналасында кең жарты шеңбер жасап отырған басқалардың қасына барып жайғасты. Ионвильдіктер бастарын салбыратып және аяқтарын аяқтарына айқастырып, ұштарын қимылдатып және мезгіл-мезгіл терең күрсініп отыр. Олар да көңілсіз еді, соған қарамастан олар бірінен-бірі көбірек отырып қалуға тырысты.

Сағат тоғызда Оме мырза (осы екі күннің ішінде ол алаңда ерсілі-қарсылы жүруден жалыққан жоқ) және камфара, шық түскен ладан мен хош иісті шөптер әкелді. Ол тағы да улы иісті жоятын бір құты хлор ала келіпті. Осы уақытта қызметші қыз, Лефрансуа ханым және Бовари кемпір Эммануэлюс жуындырып, киіндіріп болған - олар қыртыспайтын ұзын шілтерді жауып жіберді және ол оны түгел, атлас туфлиіне дейін жапты.

- Менің байғұс байбатшам! Менің байғұс байбатшам! - Фелисите мұңын айтып жылады.

- Қараңыздаршы, ол қандай сүйкімді! - трактирші әйел күрсіне сөйледі. - Осы қазір орнынан тұрып кететін сияқты.

Үш әйел де гүлтәж кигізу үшін еңкейе берді.

Ол үшін ептеп басын көтеруге тура келді және осы кез марқұмның аузынан, құсық сияқты, қара сұйық лақ ете қалды.

- Ой, құдай-ай, көйлегін қара! Абайландар! - Лефрансуа ханым айқайлап сөйледі. - Бізге көмектесіңізші! - Ол фрамацевтке бұрылып қарады. - Сіз, немене, қорқып тұрсыз ба?

- Қорку ма? - деп ол иығын қикаң еткізіп, қайталай сұрады. - Ол не дегенің? Мен сонау фармацевтікті оқып жүрген кезімде ауруханадан мұндайдың талайын көргенмін! Анатомиялық театрда біз пунш қайнататынбыз! Пәлсәпашыны өмірдің өткіншілігі қорқытпайды. Мен өлгеннен кейін мүрдемді клиникаға беруді өсиет етемін дегенді көп айтып жүрмін, - өлгеннен кейін де ғылымға қызмет еткім келеді.

Священник келіп, Бовари мырзаның хал-ахуалын сұрап білген және дәріханашының жауабын естіген соң, былай деді:

- Оның жан жарасы, түсінсеңіз, әлі де жаңа жара ғой.

Оме священниктің бұлай айтуы, әрине, оңай, ол сүйікті жарынан айырылып қалу қаупін басынан кешіріп отырған жоқ па деп оған қарсылық білдірді. Осыдан священниктердің некелеспейтіндігі туралы дау туды.

- Бұл табиғи заңдылыққа жат! - Фармацевт сендіре сөйледі. - Осыған бола қылмыстар жасалды...

- Иә, саған бәрі тым оңай болғаны, - священник саңқ ете қалды, - үйленген адам, мысалы, ағынан жарылып құпия сырын айта ала ма?

Оме ғибадат етіп, тәубеге келуге қарсы шықты. Бурнизьен оны ақтауға кірісті. Ол тәубеге келу адамды игілікті істерге бастайтынын ұзағынан тартып түсіндіре бастады. Кейіннен адал адамдар қатарына қосылған ұрылардың басынан өткізген бірнеше оқиғаны мысалға келтірді. Көптеген әскери адамдар ғибадат етуге келе берген сәтте өздерінің көздерінен қабыршықтардың қалай түсіп жатқандарын сезінген, Фрибуреде бір дін қызметшісі...

Оның қарсыласы ұйықтап кетіпті. Бөлме іші сондай қапырық; аббатқа ауа жетпей, ол терезені ашқан және сол сәт фармацевті оятып жіберген.

- Темекі тартқыңыз келмей ме? - Бурнизьен ұсыныс жасады. - Алыңыз, алыңыз! Ол ұйқыңызды шайдай ашады.

Алыс бір жақта ит ұлыды.

- Естисіз бе? Ит ұлып жатыр, - деді фармацевт.

- Олар өлім-жітімді сезеді деген әңгіме бар ғой, - деп священник сөзге араласты. - Бұл да бір: егер біреу қайтыс болса, олар сол сәтте омарталарын тастап кететін аралар сияқты ғой.

Бұл ырым-жырым Оме тарапынан қарсылық тудырған жоқ, себебі ол тағы да қалың ұйқыға кеткен.

Аббат Бурнизьен фармацевтке қарағанда мықтырақ болатын, ол біршама уақыт ернін жыбырлатып отырды да, содан соң оның да басы кеудесіне түсіп, өзінің қалың қара кітабын түсіріп алды және қорылға басты.

Бұртиған, түнерген қалыпта, қарындары томпайып олар бір-біріне қарама-қарсы отыр; соншама керілдескеннен кейін оларды ақырында адам баласына тән әлсіздік біріктірді - ол да, бұл да, қастарында жатқан, ұйықтап жатқан марқұм секілді енді қозғалмай жатыр.

Шарльдың келгенінен олар оянған да жоқ. Ол соңғы рет Эммамен қоштасуға келген.

Хош иісті шөптер өлі де бықсып жатыр, бозғылт түтін терезе алдындағы үйге еніп кеткен тұманмен араласып кетті. Аспанда сирек жұлдыздар жарқырап тұр, түн жып-жылы.

Шырағдан балқып кетіп, алжапқышқа балауыздың ірі тамшыларын ағызды, Шарль көзі талғанша олардың қалай жанып, олардың сарғыш алауы қалай жарық беріп тұрғанына қарап тұрды.

Атлас көйлегінен, айдың жарығы сияқты жұмсақ көлеңкелер жүгіріп өтті. Эмма оның астынан көрінбей қалды. Шарльға оның жаны көзге түспей айналаға тарап кеткендей көрінді және енді ол барлық жерде: әр затта, түннің тыныштығында, ескен желде, өзен ылғалының иісінде жүргендей.

Бірақ кенеттен ол оны Тостағы бақтан, бұтадан жасалған қашаның қасындағы орындықтан немесе Руан көшелерінен, немесе Бертодағы туған үйінің есік алдынан көрді. Оған алма ағашының түбінде билеп жүрген бозбалалардың көңілді күлкілері естілді. Бөлменің іші ол үшін оның шаштарының хош иісіне толып кеткендей, көйлегінен сусылдай ұшқан ұшқын оның қолында қалтырап тұр. Оның бәрі де Эмма еді!

Ол барлық ғайып болған қуанышты, оның барлық жүріс - тұрысын, оның даусының әуезін есіне түсірді. Бір үміт үзудің екпіні екіншісіне ұласып - соқпа толқын кезіндегі толқындай олар толассыз болатын.

Оны бір қатал құмарлық билеп алды: ол тұла бойы қалшылдап - дірілдеп, баяу, саусақтарының ұшымен бетпердені көтерді. Оның зәресі

ұшып, еңіреп жылағаны ұйқыда жатқан екеуін де оятып жіберді. Олар Шарльды төменгі асүйге алып кетті.

Сосын Фелисите келіп, ол оның бір тал шашын сұрағанын айтты.

- Кесіп алыңдар! - Дәріханашы рұқсат етті.

Бірақ қызметші жүрексінді — сол кезде қолында қайшысы бар ол мүрденің қасына келді: Оның қалшылдап - дірілдегені сондай, ол қайшысын шекесінің бірнеше жерінің терісіне тығып алды. Ақырында толқуын басып, қарамай - ақ қайшысын екі-үш рет сылдыр еткізді. Сөйтіп Эмманың көркем қара шашының арасында оймақтай ақтаңдақ пайда болды.

Сосын фармацевт пен священник өз міндеттерін атқаруға қайтып оралған, бірақ қалай болғанда да мезгіл-мезгіл екеуі де қалғып кетіп, ал оянып кеткен кездері бірін-бірі сөкті. Аббат Бурнизьен міндетті түрде бөлмеге зәмзәм суын шашып, Оме еденге хлор септі.

Фелисите оларға арнап комод үстінде бір шиша арақ, бір кесек сыр мен үлкен бөлке қойып кетуді ұмытпаған. Таңғы төртке тақаған кезде дәріханашының шыдамы таусылды.

- Мен жүрек жалғап алуға қарсы емеспін, - деп ол күрсінді.

Дін қызметшісі де бас тартқан жоқ. Ол тек шіркеуге барып, дұғаларын оқып болып, тез арада қайтып оралған. Сосын, себебі өздеріне де беймәлім, мәз бола күліп стақандарын соғыстырып, шайнама жеуге кіріскен - оларды адамның еңсесін басатын ұзақ енжарлықтың арты сергектікке ұласқан сәтте пайда болатын себепсіз көңілділік билеп алған. Соңғысын ішкен соң священник фармацевті арқасынан қағып, былай деді:

- Сіз екеуіміздің татуласуымызбен бітеді!

Олар төменде, ауыз үйде жұмысшыларға жолығып қалды. Шарльдың екі сағаттық азапты - тақтайға шеге қаққан балғаның тарсылың естуіне тура келді. Содан кейін Эмманы емен табытқа, оны - басқасына, басқасын - үшіншісіне орналастырды. Бірақ соңғысы тым кеңдеу екен - арасын төсектің жүнімен толтыруға тура келді. Табыттың үш қақпағы да сүргіленіп, қисындастырылып, қиюластырылғаннан кейін, мүрдені есікке жақындатып қойған соң, қоштасуға рұқсат беріліп, сол сәтінде - ақ Ионвильдіктер ішке лап берді. Руо қария келіп жетті. Есік алдына ілінген қара шүберекті көрген сәтте ол талып, алаңға құлап түсті.

X

Дәріханашының хатын Руо қария тек қайғылы оқиғадан бір жарым тәулік өткен соң алған, оның сыртында, оны шамадан тыс абыржытудан

қорыққан Оме хатты ештеңе түсінбейтіндей, екіұшты сөздермен толтырған.

Байғұс қарт әуелі енді болмаса соққыға жығыла жаздаған. Сосын ол Эмма әлі тірі болар деген қорытынды жасаған. Бірақ ол шынын айтқанда мүмкін... Қысқасы, ол блузкасын киіп, бөркін алып, кебісіне өкше темірін тағып, құйындата шапқан. Жолай оның кеудесін жан ауыртқан мұң басты. Бір рет ол тіпті атынан да түскен. Оның көзіне ештеңе көрінбеген, оның құлағына қайдағы бір дауыстар естілді, ол есінен айрыла бастаған.

Таң сызылып атып келеді. Кенет ол ағаш басында үш қара құстың ұйықтап жатқанын байқап қалды. Оның осынау жаман ырымнан бойы тітіркеніп кетті және көк хандығына шіркеуге үш риза садақа беруге, Бертодағы зираттан Васонвилдегі шіркеуге дейін жалаңаяқ баруға уәде берді.

Маромда ол трактірдің қызметін күтпей-ақ, иығымен итеріп қап есікті ашты да, бір қап сұлыны алып шығып, астауға бір шиша тәтті сидра шарабын құйып жіберген, сосын ол атына мініп, оны қамшылағаны сондай, оның тұяғынан ұшқын шашырай шапты.

Ол өзін Эмману әрине, аман алып қалады дегенге сендірген. Дәрігерлердің әйтеуір бір амал жасайтынына еш күмәнданбаған. Ғажайыптан құлан-таза жазылып кеткендер жайлы естіген әңгімелері ойына түсті.

Сосын оған ол өліп қалғандай болып көрінді. Міне, ол жол ортасында шалқасынан түсіп жатыр. Ол жүгенді тартып қалып еді, елес көзінен ғайып болды.

Кенкампуада сергектігін сақтау үшін үш шыныаяқ кофе ішті.

Кенет хат маған жазылмаған шығар деген ой жылт ете қалды. Ол қалтасынан хатты іздеп тапты да, оны сыртынан сипалады, бірақ оны қайта оқуға қалайда жүрегі дауаламаған.

Бір сәт бұл бәлкім "әдепті әзіл", біреудің өштесуі, мас біреудің былжырағы болып та көрінген. Егер де Эмма қайтыс болса, онда ол бәрібір сезілер еді ғой! Ал бұл арада айналада әдеттен тыс ештеңе білінбейді: аспан шайдай ашық, ағаштар тербеліп тұр, әне жолды бір қора қой кесіп өтті. Алыстан Ионвиль көзге шалынды. Қалалықтар оның атының мойнына жабысып шауып өте шыққанын және оны қатты қамшылап, тіпті төс айылын қамшылап тұрғанын да көрген.

Есін жинаған ол көзінен жасы сорғалап, Шарльды құшақтай алған.

- Қызым менің! Эммам! Балам менің! Саған не болды?..

Шарль жылап жүріп жауап қайырды:

- Білмеймін, білмеймін! Бақытсыздыққа тап келдік!

Дәріханашы оларды бір-бірінен ажыратты.

- Осы бір жан жаралайтын жағдайды тәптіштеп, езіп айтудың қажеті жоқ. Руо мырзаға бәрін өзім түсіндіріп беремін. Әне, адамдар келе жатыр. Кәне, кәне, өз абыройларыңды түсірмендер! Болмысқа пәлсапалық көзқараспен қараңдар!

Шарль бейбақ ерлік көрсетпекке шешім қабылдапты.

- Иә, иә... берік болуымыз керек! - Ол осы сөзін әлденеше рет қайталады.

- Жақсы, менің жанымды сайтан жұлып жесінші! Мен де берік боламын!
- Қария саңқ етті. - Мен оны зиратына дейін шығарып саламын.

Қоңырау соғылды. Бәрі даяр болатын. Енді қалғаны мүрдені үйден шығару.

Шіркеуде алдыңғы орындықта қатар отырған Бовари мен Руоның қастарынан ерсілі-қарсылы мыңқылдай сөйлейтін үш псаломшы жүр. Кернейші өкпесін аяған жоқ. Аббат Бурнизьен намазға киетін киімдерін толық киіп алып, жіңішке даусымен әндетіп тұр. Ол шоқынатын биік үстелге, басын иіп, қолын көкке көтеріп және алақанын жайып жалбарынды. Лестибудуа киттің мұртынан жасалған пластинкасымен шырақ тұқылдарын жөндеп, шіркеудің ішін аралап жүр. Аналойдың - кітап қоятын үйкек қасында төрт жағында шырақ жанған табыт тұр. Шарльдың тұрып, оларды сөндіріп тастағысы келген.

Ол қалайда көңілін дұға сөздерімен үйлестіруге үміт қанатына мініп онымен кездесетін о дүниелік өмірге тез барып орнығуға тырысты. Ол оны бір жаққа кетіп қалған, алыс бір жаққа және баяғыда кетіп қалды деп көз алдына елестетті. Бірақ оның осында жатқаны, бәрінің біткені, оны алып кетіп, жер қойнына беретіні есіне түскен бетте - оны қолайсыз, қаралы, долы ашу қысты. Кей кездері ол өзін мүлде жансыз қалғандай сезінген; өзін ойша мүсәпір десе де, ауыр қайғыдан арылған кезде, ол алайда шаттық сезіміне бөленетін.

Кенеттен тура біреу темір ұштығы бар таяқпен еденнің тақтасын бірқалыпты ұрып келе жатқандай тарсыл естілді. Бұл дыбыс шіркеудің алыс түкпірінен естіліп, кенет бір бүйіріне тақала бере үзіліп қалды. Қалың қоңыр күрте киген біреу бір тізерлеп әрең отырды. Бұл "Алтын арыстанның" атшысы Ипполит. Бүгін ол өзінің жаңа аяғын киген.

Діни қызметшілердің біреуі шіркеуді айналып шықты. Ауыр тиындар күміс ыдысқа сыңғырлай түсіп жатыр.

- Тезірек бітіруге болмай ма? Мен бұдан әріге шыдай алар емеспін! -

Ашулана сөйлеп Бовари бес франктік тиынды лақтырып жіберген.

Қайыр садақа жинаушы оған басын иіп, рақметін айтты.

Тағы да он айту, тізерлеп отыру, тұру - солай жалғаса берді! Шарль ертерек кезде Эмма екеуінің түскі ғибадатқа қатысқандарын, тек онда шіркеудің басқа бір төменгі, оң жағында, қабырғаға тақау отырғандарын есіне түсірді. Тағы да қоңырау сылдырлай жөнелді. Орындықтар ысырыла бастады. Жүкшілер табыттың астына үш сырғауыл төсеп, көтере жөнелгенде, жұртшылық шіркеуден сыртқа лап қойды.

Осы кезде дәріхана есігінің алдынан Жюстен көрінді. Сосын кенеттен бозарып кетті де, теңселіп, тұрған жеріне құлап түсті.

Жерлеу рәсімін жұрт терезелерінен көріп тұр. Жұрттың алдында, бойын тіктеп ұстап Шарль кетіп бара жатыр. Ол сергектік танытып, тіпті үйлерінің есігінен немесе көше қиылыстарынан шығып, топқа қосылғандарға бас изеп, ізет көрсетіп келеді.

Алты жүкші, әр жағында үштен, баяу адымдап және ауыр дем алып келе жатыр. Дінбасылар мен екі әнші - бұлар екі ер бала болатын - олар De profundis ["Шын жүрекпен сені шақырамын, тәңірі" (лат.)] - айтып келеді, олардың дауысы толқындай бір жоғары көтеріліп, бір төмен түсіп, алысқа талып жетуде. Кей кездері дінбасылар бұрылыстарда көзден таса болса да күміс крест ұдайы көрінді де тұрды.

Әйелдер үстінде күләпаралары кері қайрылған қара жамылғы, олардың қолдарында жанып тұрған қалың шырақ. Шарль дұға оқудан, аттан, балауыздың құсқысын келтірген иісінен және киімнен әбден мезі болды. Самал жел есіп, қара бидай мен қышабас көгеріп, жол жағалауындағы бұтадан жасалған қашаларда шық тамшылары мөлдіреп тұр. Төңіректің бәрі: шұқанақ жыралардан көзге көрінбей кеткен арбалардың тарсыл - гүрсілі, әтештің шақыруы, алма ағаштарының арасында құлынның шапқылағаны көңілді әуенге толы еді. Ашық аспанның кей жерлерін қызғылт бұлт көмкерген; сарыгүлдің сабақтары сорайып шығып тұрған қамыс шатырлардың үстін көкшіл тұман бүркеуде. Шарльға бұл жердегі үйлердің бәрі таныс. Ол осындай ашық таңда науқастың халін біліп, қақпадан шыққан соң бірден Эммаға баратын кездері болатын.

Үсті көз жасының тамшыларымен толы қара шұғаны кей кездері жел көтерген сәтте табыт көрініп қалатын. Шаршаған жүкшілер аяқтарын санап басып, сол себепті толқын тербеткен қайың сияқты, табыт та үздіксіз шайқалып, бұлт ете қалып келеді.

Міне, жүрер жол да шегіне жетті.

Еркектер тау бөктеріне жайыла жайғасқан зиратқа келіп кірді - сол жерде қазылған көр көгалдың ортасында екен.

Көпшілік қабірді қоршап тұр. Священник дұға оқуда, ал осы кезде моланың шетіне үздіксіз, дыбыссыз құм құйылып жатты.

Табыттың астына төрт жерден арқан тартылды. Шарль оның түсіп бара жатқанына қарап тұр. Ал ол төмен түсе берді, түсе берді.

Ақырында табаны жерге тигені тарс ете қалған дыбыстан белгілі болды. Арқандар сырылдап жоғары шықты. Бурнизьен Лестибудуаның қолындағы күректі алды. Оң қолынан көрге су бүркіп, сол қолымен күрекке бір уыс топырақ салып, оны шұңқырға құлаштай лақтырды, табытқа соғылған тастар, біздерге, адамдарға мәңгіліктің гуіліндей көрінетін сол бір қаһарлы үнді күмбірлетті.

Священник зәмзәм суы құйылған құтыны қасында тұрған кісіге ұсынды. Бұл Оме мырза болатын. Ол оны тәкаппар пішінмен қолына алып, жоғары көтерді де, Шарльға ұсынды, -тізесіне дейін сазға батып тұрған ол оның шеңгелдеп алған топыраққа қосып ішіне лақтырды және "Қош бол" деп айқайлады. Ол алақанын аузына апарып сүйдім деген сөздің ырымын жасап, жер өзін де қоса жұтып қойсын дегендей ол Эммаға қарай ұмтыла түсті.

Шарльды сырт жаққа алып кетті және де ол ұзамай тынышталды - бәлкім ол да басқалар сияқты, өзі сезінбей-ақ, осы ауыр рәсімнің аяқталғанына қанағаттанғандық сезіміне бөленген болар.

Руо қария жерлеуден қайтқан соң, ештеңе де болмағандай, трубка тартты. Оме оның мұнысын іштей жаратпай, теріс қылық санаған. Ол сондай-ақ, Биненің жерлеуге келмегенін, Тюваштың қайтыс болған кісіні еске алуға арналған астан кейін іле-шала "қашып кеткенін", ал нотариус Теодордың қызметшісі "солай жасау рәсімге енгенін біле тұра, сайтан алғыр, қара киім киюіне болмайтын сияқты" көк фракпен келгенін де атап өтті. Ол топ-топқа бөлінген тұрғыластарын аралай жүріп, өз пайымдауларымен бөлісті. Жұрттың бәрі Эмманың қайтыс болғанына аяушылық білдіріп жатыр, әсіресе жерлеуге қатысуды ұмытпаған Лере:

- Әй, байғұс ханым - ай! Бақытсыз күйеуін - ай!

- Сіз білесіз бе, егер мен болмасам, ол өзіне әйтеуір бір жаманшылық жасар еді! -Дәріханашы сыр ашты.

- Сондай сүйкімді әйел! Бұлай боларын кім ойлаған! Сенбі күні ғана менің дүкеніме келіп кеткен!

- Мен оның қабірінің басында сөз сөйлейін деген едім, бірақ даярлана алмай қалғаным, -деді Оме.

Үйіне келген соң Шарль шешінді, ал Руо қарт өзінің көк жейдесін үтіктеді. Ол мүлде жаңа болатын, бірақ та жолшыбай жеңдерімен көзінің

жасын сүрткен, сол себепті ол оңып кеткен және көз жасының іздері шаң қабаттарымен араласып, бетін айбақ - сайбақ кірлеткен.

Ханым Бовари - ана да осы жерде отырған. Үшеуі де тым-тырыс. Ақырында қария ауыр күрсініп:

- Есіңізде ме, достым! Сіз бірінші әйеліңізді жоғалтып алған кезде мен Тостқа келгенмін. Сонда сізге басу айтқанмын! Мен онда жұбату сөздерін тапқанмын, ал қазір... - Оның жоғары көтерілген кеудесін созылыққы ыңқыл жарып шықты. - Түсінемісіз, ендігі кезек менікі. Мен әйелімді жерледім... сосын ұлымды, бүгін қызымды!

Ол табан астында Бертаға жүріп кетпекші болып шешті - оған бұл үйде ұйықтай алмайтындай болып көрінді. Ол тіпті немересін көруден де бас тартты.

- Жоқ, жоқ! Менің оған дәтім шыдамайды, жаным ауырады. Сіздер оны мен үшін қатты қысып, бетінен сүйіндер! Қош болыңдар!.. Сіз жақсы адамсыз! Ал сосын, мен сіздің мынауыңызды ешқашан ұмытпаймын, - аяғын соғып жіберіп, сөзін жалғастырды, - Алаңдамаңыз! Мен сізге бұрынғыша күркетауық етін жіберіп тұрамын.

Шарль мен оның шешесі, шаршағандарына қарамастан, кеш бойы әңгімелесті. Өткенді естеріне түсіріп, енді қалай ғұмыр кешу жөнінде ой бөлісті. Анасы енді Ионвильге қоныс аударып, үй шаруасын басқаратын болып, олар бұдан былай ешқашан бөлек тұрмауға шешім қабылдаған. Ол елгезек, мейірімді болатын; ұлының жақсы көру құрметіне қайта бөленгеніне жан-жүрегімен қуанған. Түн ортасы. Қалашық, әдеттегідей тыныш еді, бірақ Эмма туралы ойдан Шарльдың ұйқысы қашты.

Немен айналысарын білмей, ұзақты күн орман аралап қайтқан Родольф қазір өзінің қоныс жайында алаңсыз ұйықтап жатыр. Руандағы Леон да ұйқы құшағында.

Шырша бұтақтары өң берген, топырағы әлі кеппеген зират басында бір жасөспірім бала тізерлеп отыр; жүзін жас жуған оның кеудесінде ай сәулесі сияқты нәзік және түнгі көзге түртсе көргісіз түнек сияқты түпсіз терең таусылмас аяушылық сезімі тоғысуда. Кенет қақпа шықыр ете қалған. Бұл Лестибудуа еді. Ол күрегін ұмытып кетіп, соны алуға келген. Жасөспірім тырмысып шарбақтың үстіне шықты, бірақ оның Жюстен екенін Лестибудуа байқап қалған, - оның бақшасына картоп ұрлауға қандай қарақшының түсетіні енді оған әбден белгілі болды.

Келесі күні Шарль қызын үйіне алдырды. Ол анасын сұрады. Анасы бір жаққа кетіп қалғанын және оған ойыншық әкелетіні айтылып, жауап қайтарылған. Берта кейін де бірнеше рет оны есіне түсірген, бірақ уақыт өте келе ұмытып кеткен. Оның балалық алаңсыздығы, жарқын жүзділігі Боваридің жанын жаралаған, ал оның сыртында фармацевтің кісі төзбейтін

жұбатуына шыдауына тура келген.

Ұзамай Шарльдың алдынан тағы да ақша мәселесі шықты: Лере мырза өзінің досы Венсарды тағы да айдап салған, ал Шарль болса, Эммаға тиесілі бірде-бір нәрсені сатудан үзілді - кесілді бас тартып, қисапсыз қарызға белшесінен батқанды артық көрген. Анасы оған қатты ренжіді. Ол оған одан бетер. Ол адам танымастай өзгеріп кеткен еді. Анасы қайтып кетті.

Осы кезде жұрттың бәрі "жағдайды пайдаланып" қалуға асықты. Мадмуазель Лампрер болса Боварига көрсеткен қолхатына қарамастан, Эмма одан бір сабақ алмаса да, олардың арасында сондай келісім болған, жартыжылдық ақысын төлеуді талап етті. Кітапхананың иесі үш жылдық ақшасын сұратты. Роле апай жиырма хатты апарып берген ақысын беруін өтінген. Шарль одан ол неғылған хаттар екенін сұрағанда, ол әдептілігінен айныған жоқ:

- Мен ештеңесін де білмеймін. Мен оның ішкі шаруасына араласқан емеспін.

Кезекті қарызын өтеген кезде Шарль әрдайым оның ең соңғысы екендігінен дәмеленген. Бірақ артынша қарыз берушілер қатары көбейіп және де олардың таусылар түрі байқалмаған.

Ол емделушілерге бұрынғы жасаған ем-домы үшін ақы төлеулері жөнінде тілегін айтқан. Бірақ олар оған әйелінің хаттарын көрсеткен. Кешірім өтінуіне тура келген.

Фелисите қазіргі кезде өзінің марқұм ханымының көйлегін киіп жүрген, әрине, бәрін емес: Шарль кейбіреулерін өзіне алып қалған - ол киім ілінген бөлмеге кіріп алып, оларды қарап шығатын. Фелиситенің бойы Эмманікімен шамалас болатын; Шарль оның артынан қараған кезде елестің кереметтігі сондай, ол көбінесе дауыстап жіберетін:

- Кетпеші! Кетпеші!

Бірақ Троицын мерекесі күні Эмманың гардеробындағы қалған киім-кешекті түгел сыпырып алып, Фелисите Теодормен бірге Ионвильден қашып кетті.

Сол мезгілде жесір әйел Дюпюи Бовари мырзаға "өзінің ұлы Леон Дюпюидің Ивето қаласының нотариусының Бондвилдегі қызы Леокадий Лебефке үйленгенін" ізетпен хабарлаған болатын. Шарль айтқандай оны құттықтап, арасына былай деген сөздер қосқан:

"Менің бейбақ әйелім қандай қуанған болар еді".

Бір жолы үй ішінде мақсатсыз сенделіп жүрді - жүрді де, шатырға

көтерілді және сол жерде аяғы бір бума жұқа қағазға тиіп кетті. Ол оны ашып, оқи бастады: "Қайраттаныңыз, Эмма, қайраттаныңыз! Мен Сіздің өміріңізге бақытсыздық сыйлағым келмейді!" Бұл Родольфтың хаты еді - ол жәшіктердің артында біршама уақыт жатқан, ал сосын шатырдағы терезеден соққан жел оны есік жаққа апарып тастаған. Шарль бір кездері Эмmanın қазіргі өзі сияқты бозарып, ашу үстінде өзін-өзі өлтіргісі келген орында сілейіп, қатып қалған. Ақырында ол екінші беттің төменгі жағынан көзге әрең көрінетін бас әріппен жазылған Р - ды көрді. Бұл сонда кім болды екен? Родольфтың әуелгі кездері Эмmanın қалай көңілін табуға тырысқанын, содан кейін қалай жоғалып кеткенін және одан кейін жолығып қалғанда өзін қалай қырғи қабақ сезінгенін есіне түсірді. Алайда хаттың сыпайылық сипаты Шарльды адастырды.

"Олардың арасында желөкпе махаббат болған шығар", - деп ой түйген ол.

Шарль мәнісіне жетуге құмар емес еді. Ол дәлел іздеп әуреленген жоқ, сөйтіп оның көмескі қызғанышы қайғы ұйығына батып кеткен.

"Ол шарасыздан өзін сыйлауды мәжбүрледі, - деп ойлаған ол. - Еркек атаулы түгел, әрине, оған жақын болуды армандады". Осының өзінен-ақ Эмма бұрынғыдан да әдемірек болып кеткендей көрінген. Ол енді оның толық үмітін үздірген және орындалуы мүмкін болмағандықтан шегіне жеткенін білмеген ұдайы ашу кернеген тілекті басынан кешірді.

Эмmanın барлық ерке - назы, оның барлық талғамы енді ол үшін қасиетті: ол бейнебір өлмеген сияқты, ол оған жарамсақтанып өзіне лакталған бәтеңке сатып алып, ақ галстук тағатын болды, мұртын қидырды және оның үлгісі бойынша вексельдерге қол қойды. Эмма оны көрде жатып жолдан тайдырды.

Оның біртіндеп күміс бұйымдарын, сосын төр үйдің мүліктерін сатуына тура келді. Бөлмелер бірінен кейін бірі қаңырап босай берді. Тек Эмmanın бөлмесі ғана бұрынғы қалпында тұр. Шарль түскі астан кейін соған көтерілетін. Дөңгелек үстелді каминге жақындатып, қасына оның креслосын қойып, ал өзі қарама - қарсы отыратын. Алтындатылған үлкен шамдал жанып тұратын. Осы арада, қасында Берта сурет бояп отыратын.

Аса бақытсыз Шарль қызының киімдерінің тым жұпыны екенін, аяқ киімінің бауы да жоқ екенін, кофтасының жыртық екенін ойлап та қамығатын - қызметші оның қамын жемейтін. Бірақ та қызы момын, сүйкімді болатын, ол барын сәндеп киетін, оның албыраған аққұба бетіне үлпілдеген шашының ширатылған талшықтары түсіп тұр, оған қарап отырып әкесі керемет қуанышқа кенелетін. Шылғи шер шырмаған - шайыр татып тұратын жарамсыз шарап сияқты. Ол оның ойыншықтарын жөндеп, картоннан қылжақ -бастың бейнесін ойып алып, оның қуыршақтарының жыртылып қалған қарындарын жамап-жасқап беретін. Ал егер де ине-жіп салған қобдиша, бір жерде шашылып жатқан лента не болмаса, мысалы

үстелдің жарықшағына тығылып қалған түйреуіш оның көзіне шалынып қалса, ол кенеттен ойға бататын және мұндай сәттерде оның жүзінің мұң жамылып кететіні сондай, тіпті қызы да еріксіз оның қайғысын бөлісетін.

Қазіргі кезде оның үйіне ешкім қатынаспайтын. Жюстен Руанға қашып кетіп, бакалея дүңгіршегіне қол бала болып орналасқан; фармацевтің балаларының Бертаға келуі де бірте-бірте сиреген, Оме мырза Бертаның оның балаларына тең еместігіне назарын аударып, олардың достығына жол бермеген.

Ол өзінің ойлап тапқан майымен соқырды емдей алған жоқ, ал ол Буа - Гильом тауына қайта оралған соң, фармацевтің әрекеті сәтсіз болғанын өткен-кеткен жолаушылардың құлағына жеткізген, сол себепті Оме Руанға бара жатқанда, одан дилижанстың пердесін жауып жасырылатын. Ол соқырды иттің етінен жек көретін. Өзінің беделін сақтап қалу үшін ол өзінің алдына қайткен күнде де оның көзін жою жөнінде міндет қойған және оған қарсы астыртын әрекет бастаған, одан дәріханашының барлық айлакерлігі және оның атаққұмарлығы жеткізген ішмерездігі анық көрінген. Жарты жыл бойы Руан шамшырағында мына сияқты хабарлар жарияланып тұрды:

"Пикардияның астыңғы аймақтарына жол тартқандардың бәрі де Буа - Гильом тауынан бетінде уытты ойық жарасы бар сорлы жарымжанды бәлкім көрген болар. Ол бәріне жармаса кетіп, бәрін ығыр қылып, саяхатшылардан нағыз алым-салық жинайды. Ойпырмай, бізде қараңғы орта ғасырдың әлі жалғасып келе жатқаны ма, қаңғыбастар қоғамдық орындарда крест жорықтары кезінде әкелінген шірінше мен алапесті бөгетсіз жұқтыра беретін болғаны ма?"

Немесе:

"Қаңғыбастыққа қарсы заңға қарамастан біздің үлкен қалаларымыздың айналасында әлі де болса қайыршылар тобы қаптап жүр. Олардың кейбіреулері бір өзі ғана тентіреп жүр, ал бәлкім нағыз қауіптісі де осы болар. Біздің қамқоршылар қайда қарап жүр екен?"

Оме кейде тұтас бір оқиғаны ойынан шығара салатын:

"Кеше Буа - Гильом тауында үркек ат..."

Бұдан кейін соқырдың кесірінен жазым болғандығы туралы әңгімеге көшетін.

Ақырында фармацевт дегеніне жетіп, соқыр тұтқынға алынған. Айтқандай, оны көп ұзамай босатып жіберген. Қайыршы өз ісімен, Оме өз ісімен айналыса берген. Бұл қиян-кескі күрес еді. Онда жеңіске жеткен фармацевт; оның қарсыласын қайырымдылық үйіне өмірлік қамауға алуға үкім шықты.

Жетістік фармацевті қанағаттандырды. Содан кейін, егер ол естісе, білсе болды, оның маңайында итті басып кетсе, қора жанып кетсе, әйелді сабаса, онда өрлеуге өлердей сүйіспеншілікпен және поптарға деген өлердей өшпенділікпен, ол бұл жағдайды көпшілікке жедел жеткізуге асықты. Ол дін оқуларындағы балалардікіне қарағанда бастауыш мектеп оқушыларының артықтығы туралы әңгіме қозғады; шіркеуге қайырымдылықпен берілген әрбір жүз франкке байланысты Варфоломей түнін еске салды; қиянатты ашты, шақпа сөздер таратты. Оме тіміскіленді, ор қазды; ол қауіпті бола бастады.

Соған қарамастан журналшының тар шеңбері оның кеңінен көсілуіне кедергі болды - ол кітап, тұтас еңбек шығаруға оқталды. Ол ауа райын бақылау қосымшасымен Ионвиль кантоны туралы жалпы статистикалық мәліметтерді жазды; ол сосын статистикадан пәлсапаға көшті. Ол төтенше маңызды мәселелерге: әлеуметтің келелі мәселесіне, кедей таптың ортасында адамгершілікті тарату, балық аулау, каучук, темір жол және басқа мәселелерге көңіл аударып бастады. Істің ақыры оны өзінің тоғышарлық мінез-құлқынан ұялатын жағдайға жеткізген. Ол "артистік қалыпқа" түсуге тырысты, тіпті шылым шеге бастаған! Өзінің қонақүйіне ол арнап Помпадур стиліндегі екі "сәулетті" мүсінше сатып алған.

Ол дәріханасын да ұмытқан жоқ, Керісінше: ол барлық ашылған жаңалықтарды біліп отыратын. Ол шоколад өндірісінің өрістей өсуін бақылауына алған. Төменгі Сена департаментінде реформалау мен революцияны тұңғыш енгізген сол. Ол Пульвермахердің гидроэлектрлік жүйесінің нағыз жақтаушысы болды. Ондай шынжырды ол өзі тағатын. Кешкісін ол фланель жилетін шешкен кезде әрдайым оның күйеуін шырмап алған алтын шиыршық Оме ханымның көзін қарықтыратын, мұндай кездерде қару-жарақ асынған, тура скиф сияқты, сиқыршыдай тұла бойы жарқылдап тұрған бұл еркек оның бойындағы құмарлығын ерекше күшейтті.

Фармацевте Эммаға орнатылатын ескерткіштің тамаша жобасы болды. Әуелі ол перде жабылған бағананың сынығын, сосын - пирамиданы, сосын - ротонға ұқсас Вестаның ғибадатханасын, немесе "қираған үйіндіні" көрсетті. Оның жобасының әрбірінде міндетті түрде сырғатал, оның көзқарасы бойынша міндетті түрде қайғы-қасірет белгісі болатын сырғатал қатысатын.

Ол Шарльға еріп Руанға барған, ол жерден өздеріне суретші, досы Бриданы, күлдіргі сөздерді жаудырып жіберетін Вофрилар деген біреуді ертіп алып, құлпытастар шеберханасына ескерткіштерді көруге барған. Жүздеген жобалармен танысып, бағасын есептеп шығаруды тапсырып және сосын тағы да Руанға барып қайтқан Шарль ең соңында алдынан қарағанда да, артынан да "шырағы өшкен кемеңгер" көрініп тұратын мавзолейді таңдаған.

Мәселе жазуға келгенде, фармацевтке бәрінен де қатты ұнағаны: Sta

viator [Тоқта, жолаушы келеді, (лат.)] бірақ одан әріге оның ойы жетпеді. Ол ұзақ ойланып-толғанды, қисапсыз қайталай берді: Sta viator... Ақырында оның есіне түсті: Amafilem conjugem culcas! [Тоқта, жолаушы... Сен сүйікті әйелді (сүйегін) аяққа басып тұрсың. (лат.)] Міне, осы нұсқа қолдау тапты.

Боваридің Эмманы жатса-тұрса ойынан шығармай жүрсе де, соған қарамастан оны ұмытып кете беретіні ғажап. Қаншама тырысып бақса да, бәрібір оның бейнесі шашылып қала бергенінен зәресі ұшқан. Бірақ та ол күн сайын оның түсіне кіретін. Ол ылғи да бір көргенін қайталай көретін: ол оған жақындай беріп, енді құшақтай бергенде, ол оның қолында тұрып, шашылып кететін.

Ол бір апта бойы кешкілік шіркеуге барып жүрді. Аббат Бурнизьен алғашқы кездері бір-екі рет келіп кетті де, сосын сап тыйылды. Айтпақшы, фармацевтің айтуына қарағанда, қария басқаның пікірімен санаспайтын өсіре жанкүйер болыпты, осы ғасырдың рухын әшкерелеп және екі аптада бір мәрте діни қауым мүшелеріне уағыз айтқан кезде, Вольтердің өлер алдында өзінің нәжісін жегенін, оның жұрттың бәріне, әркімге мәлім екенін міндетті түрде - әңгімелеп беретін.

Бовари өзіне қажеттің бәрін қысқартса да, сонда да бәрібір өзінің бұрынғы борыштарын өтей алмады. Лере вексельдерді қайта жазуға келіспеді. Шарльға тағы да бәсеке сауда қаупі төнді. Сол кезде ол анасына өтініш айтты. Ол өзінің үй-жайын кепілге рұқсат беретінін, алайда Эмма жөнінде шерін тарқатуды да ұмытпай жауап қайтарған. Өзін-өзі құрбандыққа шалғанының ақысына одан Фелисите жасаған ұрлықтан аман қалған шәліні беруін өтініпті. Шарль көнбеді. Олар ренжісіп қалды.

Татуласуға алғаш қол созған анасы еді - ол немересін қолына алғысы келетінін, өзінің өте-мөте жалғызсырап жүргенін жазыпты. Шарль келісті. Алайда, нақ айырылысар сәтте батылдығы жетпеді. Осының артынша енді толық және түбегейлі ақтық айрылысу болды.

Шарльдың маңайында ешкім қалған жоқ, сондықтан да ол қызын одан бетер жақын тартты. Алайда оның түрі үрей тудырды: ол жөтеле берді, оның бетіне қызыл бөрткендер шықты.

Ал қарсы үйдегі барлық жағдайда жолы болып, бағы ашылған фармацевтің гүлденген, шат-шадыман отбасы берекелі ғұмыр кешуде. Наполеон оған зертханада көмектесуде, Аталия оған тақия тоқуда, Ирма қағаздан тосап салатын құтының аузын жабатын дөңгелек қиюда, Франклин көбейту кестесін бір жаңылмай жатқа соғуда. Дәріханашы бақытты әке, жолы болғыш адам болатын.

Дегенмен, бүтіндей емес! Оған атаққұмарлық азап шектіретін: оның өңіріне крест таққысы келетін. Оның бұған мынандай негіздері бар еді:

Біріншіден, тырысқақ ауруы кезінде ол қорыққандықтан емес, саналылықтан еңбек сіңірген; екіншіден, ол қоғамдық мән-маңызы бар, мысалы мына сияқты... (Бір жерде ол өзінің еңбектерін есіне алады: Сидр, оның өндірісі мен оның қызметі, содан кейін Академияға жіберген жүндес шөп битіне өзінің жүргізген бақылаулары туралы есеп, сосын өзінің статистикалық еңбегі және тіпті өзінің фармацевтика тақырыбына қорғаған университеттегі диссертациясы) бірқатар еңбектерді және өз есебінен жарыққа шығарды. Ал оның сыртында, ол бірнеше ғылыми қоғамдардың мүшесі болған (шын мәнісінде біреуінің ғана).

- Ақыр аяғында, - ол біршама тосын қорытынды жасады, - өрт сөндіру кезінде мені алмастыратын кім бар!

Осы ой-пікірдің нәтижесінде ол билік жағына шығып кетті. Сайлау кезінде ол префектіге құпия түрде маңызды қызмет көрсетті. Қысқасы, ол сатылды, ол өзін адамгершіліктен айырған.

Ол тіпті "өзінің сіңірген еңбегіне көңіл аударуды сұрап жоғары жаққа өтініш жолдаған, онда тақсырды "біздің мейірімді король" атаған және оны Генрих IV теңеген.

Дәріханашы күнде таңертең газетке жүгіретін - ондағысы өзін марапаттағаны жөнінде хабар шыққанын білу болатын, алайда ондай хабар болмаған. Ақырында, оның шыдамы жетпей, өзінің бағында орден жұлдызына ұқсас клумба орналастырды, сонымен бірге оның төбесінен шөптің лентаны еске түсіретін екі жіңішке жолағы түсіп тұр. Дәріханашы қолын айқастырып, клумбаны айналып жүр және үкіметтің дарынсыздығы туралы және адамдардың қайырымсыздығы туралы ойға батқан.

Шарль әлде әйелінің аруағын сыйлағандықтан ба, әлде зерттеудің баяулығы оған қайдағы бір сезім ләззатын бергендіктен бе, Эмма әдетте отырып жазу жазатын палисандрлық үстеліндегі құпия жәшікті ол әлі күнге ашпаған. Ақыры бір күні үстелдің қасына келіп отырды да, кілтін бұрап, серіппесін басып қалды. Леон жазған барлық хаттар сонда жатқан. Ендігі жерде ешқандай күдіктің болуы мүмкін емес! Ол оларды бастан-аяқ, соңғы нүктесіне дейін оқып шықты, барлық бұрыштарын, барлық жәшіктерді, барлық шкафтарды, тұсқағаздың астарына дейін тінтіп іздеді; ол бұлқан-талқан болып ашуланды, ол есерленді, ол еңіреп жылады, ол өкіріп жылады. Ол кездейсоқ қайдағы бір қорапқа тап келіп, оны басып кетіп, түбін түсірді. Одан Родольфтың суреті мен ғашықтық хаттардың бір бумасы төгіліп түскен.

Оның ашынғаны жұрттың бәрінің көзіне түскен. Ол ешкімді қабылдамай, шақыртқан сырқаттарға да бармай ұзақты күн үйінде отыратын. Содан қалада ол "ішімдікке салыныпты" деген хабар тараған.

Сонда да болса әуестенушілердің кейбіреулері шарбақ арасынан қарап, азып-тозып, үнжырғасы түскен, сақал-мұрты өсіп кеткен, салдыр-салақ, ерсілі-қарсылы жүріп және еңіреп жылаған адамға таңғала қарайтын.

Жазғы кештерде ол қасына қызын ертіп алып зиратқа бара жататын. Олар бүкіл алаңға тек бір Биненің терезесінен түскен сәуле ғана жарығын түсіріп тұрған кезде кештетіп оралатын.

Алайда, ол әлі де болса өзінің қайғысымен жүрді, оның сырласып, пікірлесетін ешкімі жоқ еді. Ол ара - тұра Эмма туралы сөйлесу үшін Лефрансуа апайға кіріп шығатын. Бірақ ол әңгіме трактиршаның бір құлағына кірсе, екінші құлағынан шығып жататын, оның өз қайғысы өзіне жетерлік болатын: Лере ақыры "Сауда сүйіктілері" керуен сарайын ашты, ал кез келген тапсырманы ойдағыдай орындайтын Ивер қосымша ақы төлеуді талап етті және "бақталасына" кетіп қалатынын айтып қорқытты.

Бір жолы Бовари атын сатпақшы болып Аргейлдің базарына барған - оның одан басқа сататын ештеңесі қалмаған - сол жерде Родольфпен кездесіп қалған.

Бірін-бірі көргенде екеуі де сұрланып кеткен. Эмма қайтыс болғаннан кейін Родольф өзінің визит карточкесін салып жіберген, енді қазір ол өзін ақтап, түсініксіз бірдеңе айтқан болды, бірақ оның артынша арсызданғаны сондай, ол тіпті Шарльды (тамыздың аса аптап күні еді) кабакқа барып, бір шиша сыра ішуге шақырды.

Ол үстелге қолын тіреп, сигара тартып және шатпақтап сөйлеп Шарльға карама-қарсы отырған, ал Шарль оның бетіне үңіле қарап, Эмма сүйген мына отырған адам екенін қатты ойлады. Шарльға Родольфқа Эммадан бірдеңе берілген сияқты болып көрінді. Мұнда бір сиқырлық бар еді. Шарльдың тап қазір осы адам болып кеткісі келген.

Родольф егіншілік туралы, мал шаруашылығы туралы, тыңайтқыштар туралы, жалпылама сөздерден титтей де болса ишара кіріп кететін тесік қалдырмай сөйлеген. Шарль оны тыңдаған жоқ. Родольф оны көріп отыр және Шарльдың жүзіне естеліктің қалай көрініс тапқанын бақылап отыр: оның екі беті қызарып, танауы желбіреп, еріндері дірілдеп кеткен. Тіпті бір сәттерде, Шарль Родольфқа сондай жиіркене көз тастағанда, оның тұла бойынан үрейге ұқсас бірдеңе сезілген және ол үнсіз қалған. Бірақ қас-қағым сәттен кейін Шарльдың бет әлпеті сол баяғы қабағынан қар жауып, күйзелген күйге түскен.

- Мен сізге өкпелемеймін, - деді ол.

Родольф тастай қатты да қалды. Ал Шарль болса, басын қос қолымен қапсыра ұстап, өзінің жан ауруының жазылмасына бойы үйренген адамның әлсіз даусымен қайталап айтты:

- Жоқ, мен сізге бұдан былай ренжімеймін!

Нақ осы кезде ол өз өмірінде бірінші рет көркем сөз мәнерін қолданды:

- Бұл тағдырдың ойыны!

Бұл ойынды басқарып отырған Родольф және де ол қазір Бовари туралы ойлаған, оның жағдайында бұлайша ақ көңіл, кеңпейіл болуға болмайтыны, оның күлкілі және тіпті бір есептен сұмпайы екендігі туралы ойлаған.

Келесі күні Шарль баққа кіріп, күркенің қасындағы орындыққа отырды. Торды күн сәулелері жарып өткенде, жабайы жүзімнің жапырақтары құмға өз көлеңкелерінің суретін сызуда, жасмин гүлінің хош иісі аңқып, аспан шайдай ашық, бүршік жарған лала гүлдерінің айналасында шыбындар гуілдеп ұшуда, Шарль болса оның жабырқаңқы жанын толтырған махаббаттың түсініксіз асып - тасуынан бозбалаша алқынып, дем ала алмай қалған.

Сағат жетіде қызы келіп, оны тамақтануға шақырды. Ол әкесін ұзақты күн көрмеген.

Оның басы шалқайып кетіп, қабақтары жабылған, аузы ашық, қолында кара шаштың ұзын бір уысын ұстап отыр:

- Әкей, тамақтануға жүр! - деді қызы.

Ол ойнап отырған шығар деп, қызы оны жайлап итеріп қалды. Ол жерге құлап түсті. Ол өліп қалған.

Дәріханашының өтініші бойынша бір жарым тәуліктен кейін Каниве мырза келді. Ол өлікті сойып тексерген, бірақ ешқандай ауру анықталған жоқ.

Дүние-мүлікті сатқаннан қалған он екі франк, жетпіс бес сантим мадмуазель Боваридің әжесінің үйіне баруына жетті. Әжесі сол жылы дүние салған, нағашы атасы Руо сал ауруына ұшыраған, - Бертаны апайы қолына алған. Оның да тұрмыс жағдайы нашар болатын, сол себепті қыз баланың тоқыма фабрикасына жұмысқа орналасуына тура келген.

Бовари қайтыс болғалы Ионвильде үш бірдей дәрігер ауысты. - Оме мырза олардың бәрін ұмытып кеткен. Оған келіп қаралушыларда қисап жоқ. Билік орындары оны көрсе де көрмегендей. Ол қоғамдық пікірдің қорғауында.

Ол таяуда "Құрметті легион" орденін өңіріне тақты.

Оглавление

[БІРІНШІ БӨЛІМ](#)

[ЕКІНШІ БӨЛІМ](#)

[ҮШІНШІ БӨЛІМ](#)